

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

CONTRIBUȚII LA ISTORIA
TACĂȘII DE PĂ 1918

DATE NOI ȘI PREVEDEREA
LUCRĂRI IN 1938-1948

RĂSPUNDEREA ȘI PROTECȚIA

ERGA DUALISMULUI ȘI DE ÎNCALEC

STROUL SĂU ÎN CULTURĂ ȘI ÎN

DEZJEL

VIATA SPIRITUALĂ

REPERE

DE LA

SEMENARI

TOMUL 17 — 1964

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMANE

www.dacoromanica.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI, acad. C. DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU, L. BÁNYAI, V. CHERESTEȘIU, V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii și difuzorii voluntari din întreprinderi și instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin CARTIMEX, căsuța poștală 134–135, București, R. P. Română, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa comitetului de redacție al revistei „Studii” — revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM 17 1964 Nr. 6

S U M A R

STUDII	Pag.
A. OȚETEA, Eteria. O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei	1237
100 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI	
I. IONAȘCU, Cu privire la data întemeierii Academiei domnești de la Sfântul Sava din București	1253
C. N. VELICHI, Dezvoltarea Universității din București de la înființarea ei și până la primul război mondial (1864—1918)	1273
G.H. T. IONESCU, Contribuții la istoricul Universității din București după 1918 . .	1299
NOTE ȘI COMUNICĂRI	
VIORICA MOISUC, Unele date noi cu privire la situația maselor populare în perioada 1938—1940	1325
V. CURTICĂPEANU, Răspîndirea și prohibirea cărții românești în epoca dualismului austro-ungar. Bădea Cîrșan și rolul său în cultura românească	1341
V. NETEA, Alexandru Papiu-Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române .	1371
GR. CHIRIȚĂ, Date noi privind fabrica de postav de la Tîrgu-Neamț a lui M. Kogălniceanu	1391
DISCUȚII	
Istoriografia modernă a României. Tematică (Gh. Cronț, C. Mocanu)	1409
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Sesiunea științifică jubiliară de comunicări a Facultății de istorie a Universității din București (Ligia Blrzu și Florentina Cazan); Expoziția Centenarului Universității din București, 1864—1964 (I. Chiper); Sesiunea de comunicări consacrată sărbătorii Zilei forțelor armate ale R. P. Romîne; Cronică	1419
RECENZII	
N. BĂLCESCU, <i>Opere</i> , vol. IV, Corespondență, ediție critică de G. Zane, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 660 p. (acad. A. Oțetea)	1429

- ȘT. PASCU și VL. HANGA, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. III (Feudalismul II), București, Edit. științifică, 1963, 941 (944) p., 34 fig. (L. P. Marcu) 1434
- B. F. PORȘNEV, *Феодализм и народные массы*, Изд. „Наука“ Москва, 1964, 520 p. (D. Hurezeanu) 1437
- GRGUR JAKŠIĆ și VOJISLAV J. VUČKOVIĆ, *Сполна политика Србије за владе кнеза Михаила (први Балкански Савез)* [Politica externă a Serbiei în vremea domniei lui Mihail Obrenović (Prima alianță balcanică)], Belgrad, Institutul de istorie, 1963, 576 p. (S. Iancovici) 1444
- HADIYE TUNÇER, *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Legislația, codicele și procedura agrară în Imperiul otoman), Ankara, „Gürsoy Basımevi“, 1962. XV + 545 p. — 587 (facsimile) (Tarım Bakanlığı. Mesleki mevzuat serisi. Neşriyat ve Tanıtma Müdürlüğü) (M. Guboglu) . . 1449
- REVISTA REVISTELOR
- „Вопросы Истории“, Изд. Академии Наук СССР, Москва, nr. 1—12, XXXVIII (1963), 2 664 p. (N. Copoiu) 1459
- „Történelmi Szemle“ (Revistă de istorie), Budapesta, V (1962), nr. 1—4, 604 p.; VI (1963), nr. 1—4, 502 (504) p. (L. Dévény) 1463
- „Studi storici“, Rivista trimestrale. Istituto Gramsci Editore, Roma, nr. 1—4, 1962, 825 p.; nr. 1—4, 1963, 911 p. (A. Ioachim și An. Iordache) 1469

INSEMĂRI

- Istoria României.** — * * * *Dicționarul enciclopedic român*, vol. II, D—J, București, Edit. politică, 1964, 945 p. + 61 pl. + 2 h. (M. R.); E. D. TAPPE, *A Bible Society agent in the Rumanian Principalities*, „The Slavonic and East European Review“, XLII (1964), nr. 99 (June), p. 388—402 (P. S.). **Istoria universală.** — V. A. FEDOROV, *Солдатское движение в годы декабристов 1816—1825*, Изд. Московского Университета, Москва, 1963, 206 p. (C.B.); POPOVIĆ MIO-DRAG, *Вук Стеф. Караџић 1787—1864. О стотиницици смрти* (Vuk Stef. Karadžić. Cu prilejul centenarului morții lui), Beograd, 1964, 479 (—481) p. + 18 f. cu ilustrații (S. I.); PERDENIA J., *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przelomie XVII—XVIII w.* (Poziția Republicii nobiliare polone față de problema Ucrainei la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea), Edit. Acad. Polone de Științe, Wrociaw-Cracovia-Varșovia, 1963, 283 p. (I. C.); * * * *Matica slovenská v našich dejinách* („Matica slovenská” în istoria noastră), Edit. Acad. Slovace de Științe din Bratislava, 1963, 431 p. (Tr. I.-N.); CHARLES VERLINDEN, *La Crète, débouché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XIVe et XVe siècles*, în *Studi în onore di Amintore Fanfani*, vol. III, *Medioevo*, Milano, 1962, p. 591—669 (Ș. P.); COHEN ARMAND, *La société des Nations devant le conflit italo-éthiopien (décembre 1934 — octobre 1935)*, Genève, Librairie E. Droz, 1960, 148 p. (I. C.); HEERS JACQUES, *L'occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, Presses Universitaires, 1963, 388 p. (Nouvelle Clio) (P. S.); ROBERT PARIS, *Histoire du fascisme en Italie*, vol. I, *Dès origines à la prise du pouvoir*, Paris, 1962, 364 p. (A. S.); UMBERTO CORSINI, *Il Trentino nel secolo decimonono*, vol. I (1796—1848), ed. R. Manfrini, Rovereto, 1963, 414 p. (A. I.); R. BOUDARD, *Gènes et la France dans la deuxième moitié*

- du XVIIIe siècle (1748—1797), Paris, Mouton et Cie, 1964, 540 p. (S. C.); GÉRARD WALTER, *La Révolution Anglaise. 1641—1660*, Paris, Editions Albin Michel, 1963, 568 p. (M. P.); L. H. GIPSON, *The coming of the revolution (1763—1775)*, „Harper-Torchbooks”, New York, Evanston, London (1962), XIII + 287 p. (S. C.). **Bizantinologie.** — FRANZ DÖLGER, ΠΑΡΑΣΠΟΡΑ, *30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches*, Passau, Buch-Kunstverlag Ettal, 1961, 447 p. (Gh. C.); CIRO GIANNELLI, *Scripta minora. Studi bizantini e neoellenici*, vol. X, Roma, 1963, 410 p. (E. Fr.); H. AHRWEILER, *Les termes Τσάκωνες-Τσακωνίαι et leur évolution sémantique*, • *Revue des études byzantines* •, XXI (1963), p. 243—249 (E. Fr.); ERA L. VRANUSI, Πατριακὰ Α'. Χρυσόβουλου τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ βοτανειάτου ὑπὲρ τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς τοῦ Προδρόμου (1079) (Cu privire la Patmos I. Un hrisev al împăratului Nicefor Votaniatos în favoarea mănăstirii Prodrom din Strovilos (1079), în „Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν“ („Anuarul Societății de studii bizantine”), XXXIII (1964), p. 52—71 (N. C.). **Bibliografie, arhivistie, muzeografie.** — TITU GEORGESCU, MIRCEA IOANID, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă. 1921—1944 (Prezentare bibliografică)*, București, Edit. științifică, 1963, 384 p. (Gr. C.); G. TH. ZORAS — F. K. BOUBOULIDIS, Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Δ'. 1962 [Buletinul bibliografic al literaturii neogrecești, IV, 1962]. Atena, 1963, 65 p. (Gh. C.). . . . 1475
- Sărbătorirea academicianului profesor Andrei Ōțetea 1501
- Index alfabetic, tomul 17, 1964 1505

ETERIA. O SUTĂ CINCIZECI DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA EI¹

DE

ACAD. A. OȚETEA

Mișcarea de independență a popoarelor creștine din Turcia europeană, care a făcut neconținute progrese de la mijlocul secolului al XVIII-lea, s-a intensificat la începutul secolului următor și a luat forme revoluționare. Sîrbii s-au răscolat în 1804 împotriva dominației otomane, iar în 1821 s-au ridicat grecii și românii, inaugurînd lupta revoluționară care într-o jumătate de secol avea să-i ducă la unitate și independență.

Rivalitatea marilor puteri pentru hegemonie în Orient și agitația revoluționară întreținută de Franța au creat condiții favorabile afirmării forțelor economice și sociale interne, care, pentru victoria deplină a capitalismului asupra feudalismului, tindeau spre formarea statului național independent. Astfel, în timp ce înfrîngerile militare ale turcilor și condițiile de pace impuse Porții de Rusia au asigurat popoarelor creștine o autonomie tot mai largă și au stimulat dezvoltarea forțelor economice, ideile de libertate, de egalitate și de suveranitate națională răspindite de Revoluția franceză au înlesnit formarea unui program destul de larg și de ispititor pentru a atrage în lupta de independență toate clasele societății. În afară de masele populare și de burghezia în formare, chiar și marea boierime angajată în producția pentru piață a fost atrasă în lupta antiotomană, deși această luptă se îmbina în Principatele romîne și în Grecia cu lupta pentru abolirea feudalismului.

¹ Asupra Eteriei, vezi, pe lungă studiu lui K. Mendelssohn Bartholdy, *Die Hetairie*, în „Historische Zeitschrift”, vol. XVI (1866), p. 294 — 344, A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche im Jahre 1821*, Viena, 1867; G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, Tr. fr. Paris, 1863; Al. Soutzo, *Histoire de la Révolution grecque*, Paris, 1829; *Mémoires du Prince Nicolas Ipsilanti*, publiés par le Dr. D. Gr. Kambouroglous, Atena-Paris, f. d.; F. G. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris, 1825; N. Camariano, *Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960.

În competiția marilor puteri pentru hegemonie în Orient, Rusia a jucat un rol important, prin faptul că ea singură a urmărit consecvent și dirz distrugerea Imperiului otoman. Ieșirea liberă în Marea Mediterană și în Marea Nordului era un obiectiv determinat de trecutul ei istoric, de poziția ei geografică și de ambiția de a cuceri supremația continentală. În această luptă, când deschisă când ascunsă, Rusia s-a bucurat de simpatia și de sprijinul popoarelor creștine din Turcia europeană, nu fiindcă ea ar fi urmărit eliberarea lor, ci fiindcă ea crea condițiile obiective favorabile luptei lor de eliberare națională. Războaiele de cucerire ale Rusiei au dat lovituri grele puterii otomane și au fost totdeauna semnalul unor mișcări de eliberare în mijlocul popoarelor creștine. În 1821, aceste mișcări răzlețe și locale s-au transformat într-o insurecție generală, organizată și dezlănțuită de o societate secretă, *Eteria*, formată de greci și extinsă apoi asupra întregii Turcii europene și asupra Principatelor Române.

Dintre toate popoarele supuse dominației otomane, grecii atinseseră, la începutul secolului al XIX-lea, cel mai înalt grad de dezvoltare. Burghezia greacă se îmbogățise și se întărise în timpul Revoluției franceze și al imperiului napoleonic. Neutralitatea Turciei a permis grecilor din insule să-și creeze o flotă comercială, ușor de transformat într-o flotă de război, și să monopolizeze, sub pavilion turc, comerțul de grâne din Marea Neagră și Marea Mediterană. Insulele nautice (Hydra și Spetsa) și Psara singure posedau 200 de vase. Grecii din Tesalia au întemeiat o industrie prelucrătoare de mătase, în și bumbac, iar grecii din Fanar au devenit o clasă de negustori și bancheri bogați. Astfel, se formase o adevărată burghezie, cu ramificații în toate porturile Mediteranei și ale Mării Negre, de la Marsilia la Odesa și Galați, ca și la Liverpool și Viena.

Unul din centrele cele mai active ale mișcării revoluționare grecești se afla în Insulele Ionice, care au format în 1800 „Republica celor Șapte Insule Ionice” sub protectoratul Angliei. Apărate de controlul autorităților turcești, aceste insule, mai ales Corfu, unde un mare număr de refugiați din Grecia continentală, compromiși prin legăturile lor cu Ali Pașa din Iannina, au găsit adăpost, aveau să dea luptei antiotomane cadrele cele mai radicale. Conte Ioan Capodistria, șeful mișcării de independență națională a grecilor, era originar din Corfu. Ca ministru de externe al țarului Alexandru I, el a devenit oracolul și nădejdea națiunii întregi.

Comunitatea limbii, tradițiilor și culturii naționale, precum și amintirile glorioase ale Greciei antice, propagate de numeroase școli și societăți culturale, au dezvoltat și întărit printre grecii răspândiți în toate părțile Mediteranei orientale conștiința că formează o națiune și le-a inspirat dorința de a scutura jugul otoman și de a forma un stat național independent.

Grecii, ca și românii și slavii de sud, au ajuns la convingerea că dezvoltarea lor economică, socială și culturală era incompatibilă cu dominația otomană. Experiența mișcărilor de independență, răzlețe și locale din trecut a dovedit că numai printr-un efort comun și solidar aceste popoare vor putea răsturna dominația otomană. O societate secretă, *Eteria*, și-a luat sarcina de a organiza și a conduce această luptă.

I. ORIGINEA ȘI ORGANIZAREA ETERIEI

Eteria este o instituție străveche la greci. Ea era o asociație de tovarăși care urmăreau un scop comun, religios, funerar sau politic. În acest din urmă caz, asociația avea un caracter secret. Indicii de existență a ei s-au descoperit în poemele homerice. Progresele democrației la Atena au făcut din Eterie un instrument de luptă al reacțiunii. În evul mediu, Eteria s-a confundat cu confraternitățile meșteșugarilor și cu frățiile de cruce din lumea satelor.

Deșteptarea sentimentului național a dat naștere, la începutul secolului al XIX-lea, la două Eterii, una științifică și literară, alta politică. Prima, numită *Eteria iubitorilor de muzee* a fost înființată la Atena, în 1813, cu scopul de a strânge fonduri pentru a înființa biblioteci și a crea burse de studii în Apus. A doua, cea politică, care avea să joace un rol istoric, s-a numit *Philiké Hetairia* (Societate amicală). Ea a fost înființată în 1814, la Odesa, de către trei negustori greci: Nicolaie Scufas din Arta, Atanasie Tsacalof din Ianina și Emanoil Xanthos, din Patmos². Scopul, ca și naționalitatea primilor membri ai societății, era la început pur grecesc: „izbăvirea neamului și eliberarea lui”. Dar pentru a câștiga sprijinul și cooperarea celorlalte popoare, supuse Porții, societatea și-a largit programul, propunându-și să realizeze „uniunea armată a tuturor creștinilor din Imperiul otoman, pentru a face să triumfe crucea asupra semilunei”³. Astfel, sub o formă diferită, adaptată predilecției timpului pentru societățile secrete, Eteria relua faimosul „proiect grecesc” de restaurare a Imperiului bizantin al Ecaterinei a II-a, care însă nu era decât camuflarea planului de anexare a Constantinopolului⁴.

N-a fost o întâmplare că Eteria a luat ființă pe teritoriul Rusiei, în marele port al Mării Negre, unde se întâlneau interesele rusești și grecești, nici faptul că, în primii ani de la înființare, până în 1818, ea n-a făcut aderenți decât printre grecii stabiliți în Rusia, ca negustori sau refugiați, sau printre aceia care erau în trecere. Dintre grecii, foarte numeroși, din Imperiul habsburgic, puțini au aderat la Eterie, iar masele rurale din teritoriile locuite de greci ale Imperiului otoman nu erau pregătite de luptă când insurecția a izbucnit.

Rostul Eteriei era să dea unui număr cât mai mare de greci, stăpîniți de același sentiment, dar împrăștiati în locuri izolate și supuși unor guverne deosebite, o organizare comună, condusă de o ierarhie bine stabilită și capabilă să pună masele în mișcare la cel dintîi semnal al șefului suprem.

Pe lângă aceasta, Eteria și-a dat repede seama că, pentru a răsturna stăpînirea otomană, era nevoie de unirea tuturor popoarelor creștine din

² N. Camariano, *op. cit.*, p. 74. În loc de Xanthos, I. Filimon și G. G. Gervinus, dau pe Panaghiotis Anagnostopoulos.

³ G. G. Gervinus, *op. cit.*, vol. I, p. 147.

⁴ Amenințarea lui W. Pitt de a trimite o flotă în Marea Baltică a silit pe Ecaterina a II-a, după cucerirea Ocaikovului în 1789, să renunțe la proiectul grecesc. „Deoarece dl. Pitt vrea să mă alunge din Petersburg — spunea Ecaterina a II-a ambasadorului englez Withword —, sper că-mi va permite să mă stabilesc la Constantinopol” (cf. Georges Soloveyitchik, *Polemikine. Un tableau de la Russie de Catherine II*, trad. de l'anglais, Paris, 1940).

Imperiul otoman. Șansele de a cîștiga popoarele român, bulgar, sîrb și albanez, păreau cu atît mai mari, cu cît propaganda eteristă se întemeia pe sprijinul Rusiei, ale cărei victorii asupra Imperiului otoman au marcat tot atîtea etape progresive în mișcarea de independență a acestor popoare. Puterea de atracție a Eteriei se întemeia pe faptul că misionarii ei prezentau ca fondator al societății pe țarul Alexandru I, ca inspirator pe Capodistria, principalul sftenic al țarului în politica externă, iar ca membri pe fruntașii aristocrației și reprezentanții clerului superior din toate provinciile Turciei europene⁵.

Eterea a fost organizată după modelul carboneriei și cuprindea inițial trei, apoi din 1818 șapte grade ierarhice, de la frații de cruce pînă la șefii dedicaților. Inițierea în Eterie se făcea printr-un jurămint, menit să garanteze fidelitatea, devotamentul și supunerea inițiatului și, bineînțeles, păstrarea secretului absolut.

Fiecare membru al asociației jura să lupte prin toate mijloacele de care dispunea și să-și verse și ultima picătură de sînge pentru eliberarea patriei sale. El era avertizat că din legămintul în care a intrat numai moartea îl putea elibera.

Religia și clerul de toate gradele au jucat un mare rol în propaganda eteristă. Religia sancționa angajamentul afiliaților, iar clerul de toate gradele a fost principalul factor de recrutare și de mobilizare. „Scaunul sacru în care Providența a ridicat pe Sfîntia Voastră — scria Ipsilanti patriarhului de Ierusalim —, profunda venerație pe care v-o poartă toți sînt mijloace puternice pentru a inspira fiilor bisericii zelul credinței și al libertății. Îndemnul vostru împotriva dușmanului comun va avea asupra națiunii, departe sau aproape, efectul unei trompete sonore, redutabile lașului nostru dușman”⁶. Un membru de frunte al eferiei de la Constantinopol, Spiridon Mavro, a declarat lui Stroganov că scrisorile lui Ipsilanti erau arse de îndată ce erau citite și conținutul lor era colportat de „emisari eclezias-tici și seculari” ceea ce lăsa, firește, cîmp liber denaturărilor și fanteziilor individuale.

După depunerea jurămintului, inițiatul primea o diplomă de membru, alfabetul cifrat al Eteriei și parola de recunoaștere. El vărsa în casa Eteriei o sumă de bani, care era înregistrată sub forme convenționale : întemeiere de școli, editare sau cumpărare de cărți, creare de burse pentru studenți etc. Colecte publice s-au organizat în timpul lui Caragea și în Țara Romînească sub pretextul întemeierii unor școli în Moreea.

În primii patru ani, Eterea a făcut puține progrese. Odesa era prea departe de centrul vieții grecești. De aceea, în aprilie 1818, Scufas s-a stabilit la Constantinopol și a constituit acolo un comitet de conducere care a organizat misiuni de propagandă și a înființat Eforii menite să supravegheze activitatea membrilor Eteriei în principalele orașe din Rusia, din Principate și din Grecia⁷. Prima Eforie a fost creată la Galați ; au urmat apoi cele din București și Iași. Înființarea Eforiilor a întărit disciplina în rîndul

⁵ *Documente privind istoria Romîniei. Răscoala din 1821*, 5 vol., București, 1959 — 1962. În continuare se va cita : *Răscoala din 1821*.

⁶ Arhiva Ministerului de Externe, Moscova (6933, 306).

⁷ G. G. Gervinus, *op. cit.*, p. 150.

eteriștilor și a mărit forța de atracție a Eteriei. Adeziunile au început să curgă în număr atât de mare, încît formele de inițiere au trebuit simplificate; unii fruntași eteriști, arată Stamatis Cumbaris din Odesa, primeau jurămîntul de afiliere în grup, de la toți candidații care se prezentau deodată⁸. În aceste condiții, verificarea persoanelor, practică la inițierea individuală, devenea imposibilă.

Dar, pe măsură ce numărul adeptilor creștea, în Eterie s-au strecurat elemente suspecte și interesate, care nu căutau decît să facă avere și carieră. Unii s-au folosit de cunoașterea listelor membrilor Eteriei pentru a șantaja oameni suspuși sau bogați și a le stoarece bani. Alții au deturnat fondurile societății sau, pentru a-și da importanță, au divulgat secretele Eteriei. Chiar unii fruntași însărcinați cu misiuni importante, ca Galatis din Itaca, s-au purtat ca „niște blestemați și dușmani ai neamului”⁹.

Amenințînd să divulge turcilor existența și planurile Eteriei, acești palavragii și escroci au creat în rîndurile eteriștilor o stare de îngrijorare și de teamă, care a silit conducerea, pe de o parte, să suprima pe cei mai primejdioși, iar pe de alta să liniștească masa partizanilor, asigurînd-o de sprijinul Rusiei, fără de care „Eteria ar fi rămas ceea ce era, adică zero”¹⁰.

II. ALEXANDRU IPSILANTI, EFOR GENERAL AL ETERIEI

Pentru a restabili încrederea în masa partizanilor, Comitetul de conducere s-a hotărît să pună în fruntea societății o persoană care, prin numele și situația sa, să constituie o garanție pentru sprijinul Rusiei. Cel mai indicat pentru acest rol era Ioan Capodistria, grec din Corfu și ministru de externe al Rusiei, care se bucura de toată încrederea împăratului Alexandru I și prezenta avantajul de a ilustra chiar prin poziția sa interesul Rusiei pentru Eterie.

Comitetul de conducere a însărcinat deci pe Emanoil Xanthos să se prezinte lui Capodistria la Petersburg și să-i ofere epitropia generală a Eteriei. Capodistria era deja patronul *Eteriei iubitorilor de muze*, înființată în 1813 la Atena, și reorganizată de el la Viena în 1814, cu scopul de a salva monumentele antice ale grecilor și de a crea școli pentru ridicarea culturală a poporului grec. Societatea avea, la început, un caracter pur cultural; după înființarea Eteriei, ea își asumă misiunea de a masca acțiunea acesteia. Ea a permis lui Capodistria, care, împreună cu Alexandru I și cu ambasadorul rus la Constantinopol, baronul Stroganov, era principalul resort al Eteriei, să se prezinte ca președintele unei societăți pur culturale și, cu prilejul călătoriei în insula Corfu, în 1819, să declare că emanciparea grecilor nu putea fi decît efectul unei educații treptate sub conducerea unei elite formate în școlile occidentale. Declarația n-a înșelat pe nimeni. Ea a fost considerată ca o simplă stratagemă menită să adoarmă vigilența turcilor.

⁸ N. Camariano, *op. cit.*, p. 87, n. 4.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Expresia este a lui Spiridon Trikupis, *Istoria revoluției grecești*, Londra, 1853, apud Mendelssohn-Bartholdy, *op. cit.*, p. 316.

Era deci natural ca alegerea conducătorilor Eteriei să fi căzut asupra lui Capodistria. Dar propunerea care i se făcea era incompatibilă cu poziția lui de ministru al țarului. El a refuzat, dar adăugînd că, „dacă nu eu, ci conducătorii cunosc alte mijloace pentru atingerea scopului lor, să le întrebuițeze, și el le urează ca Dumnezeu să-i ajute”¹¹.

Xanthos s-a adresat atunci lui Al. Ipsilanti, fiul fostului domn al Țării Românești, Constantin Ipsilanti. Prin calitatea sa de general în armata rusă și de aghiotant al țarului, Alexandru Ipsilanti permitea Eteriei să întrețină credința în sprijinul Rusiei; prin legăturile sale de rudenie cu cele mai însemnate familii din Fanar și din Principate (mama lui era născută Văcărescu), el aducea considerabile mijloace de propagandă. Dar mai presus de toate, el constituia cheazăia ajutorului rus, și relațiile încordate dintre Rusia și Turcia păreau a justifica aceste presupuneri. Nicolae Ipsilanti pretinde că fratele său ar fi primit de la Capodistria asigurarea că „este destul să apară cîteva mii de răsculați în Grecia, ca Rusia să trimită ajutoare bănești, muniții, vase etc.”¹². Un grup de arnăuți refugiați în Transilvania au declarat autorităților austriece că, pornind răscoala, ei erau încredințați că vor primi arme și muniții din Rusia. Țarul Alexandru I însuși l-ar fi asigurat pe Ipsilanti că, „dacă o răscoală va izbucni în Grecia, cazacii vor alerga în ajutorul ei”¹³.

Aceste declarații pot fi, în forma în care ni s-au păstrat, simple invenții ale lui Nicolae Ipsilanti, după care s-au luat Al. Suțu și I. Filimon¹⁴. Cert este că țarul autocrat n-a putut declara că-și va pune trupele la dispoziția revoluției. Dar tot atât de cert este că Al. Ipsilanti — general în activitate și aghiotant al țarului — n-a putut primi însărcinarea oferită de Eterie fără autorizația lui Alexandru I și fără îndemnul lui Capodistria, cum o confirmă declarația colonelului Gh. Cantacuzino-Deleanu cumnatul și însoțitorul lui Alexandru Ipsilanti, și mărturia lui Metternich, după care țarul ar fi trimis lui Ipsilanti „cuvîntul său de ordine prin Capodistria”¹⁵. Ambasadorul Austriei la Petersburg, Lebzeltern declarase în 1821, pe baza informațiilor primite de la Nesselrode, că „pîrghia principală a insurecției grecești era Capodistria”¹⁶.

Dar pentru succesul propagandei eteriste nu ajungea ca șeful suprem al Eteriei să fie o persoană de încredere a țarului; trebuia întreținută și întărită credința că adevăratul șef al Eteriei era țarul însuși. De aceea Ipsilanti a luat titlul de „efor sau epitrop general”, pe care unii istorici l-au tradus greșit prin „șef suprem”. Ipsilanti nu s-a considerat decît ca manda-

¹¹ G. G. Gervinus, *op. cit.*, vol. I, p. 164.

¹² *Mémoire du prince Nicolas Ipsilanti*, p. 32.

¹³ Al. Suțu, *Histoire de la révolution grecque*, Paris, 1829, p. 85.

¹⁴ T. Condiloros, *Societatea prietenilor (1814 — 1821)* (în grecește), Atena, 1926, p. 350 — 351, apud N. Camariano, *op. cit.*, p. 94.

¹⁵ *Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno*, p. 137 — 138 și G. G. Gervinus, *op. cit.*, vol. I, p. 167.

¹⁶ Grand-Duc Nicolas Mikhailovitch, *Les rapports diplomatiques de Lebzeltern, ministre d'Autriche à la Cour de Russie (1816 — 1826)*, Petersburg, 1913, p. 84. „Quant à la certitude que le Comte Capo d'Istria a agi comme cheville ouvrière et travaille encore en faveur de la restauration de sa nation, je n'en ai jamais douté” (Lebzeltern către Metternich, în depeșa din 28 decembrie 1821 (9 ianuarie 1822)).

tarul țarului. În scrisoarea sa către Miloș din 24 octombrie 1820, el spunea : „Am primit ordin de la onorata conducere” și-l asigură că tot ce întreprinde se face „potrivit ordinelor onoratei conduceri”¹⁷. În scrisorile adresate eforilor de la Constantinopol, Ipsilanti semna ca „efor sau procuror general, acționînd din autorizație superioară”.

Asociații erau atît de încredințați că impulsul întregii mișcări venea de la Curtea Rusiei și că eforul general Ipsilanti lucra cu consimțămîntul ei, încît Ioan Bardi, „unul din adepții cei mai înflăcărați ai societății secrete” de la Constantinopol, a declarat lui Stroganov, care se mira că-l vede figurînd printre membrii Eteriei, că „el și întreaga societate erau mîndri că autoritatea supremă aproba planul lor și că ei erau atît de siguri de acest fapt, încît toți și-au luat măsurile de protecție necesare pentru a-și pune averea și persoana la adăpostul oricărui eveniment”. Că „autoritatea supremă” era țarul o dovedește răspunsul lui Stroganov la declarația lui Ioan Bardi pe care a încercat să-l convingă că „această autoritate era prea mare și prea puternică, prin propriile sale mijloace, pentru a avea nevoie să recurgă la acelea pe care ei [eteriștii] voiau să i le furnizeze”¹⁸. Unele declarații ale țarului, ca aceea făcută în prezența lui Alexandru Ipsilanti, „că n-ar muri liniștit, dacă n-ar face ceva pentru nenorociții săi greci”, dădeau consistență nădejdlor puse în sprijinul său și, „formînd ca un ecou profetic, răsunau în toate colțurile Greciei”¹⁹.

Personal, Al. Ipsilanti era ferm convins de sprijinul militar al Rusiei și pe această convingere și-a întemeiat tot planul de acțiune. A doua zi după sosirea sa la Iași, la 23 februarie /7 martie 1821, el a trimis lui Stroganov, pentru a-l anunța de începutul mișcării, o scrisoare în care îi recomandă să fie cu băgare de seamă, „fiindcă e probabil ca armata să pornească dintr-o zi sau alta”. Pe baza aceleiași asigurări date de Ipsilanti, Mihai Suțu a pregătit 1 500 de chile de faină și 1 500 de capete de vite mari, suficiente pentru aprovizionarea în primele zece zile a unei armate de 30 000 de oameni care aveau să treacă Prutul la Leova²⁰. Încredințarea lui Al. Ipsilanti că, de îndată ce va intra în Moldova, va fi urmat de o armată rusă, nu poate fi pusă la îndoială.

Numai așa se explică faptul că Al. Ipsilanti, cel mai mare dintre cei cinci fii ai lui Constantin Ipsilanti, fostul domn al Țării Românești (1802 — 1807), și-a putut risca familia, averea și cariera pentru cauza Eteriei. El susținea de mai mulți ani un proces la Constantinopol pentru recuștigarea averii tatălui său, confiscată de turci în urma fugii acestuia în Rusia (1807). Cum cauza sa era susținută de ambasadorul Rusiei la Constantinopol, el avea toate șansele s-o cîștige. Acțiunea sa împotriva Porții avea să anuleze toate aceste eforturi²¹.

Trecerea conducerii în mîinile sale a produs efecte imediate asupra vieții interne a Eteriei. După ce Ipsilanti a primit de la Xanthos corespon-

¹⁷ *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 76 — 77. „Onorată conducere” este traducerea din grecește a lui N. Camariano. Ipsilanti folosește în franțuzește expresia *autorité suprême*.

¹⁸ Arh. Min. Ex., Moscova (6933, 325).

¹⁹ Al. Ipsilanti către țarul Nicolae I, 14 ianuarie 1828, citată după G. G. Gorvinus, *op. cit.*, vol. I, p. 167.

²⁰ *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 110.

²¹ A. Stern, *Geschichte Europas von 1815 bis 1830*, vol. II, p. 195, n. 1.

dența, actele și socotelile Eteriei și, la 20 aprilie 1820, a fost proclamat efor general al conducerii, Al. Ipsilanti a vizitat eforiile din diferitele orașe ale Rusiei și a luat contact cu fruntașii Eteriei. Alegerea sa fiind considerată ca o cheazășie a sprijinului Rusiei, el a primit din toate părțile locuite de greci declarații de supunere și devotament și delegați veniți să aducă informații și să primească instrucțiuni. Chiar și Ali-Pașa din Ianina i-a trimis un delegat. Sub impulsul lui, disciplina interioară a fost întărită și caracterul militar al organizației accentuat.

Înainte de pasul decisiv Ipsilanti a luat principalilor săi colaboratori jurământul de credință și a numit pe Iordache Olimpiotul, comandantul gărzii domnești de la București, generalisim al armatei de la Dunăre, iar pe Perrevos comandant al armatei din Epir. El proceda ca și cum administrația rusă ar fi fost la dispoziția sa și trebuie să recunoaștem că totul contribuia să-l mențină în această iluzie. Recrutările și colectele de bani continuau la Odesa, sub ochii autorităților, chiar și după ce Ipsilanti a trecut în Moldova. Arme și muniții se încăreau pe vase, ziua în amiaza mare, fără ca cineva să facă vreo obiecție²².

III. PLANUL DE RĂZBOI ȘI ROLUL PRINCIPATELOR ROMÎNE

Credința în sprijinul rusesc a determinat toată tactica și planul de război ale Eteriei. Proiectul inițial al lui Ipsilanti era să înceapă răscoala în Peloponez, care-i fusese prezentat ca o tabără întărită, unde 150 000 de greci ar fi putut ușor înfrunța 100 000 de turci. Dar trimisul peloponeziacilor și al lui Ali-Pașa din Ianina, fără să conteste exactitatea cifrelor, obiectau că cei 100 000 de turci erau instruiți și bine înarmați, pe cînd din cei 150 000 de greci abia jumătate erau instruiți și numai un sfert înarmați. Ei susțineau că armata greacă din Peloponez n-avea sorți de izbîndă decît dacă Ipsilanti ar crea o diversiune în Principate și ar sili Poarta să-și concentreze forțele la Dunăre.

În afară de aceasta, un plan de război, întocmit la București în septembrie 1820 de către bimbașa Șava, un veteran al războaielor cu turcii, găsea absolut necesar ca Eteria să cîștige în prealabil concursul sîrbilor, muntenegrenilor și bosniacilor pentru lupta comună de emancipare, să răscoale Principatele și să paralizaze pe turci prin intervenția armatei ruse. Organizarea răscoalei în Țara Romînească fu încredințată lui Tudor Vladimirescu, care trebuia să asigure trecerea lui Ipsilanti peste Dunăre și să rețină în nordul Peninsulei Balcanice o parte din forțele turcești.

Pentru a decide asupra planului de luptă, Ipsilanti a convocat pe principalii eteriști la o consfătuire, care s-a ținut în noaptea de 5 octombrie 1820, în cimitirul de la Ismail. După ce s-au discutat cele mai extravagante planuri — debarcare prin surprindere la Constantinopol, incendierea orașului, scufundarea flotei turcești, luarea arsenalului și capturarea sultanului — s-a hotărît ca Al. Ipsilanti să se îmbarce la Triest pe un vas grecesc, să acosteze în Moreea și să dea de acolo semnalul revoluției. În acest sens

²² N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 572.

s-au redactat instrucțiunile trimise eforilor și s-au pregătit adresele prin care grecii din toate părțile acordau lui Ipsilanti depline puteri²³.

De la Ismail, Ipsilanti s-a dus la Chișinău, la cumnatul său Catacazy, guvernatorul civil al Basarabiei, și a avut o întrevedere secretă la Sculeni cu postelnicul Iacovachi Rizos Nerulos, căruia i-a comunicat intenția sa de a porni mișcarea insurecțională din Moreea. „Dar Ipsilanti, scrie Rizos, fie că m-a înșelat, fie că și-a schimbat planul, s-a hotărât să înceapă răscoala în Țara Românească și Moldova”²⁴.

Intr-adevăr la 24 octombrie 1820, Ipsilanti comunică lui Iordache și lui Sava că a renunțat la planul de a se imbarca la Triest și s-a hotărât să înceapă acțiunea în Moldova și Țara Românească. El justifică schimbarea prin faptul că „Anglia și Austria au declarat război Italiei și Neapolului” și drumul a devenit primejdios. El mai invocă „știrile noi și neplăcute”, care anunță că Poarta, informată de planurile Eteriei, se pregătește să le zădărnicească. Conducerea i-a ordonat deci să pornească imediat acțiunea în Moldova și Țara Românească. La această scrisoare, dictată lui Lassanis — Ipsilanti pierduse brațul drept în bătălia de la Kulm în 1813 — autorul adaugă cu mâna stângă: „Armata de aici a primit ordin secret să fie gata să pornească la primul ordin și se adună pe ascuns. *Eu am primit ordin să încep mai repede*”²⁵.

Al. Ipsilanti și-a schimbat cu atât mai ușor planul, cu cât în Principate era sigur să găsească o boierime pregătită, prin cultura ei greacă și prin înrudirea ei cu cele mai de seamă familii fanariote, să îmbrățișeze cauza Eteriei, o curte cu un domn fanariot, cu o gardă de arnăuți comandată de ofițeri afiliați la Eterie, orașe pline de negustori, meseriași, preoți și dascăli greci și, în sfârșit, o administrație, împănată cu oameni de credință ai Eteriei, care avea să ajute la recrutarea voluntarilor și la strângerea armelor și proviziilor.

Administrația, justiția, finanțele, poliția, poșta și garda domnească erau, în preajma izbucnirii răscoalei, în mâinile eteriștilor. Cei doi consuli ai Rusiei de la București și Iași, Alexandru Pini și Andrei Pisani, care erau în toate secretele Eteriei, s-au îngrijit ca marile dregătorii, isprăvnicatele, pină și vătășiile plaiurilor, să fie încredințate unor persoane pe care șefii Eteriei să se poată bizui. Boierii bătrâni și credincioși Porții au fost înlocuiți cu tineri, ca Nicolae Rosetti-Roznoveanu, care, deși lipsit de orice experiență în materie de finanțe, a fost numit vistiernic la 24 de ani. „Rușii ne făcuseră pe toți să intrăm în Eterie, declară el. Ei ne spuneau: «Noi sîntem romanii de azi. Toate popoarele supuse din Orient își vor redobîndi libertatea și vor înflori sub umbra măririi noastre...». În 1821 elementele de răzvrătire depuse în țară de ruși și de Eterie au atins punctul de maturitate; un singur sentiment, acela de a sfărîma un jug nesuferit, însuflețea toate popoarele creștine supuse sultanului”²⁶.

²³ Ioan Filimon, *Philikè Hetairia*, p. 293. V. Papacostea, *Ilie Folino*, în „Revista istorică română”, IX (1929), p. 2 și 9.

²⁴ Rhizos-Neroulos, *Histoire moderne de la Grèce*, p. 279.

²⁵ *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 76.

²⁶ Hurmuzaki, *Docum-ente*, vol. IV, p. 401.

Așa se explică faptul că principalii boieri, ca Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica (viitorul domn), Barbu Văcărescu, Iordache și Alecu Filipescu, Grigore Băleanu și ginerii săi, Nicolae Văcărescu și Costache Herescu, Alex. Ghica, Constantin Samurcaș etc. din Țara Românească, Iordache și Nicolae Rosetti-Roznoveanu, Sandu și Grigore Sturdza, Iordache Balș, Șerban Negel din Moldova și capii bisericii din ambele Principate erau afiliați Eteriei. Dionisie Lupu fu ales mitropolit al Ungro-Vlahiei, iar Ilarion episcop de Argeș, cu sprijinul lui Pini, față de care s-au obligat în scris să fie credincioși Eteriei, și ei aveau să joace un rol important în timpul insurecției.

În Moldova, Alexandru Ipsilanti a izbutit să cîștige pentru cauza Eteriei și pe domnul Mihai Suțu. Prin aceasta, eteriștii dispuneau de toate resursele Moldovei și de o bază largă pentru pregătirea revoluției.

Din momentul în care Mihai Suțu a intrat în Eterie și a pus la dispoziția lui Al. Ipsilanti toată averea sa și toate resursele Moldovei, pregătirile militare pentru începerea răscoalei au luat un curs accelerat și energic. M. Suțu a cerut lui Al. Ipsilanti să-l considere „casă a Eteriei” : „întreaga lui avere, toate bijuteriile (care sînt destule) și tot ce un domn poate să strîngă sînt închinată Eteriei”. La un singur cuvînt al conducerii, el s-a declarat gata să numere „o sută, două sute, trei sute de pungi, fără să întrebe pentru ce”, iar cînd va suna ceasul așteptat, cu toate că are o datorie de zece mii de pungi, poate să dea și două și trei mii de pungi”²⁷.

Mihai Suțu ținea ca adeziunea sa la Eterie să rămînă secretă, „deoarece se află în slujba unor tirani imprevizibili și cruzi”. El mai dorea ca, după intrarea trupelor ruse, să fie confirmat domn nu numai al Moldovei, ci și al Țării Românești. Va putea astfel să ajute neamul cu alimente și cu bani²⁸.

Al. Ipsilanti răspunde diplomatic că Suțu, ca bun patriot cum se pretinde, trebuie să aștepte răsplata serviciilor aduse cauzei naționale nu de la niște provincii străine, ci de la patria renăscută, care nu se va arăta nerecunoscătoare pentru meritele lui.

În ceea ce privește soarta viitoare a Moldovei și Țării Românești, Al. Ipsilanti le rezerva ca răsplată Rusiei pentru ajutorul acordat cauzei naționale grecești. „Cine nu vede — scrie Ipsilanti lui Mihai Suțu — că puterea protectoare, după ce a pierdut atîtea oști și atîția bani pentru cucerirea acestor două provincii, nu le va păstra pentru sine ca un bastion al întregii sale împărății”²⁹? Ipsilanti socotea firesc ca Eteria să plătească sprijinul Rusiei pentru eliberarea Greciei cu sacrificarea Moldovei și Țării Românești.

Pregătirile militare din Moldova, indiscrețiile unora dintre eteriști și avertismentele agenților austrieci treziseră deja bănuielile Porții, dar planurile eteriștilor au părut atît de extravagante, încît nu le-a dat crezare. Interceptarea unei corespondențe adresate de Al. Ipsilanti lui Miloș de la Chișinău, la 7-9 ianuarie 1821, a furnizat Porții dovada materială „a unei vaste conspirații pentru insurecția generală a supușilor creștini ai Imperiu-

²⁷ *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 94.

²⁸ *Ibidem*, p. 109.

²⁹ *Ibidem*, p. 114.

lui otoman și pentru regenerarea Greciei”. După sursele grecești, Aristide Papa, emisarul lui Ipsilanti, ar fi fost prins de turci în drum spre Vidin, dar, izbutind să scape, s-a aruncat de pe stînca de la Fetislam. După mărturia lui Stroganov, corespondența lui Ipsilanti a fost trădată de unul din emisari și predată pașei de Vidin, care a trimis-o la Constantinopol. Scrisorile lui Ipsilanti invitau pe Miloș să se răscoale, promițându-i că el, Ipsilanti, va asigura ridicarea în masă a Greciei, care ar începe în Principate. Răscoala lui Tudor Vladimirescu era prezentată ca semnalul și simbul (le *noyau*) acestei insurecții generale, care avea să înceapă în toată Moreea, în insule și în toată Grecia, chiar și la Constantinopol. El adăuga că „acțiunea a fost pregătită în Rusia și încurajată de guvern”³⁰. Turcii aveau toate firele complotului.

Aceste fapte și știrile primite de la Constantinopol, convingîndu-l că „organizarea a atins punctul în care orice întîrziere ar fi minat aceste provincii (ale Greciei) și națiunea întreagă”, Ipsilanti s-a hotărît să înceapă acțiunea în Principatele Romîne, cu nădejdea de a izbuti³¹.

În seara de 22 februarie /6 martie 1821, Al. Ipsilanti, în uniformă de general rus în activitate, înzestrat cu pașaport eliberat de ministrul de externe Nesselrode, a trecut Prutul însoțit de frații săi Nicolae și Gheorghe și de cumnatul său, Cantacuzino-Deleanu, și, escortat de 200 de arnăuți ai gărzii lui Mihai Vodă Suțu, a sosit la Iași în aceeași noapte. Ca un adevărat stăpîn, a luat în mînă administrația țării și comanda forțelor armate, a dat porunci consulilor ruși de la Iași și București, a ordonat sau permis uciderea turcilor pașnici de la Galați și Iași, exasperînd fanatismul musulman, și a lansat două proclamații, una către greci, chemîndu-i la luptă pentru eliberarea patriei, iar alta către moldoveni, pentru a-i asigura că n-au nici un motiv de teamă, „căci dacă ticăloșii de turci ar îndrăzni, în desperarea lor, să calce teritoriul vostru, o putere strașnică e gata să pedepsească îndrăzneala lor”³².

Așa au început, după expresia lui Capodistria, „imprudențele fatale” ale lui Ipsilanti, care au compromis Rusia și au răsturnat toate calculele diplomației sale. Ipsilanti a dezlănțuit revoluția în așa fel, încît „Rusia nu putea nici să tacă, nici s-o sancționeze”³³. Imprudența lui Ipsilanti e cu atît mai surprinzătoare, cu cît numai de la el putea să știe Mihai Suțu că „împăratul nu vrea ca, prin mișcările noastre să fie compromisă cît de puțin Rusia”³⁴. Cabinetul imperial, care fusese pus deja de mișcarea lui Tudor Vladimirescu „în fața necesității de a da curților aliante, adică Austriei și Porții, dovada dezaprobării solemne cu care împăratul lovește mișcarea revoluționară ce amenință provinciile limitrofe ale Imperiului oto-

³⁰ Depeșa lui Stroganov către Nesselrode, din 6/18 martie 1821, Arhiva Ministerului de Externe, Moscova (6933/353).

³¹ Depeșa lui Al. Ipsilanti către Cristofor Perrevoș, din 23 februarie (7 martie) 1821. Arhiva Ministerului de Externe, Moscova (6933/310).

³² A. Oțetea, *Contribution à la Question d'Orient*, București, 1930, p. 336.

³³ Scrisoarea lui Capodistria către mitropolitul Ignatie, din 17/29 iulie 1821, Moscova, Arhiva centrală (nr. 99).

³⁴ *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 93. Cf. și scrisoarea lui Mihai Suțu către Al. Ipsilanti, din 24 ianuarie st. v. *Ibidem*, p. 108.

man”, nu putea decît să sancționeze la fel și acțiunea lui Al. Ipsilanti³⁵. El a fost deci dezavuat.

Printr-o ultimă imprudență, Al. Ipsilanti a pus în primejdie viața tuturor grecilor de la Constantinopol. A doua zi după sosirea sa la Iași (23 februarie/7 martie 1821), el a adresat lui Al. Pini, consulul general al Rusiei la București, un pachet și o scrisoare, rugîndu-l să trimită pachetul baronului Stroganov la Constantinopol cu maximum de celeritate. Curi-erul a ajuns efectiv la 3/15 martie, înainte ca guvernul otoman să fi aflat de incursiunea lui Ipsilanti în Moldova. În afară de manifeste adresate tutu-ror grecilor, pachetul lui Ipsilanti conținea o scrisoare către Stroganov, șase scrisori adresate eforilor de la Constantinopol și Patras, lui Panaioti Șekeris, lui Cristofor Perrevos, apoi secretarului patriarhului de la Constan-tinopol și arhimandritului Grigore Dicheos³⁶. „În numele autorității res-pectabile”, adică al țarului, el îi informa că momentul acțiunii a sosit și îi îndemna să vestească acest lucru tuturor grecilor. „Eu mă grăbesc să tra-versez aceste Provinci [Moldova și Țara Romînească] pentru a ajunge pe pămîntul Greciei și pentru a mă uni cu toți aceia care se pregătesc să răs-toarne jugul groaznic care apasă asupra lor”.

În scrisoarea sa către Stroganov, Al. Ipsilanti îi face cunoscut că datorile către patrie și alte împrejurări presante l-au silit să se pună în fruntea grecilor răspîndiți în cele două Principate și să treacă cu ei „în patria sa”. „Eu nu știu — adăuga el — dacă Excelența Voastră aveți instruc-țiuni cu privire la o mișcare din partea mea atît de neprevăzută ; dar eu cred că în caz că Poarta v-ar face reprezentări în privința aceasta, puteți să spuneți că n-ați fost de loc instruit de asta și că e o trăznae (*coup de tête*) din partea mea”. Și, după ce amintește memoriile care s-au trimis țarului la Laibach, cheie : „În caz că Poarta ar voi să trimită turci în cele două Provinci tre-buie să protestați, căci e contra tratatelor. Eu cred că trebuie să fiți cu foarte mare băgare de seamă, fiindcă e probabil ca armata să pornească dintr-o zi în alta”.

Scrisoarea adresată eforilor de la Constantinopol confirmă planul extravagant de distrugere a Constantinopolului, conceput la întrunirea convocată de Al. Ipsilanti, la 5 octombrie 1820, la cimitirul de la Ismail. El cere eforilor de la Constantinopol să pună în aplicare acest plan care pare elucubrăția unor spirite dezechilibrate sau himerice. „Avizele sosite din toate părțile Greciei, bănuielile tiranilor, au grăbit acțiunea pregătită de mult în secret. Îmbarcați și salvați familiile voastre, invocați Provi-dența, chemați la voi pe toți compatrioții. Îndemnați marinarii greci să pună stăpînire pe arsenal. Căutați prin toate mijloacele să puneți mîna pe sultan în momentul cînd se va duce la incendiu. Faceți să răsune vocea patriei. Arborăți pavilionul național”.

Lui Gabriel Catacazy îi scrie : „Ora a sunat, nu ne rămîne decît să învingem sau să murim. Să nu crezi că lovitura e o lovitură deznădăjduită, noțiuni certe ne asigură victoria”.

³⁵ Depeșa lui Capodistria către Stroganov din 23 februarie/7 martie 1821, Moscova, Arhiva Ministerului de Externe.

³⁶ Toate aceste piese au fost extrase de noi din Arhivele Ministerului de Externe de la Moscova (6933/296 și urm.).

Spiritul himeric al lui Al. Ipsilanti își închipuia că o mină de eteriști fără arme și fără experiența războiului vor putea pune mina pe flota otomană și pe sultan și se vor putea face stăpîni pe un oraș de șase sute mii de locuitori, apărat de trupele fanatiche ale ienicerilor.

Pachetul lui Ipsilanti mai conținea scrisori prin care părinți, soți, frați și fii își avertizau rudele din Constantinopol, să se salveze. Ele aveau să provoace o panică generală și să pună pe ambasadorul Rusiei în fața dilemei penibile de a compromite pe destinatorii trimițîndu-le scrisorile sau de a-i lipsi de avertismentele rudelor celor mai apropiate. Stroganov a ales soluția de a-i înștiința prin patriarhul Ierusalimului.

Principalele familii grecești — Nicolae Suțu cu fratele domnului Moldovei, fiul lui Caragea, Gabriel Catacazy etc. — au alergat la ambasada rusă să se pună sub protecția lui Stroganov, care a salvat pe unii înarmîndu-i cu pașapoarte false, pe alții imbarcîndu-i pe un vas care pleca spre Odesa. Dar dragomanul Porții, Alexandru Moruzi, Scarlat Calimachi și fratele său Ioan, și atîția alții au căzut victime furiei musulmane.

Stroganov nu și-a putut explica „invazia uluitoare și îndrăzneată” a lui Ipsilanti în Moldova „decît ca cea mai funestă rătăcire din partea sa; massacrele de la Galați ne prevestesc urmările pe care acest temerar le va atrage asupra popoarelor pe care pretinde a le salva și pe care le precipită în prăpastie”. El a regretat că consulul de la Iași, Andrei Pisani, nici n-a încercat să-l aresteze pe Ipsilanti și să-l predea autorităților basarabene, nici măcar n-a adresat domnului și divanului Moldovei o protestare energetică, *qui nous aurait mis à l'aise, quelqu'en eût été le succès*. Cu toate acestea, Stroganov a luat inițiativa, comunicînd Porții rapoartele Consulilor și scrisorile lui Ipsilanti (cea care i-a fost adresată, epurată) pentru a smulge din spiritul guvernului otoman și din al celorlalți ambasadori „ideea oricărei ingerințe din partea Rusiei, a oricărei influențe, mărturisite sau secrete, din partea autorităților ruse”³⁷.

După toată această uluitoare succesiune de acte și declarații contradictorii, problema care se pune e de a afla cauza conduitei extravagante a lui Al. Ipsilanti și motivele dezaprobării care a sancționat-o. Un prim indiciu pentru dezlegarea enigmei ni-l oferă textul înțelegerii lui Tudor Vladimirescu cu Iordache Olimpiotul și Farmache din ajunul revoluției.

Semnatarii se înțeleg „să urmărească realizarea planului, care constă în a ne elibera prin puterea armelor de sub jugul apăsător al barbarilor și în a ridica semnul biruitor al crucii mîntuitoare”. Pentru atingerea acestui țel, „fiecare semnatar este împuternicit să provoace dezordini, să stîrnească complicații înăuntru și în afară și să se folosească de toate șiretlicurile care ne pot ajuta să atingem țelul nostru comun”.

Scrisoarea contelui Capodistria către mitropolitul Ignatie, deja citată, ne permite să deslușim sensul acestui straniu angajament. Analizînd

³⁷ Depeșa lui Stroganov către Capodistria din 6/18 martie 1821, Arhiva centrală din Moscova (6935/346).

situația creată prin dezavuarea mișcării eteriste de către țarul Alexandru I, Capodistria scrie :

„Rusia a dezaprobat revoluția, și revoluția a izbucnit în așa fel încît Rusia nu putea și nu trebuia nici să tacă, nici s-o sancționeze. Poate ea să se ocupe de consecințele ei cu scopul de a le face să prospereze? Fără îndoială, ea nu va putea decît silită de o *necesitate imperioasă*, de o *necesitate irezistibilă*.

„Această necesitate va fi imperioasă și irezistibilă cînd se va dovedi că nu se mai poate restabili în Turcia, prin mijloacele guvernului turc, o stare de lucruri compatibilă cu menținerea păcii.

„Plasînd astfel chestiunea, nu vom combate pe turci pentru a favoriza revoluția. Îi vom combate pentru a pune capăt dezordinii pe care Poarta o provoacă, practicînd împotriva creștinilor un sistem de distrugere și de sînge”.

Iată cheia enigmei, pe care Al. Ipsilanti n-a înțeles-o. El s-a înșelat complet asupra rostului misiunii sale și asupra condițiilor în care Rusia putea interveni în favoarea mișcării pornite de el. El n-a înțeles că țarul autocrat nu putea sprijini direct și pe față o mișcare revoluționară; el n-a înțeles că ceea ce guvernul imperial rus aștepta de la Eterie era să creeze, provocînd în Imperiul otoman o stare de anarhie, pe care Poarta să n-o poată domina prin forțele sale, acea *necesitate imperioasă și irezistibilă* care să permită țarului să intervină, nu ca sprijinitor al revoluției, ci ca restaurator al ordinii, cum a procedat Austria în Italia și cum avea să procedeze Franța în Spania. Toată stratagema țarului se întemeia pe ipoteza că Rusia va apărea complet străină de turburările provocate de Eterie în Imperiul otoman. Or, Al. Ipsilanti, neînțelegînd calculele subtile ale diplomației țariste, a făcut tot ce putea să compromită Rusia și s-o împiedice să intervină în Imperiul otoman.

De aceea, cînd revoluția a izbucnit, toți inspiratorii și organizatorii tainici ai mișcării, țarul, Capodistria și Stroganov, au fost consternați. Stroganov a dezaprobat spontan mișcarea, fără să aștepte instrucțiunile cabinetului imperial, și țarul l-a felicitat pentru exactitatea cu care i-a interpretat sentimentele. La rîndul său, țarul a condamnat în termenii cei mai categorici mișcarea lui Tudor Vladimirescu și acțiunea lui Al. Ipsilanti.

Spontaneitatea și unanimitatea acestei reacțiuni a deconcertat pe toți istoricii Eteriei. Ei s-au mulțumit cu explicația că mișcarea a fost pornită într-un moment nepotrivit, cînd țarul se afla în Congres la Laibach, sub influența lui Metternich.

Adevărul e că alegerea momentului n-a fost un act intempestiv al lui Al. Ipsilanti. Curtea de la Petersburg era la curent cu plecarea lui Ipsilanti și împărăteasa l-a invitat la curte să-i dea o scrisoare pentru generalul Wittgenstein. Capodistria l-a blamat pe Ipsilanti nu pentru alegerea momentului, ci pentru maniera în care mișcarea s-a produs, și l-a lăudat pe Tudor Vladimirescu pentru modul în care s-a comportat el. Mai mult : din informația lui Ath. Xodilos, un membru de frunte al Eforiei basarabene, rezultă că Ipsilanti a trecut Prutul după ce a primit la 17

februarie (1 martie) un curier de la Troppau. Astfel, chiar și momentul izbucnirii răscoalei a fost determinat de Cabinetul imperial. Eteria trebuia să creadă „necesitatea imperioasă și irezistibilă” în timpul Congresului de la Laibach pentru ca Rusia să poată fi investită de Congres cu misiunea de a restabili ordinea. „Imprudența fatală” a lui Al. Ipsilanti a răsturnat toate aceste calcule și a făcut inevitabile dezavuarea țarului și ocuparea Moldovei și Țării Românești de către turci.

După dezavuarea țarului, Al. Ipsilanti s-a retras cu cetele lui la Tîrgoviște, așteptînd ca violarea teritoriului românesc să determine intervenția armatei ruse. Dar situația diplomatică creată prin imprudențele lui a silit Rusia să consimtă la ocuparea Moldovei și Țării Românești. Turcii au bătut trupele eteriste la Drăgășani (7/19 iunie 1821) și Ipsilanti s-a refugiat în Transilvania, de unde a fost dus și internat în cetatea Munkács. Așa s-a terminat mișcarea eteristă din Principatele Romîne.

Caracterul predominant aristocratic și conspirativ al Eteriei explică programul, tactica și rezultatul mișcării. O mină de conspiratori, aparținînd aristocrației funciare și protipendadei Fanarului, au luat hotărîri și inițiative peste capul maselor populare. În toate părțile Greciei, în Bulgaria, în Serbia, în Moldova, masele nu s-au mișcat, fiindcă nu li se oferea un program de reformă socială. Stăpînirea otomană era detestată de toți supușii, mai ales că de ea erau legate un regim social și o administrație deopotrivă de apăsătoare. Masele populare înțelegeau lupta pentru independență și erau gata să-și verse sîngele pentru ea, dar, în același timp cu răsturnarea stăpînirii otomane, ele cereau abolirea tuturor servitutiilor feudale și egalitatea în fața impozitelor. Or, în Principatele Romîne boierimea și clerul voiau să-și păstreze privilegiile și după cucerirea independenței, și Al. Ipsilanti pe sprijinul lor și-a întemeiat acțiunea. Nici în Moldova, nici în Țara Romînească, Al. Ipsilanti n-a promis masele țărănești, ca Tudor Vladimirescu, libertate, egalitate, desființarea privilegiilor sociale și „jertfirea averilor rău agonisite ale tiranilor boieri”, adică abolirea regimului feudal, reparație pentru jafurile suferite și apărare pentru viitor împotriva împilărilor și stoarcerilor³⁸. Dimpotrivă, cetele lui au continuat sistemul de spoliere al regimului turco-fanariot, și Eteria a găsit firesc să se substituie acestui regim de jaf. „Moldova și Țara Romînească — scrie Iacovachi Rhizos Nerulos, postelnicul lui Mihai Suțu — de atîția ani își vindeau produsele negustorilor turci, ziși capanlii, și primeau prețul lor după doi-trei ani, de multe ori au pierdut și prețul lor întreg. De ce să nu dea cu împrumut grecilor de aceeași religie cu moldovenii și cu muntenii tot ce dădeau mai înainte cu forța stăpînitorilor lor barbari cu pagubă însemnată?”³⁹. De aceea masele populare din Moldova n-au răspuns la chemarea lui Ipsilanti și Eteria a fost redusă la sprijinul boierilor și clerului, pe cînd țărani din Oltenia și Muntenia „alergau orbi” sub steagul lui Tudor care le promitea eliberare de sub stăpînirea boierilor.

Pentru același motiv, nici bulgarii, nici sîrbii nu s-au mișcat. Dar nici în Grecia mișcarea eteristă nu s-a transformat într-o revoluție națio-

³⁸ *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 123.

³⁹ *Ibidem*, p. 163.

nală decît atunci cînd masacrele turcilor au amenințat cu exterminarea întreaga națiune. Numai în fața furiei unui dușman necruțător, care nu lăsa decît ruine, cenușă și moarte în urma lui, țărani și marinarii Greciei au ridicat armele pentru a-și apăra viața, cinstea și agoniseala. Din centrele răzlețe de apărare, fără idee de ansamblu, furia devastatoare care amenința existența tuturor și amintirea asupririi seculare au făcut din complotul Eteriei un război de eliberare națională, o revoluție populară, care avea să cucerească independența ⁴⁰.

⁴⁰ *Răscoala din 1821*, p. 333 – 334.

100 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

CU PRIVIRE LA DATA ÎNTEMEIERII ACADEMIEI DOMNEȘTI DE LA SFÎNTUL SAVA DIN BUCUREȘTI *

DE

I. IONAȘCU

Anul acesta se împlinesc o sută de ani de la înființarea Universității din București. Începuturile învățămîntului superior aici sînt însă mai vechi, situîndu-se în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, și anume în domnia lui Constantin Brîncoveanu, figură remarcabilă prin sprijinul rodnic dat dezvoltării culturii noastre.

Istoriografia noastră și cea străină, mai veche și mai nouă, apreciind pe de o parte contribuția lui Șerban Cantacuzino, predecesorul lui Brîncoveanu, la dezvoltarea tiparului, iar pe de altă parte folosind necritice cîteva izvoare narrative, a ajuns în general la concluzia că lui Șerban vodă îi revine meritul de a fi pus în practică ideea înființării instituției de învățămînt superior din București cunoscută sub numele de „Academia domnească”. Informațiile care au stat la baza atribuirii fundării „academiei” lui Șerban Cantacuzino, se datoresc în primul rînd lui Dimitrie Cantemir și banului Mihai Cantacuzino, primul fiind în vîrstă de 15 ani la data cînd Șerban dispărea din viață (1688), iar al doilea născîndu-se după 35 de ani de la moartea timpurie a distinsului înaintaș al familiei sale. La aceste știri provenind de la romîni este de adăugat și știrea consemnată de italianul Anton Maria Del Chiaro, care a fost în ultimii ani ai domniei lui Constantin vodă Brîncoveanu secretarul său pentru limbi occidentale.

În *Descriptio Moldaviae*, operă scrisă de Cantemir în Rusia prin anul 1716, acesta afirmă : „Cîteva zeci de ani după aceasta ¹, Șerban Cantacuzino, domn al Valahiei, luîndu-se după aceste rînduiri bune, a întemeiat în țara sa școli grecești și tipografii grecești și romînești” ². Iar

* Fragment din lucrarea personală *Istoria Academiei domnești de la Sf. Sava din București (1694—1864)*, ce urmează să apară în 1965.

¹ Este vorba de „școala grecească” înființată de Vasile Lupu la Iași.

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. textului german al lui Büsching de P. Pandrea, București, E.S.P.L.A., Colecția „Biblioteca pentru toți”, 1956, p. 290 (editorul arată că a folosit și edițiile romînești date de Negruzzi (1851), A. Papiu-Ilarian și Hodos (1875), G. Pascu (1923, exista o alta din 1935), G. Adamescu (1942).

Mihai Cantacuzino, în *Genealogia Cantacuzinilor*, lucrare terminată iarăși în Rusia, prin anul 1787, unde se stabilise de teama răzbnării turcești, ca și Cantemir, față de politica lor antiotomană, susține : „Șerban Cantacuzino voievod a făcut întâia școală elinească în București, care pînă astăzi — 1787 — se ține cu cheltuială din vistierie”³. În ceea ce privește pe Del Chiaro, acesta relatează că Șerban „favoriza dezvoltarea învățaturii, dînd lefi minunate dascălilor de limba greacă, care învățau pe copiii nobililor gramatica, retorica, și filozofia”⁴.

În aprecierea celor arătate de Dimitrie Cantemir, trebuie să ținem seama în primul rînd de două lucruri : întîi că s-a căsătorit cu fiica lui Șerban Cantacuzino, după moartea acestuia⁵, apoi că între Cantemir și Constantin Brîncoveanu a existat o dușmănie adîncă toată viața și deci evita să-i atribuie realizări pozitive în opera de guvernare a țării. Pe de altă parte, în pasajul citat, Cantemir socoate tot ca înfăptuire a socrului întemeierea primei tipografii grecești în Țara Romînească, fapt contrazis de izvoarele ce se cunosc, care precizează că cea dintîi carte în grecește s-a tipărit la București în ianuarie 1690⁶, e vorba de *Manual în contra schismei papistașilor*, de Maxim Peloponesianul, și de *Întîmpinare la principiile calvine și la chestiunile lui Ciril Lucaris*, de Meletie Sirigul⁷, și *Manual în contra rătăcirii calvine* de Dositei patriarhul Ierusalimului (septembrie 1690)⁸, cînd domnea Brîncoveanu, din a cărui inițiativă

³ Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 291.

⁴ Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1914 (*Studii și documente*, XXVIII), p. 140 ; cf. și trad. lui S. Cris. Cristian, *Revoluțiile Valahiei*, Iași, 1929, p. 94, cu o introducere de N. Iorga.

⁵ Mihai Cantacuzino susține că pe Casandra „a măritat-o încă trăind tatăl său, după Dumitrașco Cantemir voevod” (*Genealogia* . . . , p. 251) ceea ce, cum se exprimă Iorga, e „cu totul fals”, căsătoria făcîndu-se în 1699 după Ispas (care a fost la 18 mai, nu la 9/19 mai, cum admite Iorga în *Istoria literaturii românești*, vol. II, ed. a 2-a, București, 1926, p. 381). În *Însemnările sale tainice*, Brîncoveanu arată că a primit invitația „la nunta lui Dumitru Boczade” la 20 mai și, deși se împotrivise la realizarea ei, fiind, potrivit planurilor lui politice, Cantemir putîndu-se gîndi la tronul muntean, totuși, pentru a se arăta politicos, la 25 mai trimise pe „Ianache Văcărescu aga, sol, și cu daruri la Moldova” (E. Vîrtosu, *Foilețul novel. Calendarul lui Constantin vodă Brîncoveanu*, București, 1942, p. 188). De nunta din 1699 relatează și Ion Neculce (*Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1956, p. 212).

⁶ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 297, nr. 89.

⁷ Meletie Sirigul, născut în 1586 în Creta, ca și Chiril Lucaris, a fost elevul lui T. Coridaleu ; a studiat în Italia „retorica, matematicile și fizica la Padova” ; a ajuns cel mai învățat teolog grec al vremii și adversar înverșunat al lui T. Coridaleu, atacîndu-l în 1639 la Constantinopol de calvinism și ateism. Bucurîndu-se de prietenia lui Vasile Lupu, participă la „sinodul” de la Iași (septembrie - octombrie 1642), unde s-a discutat *Mărturisirea ortodoxă* întocmită de Petru Movilă al Kievului, aducîndu-i-se unele modificări de Sirigos, care a și tradus această operă de caracter dogmatic-religios în grecește. Cu acest prilej a fost combătut iarăși calvinismul lui Lucaris. Sirigos moare la Constantinopol în 1664 (Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe* . . . , în „Balcania”, VIII, București, 1945, p. 73-75 ; Cl. Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans* . . . , București, 1918, p. 35-39).

⁸ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 298-315, nr. 90, tipăritură terminată în septembrie 1690. Lucrarea cuprinde la început o epigramă a arhimandritului Hrisant Notara și alta a lui Spandone, „profesor de științe în școala din Constantinopol”, în care se exprimă recu-

deci se începe în Țara Românească tipărirea de cărți grecești. În consecință, cele scrise de Dimitrie Cantemir despre Cantacuzini contrazic alte mărturii istorice, a căror veridicitate nu poate fi pusă la îndoială. Cît despre știrea dată de banul Mihai Cantacuzino, ea este o comunicare târzie, care trezește suspiciuni de părtinire, căci izvoare contemporane lui Șerban Cantacuzino și Brîncoveanu nu o confirmă.

Din cele ce scrie Del Chiaro în legătură cu problema ce ne-am propus s-o tratăm, nu reiese că Șerban Cantacuzino a întemeiat „academia” de limbă greacă, ci doar că a acordat sprijin material unor dascăli greci, care dădeau lecții în casă atît fiului său, cît și tinerilor din marile familii boierești din București. Printre acești dascăli, cel mai apreciat de Șerban a fost Ieremia Cacavela⁹, probabil beizadelei sale, Gheorghe. Pentru

noștința față de Brîncoveanu de a fi asigurat tipărirea ei (p. 299-300). Conține și două prefețe scrise de Dositei, patriarhul Ierusalimului, cu laude la adresa lui Vasile Lupu și cu lămurirea că în anul 1680, cînd se afla în țările române, l-au rugat ortodocșii din Aideal „ca să le dăm oarecari scrieri, ca să poată răspunde calvinilor”. Atunci s-a gîndit la cartea lui Sirigos, care se tipărește acum în grecește și poate fi o armă folositoare pentru combaterea „erezilor”, mai ales că „mulți dintre nobilii din Valachobogdania, cunoscînd bine limba greacă, voiesc să o traducă în limba românească” (p. 309—310). El face și biografia lui Sirigos (p. 311-313).

⁹ Ieremia Cacavela, originar din Creta, a studiat la Lipsca și Viena. În timpul domniei lui Șerban Cantacuzino a trăit cîtiva ani în București, fiind apreciat de domn pentru erudiția sa și faima ce se răspîndise că ar fi mare precizător (*Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, București, E.P.L., 1961, p. 465—466). Compuse o cuvîntare la moartea Smaragdei Grigore Băleanu, fiica lui Șerban, în mai 1688 (A. Papadopoulos Kerameus, *Texte grecești privilegiate la istoria românească, 1592—1837*, în colecția Hurmuzaki, *Documente*, XIII, București, 1909, p. 201—204, unde nu se indică data morții, mai 1688, cuprinsă în cronicile interne; deci anul 1679, admis de P. P. Panaitescu (*Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1958, p. 30) și preluat recent de C. Măciucă (*Dimitrie Cantemir*, București, Edit. tineretului, 1962, p. 30), rămîne inexplicabil, ca și profesoratul lui Cacavela la Iași în 1670, cînd în 1670 cunoștea pe I. Olcarius la Lipsca (N. Iorga, în *Rev. ist.*, XXII (1936), p. 202). Pentru data exactă, cf. *Cronicari munteni*, I, p. 213—214. La curtea lui Șerban vodă a tradus din italiană în greaca modernă lucrarea *Asediul Vienei* scrisă de un anonim, la îndemnul lui C. Brîncoveanu, mare spătar. Manuscrisul, afindu-se la British Museum, a fost tipărit cu traducere engleză de F. A. Marshal, *The siege of Vienna by the Turks in 1683*, Cambridge, 1925. În manuscris, la sfîrșitul traducerii, se spune : „Sfîrșită la București, decembrie 1686” (V. Grecu, *Manuscrise inedite privilegiate la istoria românească*, în *Codrul Cosminului*, I (1924), Cernăuți, 1925, p. 576—578; V. Papacostea, *Manuscrise grecești din arhive străine relative la istoria românilor*, în „Revista arhivelor”, IV (1961), nr. 2, p. 286, care, pare-se, a nu fi cunoscut nota lui Grecu). Cacavela termina de tradus din latină în neogreacă (tot din îndemnul lui Constantin Brîncoveanu vel logofăt), opera lui Platina din Cremona, *De vita et moribus summorum pontificum historia*, la 19 decembrie 1687 (C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 3, nr. 1/313, ms. copiat de Mih. Macri din Ianina). Pentru ms. nr. 29 de la Viena, cf. H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Oesterreichischen Nationalbibliothek*, Viena, 1957, apud V. Papacostea, *op. cit.*, p. 280. De altfel, Iorga a descris acest manuscris de la Viena cu peste 60 de ani în urmă (*Manuscrise din biblioteci străine*, în „An. Acad. Rom.”, XX (1898), p. 213—214), semnaland pasajul în care Cacavela arată că, deși grec, din copilărie a învățat „limba elinească”, pierzîndu și cea mai mare parte din viață „pînă acum, cînd sînt bărbat de 38 de ani, cu cetirea sfinților părinți”. Deci s-a născut pe la 1649. Stabilit la Iași, după Kerameus „de la anul 1692”, s-a ocupat și de punerea la punct a tipărișurilor grecești, căci în opera patriarhului Dositei *Tomul dragoștei asupra latinilor* (1698) se menționează că îndreptător „învățatul profesor Ieremia Cacavela” (I. Bianu-N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 369). În 1697 traduce *Tlucuirea liturghiei* (*ibidem*, p. 344).

a-i asigura un venit substanțial, i-a dat și egumenia mănăstirii de la Plăviceni¹⁰ din fostul județ Olt, întemeiată de marele vornic Dragomir, unul dintre boierii apropiați ai lui Matei Basarab. Este probabil că dascălul Cacavela să fi trecut în slujba lui Constantin Vodă Cantemir din Moldova¹¹ numai după moartea lui Șerban (octombrie 1688), pentru instruirea viitorului savant de reputație mondială Dimitrie Cantemir.

Istoricii mai vechi au crezut util să folosească drept o mărturie sigură și pe Dionisie Fotino, care și-a redactat opera istorică în deceniul al doilea din secolul al XIX-lea¹². Însă autorul nu face decît să reproducă, în legătură cu domnia lui Șerban Cantacuzino, cele consemnate în lucrarea editată de frații Tunusli în grecește la Viena în 1806¹³, care consună în general cu datele banului Mihai Cantacuzino.

Dacă se analizează lucrările istoriografice generale și de caracter special relative la „Academia domnească”, reflectare a culturii feudale de nivel mai înalt, a cărei dezvoltare și transformare au dus la instituția modernă Universitatea din București și se compară cu acele lucrări privind instituția similară de la Iași, desprindem constatarea că istoriografia burgheză din țara noastră a manifestat o preocupare mai puțin susținută pentru studierea genezei și evoluției universității bucureștene. La Iași de pildă, în 1885, cu prilejul aniversării unei jumătăți de veac de la înființarea Academiei Mihăilene și a douăzeci și cinci de ani de la întemeierea Universității, istoricul Xenopol și elenistul Erbiceanu publi-

¹⁰ Știrea că profesorul-călugăr Cacavela a fost egumen la Plăviceni este consemnată în ms. nr. 35 072 de la British Museum, descris de Marshall, și anume într-o însemnare scrisă în limba română în noiembrie 1687, în care se arată că ms. e copiat de un popă Nicolae (V. Grecu, *op. cit.*, p. 577–578). Ar fi de stabilit dacă acesta poate fi identificat cu „cîmciurii” de la biserica Cuiții domnești, despre care patriarhul Calinic scria la 8 iulie 1689 lui Hrisant Notara (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV 1, p. 745–747).

¹¹ Se pune întrebarea cînd a trecut Cacavela din slujba lui Șerban Cantacuzino în aceea a lui Constantin vodă Cantemir. În anii 1686–1687 și 1688 dascălul e dovedit că se afla în Țara Romîna. Poate la sfîrșitul anului 1688 să fi plecat în Moldova. Chestiunea merita a fi studiată pentru a se stabili timpul cînd Dimitrie Cantemir i-a fost învățăcel. Nici N. Iorga în numeroasele sale lucrări, nici G. Pascu (*Viața și opera lui D. Cantemir*, București, 1924), I. Minea (*Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926) și P. P. Panaitescu (*Dimitrie Cantemir*) nu încearcă a fixa perioada în care Dimitrie a stat sub îndrumarea zilnică a dascălului-călugăr Cacavela.

¹² Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. din grecește de G. Sion, vol. II, București, 1859, p. 132 („cel dintîi a fundat școala elinească în București”). Și Gheorghe Șincai (*Cronica romînilor*, ed. I, vol. III, Iași, 1854, p. 14), acceptă paternitatea lui Șerban, care „întîi a făcut în Țara Romînească școala elinească”.

¹³ Este atribuită banului Mihai Cantacuzino și s-a tradus de G. Sion sub titlul: *Istoria politică și geografică a Țării Romînești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, București, 1863, p. 45, 153 („Școala grecească mai întîi a fundat-o Șerban Vodă Cantacuzino”). Cf. și E. Hurmuzaki și A. Papadopoulos-Kerameus (*Documente*, XIII, București, 1909, p. XI–XII), care folosind tipăritura Tunusliilor, afirmă că Ieremia Cacavela a compus cele trei scrieri ce publică „pe timpul lui Șerban vodă, ... care cel dintîi a introdus în Țara Romînească civilizația elină, ... înființînd pentru acest scop un așezămînt propriu elinesc, împărțit în două secțiuni: cea literară și filozofică, vestitul colegiu din Bucurști, și numînd într-însul profesori greci din Turcia. Unul din aceștia... era predicatorul Ieremia Cacavela”.

cau o voluminoasă lucrare¹⁴ cuprinzând studii valoroase asupra istoriei învățămîntului la noi, urmate de materiale documentare inedite și publicate, începînd cu cele relative la colegiul întemeiat de Vasile Lupu în 1640¹⁵. La București, în 1889, cînd se împlineau 25 de ani de la fundarea universității, acțiunea de adunare, prelucrare și valorificare a izvoarelor privind evoluția învățaturii de grad superior cu începere din secolul al XVII-lea s-a redus la cuvîntarea rectorului Alexandru Orescu, urmată de o alta a lui Alexandru Odobescu¹⁶. În discursul festiv al rectorului se spune că, în anul 1749, domnitorul Grigore Al. Ghica „înfiiința în București, pe lângă școala slovenească, și o școală elinească de învățături filozofice” (deci în cadrul modestei școli slavo-romîne de la Sf. Gheorghe Vechi) și apoi, în anul 1761, Constantin Mavrocordat „a așezat acea școală domnească în mănăstirea Sfîntului Sava, aici chiar pe locul unde se înalță astăzi palatul universității¹⁷.”

Ultima precizare prezintă interes fiindcă istoricii și istoricii literari, cum rezultă chiar și din lucrări recente, au stabilit arbitrar locul pe care s-au ridicat construcțiile ce au adăpostit Academia domnească de la Sfîntul Sava, fără să încerce a folosi cel mai vechi plan al orașului¹⁸, descoperit cu cîțiva ani în urmă în arhivele din Moscova, sau planurile

¹⁴ A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași, cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățămîntului superior în Moldova, Acte și documente*, Iași, 1885. Aici Erbiceanu își publică discursul ținut la festivitate, în care rectifică unele afirmații făcute în *Chestia învățaturii publice* de G. Asachi, ca, de pildă, data înființării Academiei vasiliene (1644) sau a Academiei din București (1680), Erbiceanu susținînd „după monumente” pînă la prima anului 1648, pentru a doua 1689 (p. 54), deci atribuind meritul fundării acesteia nu lui Șerban Cantacuzino, ci lui C. Brîncoveanu. Erbiceanu arată că posedă 90 de manuscrise grecești, „din care 51 sînt curat de științe” (p. 55), manuale de cursuri scrise din secolul al XVI-lea și pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea, de profesori sau studenți ai academiilor din Iași și București, pe care le-a oferit pentru „expoziția jubileului” (p. 57). Pe baza acestor importante izvoare și a unor lucrări publicate de cunoscuții oameni de cultură greci: C. Sathas, A. Papadopoulos-Vretos etc., Erbiceanu încearcă să stabilizească și numele celorva profesori greci la Iași, începînd cu Paisie Ligaridis, care, după cum am arătat mai înainte, nu a fost profesor în Moldova, și notînd despre Cacavela că „a profusat în Academia de la Iași de la 1670—1698”, fapt ce iarăși este contrazis de date ulterioare. La Academia din București, autorul notează pe întîiul ei profesor, care deschide seria dascălilor celui mai înalt așezămînt de învățămînt din Țara Romînească, în persoana vestitului Sevastos Chime nitul din Trapezunt, funcționînd în anii 1689—1702 (p. 58). În concluzie, nu constată în însemnările din manuscrisele studiate existența Academiei domnești la București decît de la începutul domniei lui Brîncoveanu, nu din vremea lui Șerban Cantacuzino. A. D. Xenopol publică un interesant *Memoriu asupra învățămîntului superior* (p. 95—180), în care admite începutul academiei lui Vasile Lupu la 1642 (p. 97), neagă existența unui învățămînt juridic superior în vremea lui Alexandru cel Bun, neputînd fi vorba în acea vreme decît de o școală bisericească (p. 96).

¹⁵ *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, București, 1960, p. 15; St. Bir sănescu, *Academia domnească din Iași*, București, 1962, p. 5.

¹⁶ Al. I. Odobescu, *Petrache Poenaru. Cuvîntare asupra vieții și activității sale, rostită la 22 octombrie 1889... cu ocazia aniversării a XXV-a de la fundarea Universității din București*, București, 1889.

¹⁷ *Discursul ținut de d. profesor Alexandru Orescu, rectorul Universității cu ocaziunea solemnității aniversării a XXV-a de la înființarea Universității*, București, 1889, p. 4.

¹⁸ I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în „Studii”, XII, 1959, nr. 5, p. 113—131, cu o reproducere fotografică a planului și o alta, cuprinzînd numai m-rele Sf. Sava și vecinătățile ei.

ofițerilor austriecei din anii 1790—1791¹⁹ și nici marele plan al maiorului Borroczyn, ridicat între anii 1844—1846, alcătuit din 100 de planșe colorate și fotografiat la scară redusă în 1852²⁰.

În istoriografia romină și în cea străină, mai ales greacă, s-a scris destul de mult, din secolul al XIX-lea încoace, în legătură cu înalta școală de la Sfântul Sava și cu data întemeierii ei. Pentru sistematizarea înfățișării poziției istoriografiei noastre în această chestiune, grupăm pe autori în funcție de caracterul lucrărilor și de gradul de interes manifestat față de istoria așezământului de la Sf. Sava, în ordinea următoare: a) lucrări de sinteză tratând istoria învățământului din țara noastră în general; b) monografii speciale; c) sinteze de istorie a României; d) de istorie a pedagogiei; e) de istorie a filozofiei; f) de istorie a literaturii romine; g) monografiile și studii diverse.

a) *Sinteze de istorie a învățământului* au publicat V. A. Urechia și N. Iorga. În opera sa, care este mai mult o colecție de izvoare pentru istoria culturii decât o sinteză istorică a învățământului, Urechia susține, fără temeuri documentare valabile, că școala domnească de la București „există cel puțin de la Șerban Cantacuzino”²¹. N. Iorga în larg informată sa lucrare rezervată istoriei învățământului pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, consideră că stolnicul Cantacuzino voia o academie similară celei de la Padova, unde învățase, și cînd, în 1678, „fratele său Șerban ajunsese domn, Constantin putu să-și îndeplinească această dorință”²². În anul 1928, autorul subliniază începutul academiei în 1678 prin o lucrare festivă²³ închinată comemorării a 250 de ani de la întemeierea Facultății de litere

¹⁹ G. D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri, după planurile inedite de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, București, 1935. Se reproduc fotografic 2 planuri, al lui Ferdinand Ernst și al lui Franz B. Purcel.

²⁰ Planșa din acest meticolos plan topografic, cuprinzînd Sf. Sava și clădirile principale de pe străzile din jur, s-a reproduș fotografic, după originalul ce se afla la dr. I. Costinescu, de Ștefan Pop, *Colegiul Național Sf. Sava*, în „Boabe de grîu”, IV, 1933, nr. 7, p. 387. O schiță de plan a clădirilor din vecinătatea Colegiului Sf. Sava prin anii 1860—1870 se găsește în lucrarea dr. Al. N. Vitzu, *Studiu asupra învățămîntului secundar din România... de la anul 1875 76—1886—87*, București, 1888, autorul lămurind în text schimbările produse pînă la 1888. Cf. și F. Georgescu, *Marele plan al orașului București, ridicat de maiorul Borroczyn între 1844—1846*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 39—79, cu numeroase reproduceri fotografice nereușite și deci inutilizabile.

²¹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, cu o scurtă introducere cuprinzînd note din istoria culturii naționale anterioare secolului al XIX-lea, vol. I, București, 1892, p. 12.

²² N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 42. În 1901, autorul arăta că Șerban „a înființat întîi în București o școală de grecește” (*Istoria literaturii românești în sec. al XVIII-lea*, vol. I, excursul al II-lea, p. 43). În 1914 e arătat tot Șerban ca fondator al academiei grecești, însă ea fu „inaugurată la 1689 (N. Iorga, *Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească*, în „An. Acad. Rom.”, seria a II-a, istoric, t. XXXVII, București, 1914, p. 5). După șapte ani se precizează că Șerban a așezat școala grecească (*gymnase grec*) la Sf. Sava, care în vremea lui N. Mavrocordat ar fi fost strămutată în M-reă Văcărești (idem, *Istoria romînilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 148—149; idem, *Roumains et Grecs au cours de siècles*, București, 1921, p. 47). În 1929, instituția bucureșteană e denumită „Academia lui Șerban Cantacuzino” (idem, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 109; idem, *Études byzantines*, vol. II, București, 1940, p. 275).

²³ *Commémoration de deux cent cinquante ans de la fondation d'une Faculté des lettres à Bucarest*, București, 1928, p. 19 (a apărut și o ediție în limba romină, ambele editate de facultate, autorul fiind decan la acea dată).

din București (descendenta vechii instituții de învățămînt superior), deși abia la 1 ianuarie 1679 Șerban primea de la Poartă, în Constantinopol, însemnele de domnie²⁴.

b) *Monografii speciale*. Primul cercetător serios al activității academiei „grecești” de la Sf. Sava a fost Constantin Erbiceanu. În lucrarea alcătuită în colaborare cu A. D. Xenopol în 1885, el semnaleză importanța culturală a academiilor din București și Iași, reflectată într-o serie de manuscrise de caracter didactic și științific utilizate de profesorii și elevii lor, aceea din București fiind fondată de Șerban Cantacuzino „la 1680”, însă „după monumente (izvoare), la 1689”. După trei ani, reluînd problema academiilor, Erbiceanu renunță la datele anterioare, scriînd: „... la 1679, Șerban vodă Cantacuzino a înființat altă academie în București, în m-rea Sf. Sava”²⁵. Mergînd pe calea urmată de Erbiceanu și bazîndu-se în special pe rezultatele obținute de unii cercetători greci din secolul al XIX-lea, N. G. Dossios ajunge la concluzia, la care se oprișe și Erbiceanu în prima lucrare, că „cea dintîi școală elenă în Țara Romînească s-a înființat de către Șerban Cantacuzino la 1679”²⁶.

Un studiu care tratează numai despre Academia domnească din București îl datorăm distinsului bizantinolog român N. Bănescu. Acesta susține că „școala de limbă grecească... fusese întemeiată la 1679 de acel prinț al Orientului creștin care a fost Șerban vodă Cantacuzino”²⁷. M. Popescu-Spineni a publicat cu prilejul festivităților din 1928 o lucrare mai întinsă privind istoria Facultății de litere, în care primul capitol tratează despre școala de la Sf. Sava, premergătoare facultății, trecînd sub tăcere existența ei înainte de perioada fanariotă, deoarece afirmă că „cea mai veche școală din București a fost creată în ianuarie 1786 și așezată la Sf. Sava”²⁸. După șase ani, autorul își schimbă opinia, admitînd că „ea fusese întemeiată la 1679 de acel prinț al Orientului creștin, Constantin Cantacuzino stolnicul”²⁹. Într-o lucrare ulterioară, autorul depozedează pe domnitorul

²⁴ Solul ardelean la Poartă, Ioan Ovări, notează că la 28 noiembrie 1678 a vizitat la curtea domnească din București pe domnitorul Gheorghe Duca (1673–1678), iar la 1 ianuarie 1679 a fost căftănit domn la Constantinopol Șerban Cantacuzino, ceea ce exclude posibilitatea înființării academiei în 1678 (I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria Romniei*, București, 1963, p. 468, nr. 429).

²⁵ C. Erbiceanu, *Introducere* (Cîteva cuvinte asupra școalelor grecești. Profesori din școalele Academiei domnești, mai ales a celei din București, în *Cronicarii greci care au scris despre romini în epoca fanariotă*, București, 1888, p. IX–XL).

²⁶ N. G. Dossios, *Studii greco-române*, partea I, Iași, 1901, p. 13.

²⁷ N. Bănescu, *Academia grecească din București și Școala lui Gheorghe Lazăr. Contribuție la istoria învățămîntului românesc*, extras din „Anuarul Universității din Cluj”, 1923–1924, Cluj, 1925, p. 4. Este o cuvîntare festivă dezvoltată. De același caracter, realizată însă cu posibilități restrînse, poate fi socotită și cuvîntarea lui V. Vlădescu din decembrie 1906, publicată sub titlul *Din istoricul liceului Sf. Sava*, în „Albina”, X, 1906, nr. 13 14, p. 362 și urm., care admite că academia a fost întemeiată de Șerban „la 1680”. Ni se semnaleză de C. Șerban că și G. D. Teodorescu a lăsat în manuscris: *Istoricul liceului Sf. Sava pînă la 1860*.

²⁸ M. Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățămîntului superior. Facultatea de filozofie și litere din București*, București, 1928, p. 7.

²⁹ Idem, *Instituții de înaltă cultură*, Vălenii de Munte, 1932, p. 1. De observat o deosebire între titlul paragrafului și text, paragraful conținînd numele lui Șerban vodă, iar în text apărînd stolnicul.

Șerban Cantacuzino de titlul de fondator, susținând că „Constantin stolnicul Cantacuzino a întemeiat în 1678 prima școală de învățămînt superior din Muntenia”³⁰. Deci alt ctitor, altă dată cronologică, deși între timp apăruse monografia lui Ștefan Pop, bazată pe lucrările lui N. Iorga și N. Bănescu, în care autorul susține că la 1678 se întemeiază Academia domnească din Sf. Sava, ca ctitorie a lui Șerban vodă”³¹. Lucrarea lui Pop, alcătuită îngrijit, pune în circulație știri noi din arhivele instituției, mai ales pentru perioada 1821—1864.

În 1944, Mihai Popescu publică o întinsă monografie a vechiului așezămînt de lumină de la Sf. Sava, în care contribuția personală asupra chestiunii începuturilor academiei lipsește, autorul mulțumindu-se să preia necritic ideea că „aceasta își avea începutul din timpul lui Șerban Cantacuzino, din anul 1678”³².

După 23 August 1944, data eliberării țării noastre de sub dictatura militară-fascistă, începuturile învățămîntului superior din București au preocupat îndeosebi pe Victor Papacostea, care a reușit să redacteze o lucrare rămasă în manuscris. Asupra concluziilor la care a ajuns autorul în legătură cu geneza academiei bucureștene vom stărui în paginile următoare. C. Șerban a pregătit de asemenea un material relativ la această temă, exprimînd opinia că, în anul 1689, „C. Brîncoveanu înființează o școală domnească în București”³³, iar Gh. Pârnuță a publicat acum trei ani un articol asupra vechii instituții din care s-a dezvoltat Universitatea din București, evitînd să precizeze data fundării ei, dar indirect admițînd că este o înfăptuire a lui Șerban, deoarece consideră că Ieremia Cacavela a fost profesor la Sava în anul 1687³⁴.

c) *Sinteze de istoria României*. A. D. Xenopol susține în valoroasa lui operă că pe vremea lui Șerban Cantacuzino „învățămîntul din București era cu totul grecizat”, că el sprijini „cel dintîi în chip oficial învățămîntul grecesc” și că reorganizatorul școlii grecești din București fu vestitul dascăl Sevastos Chimenitul, chemat de Brîncoveanu în 1689³⁵. Grigore Tocilescu, într-un manual de mare circulație la timpul lui, exprimă punctul de vedere al lui Xenopol, că Șerban a înființat „Colegiul domnesc”, iar Brîncoveanu „întregi Școala de la Sf. Sava din București”³⁶. După cum am arătat în paginile anterioare, N. Iorga s-a pronunțat în multe rînduri asupra originii înaltei școli bucureștene. Este de menționat că în prima lui

³⁰ M. Popescu-Spineni, *Organizația învățămîntului în România*, în *Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, București, 1938, p. 458.

³¹ Ștefan Pop, *Colegiul național Sf. Sava*, în „Boabe de griu”, an. IV, nr. 7, iulie 1933, p. 387. Se semnalază în nota 2 deosebiriile dintre N. Bănescu, C. Erbiceanu și G. Adamescu în ce privește data întemeierii: 1679, 1680, 1680 ianuarie 17 și se precizează că Facultatea de litere și a sărbătorit 250 de ani de existență în noiembrie 1928.

³² M. Popescu, *Colegiul național „Sf. Sava”, cea mai veche școală românească*, București, 1911, p. 60. Insuși titlul ridică discuții, care nu-și găsesc locul aici.

³³ C. Șerban, *Academia grecească din București de la Sf. Sava* (manuscrisul unei comunicări ținute la 25 martie 1958, p. 4).

³⁴ Gh. Pârnuță, *Școala de la Sf. Sava la sfîrșitul sec. al XVII-lea*, în „Revista de pedagogie”, an. X, 1961, nr. 10, octombrie, p. 56.

³⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. VIII, București, 1929, p. 240.

³⁶ Gr. G. Tocilescu, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, București, 1900, p. 377.

sinteză istorică, publicată în 1905 în limba germană, în care vorbește de activitatea culturală din domnia lui Șerban și a lui Brîncoveanu, numește printre cărturari și pedagogi pe Constantin Cantacuzino stolnicul, care își însușise la Padova „cultura latină și spiritul umanist” și îi atribuie „noua școală deschisă în București... , care trecea drept una dintre cele mai bune din toată lumea grecească”³⁷. Fără a avea o precizare cronologică, totuși este limpede ideea copatronatului celor doi Cantacuzini și a lui Brîncoveanu. Const. C. Giurescu vorbește deschis de „școala superioară înființată de Șerban Cantacuzino”³⁸; în altă parte găsim și această formulare: „Muntenia are și ea acum o școală superioară: e *Academia* întemeiată la București de Șerban Cantacuzino, în 1679...”³⁹.

În monumentală sinteză istorică alcătuită după 1944 potrivit concepției științifice materialist-istorice, cu privire la învățămîntul grecesc, „forma cea mai înaltă de învățămînt”, se admite un efort făcut de Șerban Cantacuzino pentru dezvoltarea lui (dedus probabil din corespondența ținută în căutarea de dascăli privați pentru fiul său), dar se subliniază că „adevărată ctitorie a școlii domnești — numită și *Academia* de la Sf. Sava — nu-i revine acestui domnitor, ci urmașului său, Constantin Brîncoveanu, ea plasîndu-se în *preajma anului 1695*”⁴⁰.

d) *Lucrări de istorie a pedagogiei*. Pînă astăzi nu s-a alcătuit o sinteză; există doar cîteva studii și manuale în care sînt folosite necritic datele propuse de istorici, ca de pildă încercarea lui N. Coșt, care urmează cu devoțiune pe Iorga și pe Erbiceanu, înscriîndu-se pentru Șerban Cantacuzino și pentru data de 1680⁴¹. În manualul lui Gr. Tăbăcaru și C. Moscu, apărut în 1929, care nu conține nimic nou, *academia* din București este opera lui Șerban Cantacuzino înființată „la 1680”⁴². Șt. S. Birsănescu admite opinia răspîndită atunci (1941) în istoriografia noastră, că exista în București în secolul al XVII-lea „*Academia Cantacuzină*, fondată de Constantin stolnicul Cantacuzino, cu concursul fratelui său Șerban Cantacuzino, domnul țării (1678—1688)”⁴³. Autorul își menține acest punct de vedere și în recenta monografie a Academiei din Iași, susținînd că „școala din București, înființată de Șerban... era o instituție întemeiată de un domn cu vii preocupări de eliberare a țării de sub jugul otoman” fără vreun fel de argumentare, socotînd chestiunea genezei încheiată definitiv, lui Brîncoveanu recunoscîndu-i-se doar meritul reorganizării din 1707⁴⁴.

³⁷ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, trad. dc Otilia Ionescu-Tcodoru, vol. III, București, 1925 (pe copertă 1927), p. 84.

³⁸ Const. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. III — 1, București, 1942, p. 179; idem, *Istoria romînilor*, manual, București, 1943, p. 356.

³⁹ Idem, *Istoria romînilor*, III — 2, București, 1946, p. 917.

⁴⁰ *Istoria Romîniei*, III (începutul școlului al XVII-lea — mijlocul secolului al XIX-lea), București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 263.

⁴¹ N. Coșt, *Școala și mișcarea pedagogică în vechiul regal*, în *Probleme ale învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 173.

⁴² Gr. Tăbăcaru și C. Moscu, *Istoria pedagogiei romînești*, Bacău, 1929.

⁴³ Șt. S. Birsănescu, *Pedagogia*, în *Istoria filosofiei moderne*, vol. V, București, 1941, p. 632.

⁴⁴ Idem, *Academia domnească din Iași, 1714—1821*, București, 1962, p. 37.

e) *Sinteze de istorie a filozofiei*. Lucrările mai vechi nu pun și nu discută problema începutului învățămîntului superior din București. În recenta sinteză alcătuită de pe poziții marxist-leniniste, se îmbrățișează vechea teză că școala superioară de la Sf. Sava „a fost organizată sub îndrumarea marelui erudit Constantin Cantacuzino (1679), după un program inspirat din acela al Universității din Padova”, unde studiasse el însuși. Se susține totodată că, prin întemeierea academiilor din București și Iași, „a luat naștere în cele două țări un curent filozofic neoaristotelic grecesc, cu elemente umaniste, dar cu serioase limitări teologice, ortodoxe”, conchizîndu-se că cele două academii „au devenit centre ale culturii elenice în sud-estul Europei”⁴⁵. Ideile exprimă just caracterul și rolul Academiei de la Sf. Sava; în ce privește data înființării, ea nu rezistă unei analize critice a izvoarelor contemporane, de la care trebuia pornit.

f) *Sinteze de istorie a literaturii române*. I. G. Sbiera consideră că a existat o școală care, după încadrarea cu profesori greci „s-a dezvoltat cu timpul, mai ales în zilele lui Șerban Cantacuzino (1679—1688) și ale lui C. Brîncoveanu . . . în școală înaltă, într-un fel de academie”⁴⁶, ceea ce lasă să se înțeleagă un învățămînt grecesc la București, chiar înainte de Șerban, afirmație ce rămîne ipoteză fără suport documentar. Cît despre părerea exprimată de N. Iorga în prima sinteză de amploare și adîncime, am menționat-o la paragraful privind sintezele despre învățămînt. G. Pascu se numără printre pușinii cercetători care nu recunosc lui Șerban Cantacuzino inițiativa fundării academiei bucureștene, susținînd că „la 1689” C. Brîncoveanu „întemeiază o școală grecească la București”⁴⁷, în timp ce Sextil Pușcariu, indirect, leagă începuturile ei de persoana lui Șerban, fără a preciza în anume ce an din domnia acestuia⁴⁸. N. Cartoian, dimpotrivă, susține că Șerban „a creat la București în 1679 o academie, cum o numesc documentele timpului”⁴⁹. Al. Piru se asociază acestei opinii fără rezervă. Un punct de vedere deosebit, mai apropiat de realitatea lucrurilor, este formulat în tratatul de *Istorie a literaturii române* (vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 342), afirmîndu-se că „abia în timpul domniei lui C. Brîncoveanu (după 1692) se reînființează Academia domnească, așezată acum la București”, ceea ce lasă a se înțelege însă că se atribuie vechiului colegiu de la Tîrgoviște un caracter net academic, pe care nu l-a avut.

⁴⁵ *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 41. O dată cu acceptarea organizării școlii domnești în 1679 de către Const. Cantacuzino se admite, cum rezultă din context, că la acea dată „în fruntea școlii se afla Scvastos Kymenitis, care . . . stătuse în fruntea Academiei din Fanar (1671)”, neexistînd însă nici un temel documentar privind prezența lui Scvastos la București în 1679.

⁴⁶ I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 4.

⁴⁷ G. Pascu, *Istoria literaturii române din sec. XVII*, Iași, 1922, p. 16; idem, *Istoria literaturii române din sec. XVIII, I. Cronicarii moldoveni și munteni*, București, 1926, p. 6.

⁴⁸ S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a 3-a, Sibiu, 1936, p. 104.

⁴⁹ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, III, București, 1945, p. 204. D. Mușășu, *Istoria literaturii române*, ed. a 3-a, București, 1943, consideră pe Șerban „întemeietelr al școlii și susținător al culturii grecești din Țara Românească”, școala însemnînd „începutul de glorie al grecismului”.

g) *Monografiile și studii diverse*. Cu privire la geneza Academiei domnești de la Sf. Sava s-au exprimat păreri și în diverse lucrări, tratând probleme în tangență doar cu instituția respectivă. Astfel, Iosif Genilie, profesor și bibliotecar la Sf. Sava (1830—1852), autorul primei lucrări de geografie istorică în românește, afirmă că „în centrul Bucureștilor este Colegiul național Sf. Sava . . . , unde încă la 1688 prințul Șerban Cantacuzino făcuse o școală publică românească”⁵⁰. Trecînd peste termenul „românească”, care ar putea să denumească altă școală decît cea grecească de la Sava, observăm că data, care coincide cu apariția *Bibliei*, poate fi o simplă conjectură, dar trebuie totuși semnalată. I. Brezoianu subscrisese tot pentru Șerban, fără să stabilească o dată cronologică⁵¹, în timp ce Al. N. Vitzu, valoros profesor al universității, acceptă anul 1680, urmînd pe Erbiceanu⁵².

În afară de autorii menționați, mai putem aminti pe G. I. Ionescu-Gion⁵³ și pe mulți alții care și-au exprimat uneori mai dezvoltat,

⁵⁰ I. Genilie, *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă*, București, 1835, p. 216; idem, în *Almanahul statului din Prinșipatul a toată Țara Românească pe anul 1837*, tipărit în Buda, p. 207.

⁵¹ I. Brezoianu, *Vechile instituții ale României*, București, 1882, p. 87. În 1866, G. Missail scrie tot în favoarea lui Șerban, dar se îndoiește dacă instituția fundată este cea de la Sf. Sava (*Buletinul instrucțiunii publice*, I, București, 1866, p. 53).

⁵² Dr. Al. N. Vitzu, *Studiu asupra învățămîntului secundar din Romnia... de la anul 1875—76—1886—87*, București, 1888, p. 3.

⁵³ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 212. Cităm și pe următorii: D. Papassoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, 1891, p. 48; L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. a 2-a, București, 1895, p. 70; *Marele dicționar geografic*, vol. I, București, 1898, p. 724; D. Dobre, *Eufrosin Poteca Motreanu*, București, 1899, p. 14; G. M. Ionescu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova, cu privire la biserică, școală și societate*, București, 1900, p. 126, 129; idem, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, București, 1914, p. 146. C. V. Obedeanu, *Grecii din Țara Românească... pînă la 1717*, București, 1900, p. 984; I. Găvănescu, *Istoria pedagogiei*, vol. II, București, 1903, p. 392; I. Bianu, *Din cărțile vechi, în Prinsoa lui D. A. Sturza*, București, 1903, p. 188; A. A. C. Sturza, *La terre et la race roumaines... jusqu'à nos jours*, Paris, 1904, p. 367; D. Onciul, *Din istoria României*, București, 1906, p. 47; F. Damé, *Bucarest en 1906*, București, 1907, p. 525; Eus. Popovici, *Istoria bisericească universală*, ed. a 2-a, vol. III, trad. din germană de Ath. Mironescu, București, 1927, p. 256 (curs din 1909); C. C. Ionescu, *Rumänisches Schulwesen*, „Pädagogisches Magazin”, Heft 417, Langensalza, 1910, p. 18; D. A. Teodoru, *Roumanie. Résumé historique*, în F. Buisson, *Dictionnaire de pédagogie*, p. 1797; pr. M. Dumitrescu, *Istoricul a 40 de biserici din Romnia*, vol. IV, București, 1915, p. 111—112; I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Gr. Cantacuzino*, București, 1919; idem, *O pagină din istoria medicinei (1784—1828)*, București, 1929, p. 21 (consideră pe Sevastos director din 1679); Virginia Vasiliu, *Constantin Brncoveanu e il Cattolicissimo... în „Ephemeris Dacoromana”*, III, 1925, Roma, p. 110; Ilie Minea, *op. cit.*, 5, 337; Al. Marcu, *Un student român la Pisa și Paris către 1820: Simion Marcovici*, în „Rev. ist.”, XV, 1929, p. 22; *Enciclopedia Minerva*, Cluj, 1930, p. 559; I. A. Candrea și G. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, 1931, p. 1477 și 1601; S. Rcli, *Metode de instrucție și educație în școlile mănăstirești și bisericesti și în academiile domnești din trecutul românesc*, în „Rev. de pedagogie”, II, caietul III—IV, Cernăuți, 1932, p. 122 și 124; G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 53—54; O. G. Lecca, *Dicționar istoric... București*, 1937, p. 97; V. Gomoiu, *Începuturile învățămîntului superior în Romnia*, extras din „Bul. Inst. de științe”, 1940, București, nr. 6, p. 43; L. Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, 1940, p. 768; Al. Procopovici, *Limpeziri (grecism, fanariotism, ronișm, întietăți regionale)*, în *Omagiul lui I. Lupaș*, București, 1943, p. 721; I. Lupaș, *Istoria romnilor*, ed. a 15-a, Sibiu, 1944, p. 230; N. Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1880*, Blaj, 1944, p. 111; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 70; G. Macovescu, *Gheorghe Lazăr*, București, 1954, p. 38; P. Opreșcu, *Înființarea și dezvoltarea bibliotecilor publice românești... în „Studii și cercetări bibliologice”*,

alteori succint, părerea în chestiunea originii Academiei domnești. De fapt, dacă ne referim la toți cei care au un punct de vedere în privința genezei acestui așezământ, observăm că este vorba de numeroase opinii. Spațiul nu ne îngăduie a ne opri asupra fiecărui autor, deci ne vom limita la o statistică numerică. Două voci izolate consideră că instituția de la Sf. Sava exista „poate chiar mai înainte de Șerban Cantacuzino”, alte două se pronunță vag pentru secolul al XVII-lea. Cinci autori, în frunte cu N. Iorga, susțin întemeierea în 1678, unul subscrie pentru răstimpul „1678—1680”, 19 pentru întreaga perioadă de domnie a lui Șerban (1678—1688), unul adoptă formula „după 1678”, iar 14 — probabil pentru considerentul că domnia efectivă a lui Șerban nu începe decât în 1679 — pledează pentru această dată cronologică, pe când unul subscrie pentru „în jurul anului 1679”, altul admite două momente, 1679 și 1690, doi pentru „după 1679”, trei pentru răstimpul 1679—1688, iar 14 pentru anul 1680. Există și un glas izolat cu formula „pe la 1680”. Un alt autor propune anul 1685, în timp ce unul susține data 1687, iar altul 1688; un altul admite doar o acțiune anterioară lui Brîncoveanu. Constatăm deci că un număr de 66 de autori, împărțiți în 15 grupe, afirmă că întemeietorul academiei este Șerban Cantacuzino, pe când patru autori cred în existența ei înainte de acesta. Există și o opinie care se pronunță pentru paternitatea stolnicului Cantacuzino.

Sînt puțini acei care atribuie lui C. Brîncoveanu întemeierea Academiei domnești, căci, în timp ce pentru Șerban și fratele său subscriu 66, pentru Brîncoveanu doar 15, patru admitînd anul 1689, trei „după 1692” sau „între 1692 și 1695”, trei îmbrățișînd formula „în jurul anului 1695”, iar cinci pronunțîndu-se pentru toată durata domniei. Sînt și trei opinii răzlețe, una punînd începuturile la 1749, alta la 1776, iar a treia la 1780,

I (1955), p. 48; V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVIII)*, București, Edit. științifică, 1957, p. 535; G. I. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1957, p. 137; Stanciu Stoian, *Un aspect al dezvoltării învățămîntului românesc în perioada lui de început*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1957, p. 21; Tr. Chelaru, *Gheorghe Lazăr, 1779—1823*, în *Din istoria pedagogiei românești*, p. 117; pr. M. Braniște, *Panoptia dogmatică în editio princeps, Tîrgoviște, 1710*, în „Mitropolia Olteniei”, X, 1958, p. 504 (dr. I. Comnec profesor, 1680—1700); B. Todorescu, *Cultura în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei*, în „Biserica ortodoxă română”, LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 853; C. Cihodaru, *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, București, 1960, p. 17; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, p. 124 și 294; V. Papacostea, *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare...*, p. 116 și 118; I. Ionașcu ș.a., *București, Pagini de istorie*, București, 1961, p. 41; G. Potra, *Școala domnească de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe Vechi din București*, în „Glasul bisericii”, XX, București, nr. 9—10, sept.—oct., 1961, p. 840—841; C. Măciucă, *Dimitrie Cantemir*, București, Edit. tineretului, 1962, p. 33; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor romîno-ruse*, p. 120; R. Albala, *Antim Ivireanul și vremea lui*, București, Edit. tineretului, p. 73; *București. Ghid*, București, Edit. Meridiane, 1962, p. 112; *Dicționar enciclopedic român*, București, Edit. politică, 1962, p. 10; Virgil Cîndea, *Livres anciennes en Roumanie d'après les fonds de la Bibliothèque de l'Académie de R.P.R.*, București, UNESCO, Comission nationale de la R.P.R. pour l'UNESCO, 1962, p. 5; Maria Marinescu-Himu, *Contribuții la istoricul învățămîntului limbii latine în țara noastră*, în „Studii clasice”, V, 1963, p. 358; Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, București, 1963, p. 84; N. Mihăileanu, *Începuturile matematice în țara noastră*, în „Analele Universității București”, scria Matematică-fizică, an. XI, 1962, nr. 34, apărut în 1964, p. 31, susține data 1679.

a căror valabilitate nici nu merită a fi discutată, dovedind lipsa de informare a emitenților ei.

Am stăruit în întocmirea acestei migăloase statistici a opiniilor cercetătorilor din țară asupra fondatorului academiei și a momentului înființării ei, ca să se poată observa de cititori multitudinea pozițiilor și a divergențelor dintre ele, ceea ce dovedește clar că nu s-a efectuat de majoritatea autorilor un serios examen critic al tuturor izvoarelor, că numai în ultimii ani s-a ajuns la concluzia că nu Șerban Cantacuzino este întemeietorul ei, ci Brîncoveanu.

Înainte de a trece la analiza tuturor izvoarelor istorice care ne interesează și ne stau la îndemână și a preciza data instituirii învățămîntului superior în București, vom prezenta și concluziile unor cercetători străini în această problemă, aceasta și pentru motivul că unele din opiniile celor ce s-au arătat preocupați de rezolvarea ei sînt o reflectare a acelor încheieri.

În lucrarea lui J. Rizo-Nerulos, *Histoire moderne de le Grèce, Genève*, 1828, p. 229 și în alta asupra căreia ne vom opri ceva mai departe, lipsește mențiunea existenței școlii superioare bucureștene înainte de epoca fanariotă, ea fiind înfăptuirea lui N. Mavrocordat, dar, într-o relatare de prin anul 1843 privind succesiunea cronologică a domnitorilor munteni și principalele lor realizări, conservată în Arhiva centrală istorică din Lenin-grad (fond. 673, op. 1, dos. 303), se arată că este o fundație din 1683 a lui Șerban Cantacuzino. Ch. Dezobry și Th. Bachelet (*Dictionnaire général de biographie et d'histoire . . .*, ed. a 4-a, Paris, 1873, p. 401, unde se redă nivelul informației din epoca Unirii Principatelor) știau că așezarea București pînă la 1698 „n'était qu'un simple village”, deci nici vorbă de o școală înaltă.

Vestitul elenist E. Legrand (*Ephémérides daces*, t. II, Paris, 1881) constată că, pînă la apariția lucrării sale, istoricii romini n-au putut lămuri originea și sediul primei școli grecești din București, în timp ce dînsul consideră că aceasta exista la 1690 că în 1690 „prit le nom d'Académie princière”. G. Chassiotis (*L'instruction publique chez les grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours*, Paris, 1881, p. 78 și 80) afirmă că Șerban Cantacuzino înființă la București în 1679 (dată susținută, cum am arătat, și de mulți dintre cercetătorii noștri) „une autre Académie” (decît aceea din Moldova a lui Vasile Lupu), revenind după o pagină că nu era decît colegiu, care în 1698 „devint une sorte d'académie” și tocmai în 1818 e cunoscută „sous le nom d'Académie seigneuriale”. Autorul se contrazice și contrazice și pe Legrand, dovedind o insuficiență prelucrare critică a izvoarelor și bibliografiei folosite.

A. Papadopulos Kerameus, în întinsa culegere de izvoare grecești relative la noi, citată în una din paginile anterioare, susține că Șerban a înființat cel dintîi „un așezămînt propriu elinesc împărțit în două secțiuni, cea literară și cea filozofică, vestitul colegiu din București” (p. XII), punct de vedere îmbrățișat, după cum am arătat, și de cei mai mulți dintre cei ce s-au ocupat la noi de învățămîntul în evul mediu.

Dr. Mario Ruffini (*L'influenza italiana in Valacchia nell' epoca di Constantin vodă Brîncoveanu (1688—1714)*, Milano (c. 1932)) afirmă la p. 25 că Academia din București este o fundație a stolnicului Cantacuzino

în domnia fratelui său Șerban, dar la p. 42 — ocupîndu-se de Ioan Avramie — susține că acesta a fost „professore dell'Accademia bucarestese fondata dal Brîncoveanu”. L. Gáldi (*Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 50) nu se îndoiește că în 1680 Șerban „fonda l'Académie princière de Saint-Sava à Bucarest”, așa cum am văzut că fac și unii dintre cercetătorii noștri.

În lucrarea *Un grande erudito romeno a Padova: Lo „Stolnic” Constantin Cantacuzino* (București, 1943), R. Ortiz și N. Cartoian se ocupă de organizarea universității unde s-a format stolnicul, dar nu vorbesc nimic despre academia bucareșteană, deși N. Cartoian — după cum am arătat — și-a exprimat opinia asupra genezei acestei școli superioare.

Cleobul Tsourkas (*Gli scolari greci di Padova al rinnovamento culturale dell'Oriente ortodosso*, Padova, 1948, p. 23—24) afirmă că stolnicul Cantacuzino a întemeiat Academia din București în 1680, pe cînd în altă lucrare, tipărită în același an la București (*Les débuts . . .*, p. 60), susține spre surprinderea celor ce apreciază contribuția valoroasă a acestuia la lămurirea conținutului învățămîntului superior grecesc de la noi, că școala e fondată de Șerban Cantacuzino în 1675.

D. B. Economides (*Les écoles grecques en Roumanie jusqu'à 1821*, extras din „L'Hellénisme contemporain”, nr. 2—3, Athènes, 1949, p. 10), deși consideră că toți cercetătorii romîni și străini preocupați de problema învățămîntului superior la noi în evul mediu de cele mai multe ori ajung la concluzii greșite, nu aduce nimic nou afirmînd că „en 1679 S. Cantacuzino, prince de Vallachie, fonda l'Académie grecque de Bucarest dans le monastère de Saint Savvas”. Bazat numai pe Dionisie Fotino și pe tipăritura Tunusliilor, autorul nici nu putea face un pas înainte în lămurirea chestiunii. În continuarea studiului său („L'Hellénisme contemporain”, nr. 3, 1950, p. 2), Economides admite — după C. Erbiceanu — că programul de învățămînt de la Sf. Sava a fost alcătuit în „1708”, cînd de fapt acest așezămînt aparține anului 1707.

Emanuel Turczynski (*Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, München, 1959, p. 180), în această prețioasă sinteză privind influența culturii grecești și asupra țărilor romîne admite totuși: „An der St. Sava-Schule zu Bukarest unterrichteten seit ihrer Gründung im Jahre 1679 durch den Fürsten Serban Kantakuzenos . . .”.

Din cele scrise în rîndurile de mai sus, constatăm că în general scriitorii străini menționați admit pe Șerban Cantacuzino ca patron al Academiei de la Sf. Sava, pe cînd unii istorici romîni, mai ales din ultimele două decenii, se pronunță pentru o fundație brîncovenească, bazîndu-se pe o lărgire a informației și o adîncire a interpretării ei. Ne revine sarcina de a înfățișa în rîndurile ce urmează dovezile care pledează pentru fixarea anului 1694 ca dată a întemeierii școlii superioare grecești de la Sfîntul Sava, nucleul Universității înființate la 1864.

Într-un articol publicat cu trei ani în urmă, autorul său încearcă, pentru prima oară la noi, să fixeze nu atît momentul întemeierii, cît numele ctitorului „Școlii domnești” din București, adăugînd, pe lîngă ceea ce se cunoștea (actul de fundație este pierdut și deci nu se poate preciza data

fundării ei), o teză nouă, prin care se afirmă că întemeietorul înaltului așezământ de învățătură este nu Șerban Cantacuzino, cum s-a susținut de regulă, ci nepotul și urmașul acestuia la tron, Constantin Brîncoveanu (1688—1714)⁵⁴.

Printre probele care sînt aduse de autor în favoarea întîietății de fondator a lui Brîncoveanu figurează unele cuvîntări ale lui Sevastos Chimenitul, în care acesta se intitulază cu oarecare mîndrie „primul director” al înaltei școli din București și face un vibrant elogiu domnitorului pentru meritul de a fi întemeiat „Academia”. Se invocă apoi conținutul scrisorii grecești din 8 noiembrie 1686, socotită inedită⁵⁵, deși în mare măsură traducerea ei a fost publicată, prin care Șerban Cantacuzino se plînge vestitului dascăl Ioan Cariofil⁵⁶, fost director al Academiei din Constantinopol, apoi mare logofăt al patriarhiei, de lipsa de dascăli valoroși în București, rugîndu-l să-i trimită „un dascăl pentru fiul său (eventual să i-l dea Dumitrache Cantacuzino pe acela al copiilor săi)”⁵⁷.

Într-un studiu apărut în anul 1958, se dau din scrisoarea lui Șerban știri despre o molimă de ciumă în București, subliniindu-se faptul că domnul i-a mai scris înainte „în privința unui pedagog”, și-l roagă și pe patriarh să-i găsească unul pentru copiii lui. I s-a mai recomandat de acolo un „*dascalos*” care a fost în casă la Dumitrașcu vodă Cantacuzino, „pentru copiii acestuia, un cleric, om înțelept și smerit; dacă este același, să-l trimită”⁵⁸.

O altă scrisoare care demonstrează inexistența unei școli de grad superior la București și în primii ani din domnia lui Brîncoveanu este aceea trimisă din București de stolnicul Constantin Cantacuzino aceluiași Ioan Cariofil, la 12 mai 1692, în care iarăși îi semnaleză marea lipsă de dascăli „de limbile clasice”, pe care îi cere de la Constantinopol și din Veneția, dar nu vine nimeni. Privește cu îngrijorare viitorul copiilor săi, rămași pe mîna unui dascăl de casă, mediocru și foarte slab ca pedagog⁵⁹. Și din

⁵⁴ V. Papacostea, *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 1, p. 115—121.

⁵⁵ A fost semnalată pentru prima oară de Nestor Camariano, ca existînd în codicele grecesc Critias-Rally, nr. 974, f. 89—93, din Biblioteca Academiei (*Catalogul manuscriselor grecești*, vol. II, București, 1940, p. 84), sub următoarea formă rezumată : „Șerban Cantacuzino . . . către Ioan Cariofil, mare logofăt, 8 noiembrie 1686. Cere urgent un profesor din Constantinopol pentru copilul său”.

⁵⁶ Cariofil a fost elevul învățatului profesor Teofil Coridaleu, care, după cum am arătat, s-a format în spiritul anticatolic și antifucal al Universității din Padova, apoi a trecut în fruntea „Academiei” patriarhiei constantinopolitane (1624). Cînd Coridaleu deveni mitropolit de Arta (1640), la conducerea „Marei școale” îi urmă I. Cariofil, menționat ca atare și în anul 1648 (N. Camariano, *op. cit.*, p. 74, ms. 974, scrisoarea nr. 3, f. 9 r, adresată „dascălului” Cariofil). Ulterior ajunge mare rector (1653), mare hartofilax (1662) și mare logofăt al patriarhiei din Constantinopol (1676) și purtă o întinsă corespondență cu domnii romîni și unii boieri importanți, călătorind deseori în țările romîne și murind la București în 1692, fiind înhumat la marea Radu Vodă (C. Erbiceanu, *Efemeridele lui Ioan Cariofil*. . ., București, 1892, p. 7, traducerea textului grecesc; D. Russo, *Studii istorice greco romîne*, I, p. 183 s.u.; Cl. Tsourkas, *Les débuts*. . ., p. 18—19, 32 și 37; P. S. Năsturel, *Contribuții la viața lui Ioan Cariofil în legătură cu biserica romînească*, în „Mitropolia Olteniei”, X, 1958, nr. 7—8, p. 511—527.

⁵⁷ V. Papacostea, *op. cit.*, p. 116—117, nota 3.

⁵⁸ P. S. Năsturel, *op. cit.*, p. 520.

⁵⁹ V. Papacostea, *op. cit.*, p. 116, nr. 3; N. Camariano, cu privire la conținutul acestei scrisori din 12 mai 1692, notează următoarele : „Despre studiile fiilor săi și lipsa de profesori de limba latină și greacă în țară” (*op. cit.*, p. 88, ms. 974, f. 119, r. v.).

această prețioasă scrisoare se dau unele amănunte, care la lectură lasă impresia reproducerii unor pasaje aiodoma din text. Astfel, stolnicul „îi trimite respectele fiilor săi și ale profesorului lor, un om care are multă grijă de ei și se străduiește a le face mintea mai subțire, pentru ca să poată pătrunde o învățătură mai ridicată. Îi învață acum *logică*; el ar vrea să învețe *gramatica* o sută de ani”. Se plînge mai apoi că nu are profesori pentru ei, care să-i învețe ceva *latină*; în această privință „niște prieteni de-ai săi de la Veneția i-au scris că vor sosi acolo la București doi profesori foarte pricepuți în ale latinei și elinei, numai că nu s-au arătat încă; poate din pricina întîmplărilor nu se pot mișca cum vor”⁶⁰. Din modul cum ni se redă cuprinsul scrisorii stolnicului de către cel care o semnalează în 1958 reiese că dascălul de grecește pe care îl avea la copii era priceput în neogreacă, cunoștea nesatisfăcător greaca clasică; era dispus — la nivelul de învățătură pe care îl avea — să predea numai gramatică (aceasta e de fapt o deficiență întîlnită și la unii dascăli greci de la Sf. Sava în secolul al XVIII-lea), abia începuse să treacă la logică, deci un fel de învățător limitat la cunoștințe elementare, nu un profesor învățat, cu larg orizont filozofic, folosind cu siguranță enciclopedică filozofia neoaristotelică, pe care stolnicul o receptase la Padova înainte cu 25 de ani de la profesori reputați.

În articolul amintit nu se învederează că autorul a fixat o dată pentru întemeierea așezămîntului de la Sf. Sava. Însă într-un repertoriu de monumente bucureștene în care este citată lucrarea în manuscris a lui V. Papacostea (*Învățămintul în țările române în perioada influenței grecești și a domniilor fanariote (1600—1821)*)⁶¹, se afirmă într-un loc că la Sf. Sava „a funcționat prima școală superioară din București, înființată la 1695 de Constantin Brîncoveanu”, fapt care în altă parte a lucrării este în întregime negat, atribuindu-se întemeierea lui Șerban Cantacuzino⁶².

Nu putem ști data pe care autorul menționat a stabilit-o ca început de activitate a Academiei domnești fondate de Brîncoveanu la mănăstirea Sf. Sava, avem însă o indicație în recenta sinteză științifică a istoriei poporului nostru, care în legătură cu problema de care ne ocupăm cuprinde următoarele rînduri: „Dar adevărata ctitorie a școlii domnești — numită și Academia de la Sf. Sava — nu-i revine acestui domnitor Șerban, ci urmașului său, Constantin Brîncoveanu, ea plasîndu-se în preajma anului 1695”⁶³.

⁶⁰ P. S. Nasturel, *Contribuții...*, p. 522.

⁶¹ În articolul analizat, Papacostea își citează lucrarea astfel: *Istoria învățămintului în țările române în epoca ortodoxiei feudale. Țara Românească, sec. XVII*, lucrare auxiliară la tratatul de *Istorie a României*, București, 1958. După cum se vede, între cele două titluri este o deosebire apreciabilă.

⁶² N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 294. În prima parte a lucrării, autorul nu se arată convins de argumentele aduse de Papacostea în favoarea lui Brîncoveanu și, fără să sesizeze contradicția, scrie „... În timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, după părerea lui V. Papacostea în aceea a lui Brîncoveanu — s-a deschis « Academia » grecească de la Sf. Sava” (*ibidem*, p. 124).

⁶³ *Istoria României*, vol. III (începutul secolului al XVII-lea — mijlocul secolului al XIX-lea), București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 263. S-au folosit în tratat concluziile manuscrisului lucrării lui Papacostea.

Înainte de a încerca să aducem o formulare care să exprime în privința cronologizării evenimentului o delimitare mai precisă, constatăm că acei care au considerat Academia din București o realizare a lui Șerban Cantacuzino nu s-au gândit la o comparație între prefetele cărților tipărite sub Brîncoveanu. Analiza comparativă le-ar fi demonstrat că în nici una din tipărițile din vremea lui Șerban Cantacuzino⁶⁴ nu se face vreo aserțiune că acesta ar fi întemeiat vreo școală, pe cînd în cărți tipărite în domnia lui Brîncoveanu se afirmă răspicat că domnul a întemeiat așezăminte de învățatură. În prefața dedicatorie la *Gramatica slavonească* (Snagov, 1697), Antim Ivireanul se adresează lui Brîncoveanu: „...Ai întemeiat și școală pentru învățătura (îndreptarea) limbii slavonești pentru copiii de vîrstă fragedă”⁶⁵. În *Liturghierul grec și arab* (Snagov, 1701), patriarhul Atanasie Dabbas al Antiohiei se adresează cu mulțumiri către domnul Țării Romînești, care înfrumusețează țara „cu clădiri și zidiri... în special cu *colegii* (φροντιστήρια) și *școale de deosebite științe și învățături*, zic eu *școale grecești*, slavonești și locale (romînești)”⁶⁶. În *Mărturisirea credinței ortodoxe*, ediție grecească (Snagov, 1699), găsim o epigramă adresată domnitorului, scrisă de Sevastos Chimenitul din Trapezunt, „profesorul de științe al Școlii domnești din București”, apoi trei epigrame grecești semnate de „*elevii Academiei domnești din Bucureștii Ungrovlahiei*” și alte trei iscălite de „*elevii celor două școale din Ianina*”⁶⁷. Dovezile se pot înmulți, dar credem că cele prezentate sînt suficiente pentru a fundamenta argumentarea tezei noastre, că Brîncoveanu este întemeietorul învățămîntului de cel mai înalt grad în București.

În decembrie 1683, învățații călugări și dascăli greci⁶⁸ din Chefalonia, Sofronie și Ioanichie Lihudi, doctori ai Universității din Padova, în drum spre Moscova — unde aveau să organizeze prima Academie slavo-greco-latină (1687) —, au trecut prin București. Șerban Cantacuzino tocmai revenea din expediția militară împotriva Vienei, unde în tabără turcească fiind, susținuse tainic din toate puterile pe imperiali. În ziua

⁶⁴ Sînt șase la număr ieșite din teaurile muntene (*Cheia Infelesului*, 1678; *Molitvelnicul*, 1680; *Liturghia*, 1680; *Evangelhia*, 1682; *Apostolul*, 1683; și *Biblia*, 1688. La acestea este de adăugat și *Stujba Sf. Sergiu și Bach*, 1685, tipărită la Iași, în a cărei prefață se lămuiește motivul care l-a îndemnat pe Șerban Cantacuzino să dea ca hram al mănăstirii Cotroceni din București numele acestor martiri (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, I, p. 217 și urm.). În ultima vreme, prefetele acestor tipăriți, în special a *Bibliei*, au preocupat pe V. Cîndea (*Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „*Studii*”, XVI, 1963, nr. 3, p. 651—671) și de micăeri nu rezultă că Șerban ar fi inițiat organizarea unui învățămînt superior la București.

⁶⁵ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 352—354. D. P. Bogdan (*Cărți rusești în Țara Romînească sub Const. Brîncoveanu*, în B.O.R., LXXIV, 1956, nr. 6—7, p. 556) traduce „ai întocmit școală întru învățarea limbii slave pentru copiii de vîrstă fragedă”.

⁶⁶ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 426 și 428; cf. și Dan Simonescu, *Cărți arabe tipărite de romîni în secolul al XVIII-lea*, în B.O.R., LXXII, 1964, nr. 5—6, p. 524—561.

⁶⁷ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 379—380.

⁶⁸ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor romîno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 106, nr. 2), presupune nefundat că la revizuirea traducerii *Bibliei* au putut să ia parte și frații „Lihuda... cărțurari și diplomați ruși”. Putem oare afirma că Sevastos Chimenitul a fost un cărturar romîn?

de 23 decembrie, Sofronie rosti, cu prilejul evenimentului, un discurs retoric plin de elogi exagerate la adresa domnitorului, de ale cărui fapte se bucură istoria, înregistrându-le; aritmetica care n-are atâtea numere ca „să numere măririle tale”; apoi muzica, care cântă numele său; astrologia, care îl socoate un luceafăr etc.⁶⁹. Nu spune însă nici un cuvânt despre școala ce ar fi fundat, lucru care este de necrezut că un dascăl grec, sensibil la orice acțiune de sprijinire a influenței culturii grecești în lume, ar fi putut să-l treacă cu vederea. N-a subliniat existența ei fiindcă nu exista la acea dată.

Nici cronicarii munteni din vremea lui Șerban Cantacuzino, în descrierea domniei acestuia, nu spun o vorbă în legătură cu școala domnească, pe când Radu Greceanu, cronicarul lui Brîncoveanu, afirmă în chip limpede în predoslovla cronicii : „... Și școale de învățături elinești și slovenești măria-ța ai făcut”⁷⁰. Și în cronică lui Radu Popescu (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 206), cu referire la realizările lui Brîncoveanu găsim mențiunea : „Făcut-au și pe stăi Sava, minăstire și case de școală aici în București”.

Cercetînd cu toată atenția cuvenită publicațiile la îndemînă în legătură cu Sevastos Chimenitul, primul profesor și director al Academiei domnești din București, găsim semnalate, printre manuscrisele omiletice și encomiastice rămase de la el, o cuvîntare la învierea Domnului „scrisă în anul 1695 de Sevastos și s-a rostit de Constantin, fratele armașului”⁷¹. Între hîrțile semnalate de A. Papadopol-Kerameus ca făcînd parte din corespondența lui Sevastos, figurează și scrisoarea pe care acesta o adresează din București, la 20 ianuarie 1695, lui Calinic, patriarhul Constantinopolului⁷², dovadă că în iarna 1694—1695 reputatul profesor se afla la București și că înalta școală domnească funcționa la Sf. Sava din toamna lui 1694.

Admitem data 1694 ca început al Academiei bucureștene, ctitorită de Brîncoveanu și sub influența îndemnurilor marelui cărturar Constantin Cantacuzino stolnicul, căruia poate să i se alătore prin adîncimea și soliditatea concepției istorice numai vestitul învățat moldovean Dimitrie Cantemir, sprijinindu-ne printre altele și pe faptul că în anul 1695, unul din elevii lui Sevastos rostește o cuvîntare în grecește la nașterea Domnului,

⁶⁹ Hurmuzaki - A. P. Kerameus, *Documente*, XIII, 1909, p. XI, 195—198.

⁷⁰ *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. II, București, Edit. pentru literatură, 1961, p. 10.

⁷¹ E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIII. Texte grecești privitoare la istoria românească, culcse și publicate de A. Papadopoulos-Kerameus, București, 1909, p. 23, nr. 86; cf. și traducerea românească a acestui volum, de G. Murnu și C. Litzeica, București, 1914, p. 26. În 1695, învierca s-a scrbat la 24 martie. La această vreme, mare armaș era Cernica Știrbei.

⁷² Hurmuzaki-Kerameus, *op. cit.*, p. XXV, nr. 25. În iulie 1689, Calinic reproșa lui Hrisant Notara de tonul unei misive scrise, atrăgîndu-i atenția că ar putea primi o reprimare; binecuvîntază pe boierul Pirvu Cantacuzino, despre care știm că „a fost dat cu totul la învățtura limbii și la cartea turcească” (Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 111), ceea ce demonstrează că a trăit și a învățat la Constantinopol. Dacă Sevastos s-ar fi aflat în Țara Românească, desigur n-ar fi omis să-l menționeze.

vodă fiind de față. Altele se produc în anul 1696⁷³. Acestea erau redactate de ilustrul lor dascăl, dar nu încapă nici o îndoială că ele nu puteau fi exprimate liber în prezența lui Brîncoveanu, un perfect cunoscător al limbii grecești⁷⁴, decît de școlari care făcuseră asemenea exerciții retorice în această limbă măcar un an de zile. Obiceiul ca profesorii împreună cu elevii lor de la școlile domnești să se prezinte la curte de nașterea Domnului și de Anul nou și să țină domnitorului discursuri laudative este menționat și de Constantin Daponte, unul din elevii de la Sf. Sava pe la 1732, referindu-se la anul 1739, ziua a treia de Crăciun. Acesta afirmă că felicitările și mulțumirile adresate „în greacă, latină și în romînă” au fost răsplătite cu îmbelșugate daruri bănești de Constantin vodă Mavrocordat⁷⁵. În romînește cuvîntau cei de la școala slavo-romînă de la Sf. Gheorghe Vechi, în grecește și latinește cei de la Sf. Sava, ceea ce ar fi o indicație că aici se predau lecțiile și în această limbă, dar ar putea fi vorba și de elogiile pronunțate de profesori care cunoșteau și această limbă.

C. Brîncoveanu a înțeles nevoia înființării în 1694 a unei școli domnești, în care tineretul aristocratic să-și desăvîrșească cunoștințele, frecvențînd „înalte cursuri de epistimii (științe) pe grecește”. Totodată însă a trebuit să dispună și tipărirea de cărți atît pentru elevii de la Sf. Sava, cît și pentru toți cei ce înțelegeau știința numai în limba grecească, așa explicîndu-se numărul mare de tipărituri (32) pentru acea vreme în grecește scoase din tiparnițele de la București, Snagov, Buzău, Rîmnic și Tîrgoviște, în anii 1690—1713. Nu încapă îndoială că întemeierea școlii înalte de limbă greacă este rezultatul influenței pe care stolnicul Constantin Cantacuzino a exercitat-o asupra lui Brîncoveanu, în organizarea ei luîndu-se ca model planul de studii de la Padova, însă nu-i mai puțin adevărat că la fundarea înaltei școli, domnitorul a fost împins și de considerente politice, înțelegînd să-și întărească domnia și prin asemenea acțiuni culturale de prestigiu.

Argumentele prezentate se opun categoric tezei aproape unanim admise în istoriografia romînă și în cea de peste hotare, cum că Academia domnească de la Sf. Sava din București ar fi ctitoria lui Șerban Cantacuzino, stabilind în mod peremptoriu că această instituție este una din importante realizări culturale ale lui Constantin Brîncoveanu în prima parte a domniei lui, și anume din anul 1694. Numărăm deci în fond 270 de ani de la instituirea învățămîntului superior în București.

⁷³ Este Șerban, fiul marelui vistier Șerban Greceanu (Hurmuzaki, *Documente*, t. XIII, p. 240—243, nr. 6). Același vorbește la 5 iulie 1696 (C. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1909, p. 314, nr. 618 (179/5)). În acest manuscris, care cuprinde traducerea lui Sevastos în aplă a lucrării lui Aristotel *Despre virtuți și vicii*, se găsesc însemnări în greacă modernă din același an, ale altui cunoscut elev, Matei Crețulescu (p. 315).

⁷⁴ Într-un raport adresat lui Eugeniu de Savoia, la 6 august 1708, se spune că Brîncoveanu „si spiegò con chiara voce in lingua greca” (E. Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 69).

⁷⁵ C. Daponte, *Ephémérides daces*, traduse de Legrand, vol. II, Paris, 1881, p. 416. Bugetul școalelor din 1741, apropiat de data relatării lui Daponte, prevede la București „un dascăl ce învață la italienească”, nu la latină (Arh. St. Buc., ms. 139, f. 175). Despre vizita la curtea lui Vasile Lupu a elevilor de la Trei Ierarhi în sărbători și recitarea de engomioane în latinește în fața domnitorului notează și Bandini (V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în „An. Acad. Rom.”, 1893—1894, București, 1895, p. 319).

DEZVOLTAREA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI DE LA ÎNFIINȚAREA EI ȘI PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1864—1918) *

DE

CONSTANTIN N. VELICHI

La 4/16 iulie 1864, Alexandru Ion Cuza, pe baza raportului ce i se prezentase cu o zi înainte de D. Bolintineanu, ministrul cultelor și al instrucțiunii publice, semna decretul prin care se hotăra înființarea Universității din București.

Crearea acestei înalte instituții de învățămînt superior răspundea unor cerințe obiective, cărora statul național burghez trebuia să le facă față. Ea trebuia să pregătească acele cadre cu calificare superioară necesare administrației, justiției, culturii și dezvoltării economiei naționale. La înființarea Universității din București au contribuit mulți fruntași ai vieții noastre cultural-politice, luptători pentru unire și participanți activi la revoluția de la 1848.

Potrivit decretului lui Alexandru Ion Cuza, Universitatea din București a luat ființă prin reunirea celor trei facultăți existente pînă atunci în mod independent una de alta — facultățile de drept, litere și filozofie și științe. Legea asupra instrucțiunii publice, promulgată la 25 noiembrie 1864, pe lângă alte precizări în legătură cu organizarea noii universități (relative la organele de conducere, necesitatea elaborării unor regulamente speciale pentru fiecare facultate etc.), prevedea și înființarea unei facultăți de medicină. Aceasta a luat ființă în anul 1869 prin transformarea vechii Școli naționale de medicină și farmacie, condusă de dr. Carol Davila. În sfîrșit, în anul 1884 s-a adăugat și Facultatea de teologie.

Cele cinci facultăți ale Universității din București au funcționat pe baza legii din 1864 și a regulamentelor elaborate cu începere din anul

* Acest articol a fost redactat pe baza unui material cules alături de subcolectivul pe care -am condus și care a lucrat la istoria acestei universități, cît și de mine personal.

1866, modificate apoi de câteva ori pînă la sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm. Deoarece constituția din 1866 prevedea întocmirea unei legi speciale a învățămîntului public, întîlnim numeroase proiecte care tindeau să modifice în parte legea din 1864. Așa au fost acelea prezentate de I. Strat (1866), Al. Crețescu (1869), P. P. Carp (1870), Chr. Tell (1872), Titu Maiorescu (1876), Gh. Chițu (1877 și 1883), V. Conta (1880), P.S. Aurelian (1883), D.A. Sturza (1886) ș.a. Mai toate aceste proiecte, deși cuprindeau și elemente pozitive, urmăreau o subordonare mai mare a universității față de ministrul instrucțiunii. Foarte multe se referă în mod special la numirea cadrelor didactice, unele atacînd direct principiul inamovibilității profesorilor titulari și căutînd să îngrădească acea parțială autonomie a universității, acordată acesteia de legea din 1864. Dintre toate aceste proiecte, singurul care a devenit lege a fost acela al lui Spiru Haret. Ținînd seamă de noile cerințe ale învățămîntului superior, folosind multe părți bune ale proiectului lui P. Poni, Haret a alcătuit un anteproiect al legii, care a fost larg discutat atît în universități cît și în presă. Îmbunătățit de o comisie condusă de C. Dimitrescu-Iași, el a fost prezentat parlamentului, devenind lege în martie 1898. Legea limita atotputernicia ministrului prin crearea Senatului universitar, ce rezolva cele mai importante probleme ale procesului de învățămînt. Prevăzînd norme pentru recrutarea unui corp didactic cît mai bine pregătît, lărgind învățămîntul practic, stabilind obligațiile studenților în ceea ce privește cursurile ce urmau să fie audiate și examenele ce trebuiau date în anumite sesiuni, înființînd Seminarul pedagogic pentru pregătirea viitorilor profesori ai învățămîntului mediu și deschizînd perspective muncii științifice, legea lui Spiru Haret a constituit un serios pas înainte în dezvoltarea învățămîntului superior în general și a Universității din București în special. Presa muncitorească a vremii, care a criticat totdeauna părțile negative ale învățămîntului de toate gradele din țara noastră, sublinia lărgimea de vederi a noii legi, căreia, cu unele excepții, îi avea de adus „numai laude”¹. Pe baza aceleiași legi s-au elaborat apoi noi regulamente pentru cele mai multe dintre facultățile universității.

Legea lui Spiru Haret a rămas în vigoare pînă în anul 1912. Încercarea de modificare făcută în 1907 de către guvernul conservator, fracțiunea takistă, prin proiectul lui C. Dissescu, care încerca să micșoreze acea autonomie de care se bucura universitatea și să acorde ministrului dreptul de a numi pe profesori doar după aprecierea personală, s-a lovit de protestul cel mai energic. Memoriul semnat de rectorul universității, C. Dimitrescu-Iași, și de peste 50 de profesori, între care găsim numele celor mai de seamă figuri ale științei românești: Victor Babeș, Gh. Marinescu, I. Cantacuzino, David Emmanuel, G. Țițeica, D. N. Voinov ș.a., arăta că, în cazul în care proiectul va fi pus în discuția parlamentului, se va recurge la grevă. Într-adevăr, Senatul universitar a luat această hotărîre la 14 februarie 1907. La ea s-au solidarizat nu numai cadrele didactice de la Universitatea din Iași, ci și cea mai mare parte a studențimii. Această mișcare a fost salutată și susținută de toate cercurile progresiste,

¹ „Lumea nouă” din 27 ianuarie și 28 februarie 189 8.

și în special de ziarul „România muncitoare”², care arăta că proiectul știrbea „drepturile de libertate câștigate de universități prin legea lui Haret din 1897/1898”. Aceeași rezistență din partea universității s-a produs și față de încercarea de modificare din 1910.

Legea lui Haret a fost modificată parțial abia în 1912 prin proiectul lui C.C. Arion. Acesta a fost alcătuit însă tocmai pe baza propunerilor facultăților, cu colaborarea profesorilor I. Bogdan, V. Babeș, D. Voinov ș. a. Noua lege, care lărgea și mai mult autonomia universitară și prin care se înființau noi catedre a rămas în vigoare pînă în anul 1932.

Organizarea fiecărei facultăți, adăugarea unor noi discipline, împărțirea în secții, programele de cursuri și examenele anuale, de licență sau de doctorat etc. s-au făcut pe baza unor regulamente. Modificarea lor la mici intervale de timp arată un ritm de dezvoltare destul de rapid pentru cele mai multe din facultăți. Numărul disciplinelor creștea mereu, observîndu-se un intens proces de specializare. Foarte grăitor este faptul că de la obținerea independenței noastre de stat (1878) și pînă la finele secolului, adică într-o perioadă de circa 20 de ani, numărul cadrelor didactice de la Universitatea din București s-a dublat (de la 40 la 80).

Astfel la Facultatea de drept, care a funcționat timp de peste două decenii cu cursurile prevăzute în regulamentul din 1866, apar noi discipline, și, din 1897, numărul acestora și mai ales al cadrelor didactice crește repede. În anul universitar 1900—1901 facultatea avea zece catedre. Pînă în 1910 s-au mai adăugat istoria dreptului public și istoria dreptului bizantin în legătură cu vechiul drept românesc. În 1907 au început și cursurile pentru doctorat. Creșterea numărului de studenți și progresul științelor juridice a dus la dublarea unor catedre sau conferințe la materiile de bază, ca și la programarea unor cursuri libere. Războiul a împiedicat punerea în aplicare a proiectului de reorganizare a facultății, dezbătut în consiliile profesionale din anii 1915—1916, și prin care se prevedea nu numai introducerea unor materii noi, ci și prelungirea studiilor cu încă un an (al patrulea), consacrat mai ales aprofundării și specializării.

Facultatea de științe s-a împărțit încă din anul 1865 în două secții (fizico-matematice și fizico-naturale), acordînd după 1880 trei feluri de licențe (matematici, șt. fizice și șt. naturale) și trecînd din 1889 la trei secții. Catedrele s-au înmulțit, fie prin scindarea celor vechi (de ex. cele de fizică, chimie ș.a.), fie prin adăugarea altora noi (fizică moleculară, chimie agricolă — 1905 — chimie tehnologică, mecanică ș.a.) și a unor cursuri libere (hidrologie, agronomie, ecuații integrale ș.a.). Prin regulamentul din 1912 s-a adăugat al patrulea an de studii la secția de științe naturale. Se organizează laboratoare (botanică, chimie organică ș.a. în total șapte pînă în 1895) și institute pentru munca de cercetare (botanică, chimie, fiziologie, geologie ș.a.). În 1914 apar alte două secții noi ale facultății, de electrotehnică și de chimie industrială. În acest an existau 21 de catedre și numeroase seminarii. Numărul lor a crescut în anii 1915—1917 cînd

² Vezi în special articolul *Trăiască Universitatea*, în „România muncitoare” din 18—25 februarie 1907.

au avut loc alte scindări (de ex. catedra de zoologie s-a desprins de cea de morfologie generală), transformări sau înființări de catedre noi.

Cele patru discipline ale vechii Școli superioare de litere, transformată în Facultatea de litere și filozofie, s-au dublat prin legea din 1864, înființându-se noi cursuri de literatură și, mai ales, de filozofie. Din 1874 se adaugă cursuri libere de filologie comparată, arheologie și psihologie, transformate apoi, cu mici modificări, în 1877, în catedre. Încă din 1865, numărul anilor de studii a crescut de la doi ani la trei. Prin regulamentul din 1888, facultatea se împărțea în două secții : filozofică-istorică și istorică-filologică, ambele cu cursuri comune și speciale. Dezvoltarea facultății a necesitat însă numai după trei ani elaborarea unui nou regulament (1891), potrivit căruia se creau trei secții : filozofică, istorică și filologică. În 1895, facultatea avea 14 cadre didactice, iar ca forme de învățământ practic, două seminare : de istorie antică și epigrafie și de limbi slave. Adăugarea unor noi discipline și bifurcarea altora au impus noi norme organizatorice. În 1897, noul regulament — de astă dată comun pentru facultățile similare ale celor două universități din țară — prevedea predarea a 23 de discipline, numărul anilor de studii crescând la patru. Același ritm rapid de dezvoltare făcea ca în primii ani ai secolului nostru facultatea să aibă patru secții și anume : filozofie, filologie clasică, filologie modernă și istorie. Între 1911 și 1913 se creează alte patru catedre noi : istoria artelor, studii bizantine, arheologie (separată de alte discipline), limba și literatura italiană și noi seminare. Creșterea numărului disciplinelor și al cadrelor didactice arată într-adevăr o dezvoltare puternică a acestei facultăți.

Facultatea de medicină a început să funcționeze din 1869 numai cu primii doi ani, în care se predau abia șapte discipline. Dacă pînă în 1884 dezvoltarea studiilor medicale s-a făcut într-un ritm mai lent, din cauza lipsei cadrelor didactice și mai ales a dificultăților bugetare, după această dată constatăm o sporire a numărului de catedre, laboratoare și institute. În 1895, facultatea avea 23 de profesori (în afară de personalul didactic auxiliar), șase laboratoare, zece clinici ș.a., toate acestea fiind însă insuficiente pentru necesitățile existente. O nouă etapă în dezvoltarea acestei facultăți începe din anul 1908, cînd se introduce al șaselea an de studiu. Pînă în 1914, facultatea de medicină cunoaște o importantă creștere, funcționînd în acest an (1914—1915) cu 34 de catedre, 17 laboratoare, 13 clinici și două institute ce-și dobîndiseră un mare prestigiu peste hotare.

Pregătirea studenților Universității din București a fost ajutată și de unele instituții anexă. Așa au fost Școala normală superioară înființată în 1880 și desființată în 1898 prin legea Haret, care a creat în locul ei Seminarul pedagogic universitar. Ambele instituții completau atît pregătirea pedagogică teoretică a studenților de la Facultățile de științe și litere, cît și pe cea practică, de care aveau nevoie ca profesori în învățămîntul secundar. Cadrele de predare de la aceste instituții s-au recrutat în cea mai mare parte din rîndul profesorilor universității.

Un mare rol au jucat în pregătirea studenților Facultății de științe Grădina Botanică, care a trecut din anul 1874 în patrimoniul acesteia, Muzeul de științe naturale, organizat de Gr. Ștefănescu (mai tîrziu Muzeul

Antipa), Școala de aplicație pentru pregătirea de ingineri, arhitecți, silvicultori ș.a. (cu o existență efemeră) și mai ales Observatorul astronomic.

Tot în clădirea universității au funcționat multă vreme Muzeul de Antichități și Biblioteca Centrală. Cel dintii avea în 1864 patru secții, la care s-au adăugat în 1875 altele patru noi, posedînd obiecte și colecții de mare valoare. Din 1881, cînd la conducerea sa vine Gr. Tocilescu, muzeul se transformă într-o instituție științifică organizînd o serie de săpături arheologice. După 1909 muzeul s-a organizat ca o instituție separată.

Biblioteca Centrală posedă în 1864 peste 27 000 de volume și 300 de manuscrise. Mai tîrziu au început să ia ființă biblioteci pe lîngă catedre și seminarii, unele dintre ele transformîndu-se apoi în biblioteci ale facultăților. În 1892 Biblioteca Centrală s-a mutat din clădirea universității și a fost curînd încorporată Bibliotecii Academiei Romîne. Lipsa unei biblioteci a universității a fost suplinită în parte prin biblioteca fundației care a purtat numele lui Carol I, deși o serie de instituții și persoane particulare au oferit donații, care au depășit-o pe aceea a inițiatorului. Deschisă în martie 1895, biblioteca avea în 1915 circa 24 000 de volume și primea numai din străinătate 118 periodice.

În general, organizarea Universității din București a avut ca model, după cum afirma G. Costaforu, primul său rector, universitățile din Franța, pentru ca studenții sau absolvenții să-și poată continua și perfecționa studiile în această țară. De altfel, imensa majoritate a bursierilor în străinătate și care au venit apoi ca profesori la facultățile noastre și-au făcut studiile la Paris, universitatea de aici avînd aceleași facultăți ca și cea de la București (cu excepția Școlii superioare de farmacie, care la noi a devenit facultate abia după primul război mondial). Spre finele secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru găsim printre profesorii Universității din București mai mulți tineri care își luaseră doctoratul în Germania (V. Pârvan, G. G. Longinescu ș.a.). De asemenea, în aceeași vreme se vede la noi și o ușoară influență a învățămîntului superior german³.

Fără îndoială, dezvoltarea Universității din București n-a fost lipsită de greutate. Regimul burghezo-moșieresc a sprijinit învățămîntul numai în măsura în care era necesar intereselor claselor dominante. De aici și lupta profesorilor universitari pentru lărgirea bazei sale materiale.

Astfel, în 1864, cînd a luat ființă universitatea, clădirea destinată ei era aproape gata. Inaugurată în 1869, ea ar fi fost, la acel stadiu de dezvoltare al ei, cu totul suficientă pentru toate facultățile. Foarte curînd însă au fost găzduite aici numeroase instituții, ca Școala de belle-arte, Pinacoteca, Senatul ș.a. În 1889, cei 300 de studenți și peste 70 de profesori puteau folosi doar șapte săli, deși necesitățile erau de peste două ori mai mari. Facultatea de medicină nu dispunea decît de o singură sală de curs, laboratoarele ei, ca și multe din cele ale Facultății de științe, fiind rîspindite în tot orașul. Dacă pentru prima facultate situația s-a remediat parțial în 1896 și apoi total în 1903, prin construirea localului în care se află și astăzi, pentru toate celelalte facultăți — în afară de teologie, care a dispus

³ Ion Bogdan, *Reorganizarea facultăților de litere*, în „Convorbiri literare”, XXX, 1896, p. 649-650.

pentru internatul său de diferite alte clădiri — problema spațiului a fost rezolvată abia după primul război mondial. De asemenea, subvențiile bugetare, mai ales pentru materiale și laboratoare, au fost mereu insuficiente. Actele păstrate în arhivele universității arată lupta dusă de rectorii, decanii și profesorii facultăților împotriva nepăsării cercurilor conducătoare.

În perioada primului război mondial, în cei aproape doi ani ai ocupației germane, baza materială a universității a suferit mari pierderi prin ocuparea temporară a localului, ridicarea unei părți a mobilierului, rechiționarea obiectelor de bronz, alamă, aramă și cositor, luarea unor aparate de precizie din laboratoare ș.a. Cursurile facultăților s-au închis, redeschizându-se abia în aprilie 1918. Numai Facultatea de medicină, ale cărei laboratoare erau necesare armatei germane, a reînceput să funcționeze din decembrie 1917.

Insuficiența bazei materiale, lipsa aproape totală de cămine și chiar cantine studențești pînă la primul război mondial, numărul redus de burse și taxele destul de mari au frînat în mare măsură atît înscrierea la diferitele facultăți, cît mai ales absolvirea lor. Cele trei facultăți ale universității aveau în primul an de funcționare (1864—1865) un număr total de 143 de studenți, din care 110 la drept, 16 la litere și filozofie și 17 la științe. În general, creșterea s-a făcut pînă prin 1880 într-un ritm lent. În 1884—1885, cele cinci facultăți înscriseseră un număr total de 444 de studenți, dintre care 249 la medicină și 76 la drept. Un salt extrem de mare s-a făcut în anii 1899—1900 (3 109 studenți) și 1900—1901 (4 901 studenți, dintre care 2 634 la drept). În 1897—1898 cifra totală fusese doar de 2 210 studenți. Aceasta se datora desființării bachelareatului prin legea lui Spiru Haret, examen care, după cum se vede, făcuse o selecție serioasă, comisia fiind totdeauna alcătuită numai din profesori universitari. O astfel de creștere nu putea duce însă decît la scăderea nivelului științific general al studenților, care pînă atunci fusese deosebit de ridicat. Curînd, creșterea a revenit la cifre normale: 2 962 de studenți în 1909—1910, 4 310 în 1915—1916 etc. În toată perioada de care ne ocupăm, cei mai mulți studenți i-a avut Facultatea de drept și apoi cea de medicină. Dacă la ambele creșterea se explică prin faptul că absolvirea acestor specialități oferea profesii bine remunerate, la cea dintîi trebuie să adăugăm nevoia de cadre necesare administrației statului burghez, iar la cea de-a doua împrejurarea că pînă în 1879 a fost unica facultate de acest gen din țară, precum și frecventarea ei de către rominii de peste hotarele țării sau de străini din țările balcanice. În schimb, facultățile de litere și științe aveau studenți mai puțini, datorită nu numai unor necesități mai mici de cadre, ci și faptului că legea din 1864 nu cerea absolvirea unei facultăți la ocuparea unei catedre în învățămîntul secundar. Accesul fetelor în universitate s-a produs relativ tîrziu. Prima licențiată în litere apare în 1883, în științe în 1887, în medicină (doctor) în 1890. După 1900 numărul lor a început să crească, mai ales la facultatea de litere și filozofie. În general, între 1901 și 1914 procentul studentelor a crescut de la 5,8% la 14%.

Interesantă ar fi fost, fără îndoială, o statistică asupra compoziției sociale a studenților Universității din București, pentru care însă, referitor la perioada de care ne ocupăm, nu găsim date. Bineînțeles, la început

burghezia și moșierimea și-au trimis fiii la studii mai ales peste hotare. Pe măsură ce ne apropiem de finele secolului pătrund tot mai mult studenți proveniți din mica burghezie, apoi fii de chiaburi sau de țărani mijlocași care reușeau să spargă opreliștile puse în calea lor. În acest fel, studenții Universității din București nu au format un tot omogen, structura de clasă a societății vremii reflectându-se și aici, de unde și diferitele atitudini social-politice ale studenților. Partidelor burgheze, în special, le-a convenit să vorbească de studențime ca de un tot unitar atunci când, într-o împrejurare sau alta, un grup mai mare sau mai mic de studenți afișa acea poziție politică ce corespundea momentan intereselor respectivului partid.

În general, putem spune că după 1885, și mai ales după 1898, numărul studenților a crescut într-un ritm rapid. După calculele făcute de un contemporan, Universitatea din București era în anul 1913, după numărul studenților, unul din marile centre universitare din Europa⁴. Și putem spune, cu drept cuvânt, nu numai după numărul studenților, ci și după nivelul cunoștințelor lor, recunoscut ca înalt nu numai în țară, ci și în străinătate, unde unii dintre dînșii și-au continuat studiile, dar, așa cum se va arăta mai jos, mai ales după contribuția științifică a profesorilor universității, care au dat lucrări de seamă, folosite și apreciate peste hotare.

Pînă la organizarea examenelor de doctorat (primele teze s-au susținut în 1873 la medicină, în 1905 la litere și filozofie, în 1908 la drept și științe), chiar și după aceea, universitatea și ministerul au trimis pentru perfecționare la universitățile apusene destui tineri. Fondurile proveneau nu numai din buget, ci și din unele legate particulare. Mulți bursieri reînțorși în țară au fost apoi profesori ai universității. Dintre ei notăm pe : Spiru Haret, G. Țițeica, Gr. Tocilescu, Dr. Obreja, Saba Ștefănescu, Pompiliu Eliade, Vasile Pârvan ș.a.

În ceea ce privește viața social-politică a studenților, constatăm, o dată cu creșterea numărului lor, înființarea unor societăți studențești pe facultăți. Scopul lor era mai ales profesional și cultural în genere. Trăind viața societății românești, studenții au fost și ei supuși diferitelor influențe politice sau curente ideologice, care găseau un ecou diferit în sînul cercurilor sau societăților studențești. Unii dintre ei sau dintre organizații, ale căror conduceri au fost supuse acestor influențe, au luat atitudini și față de probleme majore ca : războiul de independență (la care studenți de la medicină au participat ca voluntari), problema națională, agrară ș.a. Bineînțeles, atunci cînd atitudinea unei părți mai mari a studențimii era potrivnică intereselor guvernului, i se contesta acesteia orice drept de participare la viața social-politică a țării, studenții trebuind să se ocupe numai de învățătură. În cazul în care însă un grup mai mare sau mai mic se pronunța în sprijinul acestor interese, el era îndată trîmbițat ca atitudine a întregii studențimi, dacă nu chiar a întregului popor.

Dintre societățile studențești pe facultăți, cea mai veche a fost aceea a studenților de la medicină, înființată în 1875 din inițiativa lui

⁴ „Noua revistă romînă”, București, 1914, nr. 15 16, p. 329.

N. Manolescu, student și apoi profesor la aceeași facultate. Alături de el găsim ca întemeietori studenți socialiști ca C. Stăuceanu, C. I. Istrati, Gh. Manicea și alții. Unii dintre ei făceau parte și din cercul revoluționar secret organizat în 1875 de N. Petrovici Zubcu-Codreanu. De aceea, încă de la început, conducerea acestei societăți a fost influențată puternic de mișcarea socialistă din țara noastră din acea vreme. În alte momente, de pildă între 1881 și 1884, schimbându-se conducerea, această influență a avut o importanță redusă, făcînd loc altora.

În 1887 a luat ființă societatea studenților în teologie, în 1893 a celor de la litere, sub diverse nume, în 1895 a celor de la drept, în 1898 a celor de la științe ș.a. Aceste societăți au publicat o serie de periodice, cele mai multe cu o durată scurtă. Așa a fost, de pildă, „Gazeta juridică a Societății studenților în drept”. Excepție face „Spitalul”, revista medicinștilor, care a avut o durată mai mare. Periodicele studențești au crescut în număr după 1900 („Gazeta studenților” — 1904, „Noua revistă universitară” — 1905, „Revista studențimii” — 1912). După 1912 ele au fost legate mai ales de diverse fracțiuni sau partide politice care căutau să cîștige grupuri cît mai mari de studenți, pentru a-i folosi ca masă de manevră politică („Cuvîntul studențimii” — 1913, „Viața studentescă” — 1914, „Fulgerul studențimii” — 1916 ș.a.).

În afară de aceste societăți studențești pe facultăți, au luat ființă și altele, cu caracter general, căutînd să înglobeze pe toți studenții universității. Așa a fost societatea „Unirea”, înființată în 1879 din inițiativa studenților de la Facultatea de litere și filozofie. Pînă în anul 1884 și această societate a fost influențată de mișcarea socialistă, trecînd apoi sub influența unor cercuri burgheze.

În 1880, în colaborare cu studenții Universității din Iași, s-a constituit chiar o societate generală pe țară sub numele de „Asociația generală a studenților universitari din România”. Ea trebuia să se ocupe de probleme care interesau pe toți studenții celor două universități, în cadrul unor congrese studențești anuale, ținute în diferite orașe. Primul congres s-a ținut la Focșani, în septembrie 1880, urmat de altele, care au avut loc pînă spre 1900 aproape în fiecare an. După această dată și pînă la sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm, ele nu s-au mai ținut cu regularitate, mai ales din cauza interzicerii lor de către diferitele guverne, care căutau să înlătore manifestarea unor opinii ce nu coincideau cu interesele forurilor conducătoare. Asemenea manifestări nu aveau însă loc numai la congrese, ci și cu alte prilejuri. Astfel, în mai 1884, aflînd de reprimarea unei manifestații a studenților romîni de la Cluj de către autoritățile austro-ungare, studenții Universității din București au organizat o demonstrație de protest în fața legației Austro-Ungariei. Unele grupuri studențești au manifestat și împotriva guvernului, care încerca în același timp, în parlament, modificarea constituției țării în sensul restrîngerii libertății conștiinței. La îndemnul guvernului, Gr. Romniceanu, profesor la Facultatea de medicină, a convocat pe studenții acelei facultăți, cerîndu-le să se desolidarizeze de atitudinea manifestanților, atitudine care ar fi înrăutățit relațiile noastre cu Austro-Ungaria. Studenții Facultății de medicină, care se aflau într-un conflict de natură profesională mai vechi cu acest profesor,

au refuzat să se mai prezinte la cursurile sale, cerînd chiar înlăturarea lui. Așa a început greva studenților de la Facultatea de medicină, căreia i s-a raliat societatea „Unirea”, avînd loc și alte manifestări antiguvernamentale. Greva studenților din 1884, în care protestul împotriva profesorului Romniceanu s-a legat de debaterile parlamentare asupra modificării constituției și de asupra rominilor din Transilvania, congresul de la Bîrlad în 1886, unde s-a vorbit despre ateism, despre „disproporția dintre capital și muncă”, despre mizeria socială, unele comunicări fiind publicate și în „Contemporanul”, atitudinile antidinastice cu prilejul jubileului de 25 de ani al monarhiei ș.a. nu puteau fi pe placul cerurilor conducătoare. Uneori chiar conducerea celor două universități a cerut ministerului să ia măsuri pentru „a face să dispară din școală viermele anarhic”⁵. Guvernul însuși constata că se lovea „în religia țării” și se făcea „propagandă anarhică socialistă”⁶. Bineînțeles, sub influențe burgheze, unele congrese studențești sau alteori conducerea „Asociației” s-au situat și pe linii greșite. Aceasta a făcut ca în 1897 unele grupuri studențești cu concepții mai largi să părăsească „Asociația” și să formeze alta, sub numele de „Asociația generală a studenților din România”. Vechea „Asociație” s-a transformat în „Comitetul național studențesc” iar după 1904 în „Centrul studențesc București” ș.a. De altfel, societățile studențești pe facultăți nu se considerau legate de diferitele asociații generale, colaborînd uneori sau respingînd alteori acțiunile acestora.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, lupta împotriva asupra rominilor din Transilvania și pentru unirea ei cu România, luptă care, după cum arăta Lenin⁷, avea un caracter progresist, a stat în centrul discuțiilor de la congresele studențești, redactîndu-se memorii și proteste semnate uneori și de profesorii lor ca : Al. Orăscu, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu ș.a. Aceste memorii s-au trimis și în străinătate, în diverse capitale sau centre studențești, ale căror delegații au participat cîteodată și la congresele studenților din țara noastră. Astfel, memoriul comitetului studențesc tipărit în anul 1891 a provocat o polemică ascuțită în presa din Franța, Italia, Anglia și Austro-Ungaria. În mai 1892, același comitet a organizat un mare miting de protest împotriva măsurilor luate de autoritățile ungurești față de românii din Transilvania. Studenții au adresat o telegramă regelui, arătînd că mișcarea lor nu va înceta decît atunci cînd marile puteri vor interveni pentru îmbunătățirea situației milioanei de romini de peste munți.

De asemenea, influența mișcării muncitorești și socialiste din aceeași vreme a dus la înființarea unor societăți sau cercuri studențești în scopul propagării acestor idei. Din cauza măsurilor luate de autorități, existența lor a fost destul de scurtă. În 1891 s-a înființat „Cercul de studii sociale studențești”, iar în 1896, la apelul făcut de ziarul „Lumea nouă”, „Cercul de propagandă al studenților socialiști”. Potrivit statutului, scopul acestei organizații era „de a lărgi cîmpul de propagandă socialistă dintre studenți

⁵ Arh. st. Buc., Min. Instrucțiunii, dos. 3 861/1887, f. 311, 314 și 386—387.

⁶ Ibidem; vezi și „Lupta” din 23 noiembrie 1886.

⁷ V. I. Lenin, *Note critice în problema națională*, în *Opere*, vol. 20, Edit. politică, București, 1959, p. 19.

și muncitori”. Din acest cerc au făcut parte și studenții din afara Universității din București. Ambele cercuri au încercat să ridice starea culturală a țărănimii prin înființarea unor cluburi și biblioteci sătești, școli de adulți etc. Activitatea unor membri ai acestor organizații a fost legată și de marea răscoală a țărănimii din 1907. În apărarea țărănimii s-au ridicat și alte grupuri studențești, care au acționat uneori alături de câțiva profesori. Astfel, în martie 1907, în sala „Dacia” din București, la marea întrunire studențească au vorbit, printre alții, profesorii dr. I. Cantacuzino, N. Iorga ș.a., fapt care îndreptățește cercul „România muncitoare” să se adreseze studenților cu cuvintele: „Veniți să luptați alături de noi, pentru muncitori, pentru țărani, pentru întregul popor. Trăiască unirea între muncă și știință !”⁸. Unii studenți s-au încadrat în mișcarea socialistă. Așa au fost Mișu Ionescu de la Facultatea de drept, Constantin Șerbănescu, Alexandru Nicolau, Constantin Petrescu (Dobrogeanu) ș.a.⁹.

În ajunul primului război mondial, partidele politice au căutat să atragă în orbita lor grupuri studențești, pentru a le folosi în sprijinul diferitelor lor acțiuni.

Deseori delegații ale studenților Universității din București au participat la congrese sau manifestări de peste hotare, cum au fost : sărbătorirea a 800 de ani de la înființarea Universității din Bologna (1888), a 600 de ani de la crearea Universității din Montpellier (1890), congresele internaționale studențești de la Gand și Lausanne, congresul pentru arbitraj și pace de la Berna (1892) etc.

Cei mai mulți dintre studenții Universității din București, în ciuda unor greutăți materiale necunoscute de urmașii lor de azi de la aceeași Universitate, au muncit pentru a-și însuși cuceririle științei, ajungând să urce cele mai înalte culmi ale ei și să aducă apoi, ca profesori, o contribuție importantă la dezvoltarea sau chiar crearea unor discipline științifice. Nu trebuie să uităm că C. I. Istrati, Vasile Pârvan, Gh. Țițeica, Traian Lalescu, Gh. Marinescu, C. Parhon și mulți alți învățați, cu care se mindrește nu numai știința românească, au fost studenți ai Universității din București în perioada de care ne ocupăm.

În ceea ce privește corpul profesoral, noua universitate și-a început activitatea cu cadrele didactice ale celor trei facultăți din care se constituise. Dezvoltarea rapidă a acestora și înființarea altora a necesitat mereu cadre noi, care și-au ocupat mai totdeauna locul prin concurs, așa cum cu cerea legea. Rareori ministerul a numit direct profesori, așa cum a fost cazul lui Gr. Tocilescu sau i-a încadrat prin lege specială, așa cum s-a procedat în 1887 cu cei trei profesori ai Facultății de medicină, dr. V. Babeș, G. Asachi și N. Kalinderu. Primii doi, deși ocupau posturi importante la universități străine, au renunțat la condițiile de lucru cu mult mai bune pe care le aveau acolo și s-au reîntors în țară pentru a contribui la ridicarea învățământului nostru superior. La fel, situându-se pe aceeași

⁸ „România muncitoare” din 11 martie 1907.

⁹ Silvia Ioanid, *Cițiva foști studenți ai Universității din București militanți socialiști în perioada 1908—1911*, în „Analele Universității din București”, Seria științe sociale, București, 1963.

poziție patriotică, au făcut Toma Ionescu sau David Emmanuel, căruia i se oferise o catedră la Sorbona ș.a.

Aproape toți profesorii Universității din București își făcuseră sau își desăvîrșiseră studiile în străinătate, în special în Franța sau, mai târziu și în Germania. Activitatea lor științifică, prestigiul de care se bucurau prin lucrările publicate uneori încă din timpul studiilor i-au impus pe cei mai mulți dintre dînșii la concursurile pentru ocuparea catedrelor. Lucrînd în condiții deosebit de grele, siliți să țină, mai ales la început, cursuri numeroase și la materii diferite, avînd la dispoziție o bază materială deseori precară, ei au reușit prin înalta lor pregătire, printr-o muncă plină de abnegație să creeze o adevărată tradiție în activitatea didactică și științifică. Împrejurările de atunci sileau pe mulți dintre profesorii universității să îmbrățișeze, atît în activitatea lor didactică, cît și în aceea de cercetare științifică, domenii cu mult prea largi și care nu puteau duce decît cu mari eforturi la specializarea impusă de dezvoltarea fiecărei discipline științifice. Cîteva exemple în această privință sînt deosebit de elocvente pentru a ne putea da seama de munca deosebit de grea pe care trebuiau să o depună în activitatea lor didactică profesorii universității. Astfel, în primele două decenii de la înființarea ei, cîțiva profesori ai Facultății de științe arătau ministerului că, deși programa acesteia nu este „mai restrînsă decît programa corespunzătoare a celor franceze, cu toate acestea învățămîntul nostru superior este cu mult inferior celui din străinătate”. Una din cauzele care duceau la această scădere era „grămădirea mai multor materii în sarcina aceluiași profesor”. De exemplu, un singur profesor făcea cursuri de zoologie, anatomie și fiziologie comparată și botanică. Mineralogia, geologia și paleontologia erau de asemenea făcute de un singur cadru didactic; întregul curs de fizică — căldura, mecanica, acustica, optica etc. cădeau iarăși în sarcina unuia singur; o situație similară era la chimie, profesorul trebuind să țină nu numai cursul de chimie organică, ci și anorganică, teoretică, aplicată etc. De asemenea, la matematici, un singur cadru didactic trebuia să țină atît cursul de geometrie analitică, cît și cel de astronomie și cel de geodezie. Profesorii Facultății de științe analizînd această situație au cerut înființarea unor noi catedre prin bifurcarea celor vechi ¹⁰ și au izbutit să remedieze lucrurile în mare parte. Cazuri asemănătoare erau și la alte facultăți. Astfel activitatea științifică legată de catedră a lui Gr. Tocilescu îngloba săpături și cercetări arheologice, editări de documente slave și materiale folclorice etc. Cu toate acestea, cu mari eforturi, Tocilescu a dat lucrări ce se folosesc și astăzi, așa cum sînt cele referitoare la monumentul de la Adamclisi, la documentele slave de la Brașov sau la materialele folclorice ș.a.

Pe de altă parte, timpul de care dispuneau profesorii era mult limitat și de alte preocupări, legate mai mult sau mai puțin de activitatea de la catedră. Mulți dintre ei au muncit pentru popularizarea științei, au fost antrenați în munca de organizare a învățămîntului de toate gradele sau în viața politică. Alții, ca aceia de la medicină sau de la drept, erau legați și de partea practică a profesiunii lor, mai ales că retribuirea profesorilor

¹⁰ Univ. Buc., Arh. Fac. de matematică, dos. 17/1880, p. 15.

era destul de redusă. Această situație materială era scoasă în evidență și de presa vremii. „Talentele și munca intelectuală sînt neomenos exploatare de voința arbitrară a politiciii, precum sînt exploatare brațele de către patronii industriei, de către atotputernicia capitalurilor, ce-și rid de soarta precară a uvrierilor... Nici o diferență. Proletariatul inteligenței de o parte, stors de mîna politiciii, proletariatul forței musculare chinuit de Ferfidii și Rotschildii lumii”¹¹.

Numeroși profesori au fost în perioada 1878—1918 deputați sau senatori, unii dintre ei fiind și miniștri în diferitele guverne. În această calitate era firesc ca unii dintre ei să se situeze pe poziții de apărare a regimului burghezo-moșieresc. Numărul lor a fost însă destul de mic. Cei mai mulți, deși membri ai partidelor burgheze, care căutau să-i atragă oferindu-le locuri în parlamentul țării, s-au situat pe poziții progresiste. Unii dintre ei, ca dr. N. Măldărescu, V. Babeș, D. Voinov, I. Cantacuzino, G. Marinescu, N. Iorga ș.a., au luat apărarea țărănimii. Alții au luptat pentru libertatea presei, pentru acordarea de drepturi politice femeilor sau pentru accesul lor în universitate (G. Cantili, V. A. Urechia, dr. N. Kalinderu, Gr. Ștefănescu, C. Dimitrescu-Iași ș.a.).

Profesorii Universității din București, situîndu-se pe o poziție patriotică, și-au spus de multe ori cuvîntul și în problema asupra națională a românilor din Transilvania, așa cum a fost de pildă în procesul memorandiștilor de la Cluj, moțiunea fiind semnată de peste 40 de profesori ai universității, printre care: Spiru Haret, David Emmanuel, C. Istrati, Ion Bogdan, V. A. Urechia ș.a.¹².

Dacă unii profesori, mai ales cei de la Facultatea de drept, au lăsat ca punctul de greutate al activității lor să cadă pe partea politică, cei mai mulți și-au consacrat viața muncii didactice și științifice, ridicînd pe cele mai înalte culmi prestigiul Universității din București. Dintre primii profesori ai Facultății de drept trebuie menționați C. Bozianu, G. Costaforu — primul rector al universității și V. Boerescu, care prin politica lor progresistă și prin înaltele funcții ocupate în stat au contribuit nu numai la dezvoltarea studiilor juridice, ci și a întregului nostru învățămînt superior. Un loc deosebit de important îl ocupă N. Titulescu, care s-a remarcat mai tîrziu ca una din figurile proeminente pe plan internațional în perioada dintre cele două războaie (de două ori președinte al Ligii Națiunilor). În contribuția dată de știința romînească la patrimoniul științei universale în perioada ce se încheie cu primul război mondial, profesorii Universității din București au ocupat locul de onoare. Mulți dintre ei, deși foarte tineri, au devenit membri ai Academiei Romîne. Dacă destui dintre dînșii, creșcuți și educați în școlile regimului de atunci, nu au putut depăși, mai ales în domeniul științelor sociale, limitele metodologiei idealiste burgheze, alții, ca V. Babeș, Gh. Marinescu, D. Voinov etc., au spart aceste bariere și s-au situat pe poziții materialiste înaintate.

Dintre profesorii Facultății de litere și filozofie, o importanță hotărîtoare pentru dezvoltarea științelor istorice și filozofice din țara noastră

¹¹ „România muncitoare”, IV (1880), nr. 864 din 25 martie.

¹² „Adevărul” din 28 mai 1894 și „Romînul” din 2 iunie 1894.

în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a avut-o B. P. Hasdeu. Deși a desfășurat o activitate multilaterală — studii de istorie, filologie și folclor, publicare de izvoare istorice însoțite de traduceri și comentarii etc. —, toate au fost subordonate, deși adesea inconsecvent, unui singur scop: dovedirea unității și continuității de cultură pe întregul teritoriu al țării, subliniind, împotriva exagerării școlii latiniste, importanța elementului dac și a altor influențe. Remarcabila sa *Istorie critică a României* (1873—1875) rămîne însă tributară concepțiilor idealiste. Hasdeu a fost primul învățat român care a publicat cronici și documente slave însoțite de traduceri¹³ (chiar dacă critica științifică a acestor izvoare e întunecată uneori de rătăcirii romantice). La facultate, Hasdeu a ocupat catedra de filologie comparată din 1874 și pînă la 1900. Cu o cultură și o erudiție neegale, cunoscînd numeroase limbi clasice, romanice, slave, germanice, Hasdeu a pregătit o întreagă pleiadă de istorici și filologi. Lucrările sale, apreciate elogios peste hotare, au trezit interesul unor învățați străini pentru istoria și limba romînă: Miklosich, Schuhardt, Weigand, Diez. După lucrările acestuia în urmă, s-a acordat „pentru prima dată limbii romîne locul cuvenit în rîndurile limbilor romanice”. După apariția lucrării *Cuvente den betrani* (1878—1881), Weigand scria că, dacă învățatul român n-ar mai fi publicat nimic altceva, „tot și-ar fi putut crea un nume nemuritor în istoria filologiei romîne”¹⁴. În studierea substratului limbii romîne, Hasdeu a folosit cel dintîi la noi, în mod larg, metoda comparativ-istorică. El a formulat teoria originală a circulației cuvintelor, ce se apropie mult de ideea actuală a fondului principal lexical. Tot el a conceput *Etymologicum Magnum Romaniae*, sinteză uriașă a întregii noastre istorii și culturi, lucrare imposibil de realizat de un singur om¹⁵. Suplinitorul său la catedră pentru scurt timp, Lazăr Șeineanu, a publicat primul studiu asupra semanticii și o lucrare mai vastă, folosită și azi, *Influența orientală asupra limbii romîne* (3 vol., București, 1900).

În anul 1900, prin ieșirea la pensie a lui Hasdeu, catedra sa se desființează. Consiliul facultății voind o catedră de filologie romanică, iar catedra de istorie a literaturilor neolatine devenind vacantă încă din 1899 prin moartea titularului, Gian Luigi Frollo, ultima își ia acest nume (filologie romanică), fiind încredințată lui Ovid Densusianu. Acesta urma să se ocupe de istoria limbii și de gramatică. Într-adevăr, după ce Hasdeu pusese bazele lingvisticii romînești, se simțea nevoia unei istorii a limbii romîne. Neogramatic și elev strălucit al lui Gaston Paris, Ovid Densusianu publicase la Paris un „*chanson de geste*” descoperit de el la Biblioteca națională din capitala Franței și maestrul său ar fi dorit să-l rețină acolo. El a fost cel dintîi profesor de lingvistică romanică din țară. Cunoscînd aproape toate limbile romanice, Densusianu a fost un deschizător de drumuri, studiînd limba romînă nu numai în comparație cu latina, ci cu toate limbile

¹³ P. P. Panaitescu, *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica romînească*, în „Romanoslavica”, VI, București, 1962, p. 235—248; Șt. Pascu și Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a Romniei. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe*, în „Studii”, XVII, 1964, nr. 1, p. 143—144.

¹⁴ D. Macrea, *Lingviști și filologi romîni*, București, 1959, p. 82—84, 94—95 și 104.

¹⁵ Al. Graur și L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1961, p. 62—63.

neolatine. Principala sa lucrare, *Histoire de la langue roumaine* (vol. I, Paris, 1901, vol. II gata de tipar în 1916, dar tipărindu-se în 1938), scrisă pe baza unui material imens, adunat în mare parte de el, cu o metodă și un spirit științific deosebit, cu puncte de vedere originale, s-a bucurat de aprecieri elogioase și în străinătate. Gaston Paris scria că lucrarea „face cinste tinerei școli filologice românești”, autorul fiind la curent „cu starea cea mai recentă a științei, pînă la cele mai mici amănunte”. De remarcă că, la apariția primului volum, Densusianu avea doar 28 de ani. Lucrarea a fost reeditată de curînd, fiind indispensabilă tuturor romaniștilor. Autor a numeroase lucrări, Densusianu a creat o adevărată școală. În studiile sale de dialectologie a luat deseori apărarea țărănimii. A introdus la noi primele noțiuni științifice de stilistică și estetică lingvistică¹⁶.

Istoria literaturii romîne, care se preda la început împreună cu istoria rominilor, a devenit o disciplină independentă abia tîrziu, în 1897. Din 1902 și pînă după război, catedra de istorie a literaturii vechi a fost ilustrată de Ion Bianu. Acesta a organizat Biblioteca Academiei Romîne, a publicat texte vechi, cataloage de manuscrise și *Bibliografia romînească veche*, lucrări folosite și astăzi.

Pînă la 1901, catedra de istorie a rominilor a fost ocupată de V. A. Urechia. Din 1890 se înființează o a doua catedră de istorie a rominilor, suplinită gratuit de Gr. Tocilescu și încredințată apoi lui D. Onciul (1895). Din 1912 s-a mai înființat un post de conferențiar, ocupat de C. Giurescu.

V. A. Urechia s-a remarcat mai ales prin lunga sa activitate didactică. Studenții săi au adunat fonduri, prin subscripție publică, pentru a-i publica cursurile, în care expunerea materialului documentar ocupa cel mai mare loc. A publicat izvoare interne și externe, cu comentarii de multe ori naiv-romantice¹⁷. Cele 13 volume din *Istoria rominilor* (1891—1901) alcătuiesc mai ales o colecție de documente, folosită și astăzi. Valoroasă este *Istoria școlilor de la 1800—1864* (4 vol., 1892—1901). A activat în cadrul „Ligii culturale” și a avut numeroase relații în străinătate, fiind membru al multor societăți științifice și literare.

Studiile istorice au marcat o etapă nouă prin activitatea didactică și științifică a lui Dimitrie Onciul, Ion Bogdan, Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, creatorii școlii critice în istoriografia romînească. Cu toată concepția lor idealistă și a limitelor firești istoriografiei burgheze, cercetările lor și unele rezultate obținute își păstrează și astăzi valoarea. Atacînd problemele cele mai spinoase și mai dificile, utilizînd o metodă științifică riguroasă în privința utilizării izvoarelor, acești profesori au dat, în perioada de care ne ocupăm, lucrări apreciate elogios și peste hotarele țării.

D. Onciul a fost numit la catedra de istoria rominilor, prin concursul ținut la Iași și la care se prezentase și Hasdeu, deși ultimul ocupa atunci catedra de filologie comparată. Format la disciplina severă a școlii istorice de la Viena, Onciul s-a distins nu numai prin activitatea sa didactică — seminarul său era, după aprecierea lui N. Iorga „cel mai metodic” — și

¹⁶ Pentru activitatea lui Ov. Densusianu, vezi Al. Graur și L. Wald, *op. cit.*, p. 65—66; D. Macrea, *op. cit.*, p. 179, 181 și 192.

¹⁷ Șt. Pascu și Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 145—146.

prin formarea unor viitori istorici de mare prestigiu, ci și prin lucrările sale — puțin numeroase, dar deosebit de valoroase. Problemele pe care le-a atacat sînt în special cele ale vechii istorii romînești — problema continuității, a primelor noastre formațiuni statale și a relațiilor lor cu bulgarii și ungurii etc. *Teoria lui Roesler, Originile Principatelor Romîne* (1899), *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui* (1902) sînt lucrări care în cea mai mare parte își păstrează și astăzi valoarea. Mai mult, „părerile lui în legătură cu continuitatea, aria de formare și componentele poporului romîn au fost împărtășite de istoriografia noastră marxistă...”¹⁸.

Deși era titularul catedrei de limbi slave, creată în 1892, Ion Bogdan a fost mai mult istoric și filolog decît lingvist. Cu o pregătire și o erudiție excepțională, Ion Bogdan a descoperit și publicat numeroase izvoare narative și documentare, edițiile sale servind pînă astăzi ca model. El a pus bazele slavisticii științifice romînești și a fost „primul istoric romîn cu preocupări pentru istoria istoriografiei romînești”¹⁹. A studiat instituțiile vechi romînești, publicînd lucrări de valoare. A fost decanul facultății timp de peste 20 de ani, fiind reales mereu, fapt aproape unic în anele universității. A reorganizat Facultatea de litere și filozofie, contribuind la elaborarea regulamentelor ei.

Numit suplinitor în 1894 și apoi titular al catedrei de istorie universală, N. Iorga, larg deschizător de drumuri în științele istorice, în ciuda concepției sale idealiste, a ridicat prestigiul culturii noastre naționale la înălțimi neatinse aproape pînă la el. Discursul său de recepție la Academia Romînă a fost un „adevărat manifest al victoriei pozitivismului asupra romantismului în istoriografia romînească”²⁰. Iorga a descoperit în arhivele din țară și din străinătate un enorm material documentar, publicîndu-l în numeroase volume și punîndu-l în circulația științifică. Numai în perioada de care ne ocupăm a publicat, printre altele: *Acte și fragmente cu privire la istoria romînilor* (3 vol., 1895—1897), cinci volume din colecția Hurmuzaki, *Studii și documente* (23 vol., 1901—1913) ș.a., precum și mari sinteze cu puternic ecou în străinătate: *Geschichte des Rumänischen Volkes* (1905), *Geschichte des Osmanischen Reiches* (5 vol., Gotha, 1906—1913), *The Byzantine Empire* (Londra, 1907) ș.a. În 1914 a înființat împreună cu V. Pârvan și G. Murgoci Institutul de studii sud-est european, publicînd și lucrări asupra legăturilor dintre romîni și popoarele balcanice. Timp de peste 40 de ani, N. Iorga a fost pe plan mondial unul din cei mai de seamă reprezentanți ai științei istorice. Nici un învățat romîn nu a adus o contribuție atît de importantă la cunoașterea istoriei universale și romînești ca N. Iorga, la școala căruia s-au format mulți dintre istoricii noștri de astăzi.

Asupra unei părți a studențimii, N. Iorga a exercitat o influență puternică. El a luat în presă, în public și în parlament apărarea țaranilor cu prilejul răscoalei din 1907, bineînțeles în limitele concepției burgheze asupra problemei agrare.

¹⁸ Șt. Ștefănescu, *Concepția și metoda istorică a lui Dimitrie Onciul*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 6, p. 1 246.

¹⁹ Șt. Pascu și E. Stănescu, *op. cit.*, p. 152—153.

²⁰ *Ibidem*, p. 153—154.

C. Giurescu a publicat studii valoroase asupra istoriei sociale, precum și ediții critice de cronică, promovind metode științifice în cercetarea acestor probleme ²¹.

Primul profesor de arheologie a fost Alexandru Odobescu. Istoric cu concepții idealist-romantice și largi preocupări — istorie medievală, arheologie, istoria artelor, epigrafie și heraldică, scriitor de seamă —, Al. Odobescu a fost mai mult un arheolog de bibliotecă, fără a întreprinde cercetări de teren. A lăsat primul curs de arheologie (1877), cunoscuta lucrare *Le Trésor de Pétroussa* (3 vol., Paris, 1889—1900) și a reorganizat și condus (1891—1894) Școala normală superioară a universității, pînă în 1898, cînd, în urma legii Haret, s-a creat în locul ei Seminarul pedagogic universitar.

Progrese în dezvoltarea arheologiei se fac cu venirea la această catedră a lui Gr. G. Tocilescu. Profesor de istorie antică și epigrafie, suplinind mai mulți ani una din catedrele de istoria romînilor, el a trecut după moartea lui Odobescu la catedra de arheologie. Silit de împrejurări să lucreze în domenii foarte diferite, Tocilescu nu s-a putut concentra exclusiv asupra problemelor acestei discipline. Totuși, opera sa e remarcabilă. Campaniile sale de săpături, colaborarea cu mari învățați străini pentru lucrarea *Das Monument von Adam Klisi* (Viena, 1895), l-au făcut cunoscut în străinătate. A ținut primele cursuri sistematice de arheologie și epigrafie și a organizat și condus pînă la moartea sa (1909) Muzeul național de anti-chități, care se afla în palatul universității.

Urmașul său la catedră și la conducerea muzeului a fost Vasile Pârvan, creatorul școlii științifice de arheologie și istorie veche din țara noastră. Specializat la Jena, Breslau și Berlin, profesor la catedra de istorie veche și epigrafie din 1909 și membru corespondent al Academiei (1911) la 29 de ani, el marchează o etapă nouă în dezvoltarea acestor studii în țara noastră. A condus numeroase campanii de săpături (Ulmetum, Calatis, Histria), publicînd rezultatele cercetărilor sale în anii dinaintea războiului. A contribuit foarte mult la ridicarea prestigiului științei romînești peste hotare. În 1912 a condus în calitate de președinte de secție Congresul de arheologie de la Roma ²². Lucrări și mai importante a dat după primul război mondial.

Primul profesor de filozofie și multă vreme rector al universității a fost Ioan Zalomit, care își trecuse doctoratul la Berlin (1848). Printre profesorii care au funcționat la catedra de filozofie un loc important l-a deținut Titu Maiorescu. Susținînd de la catedră unele poziții reacționare din filozofia germană (Kant, Herbart, Schopenhauer), adept al idealismului teologic, orator și om politic influent, combătînd ideile socialismului, pe care nu-l înțelegea, el a provocat de la început opoziția lui Hasdeu, Bolliac ș.a. În ceea ce privește critica literară, cu toate limitele sale, Maiorescu a pus în circulație în anii 1866—1890 probleme noi, subliniind valoarea limbii și poeziei populare, luptînd cu argumente judicioase împotriva etimologismului și exceselor latinisților și aducînd o contribuție deosebită în.

²¹ Șt. Pascu și Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 156.

²² Acad. Em. Condurachi, *Vasile Pârvan, opera și gîndirea sa istorică*, în *Vasile Pârvan* Edit. Acad. R.P.R., București, 1957.

cea ce privește aprecierea valorii operelor unor clasici ca Alecsandri, Eminescu, Caragiale, Sadoveanu ș.a.²³ Pe o poziție progresistă s-a situat C. Dimitrescu-Iași, colaborator al lui Haret, decan al facultății și rector al universității. A ținut cel dintii curs de sociologie la Universitatea din București, demascând de multe ori cu curaj morala, religia și politica societății burgheze, fapt pentru care a fost apreciat de presa muncitorească.

Greutăți și mai mari au avut de întâmpinat profesorii Facultății de științe. În primii ani de funcționare accentul trebuia pus în special pe activitatea didactică. Fără îndoială, aceasta nu putea fi separată de cea științifică, deoarece, mai ales în învățământul superior, ultima o condiționează neîncetăț pe cea dintii. Un curs universitar, mai ales în această perioadă de dezvoltare rapidă a științelor, trebuia ținut meru la curent cu ultimele cercetări, la care profesorul contribuia și el prin lucrările sale de specialitate. Unii dintre dînșii însă, ca Spiru Haret, David Emmanuel ș.a., deși erau tot timpul la curent cu progresul disciplinei lor, trăind într-o epocă în care la noi accentul trebuia pus în special pe activitatea didactică, au fost siliți în mare parte să renunțe la cercetări personale, începute atît de strălucit încă din timpul studiilor și care i-au făcut încă de atunci cunoscuți în cercurile științifice din străinătate. Apreciind activitatea lui Spiru Haret, David Emmanuel și Constantin Gogu în această direcție, G. Țițeica scria : „Acești trei mari profesori care au dat elevilor lor pregătirea și îndrumarea științifică au fost împiedicați, din cauza împrejurărilor nefavorabile, de a avea ei personal o activitate științifică propriuzisă. Ei au fost siliți să se mulțumească să creeze atmosfera favorabilă care lor le-a lipsit. Aceasta nu micșorează cu nimic meritele lor prețioase de înaintași de deosebită valoare”²⁴. Într-adevăr, ei au creat baza pe care s-a putut ridica apoi cunoscuta școală romînească de matematici, care a dat curînd nume ilustre în domeniul acestei științe. După un strălucit doctorat la Sorbona (1879), David Emmanuel se întoarce în țară, ținînd aproape 50 de ani cursul de algebră și teoria funcțiilor, care „a contribuit mai mult ca oricare altul la formarea tinerei noastre școli de matematicieni romîni”. Cursul său, publicat tîrziu după război (1924), este folosit și azi „de orice matematician interesat în teoria funcțiunilor analitice”²⁵.

În 1878, Spiru Haret își trecea doctoratul la Paris cu lucrarea *Sur l'invariabilité des grands axes des orbites planetaires*. Problema fusese studiată de mari geometri, ca Laplace, Lagrange, Poisson ș.a., pentru perturbațiile de primul și al doilea ordin. Concluziile lor erau considerate de toți ca valabile și pentru cazul de ordinul trei sau mai mare. Haret, în teza sa, ajunge la alt rezultat, care, fiind acceptat de toți, a provocat, după expresia lui H. Poincaré (*Leçons de mécanique céleste*, vol. I, p. 308) „un grad étonnement”²⁶.

²³ *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, Edit. Acad. R.P.R., p. 232—238.

²⁴ Gh. Țițeica, *Evoluția științelor matematice în țara noastră*, în „Natura”, XXII, 1933, nr. 5, p. 12—17.

²⁵ S. Stoilov, *Opera și activitatea lui David Emmanuel*, în *David Emmanuel*, București, 1955, p. 11—13.

²⁶ Constantin Drîmbă, *Observatorul astronomic și începuturile astronomiei în țara noastră* (lucrare în manuscris).

În 1882, Constantin Gogu își publică la Paris teza sa de doctorat ²⁷ asupra mișcărilor lunii, devenind atît de cunoscut, încît a fost îndată solicitat pentru diferite lucrări de specialitate de către mari matematicieni din Apus. F. Tisserand, directorul Observatorului din Paris, i-a cerut să verifice o afirmație a astronomului american Stockwell în legătură cu o presupusă greșeală în lucrările lui Delaunay referitoare la mișcările lunii. Rezultatele au fost publicate în *Annales de l'observatoire de Paris* (vol. XVIII). Profesor de geometrie analitică la Facultatea de științe, C. Gogu și-a continuat, alături de activitatea didactică, cercetările sale științifice publicate la Londra și Paris. Din nefericire a murit în 1897, cînd avea numai 43 de ani ²⁸. Cu asemenea profesori și-au făcut studiile studentii Facultății de științe și nu este de mirare că din mijlocul lor s-au ridicat îndată Gh. Țițeica, N. Coculescu, Traian Lalescu ș.a.

În 1899, Gh. Țițeica își trecea doctoratul la Paris, iar în 1900 a fost numit profesor la catedra de geometrie analitică, pe care a ilustrat-o aproape 40 de ani. Prin teza sa, urmată curînd de alte studii, Țițeica se impune pe plan mondial „ca cel mai de seamă cercetător în domeniul proprietăților proiective ale suprafețelor, avînd ca punct de plecare teoria rețelelor, legate de o ecuație a lui Laplace. Opera sa matematică este deschizătoare de drumuri noi, el fiind considerat ca unul dintre precursorii geometriei diferențiale afine” ²⁹. Pînă la primul război mondial, Țițeica a publicat numai în revistele din străinătate (Franța, Anglia, Italia, Belgia ș.a.) aproape 50 de lucrări, note și comunicări, participînd la congresele de la Roma (1908), Cambridge (1913) ș.a. De suprafețele Țițeica și rețelele Țițeica se vorbește în toate tratatele clasice de specialitate. El a fost „cel mai mare geometru român... creator al școlii de geometrie diferențială din țara noastră... și unele din rezultatele sale, devenite azi clasice, fac parte din cunoștințele ce se predau studenților din facultățile de matematici” ³⁰. Cu toată activitatea sa didactică și științifică, Țițeica găsea timp să lucreze intens pentru popularizarea științei, activitate pe care o considera ca o înaltă datorie cetățenească. În 1905, împreună cu G. G. Longinescu întemeiază revista „Natura”, care a jucat un mare rol în ridicarea nivelului cultural general al țării, colaborînd în același timp cu colegii săi la „Gazeta matematică”, întemeiată în 1895 ș.a. În 1913, la 40 de ani, era ales membru al Academiei Romîne.

În 1895, Nicolae Coculescu obține la Paris titlul de doctor în matematici. Rezultatele la care ajunsese în teza sa de doctorat au fost citate în tratatele lui Poincaré. Face un stagiul la Observatorul din Paris și este invitat să participe ca membru al misiunii științifice franceze pentru observarea unei eclipse de lună în Senegal. Din noiembrie 1895 a funcționat ca profesor la catedra de astronomie și mecanică cerească de la Facultatea

²⁷ C. Gogu, *Sur une inégalité lunaire...*, Paris, 1882.

²⁸ C. Drîmbă, *op. cit.*

²⁹ G. Vrînceanu, *Opera științifică a lui Gheorghe Țițeica*, în *Gheorghe Țițeica*, București,

Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 9.

³⁰ *Ibidem*, p. 15.

de științe. Tot el este întemeietorul și primul director al Observatorului astronomic din București ³¹.

În 1908 apărea la Paris, în „Journal de mathematiques”, o altă teză de doctorat a unui român, intitulată *Sur l'équation de Volterra*. Autorul era Traian Lalescu, care publicase pînă atunci, în afară de articolele sale din „Gazeta matematică”, cîteva comunicări în „Bulletin de la Société Mathématique de France”. Prima ecuație integrală fusese considerată în 1812 de Abel și apoi de Sonin în 1824. Un studiu general era semnat de Volterra în 1896. Era o nouă teorie matematică ce atrăgea atenția celor mai mari matematicieni ai vremii: Picard, Goursat, Poincaré. Dezvoltarea rezultatelor lui Volterra în lucrările lui Traian Lalescu a impresionat profund cercurile științifice din toată lumea. Volterra însuși le introduce în cartea sa, însoțindu-le de aprecieri deosebit de elogioase. Lalescu a devenit cunoscut pretutindeni prin lucrările sale asupra ecuațiilor integrale, scriind prima monografie asupra acestor teorii. Ea a apărut întîi la București în 1910 și apoi în franțuzește, la Paris, în 1912, fiind prima carte de acest fel în literatura mondială. A fost tradusă și în alte limbi ³². Din 1911 Lalescu este profesor la catedra de mecanică rațională și din 1913 la cea de algebră superioară.

Într-adevăr, munca profesorilor de la Facultatea de științe dăduse roade ce întrecuseră așteptările lor și de care puteau fi mîndri. Seria marilor matematicieni romîni profesori la Universitatea din București nu se termină însă aici. În 1912, după moartea lui Spiru Haret, catedra sa a fost ocupată de Dimitrie Pompei, savant de renume mondială în această vreme. Cea mai de seamă descoperire a sa este aceea „a existenței funcțiilor analitice uniforme, continue pe mulțimea singularităților”. În 1909 marele savant francez Arnaud Denjoy atrage atenția asupra importanței rezultatului la care ajunsese Pompei. Painlevé adaugă că „pentru realizarea unei probleme clasice Pompei a știut să se folosească de unul dintre cele mai moderne instrumente de cercetare existente atunci, integrala lui Lebesgue”. Un nou matematician român „devenea de notorietate internațională”, legîndu-și numele „de o descoperire științifică remarcabilă”. Lucrările sale au deschis drumuri noi în teoria funcțiilor analitice uniforme. Pînă la primul război mondial, Pompei a scris peste 30 de lucrări, note și comunicări, publicate în cele mai cunoscute reviste de specialitate franceze, germane, italiene, americane ș.a. ³³. Toți acești mari matematicieni romîni au publicat lucrări și în revistele din țară, care mai ales din această cauză erau căutate și peste hotare. Se poate spune pe drept cuvînt că matematicile s-au bucurat de un loc privilegiat în dezvoltarea științei romînești, profesorii Universității din București înscriindu-și numele printre cei mai mari matematicieni ai lumii.

În ceea ce privește secția de științe naturale și cea de fizică și chimie, nici acestea nu rămîn în urmă. Facultatea de științe a avut norocul ca

³¹ Constantin Drîmbă, *op. cit.*

³² A. Halanay, *Viața și opera lui Traian Lalescu*, în *Traian Lalescu*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1955, p. 9–13.

³³ D. Pompei, *Opera matematică*, cu o prefață de S. Stoilov, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959.

încă de la înființarea ei să aibă ca profesor pe Em. Bacaloglu, unul dintre puținii români care la jumătatea secolului al XIX-lea publicase lucrări originale în Apus. Bacaloglu studiază matematica, fizica și chimia la Leipzig și Paris cu cei mai mari învățați ai vremii : Möbius, Drobisch, Le Verrier, Lamé ș.a. În 1859 au apărut primele lui lucrări în cele mai importante reviste germane și după aceea în cele franceze. Din 1861 Bacaloglu funcționa ca profesor de fizică și chimie la Școala de medicină a lui Davila, de unde trece apoi la Facultatea de științe, la catedra de fizică. Și Bacaloglu este unul dintre acei învățați români care au renunțat să rămână în străinătate și s-au întors în țară pentru a crea un climat necesar ridicării nivelului științific și cultural în genere. Bacaloglu întemeiază societăți științifice, fundează împreună cu Esarcu și V. A. Urechia Ateneul Român, ține numeroase conferințe, alcătuieste manuale de matematici și fizică la curent cu ultimele descoperiri. În afară de cursurile de la facultate, ținea duminica dimineața conferințe publice însoțite de experiențe — mai ales în legătură cu aplicațiile practice ale electricității — care interesau foarte mult, fiind frecventate de un numeros public. El a creat primul cabinet de fizică al universității. Activitatea sa didactică este remarcabilă. Spiru Haret, C. I. Istrati, Dragomir Hurmuzescu ș.a., viitori profesori ai universității, au fost elevii lui. Despre cursul său de fizică Istrati scria 30 de ani mai târziu : „Desigur că puține universități la acea epocă (1865) aveau un curs asupra fizicii făcut astfel, încît, privity fenomenele fizice din punct de vedere mecanic, să fi avut mai multă legătură cu modul actual de a vedea”. În 1891, împreună cu Alexe Marin, titularul catedrei de chimie, și cu C. Istrati au înființat „Societatea de științe fizice”³⁴.

Profesorii care au urmat la catedra de fizică, deși nu au atins înălțimea predecesorului lor, au avut nu numai o temeinică activitate didactică, ci și unele cercetări personale publicate în Apus. Așa au fost D. Negreanu și C. Miculescu. O activitate științifică deosebită a desfășurat Dragomir Hurmuzescu, care încă din 1897 se face apreciat în străinătate printr-o nouă determinare a unui raport dintre unitățile electrostatice și electrodinamice, găsind o metodă diferită de cea cunoscută pînă atunci și stabilită de Maxwell. A publicat lucrări în domeniul magnetismului, opticii, fotometriei, radiațiilor, spectroscopiei ș.a. la Geneva și Paris.

După Alexe Marin, apreciat mult pentru cursurile sale, catedra de chimie este ilustrată de două mari figuri ale științei românești : C. I. Istrati și elevul său G. G. Longinescu.

Activitatea multilaterală a celui dintîi este remarcabilă. Profesor la Facultatea de medicină și la cea de științe, membru al Academiei Romîne și președinte al ei, deputat, senator și ministru în mai multe rînduri, Istrati a pus accentul principal pe organizarea învățămîntului științific și pe activitatea de cercetare. Membru al Societății franceze de chimie și membru corespondent al Academiei de medicină din Paris, profesor onorific al Școlii de chimie și farmacie din Londra (1899), Istrati și-a publicat

³⁴ Pentru viața, activitatea didactică și științifică a lui Em. Bacaloglu vezi Fl. Cimpan, *Viața și opera lui Em. Bacaloglu*, în *Em. Bacaloglu*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, ca și lucrarea aceleiași din 1963 și cu același nume, apărută în Edit. tineretului.

în 1895 la Paris cursul său „elementar” de chimie, însoțit de o elogioasă prefață a lui C. Friedel de la Sorbona. C. I. Istrati poate fi socotit ca fondatorul școlii românești de chimie, atrăgând în jurul său numeroși colaboratori. Longinescu, St. Minovici ș.a. au fost elevii săi. Cunoscutele sînt lucrările lui asupra franceinelor, ca și altele care și-au găsit aplicare în industrie. Frecventă a fost participarea sa la diferitele congrese internaționale de specialitate (Paris, 1889, unde a fost ales membru în comisia internațională pentru nomenclatură în chimia organică; Anvers 1891, Geneva 1892, Bruxelles 1894 etc.)³⁵.

În afară de activitatea sa științifică, G. G. Longinescu, doctor în chimie, s-a evidențiat printr-o muncă neobosită la catedră — cursurile sale atrăgînd și studenți de la alte facultăți — și prin articolele sale de popularizare a științei.

Adevărate școli de cercetare au fost create și de profesorii secției de științe naturale de la Facultatea de științe. Profesorii catedrelor de zoologie, paleontologie, mineralogie au fost în același timp cercetători și savanți binecunoscuți peste hotare. Activitatea lor teoretică-didactică a fost totdeauna legată de numeroase excursii pe teren.

Primul profesor de geologie al facultății și fondator de școală a fost Grigore Ștefănescu, care-și făcuse studiile la Paris cu Claude Bernard, I. Geoffroy de St. Hilaire ș.a. A funcționat la această catedră pînă în 1905 cînd, pensionat, rămîne numai cu conducerea laboratorului. Predînd la început întregul curs de geologie, Gr. Ștefănescu a reușit să înființeze apoi o catedră de mineralogie-petrografie, ocupată de L. Mrazek, care studiasse la Geneva și fusese asistent al profesorului L. Duparc. În 1905 se creează și catedra de paleontologie ocupată de Sabba Ștefănescu. Gr. Ștefănescu a creat Muzeul de geologie-mineralogie. S-a ocupat și de paleontologie, descoperind la Minzați (Tutova) scheletul uriaș al unui *Dinotherium gigantissimus*, singurul exemplar din lume conservat în întregime, piesă de onoare a muzeului Gr. Antipa de azi. Grigore Ștefănescu a alcătuit prima hartă geologică a României și este autorul unor numeroase comunicări științifice prezentate la Academia Romînă. Membru permanent al Comisiei internaționale de nomenclatură geologică, a reprezentat țara la numeroase congrese internaționale, la care, pe lîngă comunicări deosebit de apreciate (Paris, 1878; Bologna, 1891; Berlin, 1895; Washington, 1891—1892; Petersburg, 1898 etc.), a avut și un însemnat rol organizatoric, ca vicepreședinte al multora dintre ele. Om cu vederi largi și mare patriot, Gr. Ștefănescu a muncit mult pentru popularizarea științelor. „Am speranța — scria el — că încetul cu încetul . . . amorurile proprii și șovinismul exagerat al învățaților și națiunilor vor fi învinse”³⁶. A publicat peste 100 de lucrări și comunicări științifice, de popularizare etc.

Cea mai însemnată creație a lui L. Mrazek a fost înființarea Institutului geologic, al cărui prim director a fost și unde a format numeroase cadre de cercetători. Cele mai însemnate rezultate practice obținute de acest institut au fost datele necesare redeschiderii unor exploatări de

³⁵ I. Jianu, C. Vasiliu, *C. I. Istrati*, București, Edit. științifică, 1964.

³⁶ Gr. Ștefănescu, *Despre o reformă în nomenclatura științelor naturale*, București, 1900, p.7.

minerale combustibile. În mare parte, studiile publicate asupra petrolului au făcut ca cel de-al treilea congres internațional al petrolului să aibă loc la București în 1907, fiind primul congres ținut în Europa.

Gh. Murgoci, autor a peste 150 de lucrări (geologie, petrografie, mineralogie, pedologie, geografie etc.), a fost primul geolog care a stabilit aproape în mod definitiv liniile structurale ale Carpaților sudici. Foarte apreciat în străinătate, a înființat împreună cu geologi vestiți de la München, Petersburg și Berlin cunoscuta revistă „Internationale Mitteilungen für Bodenkunde”³⁷. De notat că multe din cercetările acestor geologi, și mai ales ale lui Murgoci, au ajutat la dezvoltarea studiilor de geografie. Pînă la primul război mondial s-a remarcat în această direcție S. Mehedinți cu studiul său *Die rumänische Steppe*, Leipzig, Leipzig, 1904.

Catedra de „istorie naturală” a fost ilustrată de dr. D. Brîndză, care a ținut din 1874 și pînă în 1882 atît cursul de zoologie, cît și cel de botanică. După 1882, rămînînd numai la catedra de botanică, el a îmbrățișat în cursul său toate disciplinele acesteia (morfologie, citologie, fiziologie etc.), împletindu-le cu aspecte economice și practice. Cursurile sale, ascultate nu numai de studenții Facultății de științe, ci și de cei de la medicină, farmacie etc., au rămas neuitate. A condus Grădina botanică, a înființat Muzeul de botanică și a creat Institutul botanic (inaugurat în 1892). Lucrarea sa, *Prodromul florei romîne*, urmată de cea a lui D. Grecescu, profesor de botanică medicală la Facultatea de medicină, a clasificat și descris în mod științific flora țării noastre. Membru al Academiei Romîne la 33 de ani, foarte cunoscut și apreciat în străinătate, Brîndză s-a stins din viață înainte de a împlini 50 de ani³⁸. Un rol deosebit l-a avut Em. Teodorescu, primul profesor de fiziologie vegetală din țară, cu o deosebită activitate de cercetare științifică, apreciată elogios și peste hotare.

Din anul 1892, catedra de morfologie animală a fost ocupată prin concurs de Dimitrie Voinov. Tînărul învățat, care, după studii la Paris, lucrase împreună cu Em. Racoviță și Paul Bujor la diferite stațiuni biologice maritime ca Banyuls-sur-Mer, Neapole etc., avea atunci abia 25 de ani. Împreună cu aceștia, Voinov făcuse parte din grupul de la Paris al tinerilor socialiști romîni. Membru al partidului socialist francez (Parti ouvrier) în 1889, Voinov a reprezentat în același an pe muncitorii tipografi din România la Congresul internațional muncitoresc socialist de la Paris (14—21 iulie 1889). Activitatea lui Voinov s-a desfășurat pe patru planuri armonios îmbinate: munca didactică, științifică, organizatorică (dezvoltarea laboratorului și crearea Institutului de biologie) și de popularizare a științei sau, cum o considera el pe drept cuvînt, o muncă socială-politică. Într-o scrisoare adresată lui I. Nădejde, directorul ziarului „Lumea nouă”, un grup de studenți îl numeau „apostol al științei”. Era vorba de acei studenți pe care concepțiile materialiste ale profesorului îi cîștigaseră, aceia care „sîntem puși la o mare cenzură în privința ideilor ce profesăm,

³⁷ Pentru opera lui Gr. Ștefănescu, Mrazek, Murgoci vezi Mircea Ilie, *Figuri de geologi romîni*, I, II, București, 1957—1958.

³⁸ Tr. Ștefureac, *Viața și opera dr. D. Brandză*, în *Dimitrie Brandză*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1956.

de felul cum judecăm fenomenele sociologice, localurile de întruniri ce frecventăm, cărțile ce citim...". Situându-se pe poziție științifică, Voinov, într-o lungă polemică ideologică publică, combate teoriile reacționare ale lui N. Paulescu, profesor la Facultatea de medicină, exponent al unor concepții decadente, idealiste în știință. Deschizător de drumuri, el a pus bazele citologiei la noi în țară³⁹.

În ceea ce privește Facultatea de medicină, aceasta își datorește prestigiul de care a început să se bucure, mai ales după 1885, celor doi mari creatori — Carol Davila și Victor Babeș. Cel dintâi are mari merite organizatorice. Școala sa de medicină și chirurgie, frecventată și de elevi din țările balcanice, asigura o pregătire care permitea absolvenților să-și continue studiile înscriindu-se în anul al V-lea al facultăților de medicină din Franța și Italia. Davila a depus eforturi mari pentru încadrarea Facultății de medicină din București cu profesori corespunzători, punind astfel bazele învățămîntului medical din țara noastră și ale școlii românești moderne de medicină. Dezvoltarea acestei școli a putut avea loc, mai ales în ceea ce privește anatomia patologică, bacteriologia, igiena publică și medicina sanitară, grație impulsului creator dat de Victor Babeș. „Nimeni înaintea lui și chiar după — scria Gh. Marinescu, în modestia sa, — nu a atins prestigiul său și nu a depus o activitate asemănătoare în domeniul științei”.

Cînd în 1887 Babeș a fost numit printr-o lege specială profesor la Facultatea de medicină din București, el era deja un savant de reputație mondială. André Cornil, elevul lui Virchow, titularul catedrei de anatomie patologică de la Facultatea de medicină din Paris și unul din întemeietorii școlii moderne de medicină din Franța, ca și Pasteur însuși, îi apreciau valoarea și voia să-l oprească la Paris. În această privință, recomandîndu-l, scria : „Dr. Babeș posedă întreaga tehnică histologică, precum și cele mai bune metode de experimentare patologică ; lucrările sale îi asigură un viitor strălucit”. De aceea împreună cu el scrie Cornil primul tratat de bacteriologie din lume (1885). Cît de mare a fost aportul lui Babeș se vede dintr-o scrisoare a marelui savant francez adresată colegului și prietenului său dr. N. Kalinderu : „...Nu Babeș a învățat ceva de la mine... Eu am cîștigat mai mult de la dînsul. Dacă am pus numele meu alături de al său pe cartea pe care o scoatem acum, nu am făcut-o pentru că aș fi contribuit la ea cu știința mea, ci mai mult pentru că numele meu este mai cunoscut și țin a-l obliga”⁴⁰.

Abia venit la catedră, Babeș face una din cele mai importante descoperiri, hematococul, care, dînd diferite boli, ucidea vitele. Prof. Blanchard de la Paris a propus atunci numele de „Babesia” dat acestor boli, în cinstea savantului român care descoperise cauza și tratamentul. Prin lucrările sale din 1888, Babeș pune bazele seroterapiei, expunînd la Congresul de igienă de la Paris (1900)⁴¹ metoda sa rapidă și economică de preparare a

³⁹ V. Gh. Radu, *Viața și opera științifică a lui Dimitrie Voinov*, în *Dimitrie Voinov (1867 — 1951)*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1956.

⁴⁰ M. V. Babeș și I. Igiroșianu, *Babeș*, București, 1961, p. 169.

⁴¹ Acad. Șt. S. Nicolau în *Cuvînt înainte* la vol. citat (*Babeș*), p. 8.

serului antidifteric, metodă care a fost îndată îmbrățișată de Institutul Pasteur. El a descoperit 50 de noi microbi, iar cercetările sale asupra ciumei, holerei, pneumoniei, febrei tifoide, sifilisului, pelagrei au fost apreciate pretutindeni ⁴². Clasic a rămas tratatul lui asupra turbării. Unic în felul său, după aprecierea lui Gh. Marinescu ⁴³, Babeș a modificat și perfecționat metoda lui Pasteur, ajungând la „metoda românească”. Membru corespondent al Academiei de Științe din Franța, președinte al Congresului internațional de medicină de la Paris (1899), Babeș a făcut parte din Comitetul internațional pentru acordarea premiilor Nobel.

Concepția materialistă a dominat toate lucrările lui Babeș ⁴⁴. Arătând cauzele adevărate care favorizau pelagra, „boala mizeriei”, cum a numit-o el, marele învățat nu s-a sfiit să condamne regimul burghezo-moșieresc care o menținea prin exploatarea țăranimii. „Leacul pelagrei... vi-l dau eu — scria Babeș în 1907 —, improprietărea țăranilor”. Savantul își dădea seama însă și de repercusiunile pe care avea să le sufere și le-a suferit. „Cu cât mai mult insist asupra reformelor necesare, cu atât îmi atrag mai mult ura și persecuția oligarhiei și a politicianilor” ⁴⁵.

Influența lui Babeș asupra dezvoltării Facultății de medicină a fost imensă. Așa se explică în mare parte și apariția unor cadre care se vor remarca pe plan european și chiar mondial.

Curînd după întemeierea facultății, în 1873, profesorul C. D. Severeanu de la catedra de medicină operatorie și apoi de clinică chirurgicală introduce în spitalele noastre metodele listeriene de antisepsie și asepsia. Introducînd procedee chirurgicale noi, Severeanu pune bazele școlii de chirurgie. În acest domeniu se remarcă N. Turnescu și S. Capșa, ultimul punînd bazele obstetricii românești. Cu venirea în țară a doctorului G. Asachi, profesorul de clinică chirurgicală și apoi de clinică ginecologică, începe o nouă fază, aplicîndu-se la noi metodele chirurgicale cele mai avansate. În sfîrșit, prin venirea la catedra de anatomie topografică și apoi la cea de clinică chirurgicală a lui Toma Ionescu (1895), chirurgia românească atinge culmea gloriei. Marele chirurg scrie capitole întregi în cunoscutul tratat de anatomie al lui Poirier și descoperă numeroase procedee ale tehnicii chirurgicale. El a întemeiat societatea de chirurgie, a fost decan al facultății, rector al universității și a reprezentat cu mare autoritate România în multe congrese internaționale.

Întemeietorul școlii de patologie experimentală, imunologie și medicină preventivă din țara noastră a fost savantul Ion Cantacuzino, profesor la catedra de medicină experimentală și întemeietor al institutului care-i poartă numele. Cercetările sale asupra holerei, scarlatinei, tuberculozei, asupra imunității naturale și dobîndite au avut un mare răsunset în lumea medicală. Jugularea epidemiei de holeră prin prepararea vaccinului și aplicarea lui cu succes în vara anului 1913 este cunoscută în epi-

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Gh. Marinescu, *La vie scientifique en Roumanie*, București, II, 1937, p. 8.

⁴⁴ Vezi studiul său din tinerețe, *Considerațiuni asupra raportului științelor naturii către filozofie*, în „*Revista științifică*”, București, 1879—1880.

⁴⁵ Acad. Șt. S. Nicolau, *op. cit.*, p. 10.

demiologie sub numele de „marea experiență romînă” și a fost descrisă de marele savant în analele Institutului Pasteur ⁴⁶. Din 1907 a fost membru al Oficiului internațional de igienă din Paris ⁴⁷. În 1905 Cantacuzino a fundat „Revista științelor medicale”, care a influențat puternic dezvoltarea medicinei din țara noastră. În 1906 el întemeiază cea dintîi filială din străinătate a societății de biologie din Paris. Om de o vastă cultură (licențiat în filozofie, biologie și doctor în medicină), Cantacuzino s-a situat de la început pe poziții politice înaintate. În 1907, cu prilejul mării răscoale, a luat apărarea țărănimii. Ca director al serviciului sanitar, el a cunoscut bine situația grea a muncitorilor din fabrici ⁴⁸. Concepțiile sale se văd ușor din articolele (conferințe) scrise în „Romînia muncitoare” : „Stingerea completă a acestei boli sociale (tuberculoza) numai soluția socialistă, societatea comunistă o va aduce”, afirma el.

Creatorul școlii romînești de neurologie și unul dintre întemeietorii acestei discipline pe plan mondial a fost G. Marinescu. Student al Facultății de medicină din București, în care timp a fost preparator la laboratorul lui Babeș, Marinescu pleacă la Paris în 1887 și rămîne în Franța 10 ani. Remarcat de Charcot la Salpêtrière ⁴⁹, el publică o serie de lucrări, singur sau în colaborare cu mari savanți ai vremii. Profesor la catedra de neurologie îndată după întoarcerea sa în țară, Marinescu își continuă cercetările și publică în 1909 la Paris celebra lucrare *La cellule nerveuse*, prefațată elogios de Ramon y Cajal, mare autoritate a vremii. Profesor și clinician desăvîrșit, dînd numeroase studii rămase clasice în diferite ramuri ale neurologiei, G. Marinescu, urmînd linia pe care merseseră Em. Bacaloglu, V. Babeș, D. Voinov, I. Cantacuzino ș.a., a fost un „veritabil reprezentant al materialismului istoric-naturalist”. Vorbînd despre contribuția filozofică a unor astfel de materialști, Lenin scria că aceasta este „o temelie care devine din ce în ce mai largă și mai solidă și de care se sparg toate efortările și încercările a o mie și una de mici școli ale idealismului filozofic, ale pozitivismului, ale realismului, ale empiriocriticismului și ale oricărui alt confuzionism” ⁵⁰. Pe lîngă aceasta, în lecțiile, ca și în scrierile lui, G. Marinescu s-a situat pe o poziție militantă, demascînd orînduirea nedreaptă în care trăia. „Medicina socială — afirma el în 1906, cu prilejul recepției sale la Academia Romînă — va reforma umanitatea... , ridicînd pe ruinele unei societăți minate de tot felul de mizerii și boli, o altă societate, mai sănătoasă și mai curată”. Iar în ajunul răscoalei din 1907 adăuga : „Societatea e datoare de a repara greșeala față

⁴⁶ I. Mesrobeanu, *Ion Cantacuzino și etapele de dezvoltare ale Institutului dr. I. Cantacuzino*, în revista „Microbiologia, parazitologia, epidemiologia”, VIII, nr. 6, 1963, p. 493.

⁴⁷ Asupra acestor probleme vezi M. Ciucă și C. Ionescu-Mihăești, *L'évolution de la pathologie expérimentale, de l'immunologie et de la médecine préventive*, în *La vie scientifique...*, II, p. 149 și urm.; N. Nestorescu, *Profesorul I. Cantacuzino cu ocazia centenarului nașterii sale*, în „Microbiologia”, VIII, nr. 6, București, 1963, p. 481—484.

⁴⁸ „Romînia muncitoare”, nr. 51, 1906.

⁴⁹ C. Parhon, *L'évolution et les progrès de la neuropathologie en Roumanie*, în *La vie scientifique...*, II, p. 170.

⁵⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, E.S.P.L.P., București, 1954, p. 344, citat de acad. A. Kreindler, *Opera științifică a lui Gheorghe Marinescu*, în „Lupta de clasă”, XLIII, București, 1963, nr. 5, p. 65—73, de unde s-au luat și alte date.

de această victimă, țărănimea noastră, exploatată de o societate rapace și nemiloasă”⁵¹.

Creatorul școlii românești de endocrinologie este C. I. Parhon, elev al lui G. Marinescu. Remarcându-se în cercurile științifice prin lucrările sale, C. I. Parhon este adus de la Facultatea de medicină din Iași la catedra de endocrinologie, creată special pentru el la București, de altfel una din primele din Europa. Lucrările sale de endocrinologie se impun pe plan mondial din 1909⁵², Parhon fiind unul dintre creatorii acestei discipline.

V. Babeș, I. Cantacuzino, Toma Ionescu, G. Marinescu, C. Parhon sînt însă doar titanii, savanții ale căror nume se înscriu cu cinste alături de marii creatori ai lumii în domeniul științelor medicale. O dată cu ei trebuie să menționăm însă o serie întreagă de mari profesori, a căror activitate didactică și științifică se leagă mai ales de Facultatea de medicină, unde au format și ei generații de medici și cercetători de seamă. Mulți profesori ai facultății au fost cunoscuți și în străinătate prin lucrări și participări la congrese. Așa au fost A. Marcovici, primul profesor de clinică medicală, participant la cele mai importante congrese din străinătate (Paris, Viena, Bruxelles, Amsterdam, Londra), studiind epidemia de tifos exantematic și febră recurentă la Petersburg, epidemia de holeră la Marsilia și Toulon; N. Kalinderu ale cărui studii asupra leprei (împreună cu Babeș) au rămas clasice⁵³, Iacob Felix, A. Obregia, Petrini-Galați, N. Manolescu, creatorul școlii românești de oftalmologie și mulți alții.

În general, profesorii Universității din București și în special cei ai facultăților de științe, medicină, litere și filozofie au desfășurat o activitate științifică remarcabilă.

Creată tîrziu în 1864, Universitatea din București s-a ridicat foarte repede, atît în privința numărului de studenți ce o frecventau, cît mai ales ca nivel științific. În viața științifică din țara noastră ea a ocupat locul de frunte încă din primii ani ai întemeierii ei. Mai mult decît atît, mulți dintre profesorii ei s-au încadrat uimitor de repede în activitatea științifică mondială, contribuind apoi în mod efectiv și larg la dezvoltarea științelor. Descoperirile și lucrările lor au ridicat prestigiul Universității din București atît de repede, încît îndată după primul război mondial mulți dintre ei au fost chemați să țină cursuri la cele mai mari universități ale lumii, a căror vechime și tradiții științifice se numărau nu cu deceniile, ci cu secolele.

⁵¹ Acad. A. Kreindler, *op. cit.*, p. 72.

⁵² G. Marinescu, *L'évolution de l'endocrinologie*, în *La vie scientifique...*, II, p. 174—175.

⁵³ G. Marinescu, *op. cit.*, p. 190—191.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI DUPĂ 1918*

DE

GH. T. IONESCU

Viața Universității din București după 1918 are un început condiționat de urmările războiului și ale ocupației străine asupra unei părți din țară. Suportând și ea rigorele regimului de ocupație¹, școala, de toate gradele, nu și-a putut relua activitatea decît din 1917, dar „în condițiuni de mare strîmtoare materială și sufletească”². Universității din București, căreia i se rechiziționase cea mai mare parte a clădirii³, nu i se va permite reluarea cursurilor, integral, cu toate eforturile făcute de prorectorul ei, Ioan Bogdan⁴, decît în aprilie 1918⁵. Reluarea activității s-a făcut în condiții foarte grele, căci mai bine de două treimi din cadrele didactice ale universității lipseau de la catedre, unii profesori fiind mobilizați sau căzuți pe front, alții fiind refugiați în Moldova sau plecați din țară⁶. Acestei situații i se adăugau altele, ca, de pildă, lipsa de spațiu, deteriorarea și pierderea unora din bunurile materiale ale universității⁷, simțitoarea micșorare a numărului studenților etc.

* La redactarea studiului, pe lângă fișele proprii, am folosit și materialul cules de colectivele care au redactat istoricul Universității din București, pentru care le aducem mulțumiri și pe această cale.

¹ Pe larg la C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1918*, ed. a 2-a, vol. III, București, Casa școalelor, 1927, p. 144 și 168. Cf. și V. N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920, p. 155.

² C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 168.

³ *Ibidem*, p. 176.

⁴ Își păstrase însă și funcția de decan al Facultății de litere; vezi Arh. Min. Instr. și Cultelor, Dir. III, dos. 10/1917, f. 35.

⁵ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 168; V. N. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 266; cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. I, p. 350.

⁶ *Anuarul pe 1915/1916—1923/1924*, p. 167. Cf. și C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 286—287 și 291—292.

⁷ Pentru unele pierderi, Arh. st. Buc., Min. Instr. și Cultelor, Dir. III, dos. 14/1917, f. 1—2; dos. 123/1917, f. 1—3; idem, Casa școalelor, dos. 1840/1918, f. 18. Institutul botanic

www.dacoromanica.ro

În ciuda tuturor greutăților însă, datorită măsurilor luate și strădaniei prorectorului Ioan Bogdan, la 22 aprilie 1918, Universitatea din București și-a redeschis cursurile la toate cele cinci facultăți ale sale⁸, pentru ca apoi, în anul școlar următor, 1918—1919, continuarea lor să se facă în împrejurările politice noi, create de înfringerea Puterilor Centrale, care a adus după sine nu numai curățirea teritoriului, în entuziasmul general al populației⁹, de trupele străine, ci și desăvârșirea procesului de formare a statului național român.

Cu toate cerințele impuse de condițiile noi de viață ale statului național român, datorită împrejurărilor încă neprielnice, în anii imediat următori primului război mondial Universitatea din București a trebuit să păstreze mai departe organizarea ce-i fusese dată prin legea învățămîntului superior din 1912. Necesitățile sporite de cadre au determinat însă lărgirea domeniului de pregătire prin adăugarea și a altor specialități, punîndu-se acum problema ca universitatea „să devină o școală de pregătire superioară (și) în vederea agriculturii și industriilor legate de petrol, sare și alte materii prime de care dispune pămîntul nostru”¹⁰. A fost necesară astfel înființarea de noi institute universitare, în seminarele și laboratoarele cărora să se facă știință aplicată. Din această nevoie a ieșit și mărirea numărului facultăților universității prin înființarea Facultății de medicină veterinară la 22 iulie 1921¹¹ și a Facultății de farmacie la 7 iulie 1923¹². Așa s-a ajuns ca, din 1923, Universitatea din București să funcționeze cu următoarele șapte facultăți: Facultatea de drept, de filozofie și litere, de științe, de medicină, de teologie, de medicină veterinară și de farmacie¹³.

Organizării conducerii universității îi aduce unele modificări legea învățămîntului superior din 1932. Între ele, de amintit numai că rectorul va fi ales de acum înainte pe o perioadă de cinci ani în loc de trei, că locțiitorul său, prorectorul, nu putea fi decît „cel mai vechi decan în funcțiune” și că între atribuțiile noi care-i revin Senatului universitar — care poate fi convocat și prezidat acum și de prorector — se numără elaborarea, cu avizul facultăților, a programului de învățămînt, organizarea

rămănesc numai de rechiziție a microscopelor; Arh. Fac. de medicină, dos. 6/1918, f. 9; dos. 261/1917, f. 88, iar Fac. de medicină cerea zadarnic cele 12 microscopie luate laboratorului de zoologie medicală; idem, dos. 14/1918, f. 44. Alte stricăciuni, Arh. Fac. de matematică, dos. 268/1918, f. 5; dos. 262/1918, f. 23. Cf. și Arh. st. Buc., Min. Instr. și Cultelor, Dir. III, dos. 181 b/1918, f. 605.

⁸ Arh. Fac. de matematică, dos. 268/1918, f. 1. Cf. și Arh. Fac. de filologie, dos. 157 din 1918/1919, f. 46.

⁹ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 311—324; V. N. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 351 și 358; „Gazeta Bucureștilor”, an. II, nr. 682 din 5 noiembrie 1918.

¹⁰ P. Negulescu și alții, *Codul învățămîntului (primar, secundar, superior)*, vol. I, București, Edit. „Pavel Suru”, 1929, p. 568.

¹¹ „Monitorul oficial”, nr. 87 din 23 iulie 1921 (în continuare se va cita „Mon. of.”). Cf. și P. Negulescu, *op. cit.*, p. 737.

¹² Legea în „Mon. of.” nr. 54 din 12 iunie 1923 și la P. Negulescu, *op. cit.*, p. 738.

¹³ Tot de ea ținea și Secția pedagogică universitară înființată în 1924 (Dezb. Ad. Dep., nr. 121 din 9 septembrie 1924, p. 3584—3585 și „Mon. of.” nr. 168 din 16 august 1924), spre a pregăti profesori pentru școlile normale și gimnaziile rurale, precum și Facultatea de drept de la Oradea (*Anuarul pe 1931—1932*, p. 271—281).

cursurilor cu caracter general sau care interesează două sau mai multe facultăți, stabilirea formelor de colaborare între acestea pentru studiile mixte, organizarea institutelor care necesitau aceeași colaborare între două sau mai multe facultăți, întocmirea regulamentului universității. Legea din 1932 menținea consiliul universitar, cea mai importantă dintre atribuțiile noi ce-i da fiind cea referitoare la reglementarea conflictelor ce ar fi putut interveni între două facultăți ale aceleiași universități sau între o facultate și Senatul universitar și, de asemenea, Marele colegiu universitar, cu misiunea principală de a alege senatorul din partea universității în Senatul țării. Pe lângă fiecare universitate, legea mai prevedea și un consiliu universitar consultativ, din trei membri delegați de Senatul universitar, cu atribuția de a ajuta pe rector îndeosebi în chestiunile de ordin financiar și administrativ, iar, pentru că universitățile din țară erau considerate ca formînd un „tot unic”, ea mai crea un consiliu interuniversitar, format din rectorii și decanii din toate universitățile țării, care putea fi consultat de minister ori de cîte ori interesele învățămîntului universitar ar fi cerut-o ¹⁴.

La conducerea facultăților legea din 1932 păstrează tot vechile organe: decanul, prodecanul și consiliul de facultate. Nu aduce nou decît faptul că decanul trebuia ales numai dintre profesorii titulari în activitate, pe termen de trei ani, în loc de doi ani, iar consiliul va fi alcătuit nu numai din profesori, ci și din profesori agregați. Ca și pentru rector, pentru ajutoarea decanilor, în același fel de chestiuni se crea și pe lângă fiecare facultate cîte un consiliu consultativ, format din trei profesori titulari ¹⁵.

Legea autonomiei universitare din 1931 lăsa universităților autonomie deplină și în privința gestiunii financiare. Fiindcă sumele alocate universității de către stat erau neîndestulătoare, se recurgea adesea la mărirea taxelor studenților, la donații din partea altor instituții sau a particularilor, ori la alte diverse modalități ¹⁶. Criza economică din 1929—1933 a adus o și mai simțitoare scădere a sumelor alocate universității, ceea ce a pus sub semnul întrebării funcționarea unora din institutele sale de cercetare și acordarea burselor ¹⁷.

În anii dictaturii militare-fasciste, starea aceasta precară s-a menținut, Universitatea din București ajutorîndu-se mai mult din veniturile proprii, între care, în afară de taxe, merită amintit mai întîi așa-numitul „Fond universitar” ¹⁸ și apoi acele donații și legate — făcute de mulți oameni de inimă, care au înțeles rolul ce trebuia să-l aibă universitatea în viața poporului — ce au constituit „Fundațiile universității”, ajunse la 56 în anul școlar 1941—1942 ¹⁹. La înfrîngerea greutăților și a lipsurilor materiale ale universității o contribuție însemnată au adus-o mulți dintre

¹⁴ Pentru toate acestea vezi *Legea pentru organizarea învățămîntului universitar...*, București, „Curierul judiciar”, 1932, p. 3—7, articolele: 3, 5—8 și 11—14.

¹⁵ Ibidem, p. 4, art. 5—6; p. 5—6, art. 9; p. 7—8, art. 15.

¹⁶ Arh. Fac. de filologie, dos. 252/1929, f. 92.

¹⁷ Fac. de filologie, dos. 226/1926—1933, f. 156, 164; cf. Arh. Univ., Buc., Rectorat, dos. 58/1933, f. 6.

¹⁸ Pentru sursa lui de alimentare, vezi *Legea pentru org. inv. univ.*, p. 8, art. 16.

¹⁹ *Anuarul pe 1940—1941, 1941—1942*, p. 67—81, unde sînt și sumele la care se ridicau.

profesorii ei, care, cu abnegație și dragoste pentru știință, au înzestrat adesea cu cele necesare un laborator, un seminar, o bibliotecă etc., cum au făcut-o dr. V. Babeș, dr. I. Cantacuzino, dr. Gh. Gh. Marinescu, G. G. Longinescu, N. Iorga²⁰ și alții.

Desfășurarea procesului de învățământ era mult îngreuiată în anii de după război din cauza spațiului restrâns, universitatea nedisponind de un local²¹ adecvat și bine utilat, ba, mai mult, unele din sălile sale și aula fiindu-i ocupate de Senat, Ateneu și Muzeul național de antichități, care rezistau încercărilor de evacuare²². Lucrările pentru construirea unei clădiri corespunzătoare universității începuseră încă din 1912, însă zgîrcenia²³ cu care guvernele burghezo-moșieresti acordau fondurile necesare a făcut ca executarea să se desfășoare foarte încet, ele terminându-se abia în 1928. Dar situația nici prin aceasta nu se rezolva radical, căci Facultatea de drept, cu cei 8—10 000 de studenți înscriși, încă ridica probleme²⁴, și atunci a trebuit să se treacă la construirea unei clădiri pentru ea, care a și fost realizată, între 1934 și 1936, cu banii strinși „cu dificultăți și necazuri din taxele percepute de la studenți, în timp de șase ani”²⁵, în actualul Bd. 6 Martie.

În timpul celui de-al doilea război mondial, clădirile cu care, prin mari eforturi, fusese înzestrată Universitatea din București, au avut de suferit în urma bombardamentelor anglo-americane din aprilie și ale celor germane din august 1944. Atunci a fost distrusă vechea clădire a Universității, cu bogatele ei fonduri de cărți, iar clădirea Facultății de drept a suferit avarii în valoare de 32 de milioane de lei²⁶. În privința laboratoarelor, a seminarelor, a clinicilor și a bibliotecilor, care și ele sufereau de lipsa de spațiu și de insuficiența fondurilor pentru procurarea utilajului specific²⁷, lipsuri ce s-au accentuat mai ales în timpul crizei dintre 1929 și 1933 și în anii care au urmat²⁸, cel de-al doilea război mon-

²⁰ Dă diurna de rector pentru „cel mai sărac dintre cămine”, N. Iorga, *În chestia rectorului...*, București, 1932, p. 12.

²¹ Localul vechi era situat între Bd. 6 Martie, Bd. N. Bălcescu, str. Academiei și str. Ed. Quinet, fața fiind pe actualul Bd. 6 Martie.

²² „Mon. of.”, *Dezb. Senat.*, nr. 36 din 28 august 1920, p. 690—696; cf. și nr. 49 din 2 martie 1920, p. 816; nr. 16 din 23 ianuarie 1927, p. 208. Pentru evacuare vezi și idem, nr. 50 din 24 mai 1929, p. 1640—46. Cf. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 9, 11.

²³ „Mon. of.”, *Dezb. Senat.*, nr. 64 din 29 iunie 1923, p. 1 133; nr. 24 din 2 ianuarie 1924, p. 380.

²⁴ N. Bazilescu, *Raportul Fac. de drept din București către dl. ministru al instr. publice privitor la lipsurile acestei facultăți*, București, 1928.

²⁵ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 68/1934, f. 7. Cf. și „Mon. of.”, *Dezb. Ad. Dcp.*, nr. 27 din 11 februarie 1935, p. 616.

²⁶ Arh. Fac. șt. juridice, procse-verbale ale Consiliului profesoral, dos. 12/1944, f. 16—19.

²⁷ Vezi, de pildă, Arh. Fac. de medicină, dos. 4/1918, corespondență, f. 198; idem, clinica de neurologie, dos. 89/1918—38, f. 95—96; idem, Inst. de anatomie umană, dos. 78/1919—1930, f. 108; „Mon. of.”, *Dezb. Senat.*, nr. 64 din 29 iunie 1923, p. 1 127; idem, *Dezb. Ad. Dep.*, nr. 13 din 11 decembrie 1925, p. 229—230; cf. N. Iorga, *Pentru universitate. Cuvîntări*, Vălenii de Munte, 1929, p. 50, 58.

²⁸ Pentru astfel de lipsuri vezi „Mon. of.”, *Dezb. Senat.*, nr. 81 din 31 octombrie 1929, p. 2 798—2 799; Arh. Fac. de medicină, dos. 89/1918—1933, clinica de neurologie, f. 95—96; Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 58/1933, f. 5—6; Arh. Fac. de filologie, dos. 295/1932, f. 31—32 și 38—39; dos. 301/1933—1934, f. 24; dos. 316/1935, f. 96.

dial a adus pagube deosebit de grave. Mai ales bibliotecile de facultate și bibliotecile de seminare — căci universitatea nu avea acum o bibliotecă centrală²⁹, ci se servea de Biblioteca Fundației universitare³⁰ — au avut de suferit pierderi însemnate.

Desfășurarea procesului de învățămînt în Universitatea din București după 1918 a fost, firește, determinată de condițiile generale de dezvoltare ale învățămîntului între cele două războaie mondiale, oglindite și de legislația lui.

Politica școlară a burgheziei și moșierimii în perioada ce a urmat primului război mondial face parte integrantă din politica lor generală de menținere și consolidare a regimului burghezo-moșieresc. Clasele exploatoare conducătoare nu erau interesate să dea o largă dezvoltare învățămîntului. Fabricanții și moșierii din țara noastră „nu erau interesați în culturalizarea maselor populare, deoarece aceasta ar fi dus la o creștere a conștiinței maselor, la intensificarea luptei lor pentru un trai mai bun. Clasele exploatoare n-aveau nevoie de un popor cult, ci de robi supuși, care să lucreze pentru ele”³¹. Burghezia a dus o politică de restrîngere³² a numărului școlilor, de împiedicare a calificării profesionale a muncitorilor, de îngreuiare a pătrunderii în școli și în universitate a fiilor de muncitori și țărani etc. Totuși burghezia își dădea seama că, pentru realizarea intereselor ei generale, proasta stare a învățămîntului, dacă era dusă prea departe, devenea și pentru ea dăunătoare³³. Pe lângă aceasta, au fost și alte cauze obiective care au silit clasele guvernante din România să ia unele măsuri în domeniul învățămîntului și să treacă la o lărgire a rețelei școlare. Între ele, de amintit mai ales creșterea teritorială a țării, dezvoltarea economică, politică și socială, pierderile de cadre din timpul războiului, nevoia folosirii unui mare număr de cadre în aparatul administrativ de stat, dar mai cu seamă dezvoltarea forțelor de producție, care cereau imperios ridicarea nivelului de cunoștințe al muncitorilor în legătură cu tehnica nouă, apoi tendința maselor populare spre cultură și, în general, dezvoltarea culturii și științei mondiale, în urma cărora nu se putea rămîne.

Fluctuațiile economice și politice prin care a trecut România burghezo-moșierească între 1918 și 1944 au influențat și ele asupra dezvoltării învățămîntului în această vreme. Astfel, în urma măsurilor luate de liberali — e adevărat, destul de limitate — de creare de școli, guvernarea țărănistă de după 1928 a venit cu altele de desființare a numeroase

²⁹ Pentru unele din ele, informații în: M. Tomescu, *Biblioteca Universității București*, în „Călăuza bibliotecarului”, an. XVII (1964), nr. 10, p. 579—585; N. Oancea, *Biblioteca Facultății de științe juridice*, idem, p. 586—588; M. Vulcu, *Din istoricul relațiilor internaționale ale Bibl. fac. de filozofie și litere din București*, idem, p. 591—593.

³⁰ *Călăuza studentului pe 1927—1928*, p. 43 și 148.

³¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, ed. a 4-a, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 454.

³² Vezi pentru aceasta chiar relatările ministrului liberal al instrucțiunii, dr. C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii, 1922—1926*, București, Edit. Cartea românească, 1926, p. 4 și urm.

³³ „Cultura populară”, an. I, nr. 2 din 15 oct. 1925.

școli secundare, comerciale și de meserii, de reducere a salariilor învățătorilor și profesorilor, din care mulți au fost chiar concediați³⁴.

În perioada fascizării țării, când guvernării ei au favorizat pătrunderea în școală a ideologiei și a metodelor fasciste de educare a tineretului, intelectualitatea progresistă va duce o luptă dîrză, împletită tot mai strîns cu lupta generală a maselor muncitoare, sub conducerea P.C.R., împotriva exploatării, a fascismului, a pregătirilor de război, pentru democratizarea învățămîntului și așezarea lui pe baze științifice.

Numeroase glasuri s-au ridicat în sprijinul modificării legii învățămîntului superior, demonstrînd că legea din 1912 devenise prea strîmtă pentru cadrul nou în care trebuia să se desfășoare acest învățămînt. Criticile se refereau la măsurile inechitabile pe care legea le conținea³⁵, în primul rînd la numirile profesorilor, articolul 81 făcînd obiectul multor dezbateri³⁶ atît în presă, cît și în congresul Asociației profesorilor universitari. Nemulțumiri ridicase și situația pe care legea o crea docenților universitari (care da prilejul a fi comparată cu aceea a unor „adevărați paria ai universităților noastre”³⁷), modul cum era socotit doctoratul obținut în țară față de cel obținut în străinătate³⁸, situația nesigură a personalului ajutător (care determina Asociația asistenților din România să alcătuiască, în 1928, chiar un proiect de modificări referitor la acest personal³⁹) și, mai cu seamă, nerespectarea de către stat a autonomiei universitare, prin măsuri luate peste punctul de vedere al Senatului universitar, care deschideau drum politicianismului în universitate și făceau ca din „libertatea academică” să nu rămînă decît o iluzie.

În urma numeroaselor proteste ridicate de profesori, din care unii cu mare autoritate științifică și morală, ca : dr. V. Babeș, Gh. Gh. Marinescu, D. Danielopolu, G. G. Longinescu, D. Onciul⁴⁰, împotriva abuzu-

³⁴ Gh. Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească între cele două războaie mondiale*, București, Edit. științifică, 1962, p. 245 și în general în cap. IX, p. 242-253. Cf. și *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860-1960*, vol. I, București, 1960, p. 251 și notele.

³⁵ Pentru ele vezi Arh. Fac. de medicină, dos. Corespondență/1919, f. 138-139; dos. 500/1920, cu data 25 mai 1920; dos. 91/1921, f. 36-37; Arh. Univ. Buc., Reclorat, dos. 216/1919, f. 15-19.

³⁶ „Neamul românesc”, an. XIV, din 28 mai 1919; an. XVI, nr. 112 din 28 mai 1921; „Lupta”, an. III, nr. 697 din 8 aprilie 1924, p. 3; Dezb. Ad. Dep. din 20 martie 1925, p. 1 637-1 638; „Adevărul” din 17 și 21 ianuarie 1926 și „Idcea universitară”, an. I, nr. 3, din 3 februarie 1926, p. 1, ș.a. Cf. și C. Kirîțescu, *Autonomia învățămîntului, o contribuție la reforma universităților*, București, f.a., p. 48.

³⁷ N. Șerban, *Recrutarea profesorilor universitari*, București, Tip. D. Ionescu, 1914, p. 8.

³⁸ *Ibidem*, p. 10. Cf. și D. Danielopolu, *Situația actuală a universității. Cuvîntare ținută în ședința Senatului de la 24 noiembrie 1936*, București, 1937, p. 4.

³⁹ *Modificările articolelor privitoare la personalul științific ajutător universitar propuse de Asociația asistenților universitari din România pentru a fi introduse în legea învățămîntului superior*, București, Tip. I. Căpuzeanu, 1928. Cf. și Arh. Min. Instr. Publice, Dir. III, dos. 32/1928, fasc. 6.

⁴⁰ Vezi cererea către rector la 1 ianuarie 1920, semnată de 53 de profesori, Arh. Univ. Buc., Reclorat, dos. 228/1920, f. 216.

rilor⁴¹, articolul 81 a fost suprimat în 1925⁴² și după ani de discuții, în 1931, a fost adus, în cele din urmă, în parlament și proiectul noii legi a învățămîntului superior⁴³, care prin promulgarea din aprilie 1932, a devenit lege. De asemenea, fiindcă autonomia universitară provocase atîtea discuții, guvernul a venit în 1931 cu o lege specială asupra ei, prin care arăta că „învățămîntul superior este absolut autonom, atît în ceea ce privește organizarea studiilor și conducerea..., cît și în ceea ce privește gestiunea financiară”. Singurul organ care e desemnat „să exercite controlul asupra profesorilor este rectorul ajutat de Senat”, statul neintervenind cu nimic în viața universităților, el mărgininindu-se numai a păstra pentru sine doar dreptul „de a urmări raporturile în care universitatea liberă se punea ea însăși de acord cu scopurile supreme ale unei societăți”⁴⁴.

Legea din 1932, cuprinzînd dispoziții relative la conducerea autonomă a universității, la recrutarea și regimul disciplinar al corpului didactic, la studenți, la taxele universitare, la instituțiile anexe și la unele măsuri tranzitorii⁴⁵, sublinia că universitățile sînt așezăminte de învățămînt teoretic și aplicat și, în același timp, instituții de cercetări științifice. Universitatea, pe lîngă scopul de „a promova știința și de a pregăti specialiștii necesari conducerii țării”, trebuie să-l mai aibă și pe acela de a ieși „dintre zidurile ei, ca să pătrundă și în sufletul neamului printr-o operă de înaltă răspundere a culturii”⁴⁶. Un punct nou pe care legea îl mai aducea față de trecut, era și acela că ea urmărea ca „tot învățămîntul universitar românesc” să „constituie o singură entitate..., o singură universitate”⁴⁷. La baza acestei legi, arăta Nicolae Iorga, a stat concepția ca universitatea să nu „fie numai pentru unii, ci pentru toată lumea”, fiindcă „toată lumea din timpurile noastre are nu numai dreptul, dar datoria absolută de a învăța”⁴⁸.

Curînd însă au început a i se aduce și ei justificate critici, latura cea mai vizată fiind aceea a taxelor universitare care, prin cuantumul lor ridicat, însemnau o adevărată piedică în calea tineretului lipsit de mijloace, dar dornic de învățatură⁴⁹. Pentru a se justifica apariția legii din 1937, i se mai reproșau și interpretarea greșită a autonomiei universitare, insuficientul control al autorităților universitare, scăderea spiritului de ordine în viața universitară⁵⁰. Cu toate modificările aduse în 1933

⁴¹ Dezb. Ad. Dep. din 20 martie 1925, p. 1 637—1 638.

⁴² Decret nr. 799 din 3 martie 1925, Dezb. Ad. Dep., nr. 70 din 21 martie 1925, p. 1 675 — 1 677.

⁴³ În „Mon. of.” nr. 96 din 22 aprilie 1932. Reg. de aplicare, în „Mon. of.” nr. 287 din 11 decembrie 1933 și extrase.

⁴⁴ „Mon. of.”, Dezb. Ad. Dep., nr. 18 din 18 iulie 1931, p. 547—548. Vezi și *Anuarul pe 1931—1932*, p. 34—35.

⁴⁵ Expunere de motive în *Legea pt. organizarea învățămîntului universitar*, București, 1932, p. 48.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Neamul românesc”, an. XXVI, nr. 225 din 9 octombrie 1931.

⁴⁹ „Mon. of.”, partea a III-a, nr. 71 din 15 aprilie 1932, Dezb. Camerei din 28 martie 1932, p. 2 826; cf. „Lupta”, an. XI, nr. 3 124 din 2 aprilie 1932, p. 4.

⁵⁰ *Legea pentru completarea unor dispoziții din învățămîntul universitar*, Cluj, 1939, p. 3; cf. *Contribuții la istoria dezvoltării universității din Iași*, vol. I, București, 1960, p. 257. Proteste și ale studenților în Aih. Fac. de medicină, dos. 122/1927—1934, f. 41—42.

și în 1934, legea din 1932 n-a putut sta la baza învățămîntului decît pînă în 1936. Proiectul de modificare și a ei, din 1937, a dat naștere la și mai vii discuții, mai cu seamă în privința evidentei tendințe a statului de a încălca autonomia universitară și de a introduce metode polițiste în controlul vieții universitare⁵¹. Profesorii cu vederi înaintate n-au întirziat să i se împotrivescă, căutînd să demonstreze că măsurile ce se luau, prin caracterul lor vădit reacționar, nu erau plăcute maselor largi⁵². Cu toată opoziția făcută, la 24 martie 1937 proiectul a devenit lege sub titulatura: „Legea pentru completarea unor dispozițiuni din legea învățămîntului universitar”⁵³ și, prin conținutul său reacționar, lărgit de modificările ce i-au fost aduse în 1938⁵⁴, a contribuit la netezirea drumului care ducea la fascizarea țării și a învățămîntului.

Proiectul din noiembrie 1938 făcea și mai departe pasul în acest sens, pentru că ministerul păstra pentru el dreptul de a exercita un control direct asupra vieții universităților și asupra corpului didactic. Nici o mișcare de personal nu se putea face fără aprobarea ministerului⁵⁵.

Guvernarea legionară-antonesciană a adoptat la rîndul ei, la 2 noiembrie 1940, o lege și mai reacționară: „Legea pentru adaptarea învățămîntului superior la structura statului național legionar”. Aceasta prevedea o comisie care urma să revizuiască situația tuturor membrilor corpului didactic din învățămîntul superior, cercetînd „legalitatea” numirii în învățămînt, activitatea didactică-științifică, ținuta morală, ea putînd hotărî pensionarea, destituirea sau chiar trimiterea în fața justiției⁵⁶, după cum i se părea că e cazul. Era evident că printr-o asemenea comisie se urmărea eliminarea din învățămîntul superior a tuturor acelor care nu conveneau regimului fascist.

Dictatura militară-fascistă antonesciană veni și ea cu legea din 23 mai 1942⁵⁷, care desființa toate legile anterioare privind învățămîntul⁵⁸ și care încerca o și mai adîncă fascizare a universității.

Împotriva măsurilor prevăzute de legislația fascistă s-a îndreptat lupta cadrelor didactice progresiste din universitate și a studențimii democratice, luptă care se integra acțiunilor maselor populare conduse de P.C.R. împotriva regimului antonescian și a războiului. O materializare a acestei lupte a cadrelor didactice cu vederi înaintate din Universitatea din București s-a realizat în cunoscutul memoriu⁵⁹ al profesorilor uni-

⁵¹ „Mon. of.”, Dezb. Senat., nr. 37 din 13 mai 1937, p. 2 024—2 025.

⁵² Arh. Fac. de št. juridice, Reg. de procese-verbale, I/1934—1939, f. 128—134; Arh. Fac. de medicină, dos. nr. 123/1936—1937, f. 73—75; Protest și al Comitetului Frontului Democrat al studenților în științe, în „Lupta”, an. XV, nr. 4 302 din 24 februarie 1936.

⁵³ „Mon. of.” nr. 69 din 27 martie 1937 și broșură, cu acest titlu, București, Alcalay, 1937, 12 p.

⁵⁴ „Mon. of.” nr. 29 din 5 februarie 1938, decret nr. 333; și „Mon. of.” nr. 186 din 13 august 1938, decret nr. 1 578.

⁵⁵ „Mon. of.” nr. 257 din 4 noiembrie 1938 și broșură sub titlul: *Decret-lege nr. 3 799 pentru modificarea și completarea legilor privitoare la învățămîntul superior și special în vederea raționalizării*, București, Edit. „Curierul judiciar”, 1938, 15 p.

⁵⁶ „Mon. of.” nr. 257 din 2 noiembrie 1940, p. 6 276—6 277.

⁵⁷ Ibidem, nr. 118 din 23 mai 1942, p. 4 288 și urm.

⁵⁸ Ibidem, nr. 244 din 18 octombrie 1943, p. 9 450.

⁵⁹ Republicat în „România liberă”, an. II, nr. 22 din 6 septembrie 1944.

versitari și membri ai Academiei Române, între care figurau nume de mare prestigiu în lumea științifică și culturală, ca, de pildă, C. I. Parhon, D. Danielopolu, N. Gh. Lupu, F. Rainer, Al. Rosetti, M. Ralea, adresat lui Antonescu în aprilie 1944, spre a-i cere să pună „de îndată sfârșit” istovitorului război în care tîrîse țara.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, așadar, legislația privitoare la învățămîntul superior n-a depășit cadrul de interese ale burgheziei, dar a permis pătrunderea concepțiilor rasiste, naționaliste, șovine. Forțele vii, progresiste ale Universității din București, unele direct îndrumate de P.C.R., au contribuit însă prin activitatea lor la menținerea și ridicarea în continuare a prestigiului pe care ea și-l dobîndise în viața culturală a poporului nostru. Din rîndurile cadrelor ei s-au ridicat în multe ocazii glasuri și acțiuni care au împiedicat, în măsura permisă de condițiile existente, guvernele burghezo-moșierești s-o transforme într-o instituție care să servească în special intereselor claselor exploatare. Cu tot caracterul idealist al învățămîntului și cu toate greutățile de ordin material, studenții au putut găsi în aceste cadre didactice progresiste ale Universității din București îndrumătorii care să-i ajute a-și însuși cultura pe care atîția dintre ei au pus-o în slujba maselor din mijlocul cărora se ridicaseră.

Planurile și programele de învățămînt ale facultăților alcătuiau și ele o parte esențială a problemei organizării desfășurării procesului de învățămînt în Universitatea din București.

Progresele generale ale științei și culturii, care cereau adîncirea și înmulțirea direcțiilor de specializare, impuneau neapărată crearea de noi discipline de predare, noi catedre pe lîngă cele existente, care să completeze și să lărgească conținutul învățămîntului. Era deci neapărată trebuință ca universitatea să fie dotată cu mijloacele necesare organizării procesului de învățămînt, pe baze realiste, care să răspundă nevoilor de pregătire ale studenților. De aceea, fiecărei facultăți i s-a dat regulamentul ei de funcționare, prin care se stabilea organizarea întregii activități, obiectele ce trebuiau predate și programa analitică. Cu toate modificările ce le-au fost aduse și acestor regulamente, nu s-a putut evita persistența a numeroase lipsuri, între care aceea a libertății lăsate profesorilor în alegerea temei, cît și a conținutului cursurilor⁶⁰ a dus la ignorarea principiului progresivității în predarea cunoștințelor și la pregătirea neunitară a studenților care urmau aceeași specialitate la altă universitate din țară⁶¹.

Pentru că numărul mare de studenți impunea la unele facultăți dublarea sau chiar triplarea catedrelor existente și pentru că necesitățile progresului științelor o impuneau de asemenea, Senatul universitar și consiliile facultăților au cerut ministerului să se ia măsura înființării unor catedre noi, potrivite cu noile ramuri de specializare, căci la mai toate facultățile universității se simțea o asemenea nevoie⁶².

⁶⁰ „Revista generală a învățămîntului”, an. XII, 1924, nr. 7, p. 467-468.

⁶¹ C. Kirițescu, *Autonomia învățămîntului*, București, Edit. Cartea românească, p. 48.

⁶² Arh. Fac. de filologie, dos. 166/1920, f. 66; dos. 170/1920-1921, f. 8, 14-15, 32 și 63; Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 237/1921, f. 38; dos. 228/1920, f. 173-174; dos. 41/1931, f. 60 ș. a.

Politica de severă „austeritate financiară” dusă de stat în sectorul social-cultural însă a dat numai o parțială rezolvare unor asemenea cereri⁶³, în anume împrejurări chiar dimpotrivă, procedându-se la reducerea de cadre și de cadre didactice, ca în perioada dictaturii regale, când, prin așa-zisa „raționalizare”, adusă de legea din 4 noiembrie 1938⁶⁴, s-a ajuns ca la unele facultăți numărul catedrelor să se reducă aproape la jumătate. Noi reduceri, îndeosebi pe criterii de ordin politic, urmărind slăbirea pozițiilor forțelor democratice în universitate, s-au produs și în perioada dictaturii militare-fasciste, prin legea din 1941⁶⁵.

Durata școlarității facultăților a crescut din 1931, când s-a adăugat definitiv anilor de studiu și anul preparator, a cărui organizare „s-a reglementat de minister fără consultarea prealabilă a universităților”⁶⁶. Ea nu putea fi acum mai mică de patru ani pentru obținerea licenței și de cinci ani pentru obținerea titlului de doctor, excepție făcând numai medicina, la care se cereau 6 ani pentru acest din urmă titlu. Baza procesului de învățământ o formau cursurile ținute de profesori, conferențieri și docenți și seminarele și lucrările de laborator conduse de profesori și conferențieri sau, parțial, de cadrele ajutătoare: șefi de lucrări, lectori, asistenți, preparatori. În afara cursurilor prevăzute de programele analitice, se puteau organiza și cursuri libere⁶⁷, ele fiind ținute în special de docenți sau de profesori din afara universității, uneori de profesori străini. Acestea erau însă predate gratuit. Pentru un contact mai strâns cu studenții, au fost introduse și „ore de convorbiri” în care se organizau discuții asupra problemelor de specialitate⁶⁸.

Sistemul de promovare dintr-un an într-altul prezenta caracteristica condiționării prin regulament a trecerii în curs de doi ani de la data când un student avea dreptul să se înscrie la examen a tuturor examenelor anului respectiv. Neîndeplinirea acestei condiții aducea exmatricularea. La unele facultăți se cerea chiar trecerea lor în bloc pentru a promova anul, cum era, de pildă, cazul la Facultatea de drept, fapt care a provocat multe proteste din partea studenților⁶⁹.

Cum fondurile date de minister pentru tipărirea de cursuri și manuale erau insuficiente, erau solicitate adesea de la alte instituții ca, de exemplu, de la Primăria Municipiului București, Casa școalelor⁷⁰ etc.

La rezultatele bune obținute în procesul de pregătire a viitorilor profesori de către universitate a continuat să contribuie Seminarul pedagogic universitar, înființat prin legea din 1898, pe care erau obligați a-l urma în special studenții facultăților de filozofie și litere și de

⁶³ Dezb. Ad. Dep., nr. 23 din 8 martie 1930, p. 763; cf. și Arh. Fac. de filologie, dos. 254/1929, f. 8.

⁶⁴ „Mon. of.” nr. 257 din 4 noiembrie 1938.

⁶⁵ Ibidem, nr. 247 din 17 octombrie 1941, f. 6377.

⁶⁶ *Anuarul pe 1929-1930*, p. 32. Se introdusese experimental din 1929-1930.

⁶⁷ Exemple în Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 215/1918, f. 119; dos. 216/1919, f. 389 și urm.; Arh. Fac. de filologie, dos. 166/1920, f. 138, 144, și alte dosare.

⁶⁸ Arh. Fac. de medicină, dos. 33/1941, Diverse, f. 90.

⁶⁹ „Ideea universitară”, an. 1, nr. 7 din 20 aprilie 1926, p. 1.

⁷⁰ Arh. Fac. de filologie, dos. 236/1927, f. 75; dos. 224/1926, f. 38. Vezi și Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 326/1927, f. 300, ș.a.

științe, care primeau aici în primul rând îndrumările în pregătirea și ținerea lecțiilor practice.

Cu tot caracterul idealist al conținutului și organizării procesului de învățămînt în perioada dintre cele două războaie mondiale, evoluția desfășurării lui în Universitatea din București prezintă totuși o evidentă tendință innoitoare, prin progresele înregistrate, în ciuda caracterului său, în structura planurilor de învățămînt, progrese care sînt o urmare a luptei hotărîte, neobosite duse de elementele progresiste împotriva ideilor retrograde, pentru așezarea întregului proces de învățămînt pe baze științifice.

Ca urmare a reorganizării procesului de învățămînt, a înmulțirii numărului catedrelor, impusă de dezvoltarea științei, a nevoii împlinirii sarcinilor ce-i reveneau, Universitatea din București și-a mărit considerabil corpul didactic față de perioada anterioară anului 1918 ⁷¹.

Situația materială a cadrelor didactice a continuat însă și după 1918 să rămînă destul de grea, mai ales în timpul crizei economice din 1929—1933 și în anii celui de-al doilea război mondial, cînd, față de costul vieții, care crescuse foarte mult, salariile au înregistrat o creștere necorespunzătoare în raport cu aceea a prețurilor.

Pentru apărarea intereselor lor, profesorii, conferențiarii, docenții și șefii de lucrări de la universitățile din țară au constituit în 1923 „Asociația profesorilor universitari din România” ⁷², care nu reprezenta întreg corpul didactic, dar, privindu-i în ansamblu activitatea, se poate spune că a jucat totuși un rol pozitiv, pe linia încurajării muncii științifice și culturale, a îmbunătățirii sistemului de salarizare etc.

În perioada de după 1918, intensificîndu-se lupta dintre concepțiile și curentele idealiste și ideile materialist-științifice, învățămîntul superior, subordonat intereselor statului burghez-moșieresc, a constituit și el un teren pentru promovarea diferitelor curente și concepții idealiste și reacționare ale ideologiei burgheze. Unele dintre cadrele didactice ale Universității din București s-au făcut răspînditoare fățișe ale concepțiilor reacționare și fasciste, netezind astfel, prin asemenea activitate, terenul pentru instaurarea dictaturii fasciste.

În opoziție cu acestea, au existat însă și reprezentanți ai științei autentice, legați de interesele și aspirațiile maselor, care, împotriva piedicilor și persecuțiilor, au continuat să dezvolte tradițiile progresiste ale științei și culturii românești, predînd cursuri de înaltă ținută științifică fundamentate pe principii materialist-științifice și luînd atitudine contra fascismului, ca, spre pildă, prof. dr. Gh. Gh. Marinescu, prof. dr. C. I. Parhon și alții.

Datorită activității neobosite duse, adesea în condiții grele, de o întreagă pleiadă de oameni de știință, Universitatea din București a putut rămîne și în această perioadă cel mai înalt for de muncă didactică și științifică din țară, cu elogiase aprecieri și peste hotare, și a contribuit în continuare la amplificarea activității școlilor științifice românești, care și-a

⁷¹ De la 166 de cadre de predare în 1918—1919, se ajunge la 1 036 în 1937—1938.

⁷² „Mon. of.” nr. 79 din 7 iulie 1923.

făcut tot mai mult simțită prezența în lume printr-o mai largă și mai puternică pătrundere în circuitul mondial științific. Sînt numeroase cadrele sale didactice care au un asemenea rol. Astfel, școala medicală romînească e ilustrată îndeosebi de savanți ai Universității din București. În microbiologie, de exemplu, Victor Babeș marchează, prin activitatea sa, epoca creatoare a medicinei romînești⁷³. Savantul embrilog dr. I. Cantacuzino, prin remarcabilele sale cercetări, a adus noutăți importante în direcția imunității la nevertebrate, în aceea a vaccinării antituberculoase etc., cunoscute pretutindeni în lumea științifică. Continuatorii săi, C. Ionescu-Mihăești și Mihai Ciucă au adus contribuții deosebite în epidemiologie și bacteriologie, ultimului încredințându-i-se diferite misiuni științifice chiar din partea unor organe internaționale de sănătate⁷⁴.

Originale descoperiri a făcut în inframicrobiologie prof. Șt. S. Nicolau, iar în domeniul neurologiei s-a făcut vestit creatorul școlii neurologice din România, savantul profesor Gh. Gh. Marinescu. Chirurgia e ilustrată și ea de Thoma Ionescu, Nicolae Hortolomei, Amza Jianu, I. Iacobovici, Ernest Juvara și alții, iar clinica medicală de I. Nanu-Muscel, Anibal Teohari, Daniel Danielopolu, Nicolae Gh. Lupu și alții. În psihiatrie, după învățatul profesor Al. Obregia, se distinge savantul academician Constantin I. Parhon.

Școala de matematică romînească își are la rîndu-i reprezentanții săi de seamă între profesorii Universității din București. Astfel, Dimitrie Pompei s-a făcut cunoscut prin lucrarea sa asupra funcțiilor analitice continue pe mulțimea singularităților lor și prin alte idei originale; David Emmanuel și Simion Stoilov s-au remarcat în problemele de teorie a funcțiilor, Traian Lalescu și Octav Onicescu în algebra superioară, A. Davidoglu în calculul diferențial, Gh. Țițeica în geometria analitică (creatorul suprafetelor care-i poartă numele) și, în ultima vreme, Grigore Moisil în analiza și logica matematică, Gh. Vranceanu și Miron Nicolescu în geometrie etc.

Domaniul fizicii e ilustrat de profesori ca Dragomir Hurmuzescu, în ramura căldurii și electricității, creatorul radiofizicii în țara noastră, ale cărui descoperiri au stat la baza a numeroase studii ale fizicienilor străini, Eugen Bădărău în fizica moleculară, acustică și optică, Horia Hulubei în structura materiei și alții.

Chimia s-a bucurat și ea de munca savantă a unor profesori ca: G. G. Longinescu, Gh. Spacu, ale cărui metode analitice au fost introduse în multe tratate internaționale, Eugen Macovschi și alții; mineralogia, de dominanta personalitate științifică cu prestigiu de savant mondial a lui Ludovic Mrazec, unul din cei mai mari specialiști din lume în problema originii și formării zăcămintelor de petrol, zoologia de aceea a prof. A. Popovici-Biznoșanu, morfologia animală de aceea a prof. D. Voinov, creatorul școlii romînești de citologie, iar paleontologia de a profesorului I. Simionescu, care, pe lângă numeroase lucrări de geologie și paleontologie,

⁷³ *Învățămîntul medical și farmaceutic din București*, București, 1963, p. 216—221.

⁷⁴ *Despre ambii, ibidem*, p. 227—229.

a înfăptuit și o neprețuită operă de popularizare a științei, în scopul ridicării culturale a poporului.

Școala de geografie a fost ilustrată de prof. Simion Mehedinți, organizatorul și creatorul ei, a cărui lucrare *Terra* e una dintre primele lucrări metodologice de geografie pe plan mondial, și de elevii săi George Vilsan, întemeietorul geomorfologiei românești, și Vintilă Mihăilescu, iar cea de istorie a fost dominată de doi mari savanți ai științei noastre: Nicolae Iorga și Vasile Pârvan. Nicolae Iorga a fost una din cele mai autentice figuri de savant de renume mondial din vremea sa. El a creat Școala română de la Fontenay-aux-Roses, Institutul român de studii bizantine, Institutul de istorie universală, Institutul sud-est european. Opera sa (în care se disting lucrări ca: *Geschichte des osmanischen Reiches*, 5 volume, 1908—1913, *Geschichte des rumänischen Volkes*, 2 volume, 1905, *Istoria românilor*, 10 volume, 1936—1939, etc.), de o multilateralitate și bogăție de informații de-a dreptul impresionante, are în aproape toate domeniile pe care le cuprinde, pe lângă sinteze generale, și ediții de izvoare. Vasile Pârvan, întemeietorul remarcabilei școli arheologice românești și al Școlii române din Roma, este autorul valoroasei lucrări de sinteză *Getica*. În domeniul filologiei și al literaturii, Universitatea din București a dat pe Ovid Densusianu în filologia romanică, a cărui monumentală operă *Histoire de la langue roumaine*, deosebit de apreciată de specialiștii lumii, a pus bazele cercetărilor lingvistice românești, pe I. A. Candrea, autor al *Dicționarului enciclopedic „Cartea românească”* și editor al *Psaltirii scheiene*, unul din primele texte scrise în limba română, pe Al. Rosetti în dialectologie, pe Ioan Bianu și Nicolae Cartoian în literatura română veche, iar în critica literară pe Tudor Vianu și, mai apoi, pe Mihail Ralea, cu rodnică activitate și în psihologie. În filozofie, pe lângă enciclopedistul P. P. Negulescu, se disting și alții, ca, de exemplu, profesorii C. Rădulescu-Motru în psihologie și Dimitrie Gusti în sociologie, creator al școlii sociologice de la București a cărui activitate a fost apreciată și peste hotare.

Prestigiul de care se bucurau școlile științifice românești peste hotare îl demonstrează participarea frecventă a numeroși savanți români — dintre cadrele Universității din București mai ales — la diverse congrese și comisii științifice internaționale, chemarea lor spre a ține prelegeri și conferințe în universități și asociații științifice în toate părțile globului, numeroasele titluri de *doctor honoris causa* ce li s-au oferit de universități sau institute și academii străine, precum și prezența a mulți savanți de peste hotare care au ținut în cadrul ei prelegeri și conferințe sau au obținut la rîndu-le titluri din partea acesteia. Ca urmare a creșterii prestigiului Universității din București ⁷⁵, în această vreme nu numai că s-au intensificat schimburile ei culturale cu străinătatea, dar a crescut și numărul studenților străini care i-au urmat cursurile ⁷⁶ și, mai mult, i-au fost solicitate chiar programele sale de studii de către unele instituții de învățămînt superior de peste hotare ⁷⁷.

⁷⁵ Arh. Fac. de medicină, dos. 500/1939, Diverse, p. 113.

⁷⁶ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 64/1937, f. 4.

⁷⁷ Arh. Fac. de matematică, dos. 568/1933, adresa din 31 ianuarie 1933.

Un rol deosebit la crearea acestui prestigiu l-a avut și schimbul de studenți bursieri făcut cu multe universități europene, dar mai cu seamă schimbul de publicații științifice. Numărul periodicelor și al altor publicații scoase în cadrul Universității din București sau cu sprijinul ei a crescut continuu, ajungând la 56 în 1938—1939, majoritatea fiind scrise în limbi de mare circulație ⁷⁸. Ca urmare a acestei activități științifice și de predare, a muncii rodnice a cadrelor didactice, Universitatea din București a deținut și în acest timp rolul de cel mai important centru de cercetare științifică și de formare de cadre serios pregătite din țara. Ea a contribuit la răspîndirea și creșterea prestigiului științei și culturii românești în țară și peste hotare.

După 1918, numărul studenților universității a crescut în mod apreciabil. De la 6 272, cîți erau în anul 1918—1919, el ajunge la 22 902 în anul universitar 1929—1930 ⁷⁹. Anii crizei economice din 1929—1933 fac ca în anul școlar 1932—1933 numărul lor să coboare la 15 636, pentru ca în 1941—1942, datorită grelelor condiții cauzate de război, numărul lor să scadă la 11 636 de studenți ⁸⁰. Neputînd să dea o întrebuințare corespunzătoare absolvenților facultăților suprapopulate, cum erau Facultatea de drept și cea de filozofie și litere, cercurile conducătoare, în loc să încerce a rezolva problema „suprapopulării” universității pe o cale realistă și în concordanță cu interesele dezvoltării țării, adică printr-o repartizare judicioasă a studenților pe facultăți și prin asigurarea plasării în producție a absolvenților, au luat, din contră, măsuri de îngreuiare a accesului la universitate. Ca urmare, numărul studenților fii de muncitori și de țărani muncitori era foarte scăzut în raport cu ceea ce reprezentau proletariatul și țărănimea pe ansamblul populației țării.

Activitatea profesională cerută studenților consta în cursuri, seminare și lucrări de laborator, potrivit specificului fiecărei facultăți. Frecvența era obligatorie și se lua prin sondaje semestriale de profesori, din 1936 introducîndu-se însă un registru special de frecvență la fiecare catedră.

Sesiunile de examen aveau loc în lunile iunie și octombrie și numai cu avizul Senatului universitar se aproba sesiune extraordinară în luna februarie.

Taxele universitare înregistrează, între 1918 și 1944, o sensibilă creștere atît în privința numărului, cît și în a cuantumului. Ele variau de la o facultate la alta, dar, în general, studenții trebuia să plătească taxe de înscriere, de frecvență, de construcție, de bibliotecă etc., care atingeau sume costisitoare ⁸¹. Numeroasele cereri de scutire de taxă adresate de studenți conducerii facultăților și rectoratului ⁸² sînt cea mai elocventă mărturie a piedicii reprezentate de ele în calea continuării studiilor de către cei săraci.

⁷⁸ Lista lor în *Anuarul pe 1938—1939*, p. 252 și urm.

⁷⁹ *Călușa studentului pe 1937—1938*, p. 142—143, tabel statistic nr. II, unde e greșită cifra: 22 872 în loc 22 902.

⁸⁰ *Anuarul pe 1940—1941 și 1941—1942*, p. 455, tabel cu statistica generală.

⁸¹ Arh. Fac. de medicină, dos. 499/1919; Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 58/1933, p. 34—35.

⁸² De exemplu, Arh. Fac. de filologie, dos. 275/1931—1932; dos. 276/1931; dos. 291/1932 etc.

Bursele și ajutoarele acordate de minister anual universității erau prea puține față de numărul mare de cereri⁸³ și se obțineau în condiții grele, la cele în bani putând concura și studenții care, prin starea lor materială, nu aveau nevoie de ele. Pentru studenții orfani de război exista un număr mic de burse I.O.V.R. Din fondurile județene și din donațiile particulare se mai atribuia de asemenea un oarecare număr de burse. Repartizarea lor se făcea prin Biroul burselor, iar din 1938 prin Oficiul universitar, majoritatea prin concurs. În timpul dictaturii legionaro-antonesciene, ele au fost acordate prin Uniunea națională a studenților creștini români care, fiind patronată de legionari, le atribuia aproape numai acestora, ceea ce a provocat mari nemulțumiri în rândurile studenților⁸⁴.

Căminele și cantinele și-au mărit în această perioadă capacitatea, dar, față de numărul studenților, situația a rămas totuși sub necesități. Cele patru cămine și cantine organizate de societatea „Căminul studenților”, înființată în 1919, n-au putut oferi locuință decât la 450 de studenți și masa la circa 800, cu tot sporul adus de reorganizarea din 1923, când au fost puse sub supravegherea unei „Comisii a căminelor și cantinelor”, schimbată în 1930 cu un „Conservator al căminelor” care le-a condus până în 1938, când au fost trecute în seama Oficiului universitar⁸⁵. Mai existau și unele cămine județene și cămine-fundații particulare, care se întrețineau și din taxele, foarte mari, luate de la studenți, dar care erau rău gospodărite de administratorii incapabili și incorecți⁸⁶, ceea ce a provocat de multe ori proteste ale studenților⁸⁷.

Cu tot numărul mare de cereri de ajutoare⁸⁸ îndreptate de studenți către rectorat, facultăți și alte instituții, asistența socială universitară a rămas o problemă care a preocupat destul de puțin cercurile guvernante. Inițiativa rezolvării ei aparține Societății studenților în medicină, care a înființat în 1919 „Asistența medicală universitară”, cu scopul de a veni imediat și gratuit în ajutorul studenților bolnavi⁸⁹. Abia în 1924 universitatea va înființa un „Birou de informații, asistență și înlesniri universitare”⁹⁰. Lupta studențimii în acest sens va determina statul să înființeze, în 1927, Oficiul universitar, dar activitatea acestuia remarcabilă (chiar din primii ani ajunge la relații și cu străinătatea⁹¹) se restrânge brusc în perioada crizei economice, pentru ca în timpul dictaturii regale, când i se face o reorganizare în sensul intereselor social-politice ale acesteia⁹²

⁸³ De pildă 4 000 de cereri în 1930; vezi *Anuarul pe 1929—1930*, p. 309.

⁸⁴ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 70/1941, f. 97; dos. 37/1940, f. 60.

⁸⁵ *Regulamentul pentru căminuri și cantine universitare*, în *Anuarul pe 1925—26*, p. 274—275. Cf. *idem*, pe 1937—38, p. 259.

⁸⁶ Exemple în „Mon. of.”, *Dezb. Ad. Dep.*, nr. 56 din 27 martie 1927, p. 1 610; nr. 5 din 19 decembrie 1929, p. 56; cf. Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 20/1932, f. 3; dos. 27/1932, f. 13.

⁸⁷ *Ibidem*, dos. 28/1930, f. 66—67; dos. 66/1934, f. 50—52 etc.

⁸⁸ Există dosare întregi cu astfel de cereri. De exemplu, Arh. Fac. de filologie, dos. 160/1919—1920.

⁸⁹ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 216/1919 ș.a.

⁹⁰ Arh. Fac. de filologie, dos. 195/1924—25, f. 26; dos. 210/1925—26, f. 136; dos. 236/1927, f. 54.

⁹¹ *Călduza studentului pe 1927—1928*, p. 177—179.

⁹² Regulament în „Mon. of.” nr. 242 din 18 octombrie 1938.

și, mai ales, în acela al dictaturii militare-fasciste, să devină cu totul însemnată.

Cu aprobarea Senatului universitar, fiind permise de lege, pe lângă cele existente anterior, după 1918 au luat ființă și unele noi asociații studențești. În genere, preocupările lor erau de ordin profesional, științific, cultural, sportiv și de asistență socială. Luptau pentru promovarea intereselor „de ordin pur universitar ale studenților”, îngrijindu-se și de „completarea educației lor academice și sociale”. Numărul lor crescuse la 61 în 1926—1927⁹³ și, cu toate că le era interzisă orice fel de activitate politică, când conducerea lor a ajuns în majoritate pe mîna elementelor reacționare, înregimentate în grupările fasciste, activitatea le fu împinsă pe un drum dăunător intereselor studențimii.

Perioada de după 1918 a însemnat în activitatea Universității din București și din punctul de vedere al vieții studențești una din cele mai frămîntate din tot cursul existenței sale. Mișcările studențești iau acum o amploare neobișnuită. Neavînd o orientare politică bine conturată de la început, dar influențată de avîntul luptelor revoluționare care cuprinsese masele populare din România⁹⁴, sub influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, studențimea Universității din București a văzut că numai trecînd la luptă va putea să-și creeze condiții omenesti de viață. Ea se alătură demonstrațiilor muncitorești care au avut loc între 1917 și 1921 și un însemnat număr de studenți activează în cercul cultural „Ștefan Gheorghiu”⁹⁵. Propaganda naționalist-șovină, lansînd lozinci șovine în universitate a prins în mrejele ei o parte a tineretului studios, mai ales tineret provenit din rîndurile micii burghezii. Se urmărea împingerea studențimii împotriva muncitorilor, ca în cazul (în care n-au izbutit) al grevei muncitorilor setebîști din decembrie 1919. Elemente de frunte ale studențimii Universității din București intrate în grupurile comuniste ilegale au luptat alături de muncitori pentru transformarea vechiului partid socialist într-un partid de tip nou, marxist-leninist. Printre arestații implicați în procesul înscenat delegaților care votaseră pentru crearea Partidului Comunist din România în memorabilul congres de la 8 mai 1921 s-au aflat și mulți dintre acești studenți. Lansînd în universitate arma diversionistă a antisovietismului, cercurile reacționare au încurajat acțiunile huliganice antisemite în universitate, cu toată opunerea unor profesori cu vederi înaintate. P.C.R., combătînd diversiunea naționalist-șovină exprimată prin lozinca *numerus clausus*, arată că trebuie luptat pentru *numerus maximus* adică pentru sporirea numărului studenților potrivit cu nevoile țării și pentru înlăturarea cauzelor sociale adînci, care țineau departe de învățatură pe mulți tineri meritoși. O poziție hotărîită de opunere, respingîndu-l, au luat față de acest *numerus clausus* și mulți dintre profesorii Universității din București. O dată cu intensificarea fascismului, organi-

⁹³ Anuarul pe 1924—1925, p. 262 și Anuarul pe 1926—1927, p. 276—277.

⁹⁴ Vezi Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 365.

⁹⁵ V. Liveanu, *Din lupta mișcării democratice a studenților...*, în „Scînteia tineretului” nr. 1 982 din 15 septembrie 1955; cf. și T. Caranfil, *Din luptele studențimii democratice*, București, Edit. tineretului, 1956, p. 10.

zațiile fasciste au pornit acțiunea de fascizare a comitetelor de conducere ale „asociațiilor” studențești. Studențimea democrată, din care o mare parte acționa sub conducerea directă a P.C.R. și U.T.C., s-a împotrivit și a pornit acțiunea organizării unui front unit al întregii studențimi sărace, fără deosebire de naționalitate, pentru realizarea căruia a fost creată, sub îndrumarea partidului, „Uniunea studenților săraci”⁹⁶. În perioada crizei economice și în anii următori, sub influența luptelor muncitorilor, nemulțumită de sporirea taxelor, de legea avocaților etc., studențimea a trecut și ea la lupta grevistă. Față de muncitorii greviști de la Atelierele „Grivița” studențimea nu numai că își exprimă simpatia, dar ia parte la manifestațiile din jurul atelierelor, spărgînd chiar coloanele de polițiști și soldați sau strîngînd bani și alimente pentru muncitori⁹⁷.

În opoziție cu ocrotirea de care se bucurau organizațiile fasciste studențești, mișcării democratice studențești i se dădeau lovituri necruțătoare, membrii ei fiind urmăriți și arestați, cum s-a întîmplat cu Grigore Preoteasa, Ana Wexler și alții în 1935, acțiuni la care studențimea democrată a răspuns prin aderarea în număr mare la organizațiile antifasciste conduse de P.C.R.⁹⁸.

Sub îndrumarea partidului, în 1935 organizațiile studențești antifasciste au trecut la acțiunea de înfăptuire a „Frontului studențesc democrat”⁹⁹, care a editat și un ziar, „Studentul român”. Frontul studențesc democrat a antrenat în lupta sa și o serie de profesori cu vederi antifasciste și a obținut însemnate succese împotriva activității elementelor fasciste, ceea ce îi aduse o simțitoare creștere a influenței în rîndurile studențimii¹⁰⁰, dar și ura guvernanților, care, îngrijorați, îl aruncară în ilegalitate. Teroarea împotriva organizațiilor democratice ale studențimii a crescut în timpul dictaturii fasciste, cînd unii studenți uteciști au trebuit să plătească chiar cu viața acțiunile lor neînfricate. Dar, cu toate arestările din 1942—1944, forțele democratice din rîndurile studențimii Universității din București și-au continuat lupta, contopind-o cu cea a întregului popor, pînă ce, sub conducerea P.C.R., s-a înfăptuit victoria insurecției armate din august 1944.

Privind în ansamblul ei activitatea Universității din București în această perioadă, observăm că, față de ceea ce fusese, ea ajunge acum a avea nu numai un caracter profesional, dar și un rol științific și educator pe plan larg, social și național. Universitatea din București a devenit astfel principalul factor răspînditor de cultură, creierul națiunii. Ei i-a revenit misiunea de a crea acele forțe și acele arme cu care în viitor se vor răsturna brazdele, se vor străpunge munții, se vor prinde în zăgazuri apele ca să stăpînească belșugul și tăria țării, prin temeinica activitate științifică.

⁹⁶ Programul ei în „Studențimea nouă”, an. I, nr. 2 din 15 februarie 1931, p. 4.

⁹⁷ V. Liveanu, *op. cit.*, în „Scnteia tineretului” din 16 septembrie 1955.

⁹⁸ T. Georgescu, *Activitatea Comitetului național antifascist (1933—1934)*, în „Studii”, an. XIV, 1961, nr. 2, p. 335.

⁹⁹ C. Mocanu, *Activitatea antifascistă a studenților din România*, în „An. I.I.P.”, an. VIII, 1962, nr. 2, p. 82.

¹⁰⁰ Și poliția o recunoștea; vezi Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. S/1924—1939, f. 318.

Criza politică în care intraseră clasele stăpînitoare în preajma și în cursul anului 1944, puternic accentuată și de acțiunea factorilor externi, a permis înfăptuirea victorioasă a insurecției armate din august 1944. Organizată și condusă de P.C.R., insurecția armată a adus nu numai doborîrea dictaturii fasciste, scoaterea Romîniei din războiul antisovietic și alăturarea ei la coaliția antifascistă, ci și deschiderea unei ere noi în istoria poporului romîn, ea însemnînd „începutul revoluției populare, care a schimbat din temelii viața țării”¹⁰¹. Transformările esențiale în structura economică și social-politică a țării care au urmat s-au manifestat și în domeniul cultural, prin adînci și radicale prefaceri.

O dată cu începutul revoluției populare, creîndu-se perspectivele culturii noi, socialiste, întemeiată pe concepția clasei muncitoare despre lume și viață, despre natură și societate — concepția marxist-leninistă —, zorile unei vieți noi au apărut și pentru Universitatea din București.

În prima etapă a revoluției populare în țara noastră, etapa desăvirșirii revoluției burghezo-democrate, desfășurarea procesului de învățămînt în Universitatea din București a început în condițiile luptei cu moștenirea grea a trecutului, atît din punctul de vedere al bazei materiale, al organizării sale necorespunzătoare pe temeul ideologiei burgheze, cît și din acela al rezistenței elementelor reacționare și antidemocratice, care se opuneau acțiunii de democratizare a învățămîntului și de restructurare științifică a programelor.

Mai ales în ceea ce privește spațiul de care dispunea universitatea, distrugerile provocate de război¹⁰² micșoraseră simțitor numărul sălilor de cursuri, seminare sau laboratoare. Pentru că guvernele cu majoritate reacționară dinainte de 6 martie 1945 nu s-au îngrijit de repararea stricăciunilor, iar universitatea nu dispunea de sumele trebuitoare, Senatul universitar a luat hotărîrea de a deschide o subscripție publică pentru refacerea clădirilor¹⁰³. A fost urgentată reutilizarea și chiar amenajarea unor laboratoare noi, numărul acestora crescînd la 49 în anul școlar 1947—1948. O dată cu instaurarea, la 6 martie 1945, a guvernului prezidat de dr. Petru Groza, primul guvern cu adevărat democratic din istoria țării noastre, sprijinul material și grija pentru universitate au crescut an de an. Au fost luate măsuri pentru îmbunătățirea componenței social-politice în universitate, pentru abrogarea legilor rasiale și anularea exmatriculărilor pentru activitate antifascistă. A fost votată, la sfîrșitul anului 1946, „Legea pentru organizarea asistenței studențești”, care crea cîte un oficiu studențesc (controlat de Consiliul superior al asistenței studențești din Ministerul Educației Naționale) pe lîngă fiecare instituție de învățămînt superior și prevedea un nou mod de distribuire a burselor și a locurilor în cămine și cantine. În mare parte au fost deschise și căminele particulare, dar reaua lor gospodărire a determinat trecerea acestora

¹⁰¹ Gh. Gheorghiu Dej, *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 440.

¹⁰² Arh. Fac. de filologie, dos. 383/1944, f. 1; dos. 399/1946, f. 172; Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 152/1944.

¹⁰³ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 168/1945, ședința din 24 aprilie 1945.

sub administrația universității¹⁰⁴. Un însemnat număr de locuri a fost rezervat în cămine pentru fiii de muncitori și țărani.

Prin deschiderea cantinelor Buzești și Victoria, pe lângă cele care funcționau la căminele Matei Voievod și Casa studențească, s-a ajuns ca în 1946 cantinele să poată servi masa la mai mult de 5 000 de studenți, dintre care circa 2 000 mâncau gratuit¹⁰⁵. Un prețios sprijin l-au dat și cantinele muncitorești din capitală, care, în 1947, s-au oferit a da masa gratuit sau la un preț foarte redus la peste 500 de studenți.

Pentru că în această etapă universitatea era încă obligată să-și acopere o parte a bugetului său din taxele universitare, acestea au fost menținute, dar s-a aplicat sistemul taxelor progresive.

Un important rol în îmbunătățirea vieții materiale a studenților l-a avut acum și înființarea, în 1945, pe lângă Universitatea din București, a unui economat studențesc¹⁰⁶, ce va fi înlocuit mai târziu prin cooperativa studențească „Solidaritatea”, care în 1947 va lua sub administrația sa și cantinele studențești.

Din 1946, pe lângă unele facultăți au fost organizate cluburi studențești¹⁰⁷. Tot în acest an Primăria capitalei a donat Universității din București lacul Tei pentru ștrand studențesc¹⁰⁸, iar la 17 februarie 1948 a fost inaugurată, pentru cadrele didactice, Casa universitarilor, înzestrată cu sală de conferințe, bibliotecă, restaurant etc.

Dacă din punctul de vedere al structurii continuă să se păstreze în cursul primei etape a revoluției populare vechea organizare a Universității din București, totuși desfășurarea procesului de învățămînt stă acum sub semnul esențialelor prefaceri ale societății românești și al luptei pentru transformări democratice. Suflul înnoitor adus de revoluția populară a stimulat mobilizarea elementelor democratice, profesori și studenți, în acțiunea de dezvoltare și îndreptare a activității universitare pe căi democratice, progresiste. Alăturarea, încă de la început, la revoluția populară a numeroși profesori ai universității, ca: Iorgu Iordan, C. I. Parhon, M. Ralea, Al. Rosetti, S. Stoilov, N. Gh. Lupu, Șt. Nicolau etc., și a marii majorități a studențimii a demonstrat hotărîrea cu care s-a pornit la lupta pentru realizarea acestui deziderat. Simțitoare progrese în adîncirea procesului de democratizare în universitate s-au obținut după crearea Frontului democrat universitar¹⁰⁹, dar mai ales după proclamarea Republicii Populare Romîne. De asemenea, realizarea unității politice a clasei muncitoare și formarea P.M.R., determinînd între altele o covîrșitoare creștere a influenței ideologice marxist-leniniste și în universitate, a dat un puternic stimulent procesului de democratizare a universității. Astfel Universitatea din București s-a transformat radical și a devenit ceea ce trebuia să fie: o instituție strîns legată de interesele

¹⁰⁴ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 136/1948, proces-verbal al Centrului de asist. stud. din octombrie 1948.

¹⁰⁵ Ibidem, dos. 95/1946; dos. 96/1946; dos. 117/1946.

¹⁰⁶ Ibidem, dos. 168/1945, ședința Senat. Univ. din 9 octombrie 1945.

¹⁰⁷ „Studentul român”, an. II, nr. 7 din 20 martie 1947, p. 7.

¹⁰⁸ „Universul”, an. LXIII, nr. 752 din 2 noiembrie 1946, p. 3.

¹⁰⁹ Manifest în „Scnteia”, seria a III-a, an. XVII, nr. 467 din 4 martie 1946.

poporului, de sarcinile trasate prin programul economic, social, politic și cultural al statului democrat-popular.

Mari schimbări în bine pentru Universitatea din București au venit mai ales în a doua etapă a revoluției populare, etapa revoluției socialiste. Pe măsură ce regimul democrat-popular se consolida, se impunea și nevoia unității între structura învățămîntului și cerințele economiei naționale. Trebuința de cadre cu înaltă calificare pentru diversele ramuri ale economiei, cultura în plin avînt, faptul că revoluția socialistă cere o revoluție și în ideologie, căci construirea și dezvoltarea relațiilor de producție socialiste impun crearea neapărată a unei suprastructuri corespunzătoare, toate acestea au ridicat cu stringență necesitatea unei reforme structurale a învățămîntului, reorganizarea lui pe baze științifice, materialiste, legătura lui cu practica construirii socialismului. Chiar din primii ani după 23 August 1944 s-a simțit necesitatea reformei învățămîntului, dar ea n-a fost posibilă decît o dată cu trecerea în etapa a doua a revoluției populare în țara noastră, în condițiile preluării întregii puteri de stat de către clasa muncitoare, cînd, prin măsurile economice și politice luate, s-a creat baza materială indispensabilă procesului de învățămînt democratic. Reforma învățămîntului a fost înfăptuită, pe baza indicațiilor date de Partidul Muncitoresc Român, prin legea din 3 august 1948, cu care prilej au fost trecute în proprietatea statului toate școlile de cultură generală ¹¹⁰.

Așezînd întregul învățămînt pe baze democratice și științifice, legea din 1948 avea, între altele, ca principiu egalitatea tuturor cetățenilor țării în privința dreptului la învățătură și al folosirii instituțiilor de învățămînt, fără deosebire de sex, de naționalitate, de rasă sau religie. De asemenea, ea stabilea că organizarea învățămîntului se face în exclusivitate „de către stat, pe temeiul unității de structură”, ceea ce însemna că școlii i se da un conținut unitar din punct de vedere al programelor și metodologiei. Prin reforma din 1948 învățămîntul superior a devenit un instrument important și conștient în construcția socialismului în țara noastră, căruia, prin Constituție, i se asigură condițiile materiale necesare. Datorită acestor realități, baza materială a universității și a asistenței sociale s-a întărit mereu mai mult în a doua etapă a revoluției populare la noi, căci sumele ce i s-au prevăzut în bugetul de stat au fost mărite an de an. Astfel, chiar din 1949, ele s-au ridicat la importanta cifră de 11 540 000 000 de lei.

De la început o deosebită atenție a fost dată lărgirii spațiului, impusă de creșterea numărului studenților și al facultăților și dotării cu materialul didactic și mobilierul trebuincios ¹¹¹. Importante sume au fost alocate de stat pentru renovarea și înzestrarea laboratoarelor cu materiale și aparatură modernă la nivelul tehnicii mondiale, căci buna lor funcționare constituia baza cercetărilor și experimentărilor practice în universitate. La facultățile unde era nevoie — la chimie, la fizică, la matematică — au fost construite unele noi ¹¹². Special pentru lărgirea înzestrării lor s-a

¹¹⁰ „Mon. of.” nr. 177 din 3 august 1948, p. 6 322 și urm.

¹¹¹ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 200/1949; dos. 177/1949, f. 25.

¹¹² Ibidem, dos. 1/1951; Arh. Fac. de matematică, dos. 1 062/1951; dos. 1 173/1956 ș.a.

organizat în 1954 o comisie ¹¹³. În ajunul Congresului al III-lea al P.M.R., care va prevedea „investiții de peste două ori mai mari decât în perioada 1954—1959” ¹¹⁴ pentru lărgirea bazei materiale a învățămîntului, numărul laboratoarelor ajunge la 83, pentru ca în anii următori să treacă de 90.

Un obiectiv de prim ordin al conducerii îl alcătuiesc, după 1948, căminele și cantinele. În toamna acestui an li s-a dat un regulament de funcționare ¹¹⁵, după care numai în doi ani universitatea ajunge să dispună de 5 cămine, cu o capacitate de peste 1 500 locuri, și de 4 cantine, în care puteau lua masa mai bine de 2 900 de studenți. Pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și de studiu ale studenților, pe linia trasată de Congresul al II-lea ¹¹⁶, baza materială a învățămîntului superior a fost dezvoltată, numai prin primul plan cincinal cheltuindu-se peste 340 000 000 de lei pentru construcția și dotarea clădirilor universităților. Punerea în practică a Directivelor Congresului al III-lea P.M.R., care prevedeau o mai mare lărgire a construcțiilor pentru studenți ¹¹⁷, precum și a hotărîrilor partidului și guvernului, a permis ca în 1960 universității din București să-i fie dat în folosință complexul modern „6 Martie”, iar în 1961 să i se repartizeze din ansamblul studentesc „Grozăvești” 4 blocuri cu peste 2 000 de locuri, cărora un an mai târziu li s-a adăugat un al cincilea bloc.

Bursele au început a fi acordate în această etapă după un nou regulament, elaborat de Consiliul superior de asistență în septembrie 1948. Ca urmare a schimbărilor fundamentale care au avut loc în structura economică și de clasă în patria noastră, în septembrie 1950 și apoi în 1962, regulamentul bursei a fost modificat ¹¹⁸ în sensul ca aproape orice student să poată primi bursă, criteriul principal în acordarea lor devenind situația la învățatură. Statul nostru democrat-popular a luat astfel asupra sa sarcina asigurării condițiilor materiale pentru întreținerea studenților la învățatură, făcînd să crească considerabil numărul bursei ¹¹⁹. Între 1957 și 1962 au fost acordate burse și prin sfaturile populare regionale și întreprinderile socialiste. Statul a fixat două categorii de burse: în masă (cantină) și în casă (cămin). Prin regulamentul azi în vigoare, studenții pot primi și burse speciale. Treptat, cuantumul și numărul lor au crescut, valoarea reală a bursei ridicîndu-se acum la 510 lei lunar, ea cuprinzînd alocația de hrană, cazarea gratuită și 30 de lei cheltuieli personale. Bursa specială se dă studentului cu rezultate excepționale la învățatură, indiferent de situația materială a părinților sau dacă mai primește și bursa obișnuită. Cuantumul ei este de 400 de lei lunar și, din cele patru forme ale sale, două — „bursa republicană” și „bursa Nicolae Bălcescu” — se pot acorda în cadrul universității.

¹¹³ Arh. Fac. de șt. juridice, dos. 1/1959, ordin nr. 381 din 16 iulie.

¹¹⁴ *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, Edit. politică, 1960, p. 684.

¹¹⁵ „Mon. of.”, p. I, nr. 210 din 10 septembrie 1948.

¹¹⁶ *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român*, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 757.

¹¹⁷ *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român*, p. 685.

¹¹⁸ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 89/1950; Arh. Fac. de istorie, dos. burse, 1962—1963.

¹¹⁹ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 151/1948, p. 240—242.

În felul acesta, astăzi învățămîntul universitar este nu numai complet gratuit, dar și cu peste 64% din numărul total al studenților universității bursieri.

Îmbunătățiri simțitoare au fost aduse și asistenței sociale prin reorganizarea oficiului de asistență de pe lângă universitate din februarie 1949¹²⁰, cînd i s-a sporit și bugetul. Pentru asistența medicală, care se dă gratuit și este asigurată printr-o convenție încheiată între Ministerul Învățămîntului și cel al Sănătății¹²¹, în afară de faptul că toate căminele mari dispun de cabinete medicale, mai există o policlinică studentască în blocul „Carpați”, un spital studentesc, unul tbc., un preventoriu etc. Studenților care au nevoie de cură li se asigură tratamentul în stațiunile climatice care li se recomandă.

Ca urmare a reformei, și în privința organizării se va realiza acum în Universitatea din București o reprofilare judicioasă a facultăților. Creșterea numărului studenților și necesitatea lărgirii specializării științifice, în raport cu cerințele practice ale construcției socialismului, au impus înființarea de facultăți noi, aproape pentru fiecare ramură a științei. Astfel, în locul vechii Facultăți de științe au luat ființă facultățile de matematică-fizică, de chimie, de științe naturale și de geologie-geografie. Alte patru facultăți: de filozofie, istorie, filologie, psihologie-pedagogie, s-au născut din vechea facultate de filozofie și litere. Facultatea de drept a devenit facultate de științe juridice, în timp ce vechile facultăți ale universității: medicina, farmacia, medicina veterinară și teologia s-au despărțit de ea, formînd Institutul medico-farmaceutic, Institutul zootehnic-veterinar și Institutul teologic¹²².

Universitatea din București, avînd sarcina de a pregăti cadre superioare atît pentru corpul didactic din învățămînt, cît și specialiști cercetători în diferitele ramuri ale științei pentru nevoile producției, în urma reformei învățămîntului și-a transformat cu totul principiile de organizare și conținutul învățămîntului. Fundamentat pe ideologia marxistă, procesul de învățămînt desfășurat în facultățile ei este strîns legat de necesitățile practice ale desăvîrșirii construcției socialismului în patria noastră. Modificările aduse procesului de învățămînt au fost esențiale în privința conținutului său. Un loc important îl ocupă acum în acest proces cursurile de marxism-leninism, care contribuie nu numai la ridicarea nivelului teoretic-ideologic al procesului de învățămînt, dar și la ridicarea conștiinței socialiste a studenților. Pentru asigurarea predării în bune condiții a acestor cursuri s-au înființat catedre de științe sociale¹²³. În procesul de dezvoltare a conținutului învățămîntului se are încontinuu în vedere progresul economic și social-cultural rapid al țării noastre, rolul mereu crescînd al științei și tehnicii în societatea contemporană, faptul că nivelul cercetării științifice hotărăște tot mai mult perfecționarea și dezvoltarea tehnicii, a producției. De aceea facultățile, secțiile și grupele de specializare care au luat ființă în Universitatea din București, ca și în

¹²⁰ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 153/1948, f. 145.

¹²¹ „Mon. of.”, partea I, nr. 210 din 10 septembrie 1948, art. 65, p. 7456.

¹²² Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 177/1949, f. 14.

¹²³ Ibidem, dos. 153/1948.

celelalte instituții de învățământ superior, corespund atât cerințelor de pregătire de cadre cu înalt nivel de cunoștințe, cât și actualei ramificări și specializări a științelor. Pregătirea studenților se face pe baza unor planuri de învățământ și programe care stabilesc profilul specialităților și asigură un conținut unitar. Pentru asigurarea pregătirii studenților la un nivel corespunzător, planurile de învățământ și programele de curs sînt îmbunătățite an de an, căci nevoia de a le ține în pas cu noile cuceriri ale științei și tehnicii mondiale și cu rapida și complexa dezvoltare a țării noastre o impune. Se urmărește astfel modernizarea diferitelor sectoare ale învățămîntului superior, adaptarea procesului de învățământ la noile cerințe ale practicii, științei și tehnicii, dar și pregătirea multilaterală științifică și ideologică a viitorilor specialiști ai țării. Planurile de învățământ prevăd un număr corespunzător de ore de curs, seminarii, lucrări practice, atât pentru disciplinele de bază, cât și pentru cele noi, aduse la viață de dezvoltarea furtunoasă a științei și tehnicii contemporane.

Din punct de vedere metodologic, se face apel în măsură mereu mai mare la metode pedagogice înaintate de instruire, căutîndu-se perfecționarea conținutului învățămîntului și a predării prin schimbul de experiență sau aflarea altor metode noi.

Un rol important în pregătirea profesională a studenților îl joacă activitatea lor în cadrul cercurilor științifice studențești, controlate și îndrumate de catedrele respective, și mai ales practica în producție și practica pedagogică. De aceea perfecționarea învățămîntului superior a cuprins, ca o latură din cele mai importante, îmbunătățirea practicii în producție și a celei pedagogice a studenților. Practica în producție, ca parte integrantă a procesului de învățământ, are scopul să asigure viitorilor specialiști cunoștințe tehnice și practice temeinice, să-i familiarizeze cu activitatea și problemele viitoarelor lor locuri de muncă. Întreaga activitate desfășurată în universitate este pătrunsă de principiul unității dintre instrucție și educație. În procesul de învățământ nu se urmărește numai pregătirea specialistului de înaltă calificare, ci și pregătirea omului nou, constructor conștient al societății noi, socialiste, militant pentru triumful politicii P.M.R. În acest sens, pe lângă educația făcută prin cursuri și seminare, o serioasă contribuție o aduc la formarea etică a studentului organizațiile U.T.M. și A.S., care, sub îndrumarea organizațiilor de partid, mobilizează pe studenți la realizarea marilor sarcini ce stau în fața universității.

Un rol important în desfășurarea activității didactice-metodice și în cea de cercetare științifică îl au catedrele¹²⁴, care au fost create cu scopul de a deveni unitatea de bază a învățămîntului superior, avînd ca element principal organizarea muncii în colectiv.

Sistemul de învățământ folosește ca formă de bază în procesul predării cursurile, seminarele, lucrările de laborator, consultațiile etc. Frecvența studenților este obligatorie, iar promovarea anului, care începe la 1 octombrie și se termină la sfîrșitul lunii iunie, fiind divizat în două

¹²⁴ Vezi alcătuirea lor în : Ministerul Instrucțiunii, Universitatea din București, *Îndrumător pentru candidații la concursul de admitere, anul universitar 1964—1965*, București, 1964, 313 p.

semestre, se face numai după ce toate examenele și colocviile prevăzute în planul de învățămînt pentru anul respectiv au fost trecute cu succes. Durata cursurilor este de 5 ani. În primii 3 se asigură pregătirea teoretică și practică prin cursurile generale de bază, în ultimii doi urmînd specializarea. La unele facultăți ea începe din anul I. De obicei ultimul an este consacrat pregătirii lucrării de diplomă și a examenului de stat, care încheie studiile universitare, ambele fiind trecute în fața unei comisii de examen de stat, după care cei reușiți sînt declarați diplomați în ramura în care s-au pregătit, avînd dreptul de liberă practică.

Universitatea din București are astăzi 12 facultăți: matematică-mecanică, fizică, chimie, biologie, geologie-geografie, filozofie, istorie, limbă și literatură romînă, științe juridice, limbi și literaturi romanice și clasice, cu o secție de limbi orientale, limbi și literaturi germanice și limbi slave. Ultimele trei facultăți sînt grupate în cadrul Institutului de limbi străine de pe lîngă Universitatea din București, înființat în 1963¹²⁵. Pe lîngă unele dintre aceste facultăți există și cursuri fără frecvență.

Structura actuală a universității oglindește tendința ei de a fi permanent în actualitate, prin introducerea de noi secții și grupe de specializare ori de cîte ori necesitatea dezvoltării științei ar cere-o.

Cadrele didactice ale Universității din București au crescut ca număr în urma mării numărului facultăților, a disciplinelor și studenților. După ce în primii ani ai puterii populare, în baza legii¹²⁶, au fost scoși din universitate acei profesori care propagaseră teorii antiștiințifice și antidemocratice s-a inițiat o largă mișcare de selecționare și promovare a celor mai calificate cadre din alte centre universitare, din învățămîntul mediu și din noii absolvenți ai universității. Statul nostru socialist a promovat astfel în funcțiile didactice și științifice ale Universității din București numeroase elemente dintre cei mai valoroși oameni de știință și tineri dintre cei mai capabili și cu perspectivă de înaltă formare științifică. Nivelul înalt al învățămîntului în Universitatea din București este determinat și de existența în corpul profesoral a unora dintre cele mai mari autorități ale științei romînești, care s-au distins prin aportul lor la dezvoltarea științei noastre, dar și prin activitatea lor obștească. Crescînd an de an, corpul profesoral al Universității din București numără astăzi peste 1 200 de profesori, dintre care unii sînt membri ai Academiei R.P.R. Bucurîndu-se de un larg sprijin din partea statului, pe lîngă fructuoasa muncă didactică ei continuă cu succes în activitatea științifică vechile tradiții ale școlilor științifice romînești, ducînd mai departe prestigiul acestora peste hotare. Astfel, școala romînească de matematică este ilustrată în continuare de profesori ca: Gh. Vrănceanu, autorul unor importante contribuții la studiul spațiilor cu conexiune, la topologia varietăților etc.

Gr. C. Moisil, care în ultimii ani și-a extins preocupările și asupra folosirii mașinilor de calcul în teoria automatelor finite, M. Nicolescu, Caius Iacob, care, pe lîngă problemele matematice ale mecanicii fluidelor, face cercetări și de hidrogazodinamică subterană și de magnetohidrodinamică, Gh.

¹²⁵ Vezi organizarea și desfășurarea activității didactice pentru fiecare facultate, *ibidem*, p. 46 52.

¹²⁶ Arh. Univ. Buc., Rectorat, dos. 149/1948.

Mihoc, actualul rector al universității, specialist în statistica matematică și calculul probabilităților etc.

În fizică continuă a se distinge prof. H. Hulubei prin cercetări de fizica nucleului și prof. Șerban Țițeica în fizica teoretică. În chimie duc o bogată și variată activitate prof. I.G. Murgulescu în ramura chimiei fizice, E. Angelescu în chimia organică, E. Macovschi în biochimie. Pe drumul valoroaselor tradiții ale școlii geologice românești merg preocupările catedrei conduse de prof. M. Filipescu, iar cercetările în domeniul istoriei sînt ilustrate de activitatea unor profesori ca A. Oțetea, Em. Condurachi și alții. În filozofie o activitate bogată se desfășoară în domeniul logicii sub conducerea prof. Athanase Joja, în timp ce în domeniul științelor filologice se distinge activitatea prof. Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur etc.

În universitate, anual, se organizează sesiuni de comunicări științifice, care oglindesc an de an rezultatele științifice la care au ajuns cercetările cadrelor didactice. Multe din ele sînt făcute cunoscute prin publicațiile universității, mai ales prin revista „Analele Universității București”. Ridicarea calificării cadrelor tinere se face prin sistemul aspiranturii, care s-a extins acum la 82 de specialități, numărul aspiranților crescînd și el de la an la an.

Pentru valoarea activității depuse și concretizate în lucrări merituose, multe dintre cadrele didactice ale Universității din București au obținut ca răsplată a strădanilor lor științifice înalte decorații și premii de stat.

Lărgirea continuă a relațiilor economice și culturale ale țării noastre cu tot mai multe țări a făcut ca legăturile Universității din București cu străinătatea să se dezvolte și ele. Profesorii ei participă regulat și activ la diferite congrese și sesiuni științifice, fac comunicări la unele societăți academice și universități, fac parte din organizații cu caracter internațional. Numeroase sînt vizitele oamenilor de știință străini primite de Universitatea din București și an de an crește numărul studenților din foarte multe țări care vin să-i urmeze cursurile. Un schimb sistematic de publicații științifice se desfășoară cu aproape 300 de universități și instituții culturale, iar din 1960 se organizează sub egida sa cursurile de limbă, literatură, istorie și artă populară română pentru profesorii, specialiștii și studenții de peste hotare, ceea ce concură la creșterea continuă a prestigiului ei.

Prin democratizarea învățămîntului și prin reforma din 1948, deschizîndu-se larg porțile universității pentru fiii de muncitori și de țărani muncitori, numărul studenților din facultăți a sporit mereu, cu toate că a crescut și exigența la examenul de admitere. S-a ajuns astfel ca în 1963—1964 cursurile Universității din București să fie urmate de 13 435 de studenți, dintre care mai mult de jumătate (9 224) urmează cursurile de zi, iar 4 211 sînt la învățămîntul fără frecvență. Pătrunderea în facultăți a unui mare număr de fii ai oamenilor muncii a schimbat radical compoziția socială a studențimii. Repartizarea studenților la facultăți a ținut în primul rînd seama de cerințele și de nevoile practice. Statisticile arată acum o situație echilibrată și între numărul băieților și cel al fetelor.

Pentru dezvoltarea armonioasă a studenților Universității din București un rol important îl joacă activitatea cultural-artistică și sportivă. Se organizează cercuri literare, festivaluri artistice, simpozioane, întâlniri sportive. Viața sportivă se dezvoltă în mod organizat, un număr mare de echipe ale universității participă la diferite competiții, în prezent activitatea sportivă desfășurându-se la 14 ramuri de sport, într-unele din ele studenții Universității din București reușind să se afirme chiar în sportul de performanță.

Grija pentru viața studenților se extinde și pe timpul vacanței, studenții care s-au distins în activitatea lor fiind trimiși prin U.A.S.R., în mod gratuit, la odihnă în tabere la munte sau la mare, încât ei beneficiază astăzi, prin grija partidului și a guvernului, de rezultatele unor realizări la care studențimea din timpul regimului burghezo-moșieresc nici nu îndrăznea să viseze.

Spre deosebire de trecut, înfrățiți în munca comună, învață astăzi și activează în organizațiile de masă studențești, alături de studenții români, bucurându-se de aceleași drepturi, și numeroși studenți proveniți din rindul minorităților naționale, fiind lichidate definitiv vrajba și dușmănia rasială din timpul regimului burghezo-moșierimii.

La capătul unui secol de rodnică activitate, Universitatea din București se poate mândri că rolul ce i-a revenit în viața poporului nostru și l-a îndeplinit cu prisosință. Ea a crescut și a format de-a lungul deceniilor și mai ales după eliberarea patriei de sub jugul fascist, numeroase generații de intelectuali, dintre care atîția au adus remarcabile contribuții la dezvoltarea științei mondiale, atrăgînd privirile și prețuirea lumii străine asupra culturii românești, făcînd să sporească renumele școlii noastre superioare. Cu strălucite realizări la activ, „cea mai mare universitate a țării — spunea tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la adunarea festivă consacrată centenarului — va fi și în viitor la înălțimea misiunii de onoare de a forma cadre tot mai numeroase, în măsură să participe activ la opera de ridicare a României socialiste pe culmile progresului și bunăstării, la dezvoltarea științei și culturii, la promovarea gândirii înaintate”¹²⁷.

¹²⁷ „România liberă”, an. XXII, nr. 6 220 din 15 octombrie 1964, p. 1, col. 4.

UNELE DATE NOI CU PRIVIRE LA SITUAȚIA MASELOR POPULARE ÎN PERIOADA 1938—1940 *

DE

VIORICA MOISUC

Politica dusă de cercurile conducătoare din România, în frunte cu regele, în ajunul celui de-al doilea război mondial a avut repercusiuni grave asupra situației maselor populare din România. Măsurile legate de înarmare, accentuarea politicii de concesiuni față de Germania hitleristă și transformarea țării într-o bază de aprovizionare a mașinii de război naziste, mai ales după pactul de la München din septembrie 1938, au fost realizate pe spinarea maselor populare și împotriva voinței și intereselor acestora. Cu toate că în anul 1938 economia României a atins nivelul maxim de dezvoltare în regimul burghezo-moșieresc, aceasta s-a datorat fazei de avânt de după criză a dezvoltării ciclice a economiei și conjuncturii economice politice create de pregătirile militare. Urmărind salvagardarea profiturilor oligarhiei financiare românești în cadrul politicii müncheneze a marilor puteri, dictatura regală instaurată în februarie 1938 a intensificat exploatarea maselor populare, folosindu-se de măsuri teroiste și legislație antimuncitorească, îngrădind din ce în ce mai mult libertățile democratice și înăsprind teroarea polițienească.

Situația mării majorități a muncitorilor, țăranilor, funcționarilor cît și a altor categorii sociale, a prezentat în anii dictaturii regale aspecte de agravare, concretizîndu-se în creșterea impozitelor și taxelor de tot felul, scumpirea articolelor de larg consum, și în primul rînd a alimentelor de bază, scăderea salariilor unor însemnate categorii de salariați, la care se adăugau mărirea zilei de lucru peste durata medie în multe întreprinderi și instituții, și mai ales în cele legate de producția de război, legiuirile antimuncitorești, teroarea polițienească.

* Comunicarea de față își propune să pună în circulație unele date noi referitoare la situația maselor populare din România în anii dictaturii regale, furnizate de documente de arhivă necunoscute, precum și de colecțiile „Monitorul oficial” și „Dezbateri parlamentare” din anii 1938—1940.

O analiză sumară a situației bugetului României pe anii 1938—1940 ilustrează cu claritate sursele veniturilor statului și destinația fondurilor principale. Astfel, în anul financiar 1938—1939, totalul încasărilor era reprezentat de suma de 31 648,6 milioane de lei, din care partea rezultată din impozite era de 21 421,7 milioane de lei (impozite directe 5 589,6 milioane de lei, impozite indirecte 15 832,1 milioane de lei)¹. În anul financiar 1939-1940, din totalul de 34 163,5 milioane de lei, suma provenită din impozite era de 22 665 milioane de lei (impozite directe 6 938, impozite indirecte 15 727 milioane de lei)². În 1940, din totalul încasărilor de 35 542 milioane de lei, impozitele reprezentau 25 289,2 milioane de lei. Sporurile înregistrate la capitolul impozite în anii 1939-1940, față de anul 1938—1939, așa cum reiese din analiza bugetului, au provenit din majorarea unor impozite și taxe mai vechi, ca și din instituirea unor noi impozite și taxe. Astfel s-a sporit cu 20% impozitul comercial, industrial, ca și impozitul pe veniturile profesionale, s-au abrogat scutirile la impozitul mobilier și comercial, s-a trecut sub regim de impunere un important contingent de clădiri, s-a majorat impozitul mobilier de la 14% la 16%. Aceste impozite — suportate de industriași, comercianți, proprietari — erau plătite prin scumpirea mărfurilor destinate micilor consumatori, sporirea chirilor, fiind scoase în ultimă analiză tot din venitul micilor consumatori. S-au pus taxe pe o serie de alte articole de consumație, între care zahărul și petrolul, ca și impozite noi asupra confecțiilor de lină produse în țară³. O mare parte din bugetul pe anii 1938—1939 și 1939—1940 a fost destinat cheltuielilor de înarmare și militarizare. Pentru acoperirea Fondului apărării naționale, au fost instituite impozite grele asupra mării mase a populației, ca, de pildă: taxele de consumație pe făină; cota specială de 2% înființată prin legea nr. 1 345 din 1 aprilie 1938 și majorarea ei la impozitele directe; majorarea taxelor la produsele petroliere (legea din 1 aprilie 1939); contribuția națională excepțională înființată prin legea din 1 aprilie 1940 și care includea: a) taxă de 2% asupra prețurilor tuturor mărfurilor și bunurilor de orice natură puse în vânzare sau în consumație, b) majorarea prețului la spirt și băuturi alcoolice; c) 58% din fondul taxei de 12% *ad valorem* la import și 12% *ad valorem* la exportul de petrol etc. Toate aceste impozite și taxe au dat un total pe anul 1940—1941, de pildă, de 9 369 000 000 de lei, fondul total al F.A.N. în acel an fiind de 12 000 000 000 de lei⁴. Impozitele directe și indirecte, care au înregistrat o curbă în continuă creștere în anii dictaturii regale, apăsau din ce în ce mai greu pe umerii maselor populare⁵. Impozitele și taxele „oficiale” aveau o asemenea elasticitate în aplicabilitatea

¹ Calculat după datele din „Monitorul oficial” (în continuare se va cita „Mon. of.”), nr. 4, partea a III-a, Adunarea Deputaților, ședința din 13 martie 1940. Expozeul făcut de Mitiță Constantinescu, p. 29.

² Ibidem, p. 71.

³ Ibidem, p. 30.

⁴ Calculat după cifrele bugetului F.A.N. publ. în „Mon. of.”, nr. 4, partea a III-a, 1940, p. 143. Vezi și *Anuarul statistic al României 1939—1940*, p. 664.

⁵ Este semnificativă informația pe care o găsim în *Însemnările* lui C. Argetoianu. După un calcul făcut de președintele Camerei de comerț din Ploiești, taxele și impozitele indirecte pe care le suporta o marfă de la intrarea în fabrică și pînă la vânzarea în detaliu consuma-

lor, încît cele mai mari abuzuri ale organelor fiscalului se puteau încadra cu ușurință în litera juridică a taxelor de lege respective. Este de semnalat că în diferite ședințe ale parlamentului din anii 1939—1940 se menționa deseori faptul că taxele, impozitele, abuzurile organelor fiscalului, amenzile exagerate duceau în multe cazuri la ruinarea unui număr însemnat de mici patroni⁶.

Scăderea salariilor unor numeroase categorii de muncitori din industrie, funcționari și a muncitorilor agricoli a fost unul din principalele aspecte ale înrăutățirii situației lor materiale. Astfel, față de 1937 (1937 = 100), salariul real al muncitorilor din România a scăzut la 93 % în 1938, 78 % în 1940 și 75 % în 1941⁷. Legile antimuncitorești votate în 1939 și 1940 au dus la mărirea zilei de lucru peste durata medie și peste 48 de ore pe săptămână. S-au suspendat concediile de odihnă, repausul duminical și sărbătorile legale în întreprinderile industriale și de transporturi⁸. La sfîrșitul anului 1938, din totalul de 1 060 000 de muncitori, funcționari particulari, meseriași salariați existenți în România, 137 000 erau plătiți cu un salariu pînă la 24 de lei pe zi, 247 000 (adică 23 %) aveau salarii între 25 și 45 de lei pe zi, 315 000 (adică 30 %) salarii între 46 și 79 de lei pe zi, iar un număr foarte mic primeau un salariu mai mare⁹. Deci marea majoritate a salariaților primea salarii cu totul neîndestulătoare pentru traiul zilnic. Unii muncitori calificați primeau salarii între 500 și 700 de lei pe săptămână. Erau dese cazurile de decalificare¹⁰.

Situația funcționarilor în anii 1938—1940 s-a agravat. Din totalul de 250 000 de funcționari existenți în România în 1939—1940, peste 90 000 trăiau cu un salariu între 2 200 și 2 500 de lei lunar¹¹. Aceasta reprezenta, după cum recunoștea un deputat într-o ședință a parlamentului din martie 1940, „o sumă imposibilă pentru traiul zilnic”¹². Marea majoritate trăia în condiții de subalimentare.

Salarizarea muncitorilor agricoli a cunoscut unele aspecte de înrăutățire în anii dictaturii regale. Astfel salariile muncitorilor agricoli reveneau pentru o zi de lucru 23—30 de lei pentru bărbați, 19—27 de lei pentru femei, 15—20 de lei pentru copii. „Nivelul lor — aprecia economistul burghez V. Madgearu — este în genere jos”¹³.

torului se ridicau la 55. Aceste taxe se plăteau pentru toate mărfurile, de orice natură, iar pentru produsele alimentare și băuturile spirtoase se mai adăugau încă 9 taxe și impozite. Toate acestea erau suportate de micul cumpărător (C. Argetoianu, *Însemnări zilnice*, caiet 3/1938, p. 4 100).

⁶ Vezi „Mon. of.”, 1940, nr. 4, p. 157—158.

⁷ Calculat după „Lupta de clasă”, 1958, nr. 2, p. 60.

⁸ „Finanțe și industrie”, din 28 iulie 1940, p. 804.

⁹ Calculat după datele din „Mon. of.”, 1939, nr. 6, partea a III-a, p. 110.

¹⁰ O situație foarte grea o aveau, de pildă, muncitorii brutari calificați care lucrau cîte 16 ore pe zi pentru un salariu de 500 de lei pe săptămână, iar maiștrii primeau 700 de lei pe săptămână. Ajutorii de brutari care lucrau 22 de ore pe zi, primeau un salariu săptămînal între 300—400 de lei. În această ramură, calculele făcute de un statistician al timpului (N. Marian) arătau că minimul de salariu în raport cu scumpirea vieții ar fi fost de 1 644 de lei pe săptămână („Dezbateri parlamentare”, 1940, nr. 9, p. 385).

¹¹ Date extrase din „Mon. of.”, 1940, nr. 5, p. 171.

¹² „Dezbateri parlamentare”, „Mon. of.”, 1940, nr. 4, p. 163.

¹³ V. D. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 37—38.

Situația muncitorilor agricoli s-a agravat prin „legea pentru organizarea și încurajarea agriculturii” cu modificările aduse în aprilie 1940. La capitolul „muncitori agricoli” legea deschidea largi posibilități marilor proprietari de pământ, de a exploata munca salariaților agricoli. Astfel se prevedeau motive dintre cele mai variate pentru concedierea muncitorilor (vezi art. 131)¹⁴, completată cu amendă penală pînă la 2 000 de lei (art. 136) și închisoare pînă la 2 luni. Legea aceasta, în jurul căreia burghezia crease mitul „protejării muncitorilor agricoli”, nu specifica nicăieri cantitatea și remunerația muncilor agricole, ele rămînînd la aprecierea proprietarului¹⁵. Legea sublinia în art. 140¹⁶ că nu se aplică muncitorilor agricoli legile de protecție a muncii, măsurile de protejare a muncii copiilor, femeilor și nici legile de asigurare socială, aplicabile muncitorilor industriali și funcționarilor. În același timp însă, art. 141 prevedea că salariul muncitorilor agricoli este impozabil de la suma de 2 000 de lei lunar în sus. Într-o ședință a adunării deputaților din 3 aprilie 1940 un deputat aprecia astfel situația muncitorilor agricoli: „... Sînt într-un hal fără de hal, desculți, nehrăniți și mulți pleacă de pe ogoarele muncite prăpădiți de tot. Ei încep lucrul la 4 dimineața și-l termină la 9 seara — proprietarii aduc această mulțime, ca pe vite, închisă în hambare, unde dorm pe sumanul adus de acasă și luni de zile nu au cu ce să-și spele cămașa”¹⁷.

Situația țărănimii sărace s-a înrăutățit de asemenea în anii dictaturii regale. Statistici burgheze ale timpului arătau că 75 % din populația agricolă posedă pînă la 5 ha pământ, 17,1 % avea de la 5—10 ha, iar 5,5 % de la 10 la 20 ha. Deci majoritatea covârșitoare a țărării avea pământ cu totul insuficient pentru acoperirea nevoilor. Economistul V. Madgearu afirma că marea majoritate a gospodăriilor țărănești nu pot produce necesarul de trai¹⁸. În aceste condiții, luarea în parte a unor loturi mici de pământ de la marii proprietari era un sistem ce continua să fie împovărat. Condițiile învoielilor agricole erau însă atît de grele, încît aminteau de evul mediu. Astfel, contractele de învoieli agricole se făceau de cele mai dese ori în timpul iernii, cînd țaranul isprăvea ultimele rezerve și se adresa moșierului sau arendașului pentru împrumutul de mălai, porumb sau fînă. În Moldova, de pildă, se contracta iarna hectarul de seceră cu 300 de lei, față de prețul real de 700 de lei¹⁹. Cîteva date concrete asupra conținutului învoielilor agricole în anii 1938—1940— așa cum reies din dezbaterile parlamentare — vor putea ilustra raporturile dintre marii proprietari și țărării săraci în această perioadă. Ca sa poată lua 3 pogoane în dijmă de la proprietar, țaranul trebuia să ducă plocon o găină și 10 ouă. După ce arendarea era acceptată, condițiile de învoială pentru 3 pogoane prevedeau ca țaranul să facă gratuit pentru proprietar următoarele munci: a) 2 pogoane cultivate cu grâu sau ovăz secerate cu mîna, cîrate la mașină, treierate (lucrul la mașină îl privea pe țaran ca și

¹⁴ „Mon. of.”, 1940, nr. 17, p. 639.

¹⁵ Este de reținut faptul că cei ce stabileau prețurile muncilor agricole erau președinții camerelor agricole județene (proprietari a minimum 50 ha).

¹⁶ „Mon. of.”, 1940, nr. 17.

¹⁷ „Dezbateri parlamentare”, Adunarea Deputaților, „Mon. of.”, 1940, nr. 17, ședința din 13 aprilie 1940, p. 659.

¹⁸ V. D. Madgearu, *op. cit.*, p. 41.

¹⁹ Vezi „Mon. of.”, 1940, nr. 17, p. 655.

mîncarea lui) și duse la magazie ; b) 2 pogoane arate și semănate cu mîna ; c) 3 pogoane grăpate ; d) 6 zile cu brațele oriunde, la conacul moșiei ; e) 2 zile cu carul oriunde va fi chemat ; f) 1 m de pietriș de adus la curte ; g) o căruță cu gheață adusă la curte ; h) 2 găini și cîte 10 ouă de fiecare învoitor ; i) 6 căruțe de bălegar aduse la moșie ; j) adusul mașinii la locul de treierat ²⁰. În sfîrșit, toamna, cînd proprietarul se prezenta să ia dijma de pe cele 3 pogoane date în parte, aproape toată recolta trecea în hambarele acestuia sub diferite pretexte de neîndeplinire de către țăran a tuturor obligațiilor ce-i reveneau conform contractului de învoială. Într-o ședință a Adunării Deputaților din 4 aprilie 1940 se spunea că, toamna, țăranul care a luat în arendă de la moșieri „nu rămîne decît cu măcinișul și cocenii pentru vite” ²¹. Asemenea învoieli agricole nu erau cazuri izolate. Ele se practicau pretutindeni, cu mici deosebiri de nuanță. Pe moșiile familiei Ghica, pe moșiile Lupșan, în Vlașca și Teleorman, în Moldova, pe moșiile grofilor și ale marilor proprietari romîni din Transilvania, exploatarea atinsese proporții nebănuite și se ajunsese, datorită protestelor opiniei publice, la deschiderea unor anchete. Dar rapoartele anchetelor, care dăduseră la iveală „lucruri înspăimîntătoare”, după cum se semnală într-o ședință a Senatului din 16 martie 1940, „au rămas totuși în părăsire” ²² și nici nu s-a mai revenit asupra lor, situația rămînînd neschimbată. Totuși, situația grea de la sate, semnalată din ce în ce mai des, a determinat adoptarea unor modificări la vechea lege a organizării și încurajării agriculturii mai sus-amintite. În realitate, nu s-a adus nici o schimbare în sistemul învoielilor agricole. Legea era foarte largă în ceea ce privește luarea de daune de către proprietar de la țăranul învoit, mergînd pînă la sechestrarea întregii recolte (art. 115—121, cap. IV) ²³. Printr-o serie întregă de articole, autoritățile comunale și județene erau împuternicite „oficial” să sprijine doleanțele proprietarilor. Pentru proprietari, legea nu prevedea decît o singură obligație, și anume aceea de a pune pămîntul la dispoziția celui ce-l arenda la timpul potrivit efectuării muncilor agricole. În schimb, se fixau nenumărate condiții și obligații pentru cel ce arenda pămîntul, în felul acesta posibilitățile țăranilor de a se plînge autorităților de abuzurile moșierilor și arendașilor fiind și mai mult îngrădite.

În anii 1938—1940, dar mai ales după martie 1939, spolierea de pămînt a țăranilor sub diferite pretexte de către moșieri sau de către stat în favoarea moșierilor sau a unor așa-zise „societăți anonime” pe acțiuni era un fenomen acut. De pildă, în județul Prahova s-au purtat nenumărate procese între societatea forestieră „Drajna” și țărani pentru păduri și izlaz (obștea moșnenilor Pîntești-Stănești și moșnenii din comuna Chiojd s-au judecat cu societatea „Drajna” pentru 10 000 de pogoane de pădure și izlaz). Procesul a fost pierdut de țărani. De asemenea procesul comunei Albinari cu statul pentru dreptul de proprietate asupra unor pămînturi

²⁰ „Mon. of.”, 1940, nr. 18, p. 674.

²¹ „Dezbateri parlamentare”, „Mon. of.”, 1940, nr. 18, partea a III a, Adunarea Deputaților, p. 674.

²² Ibidem, „Mon. of.”, 1940, nr. 6, Senatul, ședința din 16 martie 1940.

²³ „Mon. of.”, 1940, nr. 17, p. 633—636.

arabile și finețe, deși s-a terminat în favoarea țăranilor, decizia dată n-a fost aplicată și respectată de organele în drept²⁴. În alte cazuri, ca, de pildă în fostul județ Trei Scaune, un vechi proces între țăranii dintr-o serie de comune și groful Mickeș s-a sfârșit printr-un decret-lege din 1 martie 1940 prin care s-au donat de către stat grofului Mickeș peste 4 000 iugăre pădure și 500 iugăre pământ arabil aparținând țăranilor²⁵. Același fel de „donații” au fost făcute de stat și epitropiei Sf. Spiridon din Iași, și anume pământul expropriat aceleiași epitropii în vremea reformei agrare, dar care nu fusese împărțit la țăranii așa cum se prevăzuse. Asemenea cazuri au mai fost și în unele județe din Transilvania, în jud. Brăila etc. Mijlocul cel mai răspândit însă de „rotunjire” a moșiilor prin acapararea pământurilor țăărănești a rămas și în această perioadă neplata datoriilor. Împrumuturile la moșier sau cămătar cu dobânzi de 40 și 50% se soldau cu pierderea pământurilor de către datornici. Executările silite în două luni a datoriilor duceau la vinderea pogonului de pământ la un preț derizoriu (de 2 500 de lei, când în mod normal pogonul de pământ arabil se plătea cu 15—20 000 de lei)²⁶. Pierzând avutul, un număr din ce în ce mai mare de mici proprietari de pământ treceau în rîndul proletariatului agricol. Relativ la acest aspect este deosebit de concludent memoriul comitetului de inițiativă al Asociației generale a proprietarilor rurali și urbani din România înaintat Președinției Consiliului de Miniștri în noiembrie 1938²⁷. Ridicîndu-se împotriva legii din 5 august 1938 privitoare la așa-zisa „reglementare” a datoriilor țăărănești, memoriul scotea la iveală situația grea a țăranilor săraci și a proletariatului agricol. Prin legea amintită s-au luat măsuri în vederea achitării de către țăranii datornici a sumelor împrumutate de la băncile rurale și cămătării particulari, cu uriașele dobânzi adunate an de an. În memoriu se sublinia că pentru 100 de lei împrumutată cu dobânzi variînd între 30—60%, țăranul trebuia să înapoieze circa 600 de lei în trei ani sau peste 1 000 de lei în 5 ani. Arătînd că achitarea unor asemenea datorii era practic imposibilă, memoriul atrăgea atenția că situația creată prin legea din 5 august 1938 putea produce „îngrozitoare convulsii sociale”.

O altă cauză a agravării situației maselor muncitoare în perioada 1938—1940 era creșterea costului vieții, paralel cu scăderea salariilor și intensificarea fiscalității. Din datele furnizate chiar de economiștii burghezi, rezultă că numai în 1938 indicele costului vieții a crescut cu 20 de procente față de 1935²⁸. În București, de pildă, centrul cu cea mai numeroasă populație muncitorească, indicele costului vieții a înregistrat în anii dictaturii regale următoarea evoluție:

²⁴ Vezi „Mon. of.”, 1940, nr. 9, p. 390.

²⁵ Ibidem, p. 578. Amintim că procesul Mickeș data de 16 ani și în rezolvarea sa erau interesați și unii membri ai familiei regale.

²⁶ Arh. st. Buc., fond. Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare se va cita Președ. Cons. de Min.), dos. 246/1939, p. 74.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Miliță Constantinescu, *Politica economică aplicată*, vol. I, *Schimburi, monetă, prețuri*, București, Edit. Tiparul Romînesc, S.A.R., 1943. p. 361.

Evoluția costului vieții în București (indice 1933 = 100) →

Anii	Indicele general al costului vieții	Alimente	Îmbrăcăminte, încălțăminte, confecții standard	Combustibil	Apă, lumină, chirie	Transport	Medicamente, diverse
1939	133,4	139,3	142	131,6	133,9	100,4	139,8
ian.	126,6	128	130,4	132,7	127	100	133,1
iul.	131,7	138	137,5	115,4	136,1	100	135,8
dec.	147,4	148,4	170,3	157,5	136,4	102,1	157,4
1940	180	198,9	209,6	189,2	169,1	102,1	154,9
ian.	105,8	162,3	183,3	157,6	137,1	102,1	160
iul.	182,2	202,7	197,4	196,7	173,6	102,1	189
dec.	206,2	237,8	240,6	197,5	191,9	102,1	199
1941	258,9	330	332	236,2	197	113,4	274,6
ian.	214,7	255,4	254,4	197	191,9	102,1	211
iul.	253	319,8	322,8	227,4	192,6	119,7	278,8
dec.	323,7	443,7	423,3	300,9	211,4	119,7	337,4

Din analiza datelor furnizate de tabelul de mai sus reiese că indicele general al costului vieții în București a crescut vertiginos din 1939, când era reprezentat de procentul de 133,4% față de 1933, pentru ca în 1940 să crească la 180%, iar în 1941 să atingă procentul de 258,9% față de 1933. Sporirea cea mai mare a costului vieții s-a înregistrat la capitolele alimente, îmbrăcăminte și medicamente. În iarna grea a anului 1939—1940, scumpirea traiului a atins proporții excesive și, în același timp, o serie de produse de primă necesitate întregii populații, ca petrolul, sarea și lemnul, se găseau numai la prețuri de speulă.

Față de celelalte țări balcanice, în România ritmul creșterii costului vieții a fost cel mai intens în anii 1939—1941³⁰.

La sate, scumpirea costului vieții se resimțea în special în ceea ce privea obiectele de necesitate generală și uneltele agricole. Dacă, de pildă, în 1938 o pereche de opinci se putea cumpăra cu 50—80 de lei, în 1940 prețul se ridicase la 300 de lei. O pereche de bocanci, care costa în 1938 250 de lei, în 1940 ajunsese 600—800 de lei³¹. Țăranii vindeau griul cu 4,40 lei kg și cumpărau pîinea cu 9,60 lei. O sapă costa în 1940 75 de lei, un plug 1 500 de lei. După un calcul făcut de Th. Geantă, reiese că un țăran trebuia să muncească în medie 12 zile pentru o cămașă, 14 zile pentru o pereche de opinci, 50 de zile ca să-și poată cumpăra un plug³².

²⁹ După Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 357.

³⁰ *Ibidem*, p. 361.

³¹ „Mon. of.”, „Dezbateri parlamentare”, Ad. deputațiilor, 1940, nr. 4, p. 167—168

³² *Ibidem*, p. 163.

La înrăutățirea condițiilor de trai de la orașe și sate au contribuit, în afară de cele mai sus-amintite, și o serie întreagă de alți factori ca, de pildă, șomajul. Numeroase fabrici și uzine și-au închis porțile lăsînd pe drumuri mii de muncitori. De pildă în 1939 s-a închis fabrica de mașini agricole din Transilvania, la care lucrau 2 000 de muncitori și mina „Surduc”, de la care au fost concediați mai multe mii de muncitori³³. Într-o ședință a Adunării Deputaților din 15 martie 1940, s-a semnalat faptul că „în preajma iernii zeci de mii de muncitori au fost concediați, mizeria s-a abătut peste mii de muncitori, care încă și astăzi nu au de lucru”³⁴. Cît privește ajutorul de șomaj, acesta exista doar cu numele. Concentrările masive ce se făceau în perioada 1939—1940 au accentuat starea de sărăcie a maselor. Patronii refuzau să plătească familiilor concentraților ajutoarele stabilite prin lege, iar proprietarii aruncau zeci de mii de familii în stradă pentru neplata chirii. Legile adoptate în primăvara anului 1940 pentru prelungirea contractelor de închiriere a familiilor celor concentrați și pentru ajutorul material ce trebuia plătit de către întreprinderile particulare soților concentraților nu au soluționat situația, ci, dimpotrivă, au deschis seria unor interminabile procese între cele două părți.

Rechizițiile pentru armată, mai ales de vite, au fost de asemenea o sarcină grea ce apăsa asupra maselor țărănimii sărace în special. Chiar în parlamentul burghez se arăta că această măsură, îndeosebi repartizarea rechizițiilor, a produs mari nemulțumiri în sînul țărănimii. Țăranilor săraci li s-a luat de multe ori unica vită de muncă pe care o aveau. În numeroase regiuni din țară se ajunsese în 1940 la dispariția boilor de muncă. Pe țară, numărul bovinelor a scăzut de la 4 160 000 în 1939, la 3 700 000 în 1940³⁵. Mai mult de jumătate din populația sătească nu avea în primăvara lui 1940 nici o vacă cu lapte³⁶. Un raport secret al Siguranței statului din vara anului 1940 adresat primului ministru, confirma faptul că „la țară, în urma concentrărilor prelungite, a lipsei mîinii de lucru, a rechizițiilor și altor vexațiuni, clocotește . . . o stare de spirit care așteaptă doar o scînteie ca să izbucnească”³⁷.

În aceste condiții, standardul de viață al maselor muncitoare de la orașe și sate a scăzut în mod accentuat, cunoscînd rare momente de redresare.

Gradul de mizerie în care se zbăteau muncitorii și țărani săraci era recunoscut chiar de cercurile guvernante. Într-o ședință a Senatului din martie 1940, se arăta că „în mahalalele Bucureștiului sînt locuințe de 2/2 m²

³³ După „Коммунистический интернационал“, 1939, nr. 10, p. 36—42.

³⁴ „Dezbateri parlamentare”, Adunarea Deputaților, ședința din 15 martie 1940, „Mon. of.”, nr. 6, partea a III-a, p. 278.

³⁵ După o statistică întocmită în 1940, de Ministerul Agriculturii pentru documentarea deputaților, în „Dezbateri parlamentare” Adunarea Deputaților, „Mon. of.”, 1940, nr. 8, partea a III-a, p. 359.

³⁶ Ibidem, p. 335. Referitor la gradul de înapoiere a agriculturii în România, statistica amintită arăta că „se face agricultură cum se făcea acum 100 de ani în urmă” (p. 335).

³⁷ Arh. M.A.E., fond. 71, România, anul 1940, ianuarie—august, vol. 8, General. Material informativ al Siguranței generale.

construite din scîndură, vărute pe dinafară, în care locuiesc familii întregi³⁸. La sate, starea de sărăcie se completa cu lipsa de pămînt, amenziile, abuzurile perceptorilor. Era cunoscut faptul că standardul de viață al țăranului în România în această perioadă era cel mai scăzut din toată Europa. Nu este inutil a aminti aici de așa-zisele „surplusuri” de cereale pe care moșierimea și burghezia romînă s-au străduit, începînd cu anul 1938, să le plaseze pe diferite piețe și pe care pînă la urmă le-au vîndut Germaniei hitleriste. Aceste „surplusuri” nu derivau decît dintr-o permanentă subnutriție a maselor populare, atrăgînd după sine șirul de boli cunoscute vechii Romîni, ca pelagra și tuberculoza, care făceau ravagii la periferiile orașelor și în lumea satelor. Exprimînd această situație, Th. Geantă spunea într-o ședință a Camerei din 13 martie 1940 că „bogăția noastră o constituie suma tuturor săracilor din Romînia”³⁹.

Analizînd situația grea a maselor muncitoare de la orașe și sate în anii dictaturii regale, P. C. R. o aprecia astfel într-un manifest editat în aprilie 1940: „... Concentrările se țin lanț, scumpetea nemaipomenită, taxe și impozite tîlhărești, întreg acest jaf organizat de dictatura regală a adus muncitorimea la sapă de lemn”⁴⁰.

Sfidînd realitățile existente, unii economiști și politicieni, apologeți ai regimului, căutau justificări și explicații ale situației grele a maselor populare în teorii pseudostiințifice decretate de la tribună ca adevăruri absolute, ca „densitatea de nesuportat” a populației la sate sau „nepriceperea și lenea” țăranilor⁴¹. În Senat se ajunsese la liniștitoare concluzie, adoptată de un număr însemnat de senatori, că scumpirea vieții în România ar fi un fenomen obiectiv, care ar demonstra „o viață civilizată”. Se considera că a lupta împotriva scumpirii produselor înseamnă a „dezechilibra armonia economiei”⁴².

Nu este inutil să amintim că în această perioadă, în care situația grea a majorității muncitorilor, țăranilor și funcționarilor atinsese un grad ridicat, fraudele, mita și jaful la care participau marii capitaliști și politicieni luau o amploare mereu mai mare⁴³.

³⁸ „Dezbateri parlamentare”, Senatul, „Mon. of.”, nr. 5, partea a III-a, ședința din 15 martie 1940, p. 78. În aceeași ședință s-a semnalat unul dintre aspectele semnificative ale Asigurărilor sociale acordate muncitorilor. La dispensarele asigurărilor sociale un medic avea de consultat minimum 60 de bolnavi într-o oră. „Examenul medical se reduce numai la faptul că bolnavul intră pe o ușă, medicul îl întreabă cum îl cheamă, ce îl doare și apoi îi scrie prafurile potrivite sau nepotrivite cu boala, pentru ca să-l trimită cît mai repede acasă”.

³⁹ „Dezbateri parlamentare”, Adunarea Deputaților, „Mon. of.”, partea a III-a, ședința din 13 martie, p. 163.

⁴⁰ Arh. Inst. de istorie a partidului, manifest editat în aprilie 1940 de Comitetul regional din Moldova al P.C.R.

⁴¹ Vezi „Finanțe și industrie”, 1 septembrie 1940, p. 889, și „Dezbateri parlamentare”, Adunarea Deputaților, „Mon. of.”, partea a III-a, 1940, nr. 17 din 3 aprilie 1940, p. 654.

⁴² „Dezbaterile parlamentare”, Senatul, „Mon. of.”, partea a III-a, 20 martie 1940, p. 361.

⁴³ Astfel la fabrica I.A.R.-Brașov, unde se construiau motoare pentru avioanele comandate în Italia, s-a înscenat inginerului-șef un mare proces pentru niște așa-zise „fraude”, cu scopul de a se compromite și scoate din uz o serie de îmbunătățiri aduse procesului de fabricație, care ar fi dus cu timpul la abandonarea comenzilor în Italia. Anumite cercuri capitaliste erau interesate în păstrarea integrală a acestor comenzi (vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, caiet 1/1938, p. 3 363—3 365). La jumătatea lunii octombrie 1938 a fost remaniat Ministerul de Război, nemaiputîndu-se acoperi fraudele și furturile în legătură cu înzestrarea armatei

Totodată, pentru asigurarea profiturilor marilor moșieri și a exportatorilor de cereale în condițiile comerțului cu Germania pe bază de *clearing*, regimul dictaturii regale a luat o serie de măsuri. În septembrie 1938 s-a votat legea pentru valorificarea grâului („Monitorul oficial” din 2 septembrie 1938, legea nr. 2 786 pentru valorificarea grâului), prin care s-a prevăzut ca „primele de valorificare” să se acorde nu numai pentru exporturile efectuate cu plata în devize forte, ci și pentru exporturile de grâu cu plata în devize slabe, precum și pentru exporturile în devize lăsate la libera negociere. Deși s-a menționat că în aceste cazuri B. N. R. va acorda primele numai atunci când exportul se efectuează într-o proporție de cel puțin 40 % în devize libere, totuși s-a deschis posibilitatea largă de a se acorda astfel de prime în orice împrejurare și s-a precizat că se puteau aproba prime și atunci când valoarea exportului în devize libere reprezenta mai puțin de 10 % din total. Aceste măsuri luate în favoarea mării moșierimi n-au avut un caracter izolat. Ele erau doar un aspect al politicii destinate să mărească beneficiile claselor dominante pe seama exploatării maselor.

În același timp, profiturile marilor capitaliști au crescut neîntrerupt de pe urma speculațiilor comerciale cu puterile beligerante. Industria petrolieră, ca și alte ramuri industriale, băncile, societățile de credit au înregistrat o sporire serioasă a beneficiilor în anii dictaturii regale și în special în perioada „neutralității”. Oligarhia financiară din România și-a însușit o parte însemnată a acestor beneficii. Astfel C. Argetoianu era președinte și membru în consiliile de administrație a treisprezece dintre cele mai mari întreprinderi industriale și bancare; I. Bujoiu, ministru al economiei în 1939 făcea parte din conducerea a șapte întreprinderi și bănci; Gr. Gafencu, ministru de externe în anii 1939—1940 participa la cinci întreprinderi și bănci; V. Tilea, ministrul României la Londra participa la douăsprezece mari întreprinderi industriale și bănci, printre care „Mica”, „Prahova” etc.; Mircea Cancicov, ministru al economiei în 1940, participa la „Reșița”, „Steaua română” și la alte șapte mari întreprinderi; I. Gigurtu, prim-ministru în 1940, de numele căruia se leagă semnarea dictatului de la Viena, era coproprietar la șaptesprezece mari întreprinderi și bănci, printre care „Mica” și „Aur”, minele de aur „Breaza”, „Silvarom” etc.; familia Brătianu era coproprietară la 36 de societăți industriale, bancare și de credit; C. Garoflid, N. Malaxa, Max Auschnit, A. Mocsony, E. Ballif, S. Flondor, E. Urdăreanu, apropiați colaboratori ai regelui, dețineau o parte importantă a capitalului a numeroase bănci și întreprinderi⁴⁴. În fruntea oligarhiei financiare stătea regele, cel mai mare bancher, industriaș și moșier. „Dictatura regală — seria „Scînteia” în 1939 — asigură câștiguri fabuloase capitaliștilor și moșierilor prin livrare de mărfuri în țările beligerante. Hienele trusturilor și cartelurilor încasează sute de milioane și

cu armament și echipament. Generalul Glatz, lucrînd mină în mină cu Malaxa, a alcătuit numeroase rapoarte false asupra sumelor cheltuite. „Sute de milioane lei — nota Argetoianu în *Însemnările* sale, referindu-se la această chestiune — i s-au dat avansuri lui Malaxa, din care o bună parte au fost cheltuite pentru alte scopuri decît apărarea națională...” (vezi C. Argetoianu, *op. cit.*, caiet 4/1938, p. 4 569).

⁴⁴ Date extrase din „Compass, Finanzielles Jahrbuch”, Viena, 1940, 1941, 1942, 1943.

miliarde din furniturile de război și prin specula cu scumpirea mărfurilor de consumație”⁴⁵.

Clasele exploatatoare, care reprezentau mai puțin de 10% din populația țării, își însușeau o parte mult mai mare din venitul național decât masele muncitoare, care reprezentau 90% din populație.

Înrăutățirea situației clasei muncitoare din România în anii dictaturii regale, concomitent cu restrângerea libertăților democratice, adoptarea constituției din 1938, legiurile antimuncitorești, din care cea mai grea a fost legea breslelor⁴⁶, militarizarea economiei, pregătirile de război și înăsprirea teroarei împotriva muncitorilor, exercitată de organele de stat și organizațiile fasciste, au dus la ascuțirea luptei de clasă. În fruntea luptei maselor pentru drepturi și libertăți democratice, împotriva fascizării țării și a politicii externe de pactizare cu agresorul, se aflau comuniștii. În anii 1936—1940, P. C. R. a depus o muncă susținută de atragere a unor mase cât mai mari de muncitori, țărani, funcționari, intelectuali în lupta împotriva politicii regimului dictaturii regale. În acest scop au fost îmbinate mijloacele de luptă ilegale și legale, desfășurându-se o permanentă activitate de lămurire, îndemnând și organizând acțiuni cu caracter revendicativ, antifascist și antirăzboinic. S-a intensificat munca de propagandă prin celule de partid nou înființate în cercuri mai largi de oameni. Rapoartele și buletinele informative ale prefecturilor și jandarmeriilor menționau în 1938 o activitate intensă a celulelor comuniste pentru organizare de greve și strângere de fonduri pentru deținuții politici. De asemenea rapoartele arătau că la îndemnul comuniștilor se țineau regulat conferințe „împotriva guvernului”⁴⁷. La atelierele C. F. R. - Pașcani se intensificase activitatea comuniștilor în rîndul muncitorilor ceferiști⁴⁸. Rapoartele jandarmeriilor regionale subliniau cu îngrijorare: „Comunismul își accentuează activitatea... și aplicînd noi metode, încă neobișnuite pînă în prezent”⁴⁹. Rapoartele inspectorilor administrativi semnalau „creșterea stării de agitație a maselor”. Revendicările generale de mărire a salariilor, de scădere a prețurilor, de micșorare a zilei de muncă se împleteau cu revendicări privind reprimirea muncitorilor concediați, libertatea de organizare, libertatea de întrunire etc. În acest sens sînt semnificative acțiunile muncitorilor minieri din Valea Jiului, în iulie 1938, pentru contract colectiv. Raportul inspectorului general administrativ, Victor Hodor, din 13 august 1938

⁴⁵ Arh. Inst. de istorie a partidului, „Scînteia”, an. IX, nr. 25 din 28 noiembrie 1939.

⁴⁶ Prin legea din 12 octombrie 1938 au fost desființate sindicatele și Confederația Generală a Muncii și înlocuite prin bresle, care urmau să-și desfășoare activitatea sub controlul direct al organelor statului burghezo-moșieresc, și în primul rînd al poliției. Este interesantă definirea dată breslelor și scopului urmărit prin crearea lor într-o ședință a Senatului din 15 martie 1940: „... Breslele sînt organizațiuni care dirijează nemulțumirile celor mulți... Breslele sînt niște instituțiuni aproape reformiste, pentru că ele fac toate eforturile omenești pentru ca nemulțumirile salariaților să fie îndrumate pe o cale sănătoasă și să găsească un punct de armonizare între patroni și salariați. Acesta este rolul breslelor” (Dezbateri parlamentare, Senatul, „Mon. of.”, nr. 5, partea a III-a, p. 78).

⁴⁷ Vezi Arh. Palatului, LXXII, varia, 12.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem, Inspectoratul general al jandarmeriei, strict secret. Buletin informativ asupra situației interne, nr. 3 pe luna martie 1938, LXXII, varia 12, f. 21.

referitor la „starea de spirit a populației din Ardeal și Banat” arată că în Valea Jiului „pensiile s-au redus la mai puțin de jumătate față de 1932”⁵⁰. La Petroșani, din cauza lipsei alimentelor și a prețurilor ridicate, continua raportul, „se pregătește o grevă . . . care, prin solidaritatea muncitorilor, se poate generaliza”⁵¹. În ciuda situației constatate de însuși inspectorul amintit, secretarul social-democrat al Uniunii muncitorilor în fier, metal și chimice din regiune informa autoritățile superioare că „în sinul muncitorilor din această regiune domnește liniște și ei se încadrează în spiritul regimului nou de ordine”⁵². Muncitorii de la Societatea U.D.R. au organizat în primăvara anului 1938 o serie de manifestații cerind modificarea contractului colectiv în favoarea lor și au protestat împotriva reducerii zilelor de lucru la 12—15 lunar⁵³. În toamna anului 1938 a avut loc o puternică mișcare a muncitorilor docheri din Brăila și Galați pentru îmbunătățirea condițiilor de lucru, înlăturarea vătăfii, împotriva legii de organizare a muncii în porturi, împotriva concedierilor, pentru ajutoare de șomaj. În decembrie 1938, din cauza condițiilor grele de lucru și a scăderii salariilor, muncitorii docheri din Brăila și Galați au făcut plângeri, cerind înlăturarea echipelor de muncă a foștilor vătăfi și abrogarea legii de organizare a muncii în porturi, în urma căreia — arăta plângerea — „negustorii și agenții de vapoare au găsit mijlocul de a specula nevoile muncitorilor”⁵⁴. Pentru a dezbinda pe muncitori, căpitănia portului Galați angaja muncitori din alte porturi, în special din portul Reni, cu salarii mai mici. În această situație, docherii din Galați și Brăila au început lupta pentru cartelări, stabilind prețuri fixe pentru munca în porturi. Muncitorii din portul Constanța s-au solidarizat cu cei din Brăila și Galați, reușind să aibă câștig de cauză⁵⁵. În aceeași perioadă au avut loc manifestații de protest împotriva concedierilor și reducerii salariilor în numeroase întreprinderi industriale, ca de pildă la întreprinderile Cisdădie-Tălmăci, Sadu-Sibiu, Fabrica de sticlă „Putna”-Rădăuți⁵⁶, uzinele de emailat și modelat din Mediaș⁵⁷ etc.

Față de creșterea tot mai puternică a exploatării, de întreținerea teroarei și a politicii de concesi, față de Germania nazistă, împotriva intereselor întregului popor, masele populare în frunte cu muncitorii, sub conducerea P. C. R., au protestat în cursul anilor 1939—1940 prin greve, demonstrații, mitinguri și numeroase acțiuni revendicative. În vara anului 1939, o puternică mișcare de protest au organizat

⁵⁰ Arh. st. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., dos. 39/1938, f. 13—15.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Arh. Palatului, Inspectoratul general al jandarmeriei, Serviciul Jandarmeriei. Strict secret, Buletin informativ asupra situației interne nr. 3 pe luna martie 1938, LXXII, varia 12, f. 14. Asemenea acțiuni erau semnalate de acest buletin și la mina Cozla, jud. Caraș, la minele de cărbuni Băgara și Arghieși-Ticu, jud. Cluj, mina de cărbuni Aninoasa, jud. Hunedoara etc.

⁵⁴ Arh. st. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., dos. 245/1939, f. 6—7.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Arh. Palatului, LXXII, varia 12, Rapoartele Inspectoratului regiunilor de jandarmi din Brașov, Cernăuți, Cluj, Timișoara etc.

⁵⁷ Arh. st. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., dos. 245/1939, f. 37, etc.

muncitorii de pe șantierul căii ferate Bumbești-Livezeni împotriva condițiilor inumane de lucru, a salariilor de mizerie, a tratamentului la care erau supuși de întreprinderea „Emil Prager”⁵⁸. Tot în această perioadă au avut loc numeroase proteste ale muncitorilor față de înscrierea forțată în F. R. N. și față de obligația decumpărare a „bonurilor pentru înzestrarea armatei” în valori de 100 și 500 de lei și cu dobândă de 4%. O astfel de acțiune a avut loc la fabrica COMO din București, la 11 februarie 1940, cu ocazia creării în fabrică a gărzilor F.R.N. În raportul Prefecturii poliției capitalei referitor la această acțiune, se arăta că, imediat ce au aflat de intențiile direcției, muncitorii „răzvrățiți”, în frunte cu Gheroghe Prodan, Petre Ștefan și alții, „au început propagandă de la om la om în scopul de a discredită acțiunea de organizare a gărzilor, pe care o prezentau drept o manevră a patronilor pentru a le impune un regim de muncă după placul lor”⁵⁹. P.C.R. a desfășurat o puternică acțiune de lămurire a maselor asupra caracterului așa-numitelor „gărzi naționale”. Într-un manifest editat de C. C. al P. C. R. în iulie 1939 se spunea : „Gărzile naționale sînt destinate să formeze cadre de bătăuși, spărgători de greve, sabotori ai luptelor muncitorești și țărănești, să propage ura de rasă, ... să creeze cadre de provocatori și asasini pentru asasinarea conducătorilor mișcărilor revoluționare antifasciste și democratice”⁶⁰.

Agravarea situației maselor exploatare de la sate a determinat în decursul întregii etape 1938—1940 acțiuni de protest ale țăranilor îndreptate împotriva politicii de aspirare dusă de regim. Încă la începutul anului 1938, în multe localități din țară, țăranii s-au ridicat împotriva votării noii constituții în februarie 1938⁶¹. Rapoartele jandarmeriilor menționau asemenea acțiuni într-o serie de comune din fostele județe Mureș, Ilfov, Teleorman, unde țăranii au fost „instigați de învățători și comuniști”⁶².

În numeroase regiuni țăranii au protestat față de mărirea impozitelor, înmulțirea taxelor, scumpirea vieții. În Transilvania, țăranii s-au opus votării noii constituții, susținînd că aceasta nu le va aduce „nimic bun”⁶³. Un mare număr de țărani, considerați ca „ațîțători” la această

⁵⁸ Arh. st. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., Raportul comisiei de anchetă la șantierul căii ferate Bumbești-Livezeni, dos. 365/1939, f. 73—75. Sînt concludente cîteva constatări ale comisiei de anchetă : „...Barăcile în care sînt adăpostiți muncitorii sînt în stare de primitivitate și sălbăticie : fără ventilație, cu geamuri sparte, fără așternuturi, fără sobe, murdare, igrasioase ; de sub barăci izvorăsc pîrliase care fac ca zidurile să fie în permanență complet îmbibate cu apă. Au paturi suprapuse, construite din scinduri de tot felul de dimensiuni și sprijinite pe lemne”. Vizita medicală, continua raportul „este încredințată pentru toți muncitorii din Valea Jiului, unei singure persoane, dr. Frumușeanu din Tg.-Jiu, care nu vine nici măcar o dată pe săptămînă”. În ceea ce privește salarizarea, arăta raportul, „ea este insuficientă”. Muncitorii au protestat și față de reținerile foarte mari din salarii, care li se făceau fără să li se dea explicații. Pe șantierul amintit, conducerea obișnuia să concedieze nemotivat numeroși muncitori pentru a angaja alții cu lefuri mai mici.

⁵⁹ Arh. st. Buc., fond. Președ. Cons. de Min., dos. 342/1939, f. 114. Raport al Prefecturii poliției Municipiului București, serv. poliției sociale, februarie 1940.

⁶⁰ Arh. Inst. de istorie a partidului, manifest iulie 1939, editat de C.C. al P.C.R.

⁶¹ Arh. Palatului, Inspectoratul general al jandarmeriei, Buletin informativ asupra situației interne pe luna martie 1938, LXXII, varia, 12, f. 3—4.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

acțiune, au fost arestați și înaintați Parchetului tribunalului Corpului 6 armată din Cluj⁶⁴. Foarte frecvente erau ciocnirile între țărani nemulțumiți și reprezentanții fiscului sau jandarmi. În rapoartele jandarmeriilor locale asupra situației interne în primul trimestru al anului 1938 se menționau asemenea ciocniri. De pildă, în județul Prahova, în comunele Tânceni și Cornetu-Cuib, șeful postului de jandarmi a fost dezarmat și bătut „în timp ce da concurs organelor fiscului” în ziua de 15 martie 1938⁶⁵. În comuna Dranavățu, județul Romanai, primarul și notarul au fost bătuți în localul primăriei de țărani chemați să achite datoriile către fisc⁶⁶. În comuna Spini, județul Hunedoara, șeful postului de jandarmi și mai mulți jandarmi au fost dezarmați și bătuți de țărani cu ocazia unei percheziții⁶⁷. În comunele Bușu și Rocșoreni din județul Mehedinți, „organele fiscului au fost împiedicate să-și facă datoria” de către țărani răzvrățiți⁶⁸, comunica un raport al jandarmeriei. Asemenea acte de nesupunere și revoltă au avut loc și în comunele Cornu-Caprii și Poreaca, județul Iași, în comunele Siculeni, Sînt-Matei, Gănești, Ciceu din județul Ciuc, în comuna Viștea de Jos, județul Făgăraș, în numeroase comune din județul Constanța etc.⁶⁹. Rapoartele jandarmeriilor locale subliniau că în sate se înmulțeau cazurile de injurii la adresa regelui și a poliției dusă de cercurile conducătoare, așa-numitele cazuri de „lez-majestate”, pentru care erau trimiși în fața tribunalelor sute de țărani⁷⁰. În cursul anului 1938, acțiunile de protest ale țăranilor împotriva oprimirii fiscale, a exploatării moșierilor și a terorii polițienești s-au înmulțit, luînd forme violente. Referindu-se la această situație, Argetoianu nota în *Însemnările* sale: „La țară, din cauza strășniciei prefectilor, care pun oamenii la muncă cu 20 lei pe zi, nemulțumire mare. La orașe tot așa, din cauza impozitelor crescute. În guvern toți sînt fierți cu patriarhul în frunte”⁷¹. Starea de nemulțumire generală din țară, care s-a accentuat la sfîrșitul anului 1939 și începutul anului 1940, în condițiile realizării tot mai pronunțate a subordonării față de Germania hitleristă, devenise alarmantă pentru clasele exploataatoare. La conferința pe țară a procurorilor generali și a prefectilor de județe, în legătură cu menținerea „ordinii”, care s-a ținut în luna februarie 1939, ministrul justiției atrăgea atenția asupra faptului că „tulburările din urmă, care pun la grea încercare liniștea și siguranța statului, constituie

⁶⁴ Arh. Palatului, Inspectoratul general al jandarmeriei, Buletin informativ asupra situației interne pe luna martie 1938, LXXII, varia 12, f. 3.

⁶⁵ Abuzurile și cruzimea percepților față de țărani datornici erau recunoscute. Documentele vremii arată că „în mod direct percepții și agenții fiscului umblau prin comune după încasarea dărilor și, negăsindu-i acasă pe țărani, rupeau ușile, intrînd în case, rupînd lăzile, sechestrău veșmintele de acolo, ba chiar li și băteau pe țărani”, „Dezbateri parlamentare”, Adunarea Deputaților, „Mon. of.”, nr. 6, ședința din 27 iunie 1939, p. 119. Memoriu înaintat Camerei de țărani din jud. Vlașca și Teleorman.

⁶⁶ Ibidem, f. 38.

⁶⁷ Ibidem, f. 39.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem, f. 40 și urm.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ C. Argetoianu, *op. cit.*, caiet 2/1938, p. 3 728.

o problemă gravă, pe care justiția nu poate s-o ignoreze. Justiția — sublinia acesta — nu poate să rămână indiferentă în fața dezordinilor publice, care pun în primejdie nu numai siguranța, dar chiar și existența statului”⁷².

Încheierea tratatului economic romîno-german din martie 1939 și etapele următoare ale politicii de concesiuni dusă de regimul dictaturii regale față de Germania hitleristă s-au realizat pe seama exploatării maselor muncitoare de la orașe și sate, a înăsprii terorii polițieneste. Anii 1939 și, mai ales, 1940 au cunoscut o creștere puternică a luptei maselor în frunte cu comuniștii împotriva politicii regimului. Teama de o revoluție internă, ca și dorința de a-și salva dominația, au determinat cercurile politice cele mai reacționare din România, șefii fostelor partide „istorice”, să opteze pentru înlocuirea regimului dictaturii regale, compromis definitiv prin dictatul de la Viena, cu o dictatură militară de mîină forte. Într-o broșură editată în februarie 1941, P. C. R., analizînd această situație, arăta : „Marii capitaliști și moșieri romîni, pentru salvarea intereselor generale ale claselor stăpînitoare, în actuala situație catastrofală a țării . . . , au instituit regimul militar în frunte cu generalul Antonescu, *neadmițînd decît politica dictaturii militare* . . .”⁷³. În condițiile terorii interne, a stării de asediu, a regimului polițienesc romîn și german, P. C. R. a stat în fruntea maselor, apărînd ferm interesele poporului și independența țării. „*În anii întunecați ai dictaturii fasciste — a aratat tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la a 40-a aniversare a creării partidului — cînd clasele exploatoare au împins țara în prăpastia războiului criminal antisovietic, alături de Germania hitleristă, partidul comunist a fost singura forță politică care s-a ridicat în apărarea intereselor naționale, pentru ieșirea Romîniei din acest război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste*”⁷⁴. Demascînd caracterul politicii duse de dictatura militară-fascistă, mobilizînd la luptă toate forțele antifasciste în frunte cu comuniștii, P. C. R. a organizat și condus insurecția armată din august 1944, care a marcat începutul revoluției populare în România.

⁷² „Universul” din 1 martie 1939.

⁷³ *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, ed. a 2-a, București, E.P.L.P., 1953, p. 338.

⁷⁴ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 437.

RĂSPÎNDIREA ȘI PROHIBIREA CĂRȚII ROMÎNEȘTI ÎN EPOCA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR BADEA CÎRȚAN ȘI ROLUL SĂU ÎN CULTURA ROMÎNEASCĂ

DE

V. CURTICĂPEANU

Perioada care a urmat revoluției burghezo-democratice din 1848—1849 din Transilvania a cunoscut progrese însemnate în toate domeniile. Anul 1848 a înfățișat pe scena istoriei viguroasa generație de cărturari burghezi care, în frunte cu elementele revoluționare, încep să se afirme pe plan politic ca militanți și reprezentanți ai maselor. Ca fii de țărani și de negustori, de preoți rurali și de mici nobili sau funcționari, apăsați de către nobilimea și aristocrația maghiară aceștia devin exponenți ideologici ai burgheziei transilvănene în dezvoltare, ceea ce face ca întreaga lor luptă să se desfășoare în primul rînd în jurul problemei naționale, antrenînd pe această cale mase ale poporului din ce în ce mai largi, ducînd astfel la extinderea sferei de luptă socială pe plan național. Acest proces corespundea necesităților vitale ale poporului român, majoritar în Transilvania, și legilor obiective de dezvoltare a societății moderne¹.

Unul din mijloacele specifice de afirmare a burgheziei românești era lupta pe plan cultural care se desfășoară în această perioadă pe linia necesităților de ridicare a maselor populare însetate de cultură și constituie calea cea mai eficace de trezire a poporului la conștiința existenței sale naționale.

Burghezia românească din Transilvania și-a canalizat de la începuturile sale acțiunile de luptă pe făgașul dezvoltării învățămîntului, al publicării cărților, apoi a foilor și ziarelor, al răspîndirii lor în mase cît mai largi, promovînd astfel propriile sale idealuri și tendințe de emancipare pe plan social și național. Pe această linie se înscrie bogata producție de cărți apărute mai ales în secolele XVIII—XIX, cînd generația Școlii ardelenе, în frunte cu S. Micu, G. Șincai și P. Maior, a făcut primul pas impor-

¹ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 537.

tant, depășind canoanele bisericii, spre domenii strâns legate de istoria poporului, a limbii, spre aspecte ce întrezăreau perspectivele unor interese practice pentru ideologia noii pături care începea să se afirme tot mai puternic.

Cărțile tipărite în Maramureș², Brașov, Sibiu și la Blaj, cele tipărite în „Crăiasca tipografie” de la Buda sau la Viena au constituit un izvor bogat de idei privind istoria, limba și literatura românească și au avut o largă circulație și răspîndire din Transilvania în Țara Românească și Moldova nu numai în epoca apariției lor, ci și în tot decursul secolului al XIX-lea³.

După Unirea Principatelor, datorită noilor condiții de dezvoltare culturală de aici, procesul de pătrundere a cărților și de răspîndire a ideilor capătă un sens invers. La acest proces contribuie în cea mai mare măsură dascălii ardeleni trecuți în Muntenia și Moldova, mai ales după revoluția din 1848. Grupată în jurul „Academiei Romîne” și al „Astrei”, intelectualitatea burgheză din vechea Romînie ca și din Transilvania care se afla sub dominația Austro-Ungariei participă intens în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la viața științifică și culturală românească prin sesiunile științifice ale Academiei Romîne, prin adunările generale ale „Astrei”, în publicistică, ducînd o acțiune largă de răspîndire a cărților, broșurilor și ziarelor dintr-o parte în alta a Carpaților, mai ales în Transilvania. Acum apar numeroase cărți și publicații importante, la care colaborează cărturarii din ambele părți ale Carpaților, menite a fi de folos întregului popor român; publicațiile romînești de toate genurile sînt căutate și circulă tot mai intens pătrunzînd în satele și orașele din Transilvania în ciuda tuturor opreliștilor guvernelor moșierimii și aristocrației statului dualist ungar.

Expresia vădită a politicii de oprimare a romînilor pe plan cultural o constituie numeroasele măsuri legislative legate de numele unor reprezentanți ai aristocrației maghiare, ca Berzevičzy, Trefort, Appony ș.a., care au avut menirea să înăbușe avîntul spre cultură, urmărind să mențină poporul român în beznă și incultură mai ales după 1867. O soartă deosebit de grea a avut publicistica romînească, a cărei istorie e străbătută de nenumărate procese de presă, suspendări de ziare, amenzi repetate ale redactorilor de gazete, întemnițări etc. Aproape că nu exista lună a anului fără să fi avut loc undeva în țară vreun proces împotriva vreunui redactor sau publicist român. Ca urmare, numărul cărților tipărite în Transilvania a scăzut treptat, manualele școlare romînești fiind supuse unei severe cenzuri.

² Cf. P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba romînă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 117-191.

³ La tipografia de la Buda, reprezentanții Școlii ardeleni au tipărit între 1780 și 1861 peste 230 de cărți romînești: bucoavne și catehisme pentru „școlile naționale romînești”, cărți bisericești, căuți de istorie națională și filologie, care au fost răspîndite atît în Transilvania cît și în Țara Romînească și Moldova, întocmai cum își împărtășia Zaharia Carcalechi de la Buda vestita sa revistă „Biblioteca romînească” în satele și orașele din întreaga țară. Cf. Andrei Veress, *Tipografia romînească din Buda*, în „Boabe de griu”, an. III, 1932, p. 593-612; Ion Mușlea, *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei romînești în Ardeal*, în „Gînd românesc”, 1939, nr. 10-12, p. 415-423.

În aceste împrejurări, gazetele și revistele — puține cite erau — luptau din răsputeri pentru a-și putea menține existența⁴; românii — supuși monarhiei austro-ungare — aduceau ziare, broșuri și calendare, cărți școlare și științifice din vechea Romînie, făcînd o largă publicitate cărților și tipăriturilor apărute aici.

În cele ce urmează ne propunem să înfățișăm unele aspecte și modalități de răspîndire a cărților și tipăriturilor rominești în Transilvania, precum și măsurile de reprimare a acestei acțiuni și să punem totodată în lumină sensurile istorice ale acestui fenomen, puțin studiat în literatura noastră de specialitate.

Forme de răspîndire a tipăriturilor din vechea Romînie în Transilvania.

Pătrunderea cărților, revistelor și ziarelor din vechea Romînie în Transilvania e consemnată în presa vremii ca un fenomen ascendent și organizat. În paginile ziarelor și revistelor din Transilvania sînt nelipsite mențiunile de cărți și ziare care apar în centrele urbane de peste munți; uneori se fac simple referiri la titlurile unor publicații, alteori e prezentat conținutul pe larg și folosul pe care-l aduc cititorului cărțile apărute aici. În primii ani ai secolului al XX-lea aflăm chiar de existența unor depozite de cărți în Transilvania puse în circulație sub formă de „biblioteci de vînzare”. Acestea sînt anunțate ca fiind proprietatea unor persoane. Astfel în 1901 ziarul „Tribuna” din Sibiu anunță lista de cărți a „bibliotecii” lui Emilian Micu din Belinț (Comitatul Timiș-Torontal) recomandînd-o spre cumpărare celor interesați⁵. Conținutul acestei „biblioteci” dovedește pătrunderea în Transilvania a unui mare număr de cărți științifice și literare apărute în București, Iași, Craiova și alte orașe din vechea Romînie. Că această bibliotecă era altceva decît ceea ce părea a fi o simplă vînzare de bibliotecă putem deduce și din faptul că ea conținea multe lucrări *apărute chiar în anul în care era pusă în vînzare*. Și mai evident ne apare acest lucru cu doi ani mai tîrziu, în 1903, cînd același Emilian Micu anunță desfacerea „bibliotecii” sale într-o formă deosebită, de sucursală, în alte localități⁶. Ziarul „Tribuna” de la începutul anului 1903, dă următorul anunț în legătură cu aceste cărți: „La d-l Corneliu Nicolescu se află de vînzare următoarele cărți din biblioteca d-lui Emilian Micu, în Checia (comitatul Timiș-Torontal)”. Biblioteca lui Corneliu Nicolescu care se pune acum în vînzare e completată atît cu cărți vechi cît mai ales cu cărți *apărute în 1902*. Nu e greu de presupus că „biblioteca” lui E. Micu reprezenta unul din centrele de răspîndire în mod organizat și clandestin a cărților în Transilvania. Această bibliotecă, ca și altele, era alimentată și ținută la zi cu cele mai noi cărți din vechea Romînie. În 1910, în același

⁴ Cf. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a 2-a, 1963, p. 533; T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale romînilor de sub coroana ungară*, vol. VI, VII, VIII, Sibiu, 1⁹¹³.

⁵ „Tribuna”, 1901, nr. 3, p. 12. Lista bibliotecii lui Emilian Micu cuprinde un număr de 526 de titluri, în ordinea alfabetică. Anunțul, pe o pagină întregă, e însoțit de următorul text: „La domnul Emilian Micu din Belinț, Timiș-Torontal, se află în vînzare următoarele cărți din biblioteca sa”.

⁶ „Tribuna”, 1903, nr. 7 din 14 (27) ianuarie p. 3.

judet Timiș, în comuna Topolovățul Mare, aflăm tipărit un catalog al bibliotecii învățătorului Ștefan Gherga⁷ care conține un bogat număr de cărți și reviste, atingînd cifra de 1 565 de publicații. În acest catalog găsim lucrări istorice și literare, manuale scrise de cei mai cunoscuți oameni de știință și cultură printre care N. Iorga, D. Bolintineanu ș.a.

Un interes deosebit prezintă literatura marxistă tradusă în vechea Romînie și răspîndită peste munți. În puținii săi ani de existență, ziarul „Adevărul” din Budapesta a dus o largă acțiune de popularizare și răspîndire a literaturii marxiste printre romîni din Transilvania. În pagina a patra găsim frecvent anunțul: „Următoarele cărți romînești de propagandă se află de vînzare la librăria ziarului «Népszava», József-Körut, 18”. În numărul din 27 septembrie 1904, ziarul „Adevărul” din Budapesta adaugă la cărțile amintite: „Revista ideii”, romanul lui Cernișevski *Ce-i de făcut Socialismul și caracterele sale, Determinismul social. Idealul tinerimii*, și anunțul: „Răspîndiți broșura: *Ce vor socialiștii romîni*”? În numărul din 8 noiembrie întîlnim anunțul: „Lumina se răspîndește prin scrieri. De aceea partidul nostru se îngrijește ca prietenii noștri să aibă ocaziunea a citi. Vom avea cărți. Deocamdată însă am adus cărți din Romînia. Se pot căpăta la partid”. În anul următor, însă, această activitate nu mai poate fi continuată, căci numeroase numere sînt confiscate tocmai pentru acest motiv⁸. În mai multe numere consecutiv sînt înșirate titluri ca: *Manifestul comunist*⁹, *Socialismul utopic și științific*¹⁰, *Socialismul și intelectualii* de Paul Lafargue, *Ce este și ce vrea socialismul*¹¹, *Studii asupra socialismului în Romînia, Rusia revoluționară*¹² de Nikitin P. *Noua epistolă pentru muncitori și țărani*¹³ și altele. Acestea sînt primele opere ale literaturii marxiste traduse și tipărite în limba romînă în orașele din vechea Romînie: București, Iași, Craiova, de unde erau difuzate în Transilvania cu scopul de a răspîndi ideile socialismului științific printre muncitorii romîni de aici. *Capitalul* lui K. Marx, scrierile lui W. Liebknecht, A. Bebel etc. au pătruns în Romînia încă în timpul războiului pentru independență, prin intermediul cercurilor revoluționare ruse din Geneva, Paris, Londra etc.¹⁴. În primele rînduri ale acțiunii de răspîndire a operelor lui Marx și Engels se află revista „Contemporanul”, apoi „Emanciparea”, „Revista olteană”, „Dacia viitoare”, „Telegraful”, „Munca”, „Lumea nouă”, „Romînia muncitoare”, „Viitorul social”, „Revista socială”, „Drepturile omului”, „Critica socială”, „Familia” și altele¹⁵.

⁷ *Catalogul bibliotecii lui Șt. Gherga din Topolovățul Mare, jud. Timișoara.*

⁸ Sînt confiscate de cenzură numerele din 31 ianuarie, 14 februarie, 28 februarie și 1 noiembrie 1904, iar în 1905 ziarul își restrînge mult activitatea: de la un număr săptămînal se ajunge la un număr pe lună.

⁹ Traducerea lui Panait Mușoiu, Iași, Stabiliment Miron Costin, 1892, 64 p.

¹⁰ Tradusă și prefațată de Panait Mușoiu, București, tip. Weiss, 1891.

¹¹ Prezentare după Craioveanu, Craiova, 1896, 54 p., apărută în biblioteca ziarului „Lumca nouă”.

¹² Traducere de Panait Mușoiu, București, 1893, 32 p.

¹³ București, Tip. traducătorilor asociați Marinescu și Șerban, 1899, 31 p.

¹⁴ *Documente privind istoria Romîniei, Războiul de independență. 1877—1878*, vol. I, partea I, p. 569, 734, 738, 752, 767, 768.

¹⁵ Cf. *Începuturile răspîndirii textelor marxiste în Romînia*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, II, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 11—27.

Rolul revistei „Contemporanul” se impune treptat în concepția vremii prin poziția sa militantă și prin popularizarea unor texte din literatura marxistă.

Pentru a putea răzbate prin rețeaua deasă a controlului vămii, numeroase reviste și cărți au ajuns din vechea Românie în Transilvania în coperte false, de culori diferite, cu titluri schimbate și inofensive. Astfel, *Istoria românilor* a lui N. Iorga apare cu titlurile : „De-ale noastre”, „Cultura cartofului” ș.a.

Despre cea mai frecventă publicație expedită peste munți prin astfel de mijloace vorbește scriitorul Ion Agîrbiceanu în amintirile sale. „În curînd după apariția ei, « Viața romînească » — relatează el — a fost oprită să intre în monarhia austro-ungară. Dar ea tot venea cu alte titluri : « Primăvară », « Pagini literare », și cred că și altele de care nu-mi aduc aminte”. Referindu-se la aceeași revistă și la același scriitor, colaborator al „Vieții romînești” căruia îi era expedită prin poșta această publicație, ca de altfel multora din scriitorii și colaboratorii din Transilvania, D. Șt. Petruțiu identifică o serie de exemplare cu titluri fictive sub care aceasta pătrundea în Transilvania. Astfel „Viața romînească”, pe lângă numele amintite de Agîrbiceanu, mai purta următoarele titluri : „Revista literară și științifică” (1908), București, „Literatură și știință” (nr. 6 și 7 din 1908), Iași ; „Pagini critice” (1908), Iași ; „Revista contemporană” (1908) Iași ; „Revista științifică și literară” (1911 și 1914), Iași ; „Ceahlăul” Iași. Examinînd conținutul, numele colaboratorilor, formatul și tiparul acestor exemplare cu nume diferite, reiese limpede că e vorba de revista „Viața romînească”, camuflată într-un înveliș conspirativ pentru a putea ajunge la destinație. În exemplarul care poartă titlul „Revista contemporană” nr. 10 este publicată povestirea „Luminița” de Agîrbiceanu, la fel și în „Pagini critice” nr. 8 (1908) e cuprinsă nuvela „Fefelega”¹⁶.

În scopul difuzării în Transilvania a revistei „Dacia viitoare”, care apărea la Paris, era organizată o rețea de difuzori voluntari în centrele mai importante, iar diversele numere ale revistei pătrund tot cu „coperte false”, uneori sub titlul revistei „Contemporanul” sau împachetate în coletele cu care era expedită din Paris revista medicală „Ce Reveil”. Referindu-se la acest fenomen pe care l-a cunoscut îndeaproape fiind unul din cei mai de seamă sprijinitori ai răspîndirii culturii romînești, marele istoric N. Iorga scria în 1930 : „« Neamul romînesc », oprit oficial de nu știu cîte ori, trecea granița ungurească sub titluri ca : « Primăvara », « Vara », « Toamna », « Iarna ». Istoria Romînilor o expediau satisfăcuți poștașii maghiari, sub dulcele titlu de « Cultura cartofilor, după cele mai nouă metode, traducere din limba maghiară »”¹⁷.

Dar cea mai mare parte a cărților și ziarele din vechea Românie nu mai ajungeau în mîna vameșilor și poștașilor fiind trecute direct de cei ce urcau și coborau Carpații în permanență în călătoriile lor zilnice dintr-o parte în alta a țării. Aceștia puneau cărțile direct în mîna cititorului setos de slovă romînească. Cei mai activi răspînditori de cărți au fost cărturarii

¹⁶ „Steaua”, an. VII, 1956, nr. 5, p. 4.

¹⁷ N. Iorga, *Liga culturală*, în „Boabe de grîu”, 1930, p. 455.

și librării, dascălii satelor și în aceeași măsură negustorii, țărani și mai târziu muncitorii. Un rol însemnat au avut în acest fenomen „mocanii” și mărginenii din zonele de contact dintre cele trei țări românești, cei din Țara Birsei, satele săcelene, cele din zona Branului, apoi cele din zona dintre Brețcu și Covasna, din părțile Făgărașului etc.; mai ales oierii din aceste zone erau cunoscuți ca negustori ambulanți și, totodată, ca colportori de cărți. Nenumăratele rapoarte ale organelor polițienesti consemnează și urmăresc activitatea acestora. Mai des sînt amintiți „făclierii” și „iconorii”, intelectuali care se ocupă cu răspîndirea de cărți¹⁸.

Badea Cîrțan și rolul său în acțiunea de răspîndire a cărților. Unul dintre cei mai cunoscuți răspînditori de cărți care timp de trei decenii a trecut în permanență munții, urcînd și coborînd cu desaga încărcată de cărți prin locuri neumblate și știute numai de el, și pe care le numea plastic „vama cucului”, a fost țărănul cioban Gheorghe Cîrțan¹⁹. Născut în timpul revoluției din 1848—1849 la poalele muntelui Bîlea în satul Oprea-Cîrțișoara de sub Negoi, din oameni nevoiași, Gheorghe Cîrțan a crescut în munții Făgărașului, unde de mic copil a cunoscut viața aspră de cioban colindînd culmile și văile Carpaților pentru a-și agonisi traiul zilnic. Dotat cu un dezvoltat simț al curiozității, pătrunde prin toate coclaurile și poienile munților și, mînat de dorința de-a afla „ce neam de oameni vecuiește pe celălalt versant al Carpaților”, a coborît adesea cu turma sa văile riurilor și a făcut calea lungă pînă în Bărăgan. În tovărășia unui oier pe nume Ion Cotigă, originar din Săcelele Brașovului, un pasionat al lecturii și care purta pe samarul său o întregă bibliotecă, tînărul cioban prinde gustul cărții, prin luminișul codrilor și pe întinsul stepei Bărăganului începe să silabisească, apoi în curînd să citească ziare și cărți întregi. Îl pasionează cu deosebire istoria și devine astfel un admirator înflăcărat

¹⁸ Arhiva Inst. de istorie — Cluj, fond. Min. Interne din Budapesta, pachet. anii 1885—1914; vezi și *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, sub red. acad. C. Daicoviciu și prof. M. Constantinescu, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 134.

¹⁹ Despre interesanta și deosebit de importanta activitate culturală desfășurată de ciobanul cărturar, cunoscut sub numele de Badea Cîrțan s-au mai scris unele lucrări. Cele câteva articole și broșuri apărute înainte de 23 August 1944 au în general un caracter de povestiri romantate: Sextil Pușcariu, *Dor de ducă*, în „Semănătorul”, I, 1901, p. 36; N. Ioga, *Un fanatic lăran al romantismului*, în „Neamul românesc literar”, an. II, 1911, nr. 31 din 14 august; Ștefan Alexiu, *Badea Cîrțan*, în „Gazeta cărților”, Ploiești, an. V, 1935, nr. 5—6; Stoiie Stoițescu, *Amintiri despre Badea Cîrțan. O viață împlinită ca o poveste*, București, 1936, 182 p.; Miron Budac și N. Budac, *Badea Cîrțan, propagandist român (1849—1911)*, București, 1939, 20 p.; Auril P. Bănuț, *Gheorghe Cîrțan*, Sibiu, 1927 („Biblioteca populară a Asociațiunii”, XVII, nr. 151); O. Măteș, *Viața de basm a lui Badea Cîrțan*, Timișoara, 1939; N. Georgescu-Tistu, *Un cioban: Badea Cîrțan în serviciul unirii românilor*, în volumul omagial C. Giurescu, București, 1944, p. 462—470. Un material documentar deosebit de prețios a publicat prof. I. Bozdoc, pe baza consultării arhivei Prefecturii din Brașov, care este de fapt arhiva Ministerului de Interne din Budapesta, în lucrarea sa: *Statul polițist, material documentar dintr-o arhivă secretă brașoveană*, Sibiu, 1944, 100 p. O serie de documente folosite de I. Bozdog au fost identificate de noi în fondul Arhiva Inst. de istorie—Cluj, fond. Min. Interne Budapesta, în diverse pachete, anii 1885—1918. În 1960, pe baza unor materiale documentare noi sau mai puțin cunoscute am publicat un rezumat al actualului studiu, intitulat: *Aus dem Kampf der Siebenbürger Rumänen um kulturelle Entwicklung am Ende des XIX. Jh. und Anfang des XX. Jh.*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 511—531; cf. și cap. „Dezvoltarea culturii (1848—1918)”, în *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 533—534.

al faptelor strămoșilor. Îi cad în mână tot felul de cărți, de la *Cronica* lui Șincai pînă la cele mai noi lucrări de istoria romînilor; îl impresionează puternic o serie de evenimente și personalități din istoria țării; Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare sînt pentru Cîrțan eroi fără asemănare, iar răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, ca și revoluția de la 1848, evenimente mărețe.

Rămîne de-a dreptul copleșit de constatarea revelatorie pentru el că poporul romîn este de origine latină. Ferm convins că el, ciobanul de la Cîrțișoara, se trage din neamul care a cucerit odinioară lumea, nu-și poate stăpîni entuziasmul și, amețit de ideea „gloriei străbune”, își părăsește turma și pleacă în capitala țării, la București. Aici e impresionat de clădiri înalte și străzi largi cum nu mai văzuse niciodată; se oprește cu admirație la statuia lui Mihai Viteazul, la picioarele căruia doarme nopți de-a rîndul, nefiindu-i străină încercarea lui Mihai de a uni cele trei țări romîne sub sceptrul său. Face calea întoarsă, aducînd la Cîrțișoara ziare, cărți, tablouri din București, apoi iar se duce și, încetul cu încetul, își găsește rostul vieții în ducerea și aducerea cărților dintr-o parte în alta a Carpaților.

Lectura din cărțile de istorie are o influență puternică asupra lui Gheorghe Cîrțan, căci o dată cu izbucnirea războiului de independență din 1877 se înrolează și el alături de mulți ardeleni, ca voluntar, pentru a pleca pe front împotriva turcilor. După ce este încorporat la Roșiorii de Vede rămîne dezamăgit, pentru că n-a avut prilejul să ajungă în prima linie de bătălie. Se întoarce la Cîrțișoara, de unde e încorporat în armata austro-ungară într-o localitate din Bosnia și stă pînă în 1881. După demobilizare pleacă din nou la București, unde vizitează muzee de artă, școli, redacții de ziare, librării.

Intrat în contact cu viața culturală, obișnuit cu lectura cărților de istorie pentru care avea o adevărată pasiune, în mintea lui Cîrțan s-a născut dorința fierbinte de a răspîndi știința de carte și de a face cunoscută istoria poporului printre romîni de sub stăpînirea austro-ungară. În inchipuirea lui naivă știința de carte era unicul mijloc pentru scuturarea lanțurilor robiei de pe grumazul maselor. În acest scop el considera suficient ca poporul să poată citi cărți, să-și cunoască trecutul și mai ales originea latină. Bogata literatură istorică a școlii latiniste a secolului al XVIII-lea, precum și literatura secolului al XIX-lea cu care intrase în contact și care lăsase urme adînci asupra minții vioaie a țaranului, au făcut din acesta un iluminist întîrziat, naiv, romantic, dar plin de acțiune și de o perseverență rară în idealul său de luminare a poporului prin răspîndirea cărților.

Ziarul socialist „Adevărul” din Budapesta, aducînd la cunoștință cititorilor vizita pe care a făcut-o Badea Cîrțan redacției sale, relatează: „Acest om e cunoscut de întreaga lume, el călătorește prin toate părțile, de unde-și aduce tot felul de cărți și foi și le păstrează, pentru a face o bibliotecă, pentru cei lipsiți de carte, ca să citească și să se lumineze”²⁰.

²⁰ Badea Cîrțan la redacția noastră, în „Adevărul”, din 5 iunie 1904, p. 2-3.

Primul depozit și l-a făcut la București, la Școala superioară de arte și meserii, din str. Polizu, apoi într-o odăiță la subsol într-o casă din str. Occident²¹. Un alt depozit „de trecere” își făcuse Cîrțan în mușii Bucegi, în casa lui Nestor Ureche din Poiana de la Anini ; de aici se îndrepta prin Valea Cerbului spre Transilvania²². Un alt contemporan al său din Iași ne mărturisește că „nu era început de primăvară fără ca Badea Cîrțan să nu vie la Iași și să cutreiere școală cu școală, începînd cu universitatea, cu redacțiile ziarelor și sfîrșind cu librăriile, de unde aduna cărți pentru a le duce fraților din Ardeal”²³.

Veșnic pe drumuri, țărănul cărturar căuta cărți pe unde putea, le încărcă în desagi, apoi urca munții îndreptîndu-se spre Transilvania, umblînd din sat în sat, unde le lăsa pentru a fi citite de locuitori. După un timp Cîrțan se ivea din nou cu alte cărți, pe care le lăsa, luînd pe cele vechi, le ducea în alt sat și așa mai departe, dînd viață unei adevărate *bibliotecă circulante*²⁴.

Nu puțini au fost aceia care l-au văzut prin lume cu traista plină de cărți împărțind din ele și îndemnînd la citit. Un contemporan l-a văzut pe Cîrțan la Predeal, stînd de vorbă cu un funcționar și întrebîndu-l dacă a terminat de citit cartea împrumutată. Cîrțan i-a mărturisit apoi că „dă cărți să citească și la săraci. Cartea îi bună, că te luminează — spunea el —, dar sînt mulți care nu le mai dau înapoi, și eu nu vreau să citească numai unul”²⁵. „*Ardelenii noștri* — spunea unui alt contemporan — trăiesc ca niște vite, cu grumazul sub bîtă... ; fiindcă n-au lumină, își duc amărîtul lor trai de cîrțițe sub pămînt... , n-au lumină căci n-au învățătură și n-au învățătură fiindcă n-au cărți. Cărți le trebuie !”. Și a început să colinde pretutindeni, să strîngă cărți pentru a le da de citit compatrioților săi, după cum spunea el „să capete Ardealul învățătură”. A străbătut „țara” în lung și în lat, cînd la București, cînd la Iași, cînd la Blaj, cînd la Craiova ori la Oradea și a devenit „nobil cerșetor de cărți”, pe la gimnazii și licee, pe la „preparandii”, la redacțiile ziarelor și revistelor, la librării și pe la intelectualii satelor și orașelor, la instituții etc. În această nobilă misiune, pe care și-a ales-o, a intrat în contact cu numeroși oameni de cultură printre care în primul rînd V. A. Urechia, Gr. Tocilescu, I. L. Caragiale, Duiliu Zamfirescu, N. Iorga ș.a.²⁶.

²¹ Nestor Ureche, *Badea Cîrțan*, în „Universul” din 15 noiembrie, 1930, p. 1—2.

²² *Ibidem*.

²³ Rudolf Sutzu, *25 ani de la moartea lui Badea Cîrțan. Cînd venea Badea Cîrțan la Iași*, în „Lumea” din 29 iunie, 1936, p. 4.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Const. Graur, *Cîțiva inși*, în „Biblioteca Dimineța”, 1902, p. 54.

²⁶ În inventarul depozitului său de cărți confiscate sînt menționate pe trei coloane 64 de nume de persoane, majoritatea intelectuali, profesori, directori de școli, învățători, avocați, oameni politici, cu care Cîrțan purta corespondență. Aici aflăm menționate fotografiile, scrisori, felicitări, cărți de vizită cu adrese și alte notițe. Printre numele cele mai însemnate cu care Cîrțan era în corespondență sînt : V. G. Morțun, C. Rădulescu-Motru, Elena și George Coșbuc, Lodovico Gravinelli, dr. Em. Elefterescu ș.a. Tot aici se găsesc menționate două petiții, în care Cîrțan cere mai multe cărți de la Ministerul Cultelor din București, iar alta e adresată Ministerului Agriculturii, Industrii, Comerțului și Domeniilor, cerînd permisiune de liberă călătorie pe căile ferate ale României. Cf. Bibl. Acad. R.P.R., Secția manuscrise, ms. nr. 4 709, sub nr. 4 597,4 602, 4 615.

Într-o scrisoare de la sfârșitul anului 1896 către ziarul „Tribuna” Cîrțan relatează că în una dintre numeroasele sale călătorii în România a intrat în contact cu multă lume. „Aflați — scrie el — că în România am petrecut bine cu studenții la Fălticeni, la Baia . . . Am petrecut în capitală împreună cu mulți romîni luminați, cu domni Coșbuc și Vlahuță am petrecut bine . . . Am petrecut cu mulți țărani, de care mult m-am bucurat”²⁷.

Multe din cărțile răspîndite de el i-au fost puse la îndemîină de către intelectualii la care apela adesea, elevi, învățători, profesori, avocați, medici, oameni de cultură. Cîrțan ia legătură în acest scop și cu oameni politici și chiar cu unele organe oficiale din vechea Romînie. Începînd din 1892, activitatea lui Cîrțan coincide cu acțiunea largă de răspîndire a culturii întreprinsă de „Liga culturală” din București. Activitatea în cadrul „Ligii” face din Cîrțan un personaj binecunoscut în toată țara și chiar peste hotare. La curent cu evenimentele importante ale vremii, Cîrțan a suferit adesea rigurile poliției pentru participarea sa la o serie de acțiuni politice cum au fost conferința de la Sibiu din 1881, cu ocazia creării partidului național român, procesul Memorandului din 1892 ș.a.

Pentru elevii școlilor pe care le vizita adesea sau pentru țărani intelectuali legați de popor, Cîrțan a însemnat întotdeauna nu numai un element de curiozitate, ci în primul rînd omul cu desaga plină de cărți și ziare, venit din mari depărtări cu noutăți de tot felul. În amintirile sale E. Bucuța referindu-se la vizitele repetate în București ale lui Cîrțan scria : „Parcă-l văd în curtea liceului nostru Sf. Sava . . . Îl înconjuraseră băieții și-l iscodeau . . . De-ați avea batăr niște cărți să-mi dați — spunea el — căci le duc și le las la noi pe la sate. E o bucurie ca atunci cînd se întorc primăvara berzele. Ajunge vestea înainte mea că Badea Cîrțan a venit din țară și m-așteaptă toți. Nu vă îngrijiiți, că mă iartă finanții la graniță. Că doar nu-s eu așa de prost, să merg de-a dreptul și să le cad în palmă. Mai trec și prin « vama cucului », că aia e vama romînească, nu te întrebă nimeni de unde vii și unde te duci decît frunza verde . . . Eu cerșese lumină pentru cei ce sînt ținuți în întuneric”²⁸. Același cărturar ne povestește că, „venind dincoace de Carpați, Gheorghe Cîrțan lua pe rînd toți oamenii noștri mari, mai ales istorici, ca să le vorbească despre ceea ce-l durea pe el. De la fiecare ieșea cel puțin cu 2—3 cărți în desagă pentru acasă”²⁹. Pentru cercurile conservatoare, rupte de realitățile epocii și pentru cei care nu înțelegeau rosturile adevărate ale acțiunii lui, Cîrțan constituia un subiect de zeflemea, de anecdotă și caricatură, uneori apărînd în paginile unor reviste satirice cum era „Furnica” lui Ranetti și Țăranu.

În mintea lui Cîrțan se înrădăcinase dorința de a se duce la Roma, avînd convingerea fermă că „leagănul neamului” este acolo unde se află *Columna lui Traian*, că numai acolo va afla adevărul în întregime asupra originii romane a poporului, că numai la Roma va găsi înțelegere și sprijin pentru dezrobirea fraților săi. Voia să ajungă cu orice preț în cetatea

²⁷ „Tribuna” din noiembrie 1896, p. 62.

²⁸ Emanoil Bucuța, *O amintire*, în „Revista Colegiului național Sf. Sava”, 1936, p. 19.

²⁹ *Ibidem*.

care a dat atîția oameni însemnați și să sărute o dată Columna lui Traian, „a taichii Traian, drăguțul”, cum îl numește el ³⁰.

La începutul lui ianuarie 1896 își pune în practică mărețu-i plan și, după o cale de două săptămîni de mers pe jos, abia sosește la Pesta. Terminîndu-și merindele se angajează muncitor la un olar. Își reia după cîtva timp firul cîlătoriei, trecînd prin Viena, și după 23 de zile de mers pe jos sosește la Roma, la sfîrșitul lunii februarie. În martie 1896 Cîrțan se plimba „triumfător” pe străzile Romei privit cu curiozitate de către trecători. De îndată ce află Columna lui Traian se prosternă la picioarele ei, și presăra pumnul de țărînă și boabele de grîu aduse din Cîrțișoara ca semn de omagiu din partea „fiilor îndepărtați ai taichii Traian”. E atît de mișcat de măreția monumentului, încît îl admiră ore în șir, iar în prima noapte doarme pe cojocul său la picioarele columnei. Poliția Romei e frapată de apariția în zorii dimineții a străinului care după port și înfățișare era identic cu ostașii de pe columnă, iar în coloanele unor ziare evenimentul era consemnat cu titluri sugestive. La Roma stă patru săptămîni, vizitează monumentele de artă, face drumul pînă la Neapole, Florența, Veneția, Ancona și alte orașe. Apariția lui Cîrțan în costumul său țărănesc a produs o puternică impresie nu numai în rîndul populației din orașele Italiei, ci și în cercurile oficiale de la Roma. Astfel, prin intermediul ministrului Romîniei la Roma, Cîrțan e prezentat marchizului Pandolfi care dă un banchet în cinstea lui. A cunoscut cu această ocazie și a stat de vorba cu o serie de reprezentanți ai vieții publice italiene. Cu o fotografie de 2 metri a columnei și cu o desagă de cărți în spinare, Cîrțan se întoarce tot pe jos, în primăvara aceluiași an, spre satul său, arzînd de nerăbdare să arate confracților „trofeul” pentru care se ostenise atîta. Nu apucă să intre în Cîrțișoara și doi jandarmi îi confiscară sulul de hîrtii și cărțile aduse, amenințîndu-l cu închisoarea. Uimit de această fărădelege pleacă în anul următor la Viena să se plîngă împăratului. Nereușind să patrundă lasă o jalbă la cancelarie și se întoarce dezamăgit la Pesta pentru a se plînge primului ministru Tisza István. Este primit și ascultat prin translatorul Huszár Antal. Cîrțan se plînge arătînd acestuia că patru căruțe de cărți, patrusprezece zloți de argint i-au luat jandarmii și l-au dus ferecat în temniță la Brașov ³¹. La întrebările puse de Tisza asupra provenienței cărților, Cîrțan răspunde: „Am luat cărțile de unde au fost și le-am dat celor care n-au avut. Atît! Ori ți se pare faptă slabă să-l deștepți pe cel din întuneric?”. Neprimind răspunsul dorit, Cîrțan dă primului ministru al Ungariei tăioasa replică: „Chiar dacă vor arde jandarmii toate cărțile romînești din Ardeal, gîndești că vom rămîne pe-ntuneric? Ne dă ea drăguța Romînie... cîte vrem” ³².

Neastîmpărul și curiozitatea de a vedea și cunoaște locuri și oameni l-au îndemnat pe Cîrțan și la alte călătorii. În 1896 trece prin Viena și Zürich spre Franța, unde a stat trei săptămîni. Primit cu entuziasm de către studenții romîni din capitala Franței, a vizitat monumente culturale. Tot acum încearcă să plece în Spania, dar nu reușește să ajungă decît pînă la

³⁰ Sextil Pușcariu, *Dor de ducă*, în „Semănătorul”, I, 1901, p. 36.

³¹ A. P. Banuț, *op. cit.*, p. 6.

³² *Ibidem*.

Genova. De aici se îndreaptă spre Roma, orașul său preferat, fiind găzduit de contele Gubernatis și de cardinalul Rampolla³³.

Cu doi ani mai târziu, în 1899, cu ocazia congresului orientaliștilor din Roma, la care au participat peste 700 de delegați din 40 de țări, numele lui Cîrțan a devenit cunoscut de către toți participanții la congres, jucînd și un rol propagandistic însemnat pentru delegația romînă.

Din proprie inițiativă sau, poate, îndemnat de cercurile politice ale vremii, Cîrțan își face apariția pentru a treia oară la Roma în toil lucrărilor congresului. La propunerea lui Gubernatis, delegația romînă îi încredințează lui Cîrțan misiunea de a depune coroana de bronz la Columna lui Traian, moment consemnat de presa vremii. Revista franceză „L'Illustration” din Paris l-a fotografiat între mulțimile prezente și sergenții italieni, care dau onorul unui „fratello exotic”³⁴. La această serbare au luat parte multe personalități culturale și politice din Europa, printre care și ministrul instrucțiunii din Italia, Baccelli. La congres s-au discutat pe lîngă probleme științifice și unele subiecte cu substrat politic. Aici a fost contestată cu vehemență latinitatea romînilor de către istoricul maghiar Ovári.

Folosind argumentele temeinice și convingătoare privind formarea limbii și poporului romîn precum și permanența elementului băstinaș după retragerea stăpînirii romane din Dacia, istoricii români au combătut cu succes afirmațiile acestuia, dar în polemică au alunecat pe aceeași pantă a exagerărilor și naționalismului șovin.

Momentul care a produs cel mai mare efect cu ocazia festivităților conferinței l-a constituit prezența lui Gheorghe Cîrțan, oferind participanților prilejul de a se convinge de existența puternicei conștiințe naționale a unuia din reprezentanții claselor de jos ale poporului romîn care, după port și grai, dovedea el însuși originea sa romană.

În discursul său la festivitatea depunerii coroanei la Columna lui Traian, V. A. Urechia spunea printre altele : „*Această conștiință națională latină nu există numai la clasele culte ale națiunii romîne, ci este și proprietatea tuturor romînilor. Dînsa e care a împins pe acest biet păstor din munții noștri să vină spontan la Roma... Sîntem aici pentru a repeta învățaților întrușiți în congres vorba rostită într-o zi de acest păstor poliției romane care-l îndepărta într-o noapte de la picioarele columnei : „Roma e mama noastră !”*”³⁵.

După congresul de la Roma, Cîrțan a mai întreprins cîteva călătorii ; se angajează ca fochist pe un vapor rușesc care ancorase în Constanța și ajunge în Orientul Mijlociu în Arabia, Egipt, Palestina, vizitează mai întîi Ierusalimul apoi Constantinopolul. Drumurile sale lungi au continuat însă neîntrerupt, îndrăgostit de cărți și de „misiunea” de a le răspîndi pe la cei ce nu avuseseră parte de învățătură. Mergînd mai mult pe jos, mîncînd și dormind pe unde apuca, urmărit și hărțuit cu cruzime de jandarmii regimului austro-ungar și de funcționarii de la posturile de vamă,

³³ A. P. Bănuț, *op. cit.*, p. 19.

³⁴ Cf. A. Lupeanu, *Homage des roumains à la colonne Traiane*, în „L'Illustration”, 28 octombrie 1899, p. 288 ; „Cultura creștină”, 1936, p. 722—723.

³⁵ U. A. Urechia, *Festivitatea romînă de la Roma XII oct. 1899. Dare de seamă*, București, 1899, p. 144.

Cîrțan trecea în permanență granița dintre Transilvania, Muntenia și Moldova, care era pentru el o piedică nesuferită. „Aici, pe vîrfurile munților, nu trebuie să fie graniță — spune Cîrțan unor tovarăși ai săi —, căci și dincolo de ei o locuit moșii și strămoșii noștri, dacii și romanii”³⁶. Altădată se întreba cu nedumerire trecînd munții spre București „Cine-a mai văzut graniță prin mijlocul țării?”.

În vara anului 1905, fiind în trecere pe la redacția ziarului „Poporul român” din Budapesta, Gheorghe Cîrțan relatează întâmplările petrecute în 1904 cu ocazia audienței sale la ministrul Tisza István în urma percheziției și confiscării cărților sale.

Întrebat de redactorii ziarului despre modul cum o mai duc oamenii prin țara Oltului, Cîrțan răspunde : „Rău, rău de tot, nu-s conducători, că toți popii au bolte și crîșme, nu se mai țin de suflete c-aia n-aduce atita la chimir. Poporul îi rămas de tot ... sărăcia și prostia < neștiința de carte > îl apasă”. Despre unul din conflictele sale cu organele represive pentru contrabandă de cărți ne mărturisește chiar el. „În noaptea de 16 iulie 1895 au venit patru jandarmi ungurești, m-au ridicat și mi-au luat toate cărțile... , m-au dus la Făgăraș, m-au închis, apoi după cîteva zile m-au eliberat”³⁷.

De cîte ori va mai fi fost închis și eliberat pînă la 1911 cînd a murit în urma nenumăratelor maltratări și schingiuri îndurate din partea poliției austro-ungare, nu se poate ști. Un lucru însă este sigur, că pînă la sfîrșitul vieții sale n-a renunțat de a căra cărți cu desaga dintr-o parte într-alta a Carpaților și, mai cu seamă, din vechea Romînie în Transilvania, unde se simțea o mare lipsă de cărți romînești.

Activitatea lui în această privință se intensifică mai ales în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și în primul deceniu al celui următor; organele administrative și polițienești îl urmăresc cu perseverență, cazul lui Gh. Cîrțan devenind cunoscut pînă în cele mai înalte cercuri din capitala Ungariei.

În 1903 însă activitatea lui Gh. Cîrțan pare a-și anunța sfîrșitul prin tot mai dese sesizări ale organelor polițienești din Predeal, centrul principal pe unde Gh. Cîrțan își trecea cărțile peste graniță. În urma sesizărilor prim-pretorului din Predeal, Simon Béla, de la 2 aprilie și 16 septembrie 1903, prefectul din Brașov a ordonat și organizat o percheziție la casa lui Gheorghe Cîrțan în satul Cîrțișoara³⁸. Data cînd a început percheziția o aflăm din înseși mărturisirile lui Cîrțan, pe care le face redacției ziarului secției romîne a Partidului Social-Democrat din Ungaria „Adevărul” din Budapesta, la 5 iulie 1904. „În 15 septembrie anul trecut — scrie ziarul — a venit Badea Cîrțan din călătorie înapoi în țeara sa, trecînd prin orașul Brașov, cu cărțile în spate; voia să meargă înspre casă, l-a văzut căpitanul orașului Brașov, Farkas Lup, și pe loc a lăsat ca să-l aresteze, singur căpitanul și-a făcut lege și i-a dat 2 luni temniță. În timp ce Gh. Cîrțan era întemnițat la Brașov ... s-au luat peste hotare (!

³⁶ Miron Budac și Nicolae Budac, *Badea Cîrțan*, p. 16—17.

³⁷ Cf. *Plîngerea lui Gh. Cîrțan de la 11 septembrie 1896 adresată redactorului Al. Macedonski*, în „Liga ortodoxă”, nr. 1, din 12 septembrie 1896, p. 3.

³⁸ I. Bozdog, *op. cit.*, p. 16.

autoritățile orașului Brașov pînă la Cîrțișoara ca să vadă ce cărți are el strînse. Găsind ușile încuiate, autoritățile au chemat pe lăcătușul Andrei Simon ca să le deschidă ușa, dar acesta n-a venit. Au spart ușa și au intrat înăuntru. Așa că ce au găsit au luat, cărțile cite le-a adus Badea Cîrțan le-a încărcat pe care (cocii) și le-au dus la Brașov...”³⁹.

„După două luni de zile, Cîrțan a ieșit din temniță, s-a dus la autoritățile din Brașov sa-și ceară drepturile. Din nou fu aruncat în temniță pe timp de o lună de zile”⁴⁰. Așadar, Gh. Cîrțan a stat întemnițat cam pînă cît tre sfîrșitul anului 1903, în timp ce la Brașov organele polițienesti începeau o complicată muncă de inventariere a impresionantului număr de peste 76 000 de cărți și tipărituri confiscate. Operația înregistrării cărților găsite la domiciliul său a durat pînă în octombrie 1905; din ea au rezultat trei registre compactate într-un volum de 275 de file, în care sînt consemnate 4 858 de cărți în 76 621 de volume, foi volante și alte tipărituri⁴¹.

Inventarul de cărți al lui Gh. Cîrțan cuprinde 5 coloane: 1) numărul de ordine; 2) titlul și autorul cărții; 3) localitatea, anul, editura, tipografia; 4) precizarea dacă cartea e permisă ori nu; 5) indicații asupra conținutului. Inventarierea a fost făcută de un funcționar al Ministerului de Interne din Budapesta, Orz György. Primul registru, încheiat la 16 aprilie 1904, conține 4 426 de cărți în 41 172 de volume; al doilea, încheiat la 10 mai 1904, conține 239 de cărți în 4 629 de volume; ultimul cuprinde 35 449 de numere de reviste. În continuare sînt menționate mai multe petiții de ale lui Gh. Cîrțan, corespondență, cărți de vizită, tablouri istorice etc.

Cu siguranță că percheziția din primăvara anului 1903 și confiscarea cărților aflate în podul locuinței sale l-au amărît mult pe Gh. Cîrțan. El n-a încetat însă de a-și continua pasionata-i activitate, cu toate amenințările și pericolul ce-l pîndea la fiecare pas.

³⁹ „Adevărul” din 5 iunie 1904, p. 1—2.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Bibl. Acad. R.P.R. Secția manuscrise, ms. nr. 4 709 sub titlul: *Kimutatás a Kartianu Györgyötől házkutatás alkalmával lefoglalt román könyvekről Magyarország területéről a postai szállítással kitiltott román, olasz és francia nyelvűt könyvekről és a könyvekkel volt röpíratokról egyébb sajtó termékekről* (Tabloul cărților rominești confiscate cu ocazia percheziției domiciliare a lui Gheorghe Cîrțan, cărți, foi volante și alte tipărituri în limbile română, italiană și franceza, interzise a circula prin poștă pe teritoriul Ungariei). Inventarul s-a păstrat în arhivele orașului Brașov pînă la 9 decembrie 1921, cînd prefectul poliției orașului, Statinescu, l-a trimis Academiei Romine. Pe dosul adresei prefectului poliției, Ion Bianu a schițat, la 23 decembrie, următorul răspuns:

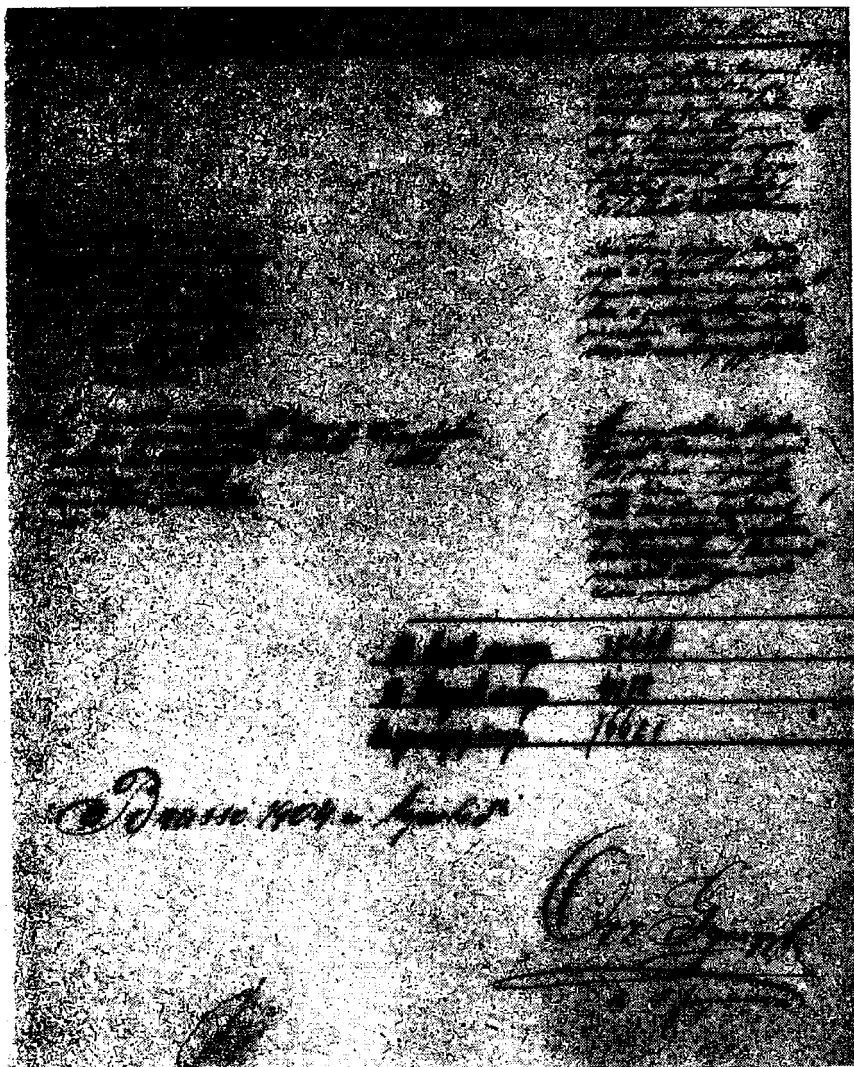
„DOMNUL PREFECT,

Am primit, împreună cu adresa d-voastră, pe lngă nr. 11 573/921, coli trei registre, în care sînt însemnate titlurile cărților, revistelor și ziarelor găsite și confiscate de poliția maghiară în anii 1904—1905 la răposatul cioban ardelean Cîrțan din Cîrțișoara, jud. Făgăraș, care, în toate părțile adunînd tot ce credea de folos pentru luminarea neamului lui de acasă.

Aceste registre vor fi păstrate în colecțiunile Academiei, ca un document despre modul cum autoritățile politice ale guvernului Ungariei înțelegeau să-și apere statul.

Primiți, vă rog, pentru această trimitere, expresiunea mulțumirilor Academiei.

Bibliotecar,
(ss) I. Bianu”

Ultima pagină a registrului de cărți din depozitul lui Gheorghe Cîrțan.

La 12 octombrie, același Simon Béla, prim-pretorul din Predeal, atrage atenția prefectului că Gh. Cîrțan „are în magazia căilor ferate romîne circa 10 măji (1 000 kg — *n.n.*) de cărți pe care le-am ținut sub continuă observație. În lunile din urmă m-am convins că jumătate din stocul acesta lipsește din magazie pe care, probabil, le-a trecut prin contrabandă în Ungaria”⁴². În continuare arată că patrula de jandarmi care-l urmărea nu l-a putut surprinde asupra faptului. La rîndul său, prefectul raportează Ministerului de Interne această veste, adăugînd că prin jandarmerie va asigura o severă supraveghere a lui Gh. Cîrțan⁴³.

Anul 1905 este un an agitat pentru administrația și organele polițienești din Brașov; la Predeal, Brașov, Turnu-Roșu și în alte puncte de frontieră sînt organizate cercetări, anchete și percheziții. Cărțile confiscate în decursul numeroaselor cercetări din acest an necesitau o nouă selecționare, operație ce trebuia făcută de persoane competente și de încredere pentru guvern. Ministerul de Interne din Budapesta înaintează prefectului din Brașov două ordine prin care atrage atenția că trimite doi delegați „pentru controlul cărților confiscate încă în 1903 de la Gh. Cîrțan din Oprea-Cîrțișoara și depozitele din clădirea Poliției care sînt menționate ca oprite și de oprit, apoi pentru controlul cărților confiscate mai noi de la zisul individ în cursul acestui an și depozitele de la Parchetul Brașov în număr de 30—40 000 exemplare...”⁴⁴.

În urma îndeplinirii misiunii sale în baza ordinului nr. 995/1904 res. din 28 februarie, delegatul ministerial, Huszár Antál raportează prim-ministrului Tisza István că a examinat cele 76 621 de tipărituri depozitate la Căpitănia orașului Brașov, din care a ales „268 de exemplare de cărți (lucrari independente) al căror conținut, instigator după toate probabilitățile e îndreptat împotriva statului”. În continuare, Huszár Antál arată că „delicte privind pe Gheorghe Cîrțan, ce nu vor putea fi rezolvate pe cale judecătorească, să poată fi executate pe cale administrativă...”. El subliniază totodată că nu încapă nici o îndoială că „numitul individ a stat în serviciul Comitetului central al « Astrei » cu scopul ca bibliotecile populare romînești din patrie (Transilvania. — *n.n.*), organizate de această instituție, să fie aprovizionate cu cărțile necesare etc.”⁴⁵.

Ministerul de Interne ori s-a considerat mulțumit cu bogata recoltă de cărți adunată pînă la începutul anului 1907, ori a considerat inutilă continuarea cercetărilor asupra lui Gh. Cîrțan deoarece începînd din 1907 a sistat acțiunea împotriva lui; prin ordinul trimis prefectului la 13 aprilie 1907, prin care dispune ca „toate cărțile confiscate de la numitul și reținute prin Poliția Brașov, fără a atrage atenția opiniei publice, să fie nimicite prin ardere (*ehhamvasztás*)”⁴⁶. La 2 mai același an, prefectul orașului

⁴² I. Bozdog, *op. cit.*, p. 16.

⁴³ *Ibidem*, p. 20.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 19—20. Cheltuielile pentru deplasările și munca celor doi delegați ministeriali în „afacerea” Cîrțan se ridică la suma de 360 de coroane și 94 fil., sumă mare pentru vremea aceea. Suma e plătită de administrația financiară din Brașov pe o chitanță a Primăriei, vizată de prefect și înregistrată sub nr. 4/Res. 1906.

⁴⁵ Arhiva Inst. de istorie-Cluj, fond. Min. Interne, dos. pachet. 1905. Vezi fotocopia documentului și traducerea la Anexa.

⁴⁶ I. Bozdog, *op. cit.*, p. 23.

Braşov avizează Parchetul despre ordinul ministerial asupra a ceea ce urma să se facă cu cărţile confiscate şi-l roagă pe procuror „să predea toate cărţile căpitanului oraşului, fără vîlvă, pentru ardere”⁴⁷. Executarea ordinului nu era prea uşoară. Aceasta reiese mai ales din termenul relativ lung pe care prefectul i-l ordonă căpitanului oraşului Braşov în ziua de 2 mai 1907. Ordinul era expediat în plic închis, cu menţiunea : „Se va deschide numai personal, executarea şi raportarea pînă la 20 mai. Cu materialul de la Poliţie se va ridica şi arde deodată şi materialul de la Parchet”⁴⁸.

Arderea materialului nu s-a făcut însă cu repeziciunea şi exactitatea specifică administraţiei austro-ungare. În cele 18 zile urma să se adune toate cărţile depozitate la Poliţia Braşov, în clădirea Parchetului şi în alte locuri, pentru a fi arse conform ordinului ministerial. Căpitanul oraşului raportează prefectului de executare la 4 iunie 1907 : „La ordinul dv. nr. 17/1907 din 2 mai am transportat şi am ars cărţile şi imprimatele aflătoare la oficiul meu şi în parte la Parchet, transportîndu-le prin Schmidt Lajos la fabrica de cărămizi Schmidt şi soţii. Chitanţa despre cheltuielile de transport v-o înaintez pentru notificare. Fac aceasta cu observaţia că şi cheltuielile de transport au fost acoperite din fondul Poliţiei înaltului guvern”⁴⁹.

Cantitatea de cărţi care a fost arsă în ziua de 2 mai 1907 n-o putem şti cu precizie. În tot cazul, pe lângă cele peste 76 000 de cărţi consemnate în registrul din 1904 mai puteau fi multe, ţinînd seama de bogata activitate a lui Cîrţan şi de nenumăratele percheziţii şi cercetări ce i s-au făcut în cei patru ani care au urmat.

Conţinutul depozitului de cărţi de la Cîrţişoara. Bogatul depozit de cărţi al ciobanului din Cîrţişoara e dovada evidentă a unei munci intense şi pasionate. Numărul mare de cărţi impresionează, iar diversitatea lor uimeşte la o examinare mai atentă. Cantitatea cărţilor sale echivalează cu aceea a unei librării sau biblioteci obişnuite din zilele noastre.

Analizînd conţinutul depozitului de cărţi a lui Gh. Cîrţan, putem constata lucrări de o impresionantă bogăţie tematică, cu conţinut variat, începînd de la simple foi volante şi ziare pînă la reviste şi cărţi din domeniul ştiinţei şi literaturii. Ţinînd seama că la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor cartea nu era la îndemîna oricui, ne putem da seama de munca uriaşă pe care a trebuit s-o depună acest ţaran sărac şi simplu pentru a le putea aduna şi transporta cu braţele în Transilvania spre a le răspîndi.

Din cele 4 856 de titluri în 76 621 de volume menţionate în registrul ce constituie manuscrisul nr. 4 709, putem constata că lucrările de istorie reprezintă 17%, cărţile literare, reviste, ziare 15,5%, cărţi şi materiale cu conţinut religios 14,5%, cărţi şcolare 12,5%, cărţi cu preocupări economice, finanţe, agricultură 10,5%, scrieri pedagogice şi didactice 8,5%, cărţi cu conţinut juridic 6,5%, cărţi şi broşuri pentru săteni 5,5%, alma-

⁴⁷ I. Bozdog, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁹ *Ibidem*.

nahuri calendare 2,4%, cărți cu conținut filozofic 1,5%, iar restul, reprezentând 7,6%, cărți, broșuri și tipărituri cu conținut diferit⁵⁰.

Cea mai mare parte a lucrărilor aflate în depozitul lui Gh. Cîrțan o alcătuiesc cărțile și broșurile de literatură istorică și politică. Gh. Cîrțan citea cu pasiune orice carte cu conținut istoric și le prefera pe acelea în care se întâlneau figuri de luptători și fapte de vitejie. Pe lângă numeroasele cărți ce se ocupă de diferite momente din trecutul poporului român, inventarul de cărți al lui Gh. Cîrțan cuprinde publicații de mare însemnătate pentru istoriografia românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca : „Magazin istoric pentru Dacia”⁵¹, „Arhiva istorică a României”⁵² și „Tezaur de monumente istorice pentru România”⁵³ la care își dădeau contribuția deopotrivă munteni, moldoveni și ardeleni.

Circulația principalelor cărți de istorie a românilor este atestată prin lucrări ca : *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, *Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul* a lui Nicolaie Bălcescu, *Cronicile României* ale lui M. Kogălniceanu, la care se alătură alte două lucrări din Transilvania : *Cronica românilor și a mai multor neamuri* de Gh. Șincai și *Părți alese din istoria Transilvaniei* de Gh. Barițiu ș.a.

Foarte frecvent și în exemplare numeroase găsim cărți și broșuri al căror conținut stăruie mai ales asupra unor eroi și momente importante din istoria poporului român, ca : Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horea, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, revoluția din 1848 ș.a.

Din cercetarea materialului reiese că cenzura austro-ungară urmărea cu deosebită atenție cărțile și broșurile ce tratau despre răscoala țăranilor din Transilvania condusă de Horea, Cloșca și Crișan și despre anul revoluționar 1848.

Puternicile răscoale ale poporului român erau încă vii în mintea oligarhiei austro-ungare, fapt ce reiese și din comentariile funcționarilor însărcinați cu înregistrarea cărților confiscate. Astfel, în dreptul cărților ce tratează aceste evenimente figurează mențiunea în limba maghiară : *kitiltva* (interzis). Când e vorba despre răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, se fac comentarii mai lungi și nu lipsește niciodată fraza : „Cartea conține știri și date despre « bandiții » (*rablók*) Horea, Cloșca și Crișan, care s-au pus în fruntea « rebelilor » (*lázadók*) din Transilvania în 1784 — 1785, și de aceea circulația ei în Austro-Ungaria e interzisă”⁵⁴.

Unirea Principatelor Române în 1859 — unul din cele mai importante evenimente politice din viața poporului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea — și domnia lui Alexandru Ion Cuza sînt de asemenea prezente în coloanele registrului prin mai multe lucrări⁵⁵ printre care unele interzise a trece granița la românii ardeleni. Războiul de independență a României împotriva turcilor din 1877 a avut un mare răsunet

⁵⁰ Cf. V. Curticăpeanu, *art. cit.*, p. 521.

⁵¹ Bibl. Acad. R.P.R., Secția manuscrise, ms. nr. 4 709, sub nr. 894, 2 792.

⁵² Loc. cit., nr. 91 (4 exemplare).

⁵³ Loc. cit., nr. 3 869, 3 903.

⁵⁴ Bibl. Acad. R.P.R., Secția manuscrise, ms. nr. 4 709, sub nr. 238, 3 869, 3 903 etc. etc.

⁵⁵ Loc. cit., nr. 164, 116, 3 799 etc. etc.

în Transilvania, fapt ce reiese și din numărul mare de cărți cu această temă răspândite de Gh. Cîrțan⁵⁶. Victoriile ostașilor români împotriva turcilor au produs mult entuziasm în Transilvania nu numai printre români. Solidarizarea cu interesele poporului care lupta pentru eliberarea sa se concretiza prin colecte de bani și pansamente pentru a veni în ajutorul celor răniți pe front⁵⁷. Cea mai răspândită broșură în Transilvania în legătură cu războiul din 1877 este *Dare de seamă asupra procesului politic de presă al d-lui George Barițiu*⁵⁸. Din mențiunea ce se face pe coperta broșurii, tipărită în ediție separată după gazeta „Observatoriul” la Sibiu, reiese că în România ea a avut trei centre de desfășurare: în București, Iași și Craiova.

În domeniul literaturii, cărțile răspândite de Gheorghe Cîrțan constituie un adevărat tezaur, fapt din care reiese setea de literatură a românilor din Transilvania la sfîrșitul secolului trecut în condițiile asuprii naționale. Cărțile și tipăriturile sînt deosebit de variate în acest domeniu: găsim cărți de literatură cultă romînească și clasică universală, crestomații literare etc. Un loc de frunte în acest domeniu îl ocupă operele clasicilor literaturii romîne, apărute la București și Iași, dintre care scriitorii: Mihail Eminescu, George Coșbuc, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Ion Luca Caragiale, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Alexandru Vlahuță, Al. I. Odobescu. Aceste nume constituiau atracția principală pentru cei ce se interesau de literatura romînă, iar scrierile și poeziile lor erau larg răspândite în Transilvania, contribuind la cunoașterea și dezvoltarea literaturii și limbii moderne a întregului popor romîn.

În ciuda opreliștilor cenzurii austro-ungare, operele acestora erau trecute în mii de exemplare peste munți în Transilvania, iar în depozitul lui Cîrțan le găsim în mai multe zeci de exemplare⁵⁹. Afară de acestea mai sînt de menționate numeroase cărți de istorie literară, studii de limbă, gramatici⁶⁰, cărți de literatură universală⁶¹ etc. Un bogat compartiment de cărți pus în circulație sub această formă, este acela al literaturii populare și sătești, al cărților din „Biblioteca poporului”, ce cuprinde: snoave, povestiri, calendare, almanahuri, sfaturi pentru săteni, poezii, folclor etc.

⁵⁶ Loc. cit., nr. 1 739, 3 157, 3 719 etc. etc.

⁵⁷ „Medici sași și maghiari anume de la Brașov și aiurea au alergat la București și la Dunăre spre a opera în spitale și ambulanțe iarăși făuă nici o invitare secretă, fără conspirațiuni și comploturi”. Cf. *Dare de seamă asupra procesului politic de presă al d-lui redactorele observatorului. În chestiunea colectelor pentru soldați romîni răniți*, Sibiu, 1879, p. 23.

⁵⁸ Aici Gheorghe Barițiu lua apărarea locuitorilor din Transilvania care au sprijinit pe față cauza războiului de independență. După publicarea verdictului și achitarea lui Barițiu, în urma procesului înscenat de autoritățile din Brașov, acesta a fost salutat de publicul ce era de față „cu repetite salve de trăiască și cu călduroase stringeri de mină și felicitări, alăt din partea romnilor, cît și a neromnilor”. *Ibidem*, p. 22.

⁵⁹ Bibl. Acad. R.P.R., Secția manuscrise, ms. nr. 4 709 sub nr. 890, 2 827, 3 122, 3 907, 2 166, 2 964, 3 741, 2 300 etc. etc.

⁶⁰ Loc. cit., *passim*.

⁶¹ Plutarch, *Vieși paralele* (trad. de P. M. Georgescu), București, 1891: *Iliada* lui Homer (l. franceză), Paris, 1893; *Publiu Ovidiu Nason*, Constanța, 1887; A. Vîntul, *Un studiu asupra vieții și principalelor opere ale celor doi poeți germani: Goethe și Schiller*, Iași, 1891, în 51 ex.; *Robinson Crusoe*, Iași, f. a.; *Manon Lescaut*, tradus în l. romînă și publicat în „Biblioteca pentru toți”.

O importanță deosebită avea în această perioadă răspîndirea cărților școlare și pedagogice; în depozitul lui Gh. Cîrțan găsim zeci de mii de cărți de școală, mai ales pentru școlile primare și secundare, pentru toate disciplinele, lucrări și reviste pedagogice, instrucțiuni etc. Astfel putem găsi mențiunea unui manual de *Istoria romînilor pentru școlile primare*, a lui Gr. Tocilescu, București, în 1 792 de exemplare, mai multe manuale de istorie ale istoricilor A. D. Xenopol, V. A. Urechia cu mențiunea „interzis”, apoi *Carte de citire prelucrată de învățătorii asociați*, București, în 182 de exemplare și multe altele. Exemple s-ar putea înmulți cu cărți și manuale de tot felul.

Nu lipsesc însă nici cărți și reviste dintr-o serie de domenii, ca economie politică, medicină, matematică, fizică, drept etc.

Un alt capitol în studierea rolului pe care l-a jucat Gh. Cîrțan ca unul din nenumărații răspînditori ai culturii rominești peste Carpați într-o parte și alta îl constituie ziaristica. Din numărul mare de ziare și reviste ce apăreau în orașele din Romînia, 38 erau interzise a circula în Transilvania. Marea majoritate a ziarelor și revistelor ce reușeau să pătrundă peste munți aveau un conținut variat, cu preponderență literară și de informare. Pe lângă revista social-politică cu orientare progresistă „Contemporanul” în mai multe exemplare și pe mai mulți ani, în inventarul lui Cîrțan găsim ziare de mare tiraj ca „Universul”, „Adevărul”, „Revista poporului”, „Literatorul”, precum și gazete ca „Tinerimea romînă”, „Meseriașul romîn” și altele. Cele mai multe ziare existente în depozitul confiscat erau însă cele din Transilvania, care se ridică la 22 000 de exemplare. „Gazeta Transilvaniei”, care apărea la Brașov încă din 1838 și care reprezenta principalul organ de informare politică și culturală a romînilor din Transilvania, a fost găsită la data percheziției în 3 756 de exemplare. Pe lângă acestea mai găsim „Tribuna” (Sibiu) în 8 872 de exemplare, „Tribuna poporului” (Arad) în 3 393 de exemplare, „Foaia poporului” (Sibiu) în 2 070 de exemplare, „Dreptatea” (Timișoara) în 2 036 de exemplare, „Poporul romîn” (Budapesta) în 162 de exemplare.

Numărul impresionant de mare al revistelor și gazetelor ce s-au aflat la domiciliul ciobanului de la Cîrțișoara e o dovadă că el era un permanent vizitator al redacțiilor de ziare din vechea Romînie și din Transilvania, de la care pornea cu desaga încărcată prin sate și orașe răspîndindu-le spre a fi citite.

Din călătoriile ce le-a făcut la Roma, Paris, Viena, Budapesta, țăranul cărturar a adus numeroase ziare străine ca „La revolte”⁶² (Paris), „Avanti, Giornale socialista”⁶³, „La riforma”⁶⁴, „La tribuna”⁶⁵, „Il popolo romano” (Roma)⁶⁶, toate în mai multe exemplare. Nu lipsesc nici cărți de literatură italiană, franceză, germană, maghiară⁶⁷ și altele. Nu trebuie să uităm însă că activitatea culturală a lui Gh. Cîrțan se desfășoară într-un

⁶² Loc. cit., sub nr. 4 459.

⁶³ Loc. cit., nr. 4 467.

⁶⁴ Loc. cit., nr. 4 471.

⁶⁵ Loc. cit., nr. 4 474.

⁶⁶ Loc. cit., nr. 4 461.

⁶⁷ Loc. cit., nr. 4 550.

moment de intensificare a luptei burgheziei românești din Transilvania în cadrul monarhiei austro-ungare, pentru emancipare națională. Cercurile guvernante din România în frunte cu Carol I, profitând de această mișcare, au pus în circulație unele materiale de propagandă menite să imprime totodată o anumită tendință naționalistă-șovină și de diversiune socială, căzînd la adevărate tranzacții cu guvernele burghezo-moșierești austro-ungare. În 1883 guvernul I. C. Brătianu a încheiat tratatul cu Austro-Ungaria, intrînd în lagărul puterilor centrale ale Triplei Alianțe. Intrarea Romîniei în lagărul puterilor centrale a produs o mare decepție în Transilvania; poporul vedea în aceasta piedica de căpetenie în calea realizării idealului său național și social⁶⁸. Evenimentele care au urmat au dovedit că în urma înțelegerilor dintre guvernele romîne și ungare mîinate de interese politice imediate, lupta romînilor din Transilvania a avut de suferit⁶⁹.

Un rol pozitiv a avut în răspîndirea publicațiilor „Liga culturală” în slujba căreia și-a desfășurat în bună măsură Cîrțan activitatea; pe lingă o serie de cărți literare și științifice, „Liga culturală” a pus în circulație și unele tipărituri naționaliste, cu caracter șovin care n-au servit mișcării naționale⁷⁰.

Cele mai multe cărți, broșuri și tipărituri răspîndite de Gheorghe Cîrțan erau însă folositoare păturilor largi din Transilvania. Un important rol politic l-au jucat broșurile cu subiecte din viața muncitorilor romîni, apărute în „Biblioteca de propagandă socialistă”⁷¹, „Biblioteca socialistă”⁷², „Biblioteca social-democrată”⁷³, aflate în inventarul lui Cîrțan, apoi publicații ca „Revista socială”, ce răspîndeau programul de luptă al cercurilor muncitoare din România, revista „Critica socială” ș.a.

Acestea sînt, desigur, numai o parte din publicațiile romînești prohibite în Transilvania și numai cîteva din metodele folosite spre a putea fi expediate și introduse aici pentru a intra în mîna cititorului dornic de lectură.

Pornind de la aceste date, se pune pe drept cuvînt problema numărului și a naturii cărților romînești prohibite în Transilvania. În scopul dezlegării acestei probleme de o importanță mare pentru istoria culturii romînești din ultimele decenii ale existenței monarhiei austro-ungare, ne

⁶⁸ Cf. „Anal. Acad. Rom.” Mem. Secț. ist., Seria istoric, 1936—1937, p. 237.

⁶⁹ T. Bugnariu și L. Bányai, *Trădarea Transilvaniei de către Carol I și Carol II*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea a II-a, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, p. 1 431.

⁷⁰ Bibl. Acad. R.P.R., Secția manuscrise, ms. nr. 4 709 sub nr. 3 956, 3 966.

⁷¹ Loc. cit. *Dezrobirea muncitorilor*, București, 1895 (interzisă); *Cluburile Jărănești, Despre asociațiunile rurale* ș.a.

⁷² Loc. cit. *Expunerea socialismului științific și programul socialist a lui Dobrogeanu-Gherea*.

⁷³ Loc. cit. *Statul viitor și social democrația, cuvîntarea rostită în ședința Reichstagului de la 9 febr. 1893*, de Paul Lafargue, în trad. romîncască de Gr. Panaitescu, București, 1894, 37 p. (interzisă). Din literatura romînă amintim broșura anonimă *Viața și activitatea lui Nicolae Zubcu-Petrovici. O pagină din socialismul romîn*, apărută în 1879 în Iași.

stă mărturie un document provenit din împrejurarea în care consulul general al României la Budapesta, Ghermani, solicită președintelui Consiliului de Miniștri, contele Khuen-Héderváry, la 12 februarie 1912, „o listă completă asupra tuturor publicațiilor, ca broșuri, cărți, jurnale, calendare, hărți geografice, reviste editate în România și a căror intrare în Ungaria e prohibită”⁷⁴. Este prima listă oficială de acest gen cunoscută; în cele 8 pagini, ea cuprinde sub 214 poziții peste 230 de publicații românești (ziare, reviste, almanahuri, manifeste, broșuri și cărți) apărute în tipografiile din București, Iași, Ploiești, Galați, Giurgiu, Buzău, Constanța, Vălenii de Munte, Botoșani, Craiova ș.a. În dreptul fiecărei publicații, rînduită în ordine alfabetică, se trece, pe lângă locul apariției, și *anul interzicerii (á kitilás ideje)*. Această listă i-a fost pusă la îndemînă lui Ghermani în același an și poartă titlul: *Kimutatás a magyar szent korona országai kitiltott Romániai sajtótérmekekről* (Tabel asupra tipăriturilor românești interzise a circula pe teritoriul sfintei coroane ungare).

Lista cărților prohibite a pătrunde și circula în Transilvania este în fapt un repertoriu al principalelor publicații apărute în vechea Românie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea. Sînt cuprinse ziare și reviste de toate orientările, calendare populare, almanahuri care se adresau sătenilor, cărți de literatură și folclor, cronici, culegeri de poezii și legende populare, crestomații literare din autori vechi și moderni, istorii literare, reviste literare etc. Dintre ziarele și revistele interzise menționăm doar: „Adevărul” (1908), „Convorbiri literare” (1895), „Gazeta poporului” (1895), „Gazeta săteanului” (1888), „Neamul românesc literar” (1910), „Revista critică literară” (1893), „Revista poporului” (1894), „Tribuna” (1899), „Universul” (1894), „Universul literar” (1897), „Viața românească” (1907).

Cea mai mare parte o constituie scrierile de istorie și politică, începînd de la manualele școlare pentru elevii de toate gradele pînă la lucrările istorice propriu-zise, hărți, tablouri etc. Sînt menționate în primul rînd numeroase ediții de istoria romînilor scrise pentru elevi și popor, cele mai multe ale unor istorici ca A. D. Xenopol, N. Iorga și alții, apoi scrieri istorice privind unele personalități și evenimente, ca Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horea, Cloșca și Crișan, revoluția din 1848, Avram Iancu etc. Printre lucrările de istorie mai însemnate prohibite merită a fi amintite următoarele: *Puterea armată și arta militară la romîni, Mișcarea romînilor din Ardeal la 1848* de N. Bălcescu, interzisă în 1908, *Revoluția lui Horia*, scrisă de N. Densușianu, interzisă chiar în anul apariției sale, 1885, *Moții și curcanii* a lui Al. Odobescu, interzisă în 1907; *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* a lui N. Iorga, interzisă în 1907; *Istoria romînilor sub Mihai vodă Viteazul* a lui N. Bălcescu, interzisă în 1903; *Istoria romînilor din Dacia Traiană* a lui A. D. Xenopol, interzisă în 1907; *Cîntarea României* a lui Alecu Russo, interzisă în 1907 etc. Nu lipsesc nici cărți cu conținut socialist, ca: *Manifestul socialist*, interzisă în 1907; *Manifestul comunist*, interzisă în 1907; *Ce vor socialiștii romîni*, interzisă

⁷⁴ Arhiva Inst. de istorie — Cluj, fond. Min. Interne Budapesta, dos. an. 1912. Documentul ne-a fost semnalat de tov. Aug. Deac. Îi aducem mulțumiri și pe această cale, vezi *anexa*

în 1907; revista „Democratul”, apărută la Ploiești și interzisă în 1885; *Doctrina și tactica socialistă*, interzisă în 1907; *Dezrobirea muncitorilor*, interzisă în 1897; *Socialismul și intelectualii*, interzisă în 1907; *Statul viitor și social-democrația*, interzisă în 1907; *Cluburile țărănești*, interzisă în 1896 etc.

Conținutul listei este confirmat în mare parte de inventarul cărților lui Badea Cîrțan, confiscate în 1904—1905, precum și de rapoartele lunare ale șefului Poștei din Brașov trimise inspectorului poștelor din Cluj și prefectului din același oraș, de corespondența purtată între prefectul din Brașov și Ministerul de Interne din Budapesta, de nenumăratele ordine de interzicere a unor cărți și reviste, emenate de la Ministerul de Interne în perioada anilor 1880—1918. Între toate aceste date există o perfectă identitate și, ca atare, ne dau posibilitatea să reconstituim tabloul cenzurii cărții românești în lunga perioadă de apăsare națională a românilor din monarhia austro-ungară.

Prohibirea tipăriturilor în Transilvania în epoca dualismului austro-ungar este un fenomen cu adânci urmări în istoria culturii noastre. El s-a născut o dată cu intensificarea pătrunderii cărții românești din vechea Românie în satele și orașele transilvănene. Acest proces urmează calea inversă decît cel al emigrării unei părți din populația Transilvaniei mai ales cea cărturărească care, în condițiile asupririi naționale, își găsea refugiu în sudul și estul Carpaților. Activitatea prodigioasă a întregii intelectualități înaintate românești polarizată în jurul „Academiei Romîne” și a „Astrei”, în coloanele periodicelor și ziarelor din vechea Românie și Transilvania au constituit suportul din care a izvorit în această epocă fenomenul viu al răspîndirii cărților și tipăriturilor în Transilvania.

Cei care se îndeletniceau cu răspîndirea cărților și tipăriturilor erau în primul rînd cărturarii și librarii, dascălii satelor și clerul rural apropiat de popor; un rol important l-au avut „mocanii” și mărginenii din zonele de contact dintre cele trei țări românești, cei din Țara Bîrsei, satele săcelene, satele din zona Branului, apoi cele din regiunea dintre Brețcu și Covasna, din părțile Făgărașului și cele din Mărginimea Sibiului, mai ales oierii din aceste zone care erau cunoscuți ca negustori ambulanți și totodată ca adevărați colportori de cărți, ziare și tot felul de tipărituri în timpul pendulărilor cu turmele dintr-o regiune în alta a țării, ei ajungînd pînă la Dunăre și mare și întorcîndu-se apoi din nou, peste munți, în Transilvania. Cîți tîrgoveți, țărani și muncitori din întreaga țară vor fi cărat cărți și ziare cu desaga peste munți, nu putem ști. Ei au rămas în anonim, dar fenomenul s-a desfășurat cu toate consecințele sale firești. Dovada o constituie prezența anunțurilor de cărți în gazetele din Transilvania, popularizate în permanență și recomandate cititorilor; cazurile cu totul originale de desfacere a cărților sosite din vechea Românie în Transilvania prin popularizarea cataloagelor de cărți, și sub forma punerii în vînzare

a unor biblioteci particulare, învederează o largă acțiune organizată de răspîndire a cărților în satele și orașele Transilvaniei. Interesul crescînd al maselor de aici pentru cultură se manifestă mai întii prin lupta pentru manuale școlare, pentru ziare, cărți de literatură și cunoștințe folositoare dar și pentru cărți științifice. Referindu-se la cărțile de literatură populară (romanele *Arghir și Elena*, *Alexandria*, *Fabulele* lui Esop) doctorul Paul Vasici, bun cunoscător al satului ardelean, spunea : „Mergînd prin sate și intrînd în casele celor care știau carte, găsești asemenea cărți, care, deși s-au citit de sute și mii de ori, tot se mai păstrează pentru a se mai citi”. Tot el arată că „a întîlnit adeseori țărani care l-au întreat unde ar putea cumpăra o carte. E adevărat că au fost căutate odată multe cărți religioase, dar a început — subliniază el — interesul pentru cărțile profane, de învățatură și petrecere”.

Interesul pentru cărți profane, literare și științifice era neașteptat de mare în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru ; depozitul de la Cîrțișoara inventariat de organele polițienești ale Ministerului de Interne ungar în anii 1904—1905 este mărturia cea mai fidelă a acestui lucru. Zecile de exemplare de cărți din toate domeniile științei și literaturii, cărțile de istorie, revistele și ziarele erau destinate a fi răspîndite la cititorii transilvăneni, cărora nu numai că nu le erau străine preocupările științifice și literare, dar care participau la o intensă viață culturală organizată de „Astra” și de numeroasele societăți de lectură de pe lîngă școlile romînești și maghiare din Transilvania.

Lipsa de cărți și ziare i-a făcut pe romînii ardeleni să alerge pretutindeni să le caute, mai ales peste munți, în România. Cu cît oprirea pătrunderii cărților romînești în Transilvania era mai aspră, cu atît interesul aducerii lor de peste munți sporea. Nu s-au dovedit capabile a stăvili acest proces nici organe special create de către Ministerul de Interne pentru urmărirea și confiscarea tipăriturilor. Numărul cărților romînești „periculoase” pentru securitatea statului austro-ungar a crescut pe măsură ce acestea cădeau în mîna organelor de control. Pînă în preajma războiului din 1914—1918 s-a ajuns pe această cale la oprirea unei însemnate cantități din producția științifică, în cea mai mare parte apărută în vechea Romînie.

Zecile de titluri de cărți și tipărituri din registrul întocmit de organele Ministerului de Interne cu ocazia percheziției depozitului de cărți a lui Cîrțan, în dreptul cărora e notată sentința : „kitilva” (interzis) nu este altceva decît confirmare a listei cenzurii aparatului de stat austro-ungar asupra cărților și revistelor romînești pe care o avem în formă completă emanată de la însuși Președintele Consiliului de Miniștri, contele Khuen-Héderváry în februarie 1912. Acestea dovedesc îndeajuns că prohibirea cărților romînești în Transilvania a constituit una din verigile principale ale lanțului cu care a fost strangulată dezvoltarea culturii romînești în epoca dualismului austro-ungar.

ANEXE

CONSULATUL GENERAL AL
ROMÂNIEI ÎN BUDAPESTA

Budapesth ce $\frac{30 \text{ Janvier}}{12 \text{ Fevrier}}$ 1912

nr. 96

MONSIEUR LE PRÉSIDENT DU CONSEIL

J'ai l'honneur de prier Votre Excellence de vouloir bien donner les ordres nécessaires en vue de me faire parvenir aussi tôt que possible une liste *complète* de toutes les publications telles que : brochures, livres, journaux, calendriers, cartes géographiques, revues etc., éditées en Roumanie et dont l'entrée en Hongrie est prohibée.

Veuillez agréer, Monsieur le Président du Conseil, avec mes remerciements anticipés, es assurances de ma plus haute considération.

Ghermani

Son Excellence

Monsieur le Comte Khuen — Hedervary

Président du Conseil des Ministres.

Ministre Royal Hongrois de l'Intérieur

etc — etc — etc

K I M U T A T Á S

a magyar szent korona orazágal területéről kitéltött romániai sajtótermékekről

	A sajtótermék címe :	Megjelenési helye	A kitéltés ideje
1	Adeverul	Bukarest	1908
2	Almanachul Romanului pe anul 1891	Bukarest	1895
3	Amorul meu, cea mai nouă colecțiune de cântece noi și vechi.	Bukarest	1895
4	Almanach 1909	Bukarest	1909
5	Autorii români moderni	Bukarest	1895
6	Avem cu ce să ne mindrim	Bukarest	1907
7	Avram Jancu regele carpaților	Bukarest	1896
8	Biserica și școala	România	1895
9	Buciumul	Bukarest	1906
10	Buciumul român	Botoșani	1895
11	Cartea de citire pentru cl. IV. primară urbană	Ploești	1908
12	Cântarea României	Bukarest	1907
13	Calendarul Minervei	Bukarest	1904
14	Calendarul Minervei	Bukarest	1908
15	Calendarul Sătenilor.	Bukarest	1908
16	Calendar Romănesc	Bukarest	1908
17	Calendarul Ligei culturale pe anul 1909. . .	Văleni de Munte	1909
18	Calendarul Ligei culturale pe anul 1910. . .	Văleni de Munte	1910
19	Calendarul Ligei culturale pe anul 1911. . .	Văleni de Munte	1911
20	Ce este Liga Românească și ce voește ea ? .	Botoșani	1904

A sajtótermék címe:		Megjelenési helye	A kitiltás ideje
21	Cestiunea Națională. Discurs rostit de A. D. Sturdza 1894	Bukarest	1896
22	Calvar	Bukarest	1904
23	Cartea Neamului	Văleni de Munte	1911
24	Ceva despre ardealul românesc și viața culturală rom. de astăzi	Bukarest	1908
25	Carte de citire prelucrată de o asociație inventatoare	Bukarest	1907
26	Ce vor socialiștii români	Bukarest	1907
27	Ce să cetim	Bukarest	1908
28	Cestiunea Discursul Doamnei Theodor Văcărescu, 14 Dec. 1894	Bukarest	1904
29	Cestiunea Română în Transilvania și Ungaria	Bukarest	1896
30	Cestiunea Transilvaniei în parlamentul României	România	1872
31	Cestia Autonomie Bisericii Române-Unită, în sinul luptelor noastre pentru existența națională	Bukarest	1907
32	Cine sînt ungarii și cine sînt românii	Bukarest	1896
33	Cîteva cuvinte despre dualismul Austro Ungar	Calacz	1894
34	Cluburile Țărănești	Bukarest	1896
35	Comerțul Român	Botoșani	1897
36	Convorbiri didactice	Bukarest	1903
37	Conservatorul	Bukarest	1909
38	Convorbiri Literare, 1895 junius I. száma	România	1895
39	Cursul de stilu și compozițiunea stilistică	Bukarest	1895
40	Crestomație pentru toți Românii	Bukarest	1907
41	Cultura națională și Politica națională	Văleni de Munte	1908
42	Cătră frații din Ungaria	Văleni de Munte	1910
43	Cronica	Bukarest	1903
44	Cronica Română.	Botoșani	1899
45	Cronici și legende	Bukarest	1895
46	Culegere de poezie și legende populare.	Jassy	1895
47	Curieru	Jassy	1879
48	Curierul Român	Botoșani	1894
49	Cum să ne creștem copii	Bukarest	1908
50	Democratul	Ploești	1885
51	„Dama”, conferință ținută la Ateneul din Berlad, 1893	România	1895
52	De la Noi	Văleni de Munte	1909
53	Desrobirea muncitorilor	Romania	1896
54	Deșteaptăte Române	Bukarest	1908
55	Discursul D-lui D. A. Sturdza	Bukarest	1894
56	Discursul de apărare rostit de Ioana Russu Sirianul	România	1896
57	Discursul D-lui V. A. Urechia în senatul de la 2 Dec. 1893.	Bukarest	1904
58	Doctrina și Tactica socialistă	Bukarest	1907
59	Dimineața	Bukarest	1908
60	Din trecutul nostru	Bukarest	1908
61	Din Istoria Romanilor	Bukarest	1908
62	De-ale noastre.	Bukarest	1911
63	Economul Român	Botoșani	1895
64	Epoca	Bukarest	1898

	A sajtóternek címe:	Megjelenési helye	A kitiltás ideje
65	Farul Român	Botoșani	1895
66	Foaia Noastră	Bukarest	1910
67	Foaia Jiului	Văleni de M.	1911
68	Foaia Jiului Literar	Văleni de M.	1911
69	Foaia Oltului	Văleni de M.	1911
70	Foaia Oltului Literar	Văleni de M.	1911
71	Forun Julii	Curdale	1884
72	Fragmente din autorii romano vechi și moderni	România	1896
73	Funcționarul	Bukarest	1895
74	Furnica	Bukarest	1908
75	Galații	Galacz	1894
76	Gazeta Poporului	Bukarest	1895
77	Gazeta Română	Botoșani	1895
78	Gazeta Săteanului	Rm. Sărat	1888
79	Gornistul	Bukarest	1907
80	Grigoriu I. Brătianu	Bukarest	1893
81	Haiducul	Bukarest	1909
82	Harta României și a țărilor vecine	Bukarest	1909
83	Însemnătatea zilei de 3/15 maiu 1848	Craiova	1899
84	Interpeleția D-lui V. A. Urechia	Bukarest	1896
85	Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul Român	Bukarest	1903
86	Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul Român	Bukarest	1904
87	Istoria Românilor sub Mihaiu Voda-Viteazul.	Bukarest	1903
88	Istoria Românilor din Dacia Trăiana	Bukarest	1907
89	Istoria Românilor pentru cl. IV și VIII se- cundară.	Văleni de M.	1910
90	Istoria românilor pentru poporul român	Văleni de M.	1910
92	Impressi	Bukarest	1908
93	Istoria evului mediu	Bukarest	1908
94	Istoria populară a românilor vol. III	Bukarest	1908
95	Istoria populară a românilor ed. II, vol. I és II	Bukarest	1908
96	Istoria evului modern și contemporană pentru cl. III secund	Bukarest	1908
97	Istoria evului mediu și modernă pentru cl. IV secund	Bukarest	1908
98	Isprăvile și viața lui Mihai Viteazul	Bukarest	1908
99	István vajda kromolitografikus arcképe	România	1910
100	Întrunirea naționalista din Iași resumat al cu- vântărilor	Văleni de M.	1909
101	În era Reformelor	Văleni de M.	1909
102	Kaisermemorandum der Siebenbürger Ru- mănen	Bukarest	1894
103	Legende mici	Bukarest	1895
104	Legende române Bucuresei	Bukarest	1895
105	Liga Româna	Bukarest	1896
106	La patrie	Bukarest	1909
107	Literatura româna moderna	Bukarest	1908
108	Literatura și știința	Jassy	1908
109	Luptele cu Polonia	Bukarest	1908
110	Luceafarul	Focșani	1894

	A sajtótermék címe:	Megjelenési helye	A kitiltás ideje
111	Lupta	Bukarest	1891
112	Lupta pentru limba românească	Bukarest	1908
113	Lumina	Bukarest	1894
114	Lumina ilustrată	Bukarest	1894
115	Lumina pentru toți	Bukarest	1892
116	Maialul Român	Bukarest	1898
117	Manifestul comunist și chestia evrească.	Jassy	1907
118	Manifestul socialist	Jassy	1907
119	Mărsul Ligii Române	Bukarest	1895
120	Martirului Dr. Vasile Lucaciu	România	1896
121	Melancolie, versuri	Bukarest	1895
122	Memoriile baronesei Maria Vecsera	Bukarest	1900
123	Memoriul prezentat Corpurilor Legiuitoare de studenții universitari din București	Bukarest	1904
124	Martirii	Bukarest	1908
125	Manual de istoria universală pentru cl. III-a secundară	Bukarest	1908
126	Manual de istoria universală pentru cl. II-a secundară	Bukarest	1908
127	Manual de istoria românilor pentru cl. IV-a secundară	Bukarest	1908
128	Moartea lui Mihai Vodă-Viteazul, poemă dramatică în 4 acte	Bukarest	1908
129	Mihály vajda kromolitografikus arcképe.	România	1910
130	Memoriul studenților universitari români	Bukarest	1891
131	Mihály vajda mellképével ellátott levelezőlap	România	1902
132	Moți și Curcani.	Bukarest	1907
133	Memorial roumain	Văleni de Munte	1909
134	Minerva	Bukarest	1909
135	Neamul românesc în Ardeal și Țara ungurească.	Bukarest	1907
136	Neamul Românesc	Văleni de Munte	1908
137	N.R. Dela noi, Neamul Românesc Literar, Pentru Popor, Sfaturi, Neamul Românesc Literar, Din Țară literar, Din Țară továbbá	Văleni de Munte	1910
138	Economicul, Foaița Jiului, Foaița Jiului Literară, Povățuitorul, Învățătorul, Spre cultură, Trezirea, Unirea, Foaița Burdujenilor, Ishindirea, Cultura, Teleajenul, Educatorul, Deșteptarea, Pentru țară és a Neamul Românesc folyóiratnak különböző címek alatt megjelenő összes számai	Văleni de Munte	1911
139	Omăgiu il Patriot Gr. T. Brătianu.	Bukarest	1893
140	Ordinea	Buzeu	1898
141	Orthodoxul foaița ecleziastică	România	1895
142	Omăgiu lui Ștefan cel Mare	Constanța	1908
143	Până când frate Ardelene	Giurgiu	1904
144	Privire asupra situației generale a românilor din țările coroanei St. Ștefan.	Bukarest	1908
145	Puterea armată la români. Mișcarea Românilor din Ardeal la 1848.	Bukarest	1908
146	Posițiunea și drepturile mitropoliților români.	Bukarest	1895
147	Prescurtare din Istoria Românilor.	Bukarest	1897
148	Primejdia națională sau Rusia și România.	Bukarest	1907

	A sajtótermék címe:	Megjelenési helye	A kitiltás ideje
149	Principiul de naționalitate	Bukarest	1894
150	Politica romanilor din Ungaria, present și viitor	Bukarest	1909
151	Raiul	Bukarest	1906
152	Resboiul vechiu.	Bukarest	1890
153	Respons declarațiunilor făcute de Comitele Kálnoky, in delegatiunea Ungară.	Bukarest	1904
154	Reuniunea românilor din Transilvania și Ungaria de Nicolae Mangutiu	România	1896
155	Revista literară și științifică	Bukarest	1908
156	România și neamul românesc etc.	Galacz	1909
157	Românul din Ardeal	Bukarest	1908
158	Români de peste Carpați	Bukarest	1908
159	Revista Critică Literară	Jassy	1893
160	Revista Poporului.	Bukarest	1894
161	Revista societăței Lia	Bukarest	1888
162	Revista Societății Tinerimea Română.	Bukarest	1888
163	Revoluția lui Horia	Bukarest	1885
164	Rolul D-lui D. A. Sturdza în cestiuța națională.	Ploiești	1899
165	Rolul Roman.	Botoșani	1895
166	Români din regatul Ungar și politica maghiară.	România	1896
167	România	Bukarest	1904
168	România cu țările învecinate	România	1896
169	România și țările locuite de români	Bukarest	1903
170	Românii din Ungaria	Bukarest	1899
171	Românii din Statul Ungar.	Bukarest	1905
172	Românii din Ungaria	Bukarest	1900
173	Românii din Ungaria	Bukarest	1904
174	Românii la Dobrițin sau condamnarea Dr. V. Lucaciu	România	1896
175	Românii și Maghiarii	România	1896
176	Rusșii și Tărâtimea românească, în vremea ocupațiilor rusești.	Bukarest	1904
177	Schițe și amintiri	Craiova	1895
178	Scoala Română	Botoșani	1895
179	Scieri politice și literare, Vol. 1, 1870—77.	Bukarest	1907
180	Scieri literare și istorice	Bukarest	1908
181	Secolul.	Bukarest	1907
182	Socialismul și Intelectualii	Bukarest	1907
183	Statul viitor și social-democrația.	Bukarest	1907
184	Steaua Olteniei	Craiova	1905
185	Steaua României	Bukarest	1899
186	Stefan cel Mare.	Bukarest	1907
187	Studentii și Mihail Kogălniceanu	România	1896
188	Sturdza D. A. 1894.IX./25. tartott beszéde a román nemzetiségi kérdésről	Bukarest	1895
189	Salvarea Ungariei prin pacea cu naționalitățile.	România	1910
190	Tactica social democratică	România	1896
191	Bukarest	Bukarest	1894
192	Tinerimea	Bukarest	1894
193	Tinerimea Română	Bukarest	1894
194	Transilvania	Ploiești	1896
195	Tribuna	Craiova	1899
196	Turda	Bukarest	1892

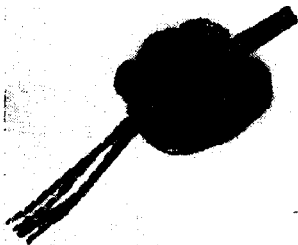
	A sajtótermék címe:	Megjelenési helye	A kitiltás ideje
197	Universul	Bukarest	1894
198	Universul, Curierul Serei	Bukarest	1897
199	Universul literar	Bukarest	1897
200	Un cuvânt către frații de luptă din Țara Biho- rului	Bukarest	1909
201	Veselia	Bukarest	1894
202	Viața Românească	Jassy	1907
203	Voci latine de la Frați la Frați	Bukarest	1895
204	Voința Craiovei	Craiova	1895
205	Voința Prahovei	Ploești	1892
206	Vremea	Craiova	1904
207	Viitorul	Bukarest	1909
208	Vecinii noștri, conferință ținută la Botoșani în ziua de 11 Noiembrie 1908 de N. Jorga	Văleni de Munte	1909
209	Zece Mai-Hora	Jassy	1899
210	Ziarul Român	Botoșani	1899
211	Zilele revoluției 1848	Bukarest	1908
212	Zorile	Bukarest	1908
213	Zur siebenbürgisch-rumänischen Frage	Bukarest	1894
214	„1907” című román folyóirat	România	1910

Memutatis

Karlcsaru Györgyöt házkutatás
alkalmával lefoglalt pénzén, ma-
gyar nemet a lész. franczia is latin nyelv.
vön azt könyveket továbbá papirakok.
rol és a könyvekkel együtt volt sajtó-
tervek is.

I

Titlul primului registru al cărților lui Gh. Cîrțan :

Tabloul cărților confiscate cu ocazia percheziției domiciliare a lui Gheorghe Cîrțan, conținând cărți românești, germane, italiene, franceze și latine apoi broșuri și alte tipărituri.

I

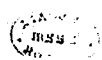
Kimutatás

A.

Kertész Csörgöfőlt kártyulakú alkalmára a legelőt csomó kímekből
Magyarország területét a földi állatokból kímelt csomó szarv a francia uszáról
kímekből és a kímekből volt igazsághoz a saját saját kímekből.

II

11

[Faint, illegible handwritten text]

Titlul celui de-al doilea registru al cărților lui Gh. Cîrșan :

Tabloul cărților românești confiscate cu ocazia percheziției domiciliare a lui Gheorghe Cîrșan, cărți, foi volante și alte tipărituri în limbile română, italiană și franceză interzise a circula prin poștă pe teritoriul Ungariei.

II

7

Nagymelteságu Minister úr
Kegyelmes Uram!

Falói évi február hó 22-án 995/904 res.
sra. Melt. rendelet értelmében a Brassói kir.
sént hivatalvesztésünk jevi március hó 4-18-
időkorban elvégzték kéne, annak eredményével
képletteljeljesen a Lovakköröket elcsutott.

A Herceian György óra keressorai la-
kattal lefoglalt és részben a brassói városi
főkapitányiág, részben pedig a brassói kir.
ügyészség helyiségeiben elhelyezett öferecsen
76.621 dr. szíjla szeméket átvirogattam és
abból 268 példány könyvet /málta minnek./
málaplattam ki. a melynek kataluma, min-
den málofennségi szerint a városi elcsutott
lást kataluma és egyfelől bírói, más-
felől pedig bírósági eljárást fogant
igényelni.

Előbb jeltett könyvekén kívül
a Herceian Györgyre vonatkozó bünyjeltet
- a brassói kir. ügyészséggel történt szabati
megállapodásunkhoz képest - minnek

131. 905

Res.

Raportul nr. 131/res. al traducătorului ministerial
HUSZÁR ANTAL

despre rezultatul delegației de la Brașov

EXCELENȚA VOASTRĂ D-le MINISTRU

Prea milostive Stăpîne !

Satisfăcînd delegația mea pentru Brașov, în sensul ordinului dat sub nr. 995/904 res. din 28 februarie anul curent, — ca rezultat al aceleia, cu mult respect vă relatez următoarele :

Am examinat cele 76.621 bucăți produse de presă, toate depozitate parte la Căpitănia supremă a orașului Brașov, parte în localul procuraturii regești din Brașov, confiscate de la locuitorul Cîrțan Gheorghe din Oprea Cîrțișoara și, din acelea am ales 268 exemplare cărți (lucrări independente), al căror conținut după toată probabilitatea, provoacă agitație împotriva statului și vor necesita deoparte procedură judecătorească, iar de altă parte procedură administrativă.

În afară de cărțile menționate mai înainte, potrivit înțelegerii verbale avute cu procurorul regesc din Brașov, am împachetat și corpurile delictive privind

becsünyagáltam, mert eme könyvjelet arra
figyelték polgárai, hogy a bírái után még
nem semmisíthető sajtó szerzők, közigar-
gatási után legyen fejezetesíthető, a
mennyiből kölcsönöztem az a. ~~személy~~ köztársaság
hogy nevezett egyen a romániai kultúr
liga és ezzel kapcsolatosan az illerri
"Román irodalmi és könyvtartási egyesület"
/Astra./ központi választmányának szel-
gálatában állott a szept. hogy a szerkesztés
alatt álló karai román nyelvű könyvtárak
a frászeses könyvekkel álló állathatók le-
gyenek.

Végül kitélelőjelem jelentem, hogy a
fenti sajtó szerzők egy hatáza csomagolva, a
m. kir. belügyminiszernek uramra lehet áru-
kint elhárítottam.

Budapest 1905 március 20-án

Alpráncsantal
m. f. v. v. v.

pe Cîrțan Gheorghe deoarece aceste corpuri delictive vor servi ca produsele de presă ce nu se vor putea distruge pe calea judiciară, să poată fi nimicite pe cale administrativă, — întrucît este în afară de orice îndoială că numitul individ a stat în serviciul Comitetului central al „Asociația pentru literatura și cultura poporului român” (Astra) cu scopul, ca bibliotecile populare românești din patrie în curs de organizare, să fie aprovizionate cu cărți și cu alte lucrări necesare.

În fine raportez cu respect că am expediat toate produsele de presă menționate pe adresa Ministerului de interne regesc maghiar, împachetate într-o ladă, ca marfă.

Budapesta, 20 martie 1905

ss. Huszár Antal
traducător ministerial

Excelenței Sale
Grof Tisza István
Ministru Președinte, însărcinat cu conducerea Ministerului de Interne.

ALEXANDRU PAPIU-ILARIAN ȘI LOCUL SĂU ÎN DEZVOLTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÎNE

DE

V. NETEA

Se împlinesc în 1964 o sută de ani de cînd se termina la București tipărirea, în trei volume, a unei scrieri considerate de N. Iorga la 1903 „drept cea mai frumoasă lucrare istorică ce apăruse pînă atunci la noi, cea mai metodică, mai îngrijită, mai desăvîrșit executată — un adevărat model”¹. V. Pârvan, la rîndul său, afirma în 1904 că prin această scriere s-au pus „bazele istoriei noastre critice” și s-a pornit „mai cu temei la alegerea de materiale pentru istoria poporului român”². Opera care se bucurase de un atît de cuprinzător elogiu se intitula *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia* și aparținea unui istoriograf transilvănean, care, pentru alcătuirea ei, străbătuse timp de 12 ani Austria, Italia, Germania și Polonia, cu popasuri de aprigă muncă la Viena, la Padova, la Berlin și la Kornic, în Posnania, pentru a se întoarce acasă, ca un adevărat explorator, încărcat cu trofeele unei bogate recolte de documente și însemnări referitoare la istoria patriei sale: *Alexandru Papiu-Ilarian*.

De un tot atît de justificat elogiu s-a bucurat și activitatea de bibliofil a lui Al. Papiu-Ilarian, fiindcă, paralel cu cercetarea arhivelor, istoriograful, adaugă Iorga, „cumpăra cărți rare și astfel el ajunse să aibă în scurt timp una din cele mai bogate biblioteci relative la istoria romînilor, bibliotecă ce se contopi apoi, înavușind-o esențial, cu Biblioteca Academiei Romîne”³.

În 1865, ca un omagiu al tinerilor istorici pentru luptătorul care continua cu atîta stăruință și eficacitate tradiția activă a lui M. Kogălniceanu și N. Bălcescu, B. P. Hasdeu îi dedica prima sa mare contribuție istorică: *Ioan Vodă cel Cumplit*.

¹ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria romnilor*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 59—60.

² V. Pârvan, *Calendarul Minervei*, 1909, p. 154.

³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 55.

Peste trei ani, în 1868, Societatea Academică Română îi deschise și ea larg porțile, alegîndu-l ca membru al secției istorice, consacînd astfel meritele și activitatea sa istoriografică.

Al. Papiu-Ilarian, cu numele originar de Alexandru Pop, s-a născut în localitatea Bezded din fostul comitat Solnoc-Dobîca, la 27 septembrie 1827, ca fiu al unui preot originar din Budiul de Cîmpie, un sat din apropierea orașului Tîrgu-Mureș, numit astăzi „Papiu-Ilarian”, unde viitorul istoriograf își va petrece, de altfel, o bună parte din copilărie. Biografia și activitatea sa, fără a se concretiza pînă acum într-o monografie asemănătoare cu cea scrisă de el însuși în 1868 despre viața, operele și ideile lui George Șincai, au fost studiate cu deosebire de George Barițiu ⁴, Ioan Rațiu ⁵, Vasile Pârvan ⁶, N. Iorga ⁷, I. Lupaș ⁸, Gh. Bogdan-Duică ⁹, Ioan Bojoriu ¹⁰, Ion Clopoșel ¹¹, Corneliu Albu ¹² etc. În anii din urmă, amintirea sa a fost evocată de pe noile poziții ale istoriografiei romîne de Ion Lupșa ¹³, Ștefan Pascu ¹⁴ și E. Cernea ¹⁵. Rolul său în revoluția de la 1848, rol esențial, a fost subliniat în tratatul *Istoria Romîniei* (vol. IV, p. 114—147), Papiu fiind, alături de Avram Iancu, unul dintre conducătorii grupării revoluționar-democrate. De altfel, în întreg decursul revoluției, ca și în primii ani care i-au urmat, Papiu a fost mereu alături de Avram Iancu, avînd aceleași idei și aceleași atitudini, fiind solidari atît în mobilizarea maselor revoluționare, cît și față de Curtea din Viena, căreia în 1850 i-au refuzat decorațiile și medaliile oferite fiindcă, așa după cum îi scria lui Barițiu la 28 septembrie, „nici un argument, nici o cauză nu este pentru care să le poată primi un romîn adevărat, dar sînt o sută și o mie de cauze pentru care nu se pot primi aceste medalii”. Refuzul lui Papiu și al lui Iancu se întemeia pe constatarea fermă că „națiunea încă geme tot sub vechea tiranie și se află acum într-o stare cu mult mai mizerabilă decît înainte de 1848”. Să se decoreze mai întîi națiunea — conchidea Papiu —, apoi particularii ¹⁶.

Cu prilejul aniversării centenarului apariției principalei sale scrieri istorice, *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia*, socotim nimerit să

⁴ Răspuns la discursul de recepțiune... , 1869.

⁵ *Viața și activitatea lui Al. Papiu-Ilarian*, „Unirea”, Blaj, 1902, nr. 43—52 și 1903, nr. 1—6, 38—52; *Papiu și adunările de la Blaj*, „Transilvania”, Sibiu, 1920, p. 784.

⁶ *Activitatea politică a lui Al. Papiu-Ilarian*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 373; *Din viața lui Papiu*, „Convorbiri literare”, 1904, p. 49.

⁷ *Istoria literaturii romînești în veacul XIX*, vol. III, 1909, p. 315.

⁸ *Cum vedea Al. Papiu-Ilarian la 1860 puțința de înfăptuire a Daco-Romîniei*, „Soc. de mlîne”, Cluj, 1927, p. 578.

⁹ *Papiu-Ilarian*, „Analele Academiei Romîne”, tom. 21, p. 42—44; „Națiunea romînă”, Cluj, 1930, nr. 263, p. 1—2.

¹⁰ *Centenarul (1827—1927) nașterii, semicentenarul morții neobositului istoriograf Al. Papiu-Ilarian*, Tîrgu-Mureș, 1930.

¹¹ *Al. Papiu-Ilarian în fața problemelor romînești contemporane*, Alba-Iulia, 1939.

¹² *Alexandru Papiu-Ilarian*, București, 1945, colecția: „Luplători pentru democrație”.

¹³ *Al. Papiu-Ilarian*, „Gazeta învățămîntului”, nr. 440 din 18 octombrie 1957.

¹⁴ *Alexandru Papiu-Ilarian*, „Tribuna”, Cluj, nr. 45 din 14 decembrie 1957.

¹⁵ Emil Cernea, *Din concepțiile politice și juridice ale lui Al. Papiu-Ilarian*, „Analele Universității București”, scria științe sociale, juridice, 1959—1960, nr. 13—14, f. 53—66.

¹⁶ N. Bănescu, *Din corespondența lui Barițiu*, „Neamul românesc literar”, nr. 10 din 1910, p. 157—158 (scrisori de la Al. Papiu-Ilarian).

aruncăm, în lumina orientării marxist-leniniste, o nouă privire asupra activității sale publicistice și istoriografice, aducând noi contribuții la cunoașterea și aprecierea ei, și să subliniem locul pe care Al. Papiu-Ilarian îl ocupă în dezvoltarea limbii, a culturii și a istoriografiei românești. Fiindcă, întocmai ca și Kogălniceanu, ca Bălcescu, ca Barițiu sau ca B. P. Hasdeu, Al. Papiu n-a fost numai un cercetător al arhivelor și documentelor istorice, un istoric al trecutului, ci, într-o largă măsură, un istoric al epocii sale, un militant în contemporaneitate, un luptător pentru progresul social, pentru unitatea națională.

Activitatea publicistică a lui Alexandru Papiu-Ilarian s-a desfășurat pe coordonatele marilor evenimente de la mijlocul secolului trecut : revoluția din 1848, Unirea Principatelor, formarea statului național român, proclamarea dualismului austro-maghiar. Primele sale contribuții apar în anul 1848, la Cluj, când, sub numele de Alexandru Pop, Papiu se ivește, alături de N. Popea, viitorul membru al Academiei Române, ca redactor al revistei „Ziorile pentru minte și inimă”, în fruntea căroră, la 27 decembrie, publică *Nescari preliminarii*, caracteristice pentru entuziasmul tinereții și pentru atitudinea sa față de problemele poporului român. „Zorile”, o revistă manuscrisă, cu apariție săptăminală, era destinată lecturii elevilor și studenților români de la colegiul academic din Cluj și de la celelalte centre didactice transilvănene, iar în titlul lor se descoperea cu ușurință influența gazetei literare a lui George Barițiu, înființată cu șapte ani mai înainte : „Foaia pentru minte, inimă și literatură”. De la începutul anului 1846 revista se va numi „Zorile” sau „Aurora pentru minte și inimă”, făcând astfel un act de solidaritate cu publicația de același fel, redactată de elevii și teologii din Blaj, suprimată atunci din ordinul episcopului Ioan Lemeny. În „preliminariile” revistei, Papiu se adresează astfel colegilor săi : „Provoacă pe toți d. cetitori ca să lucreze orice, — numai una ne rugăm, ca vătămări de persoane sau de nații colăcuitoare nicidecum să nu fie”. Scopul principal al „Zorilor”, formulat de tânărul redactor, era deșteptarea poporului român și îndreptarea sa pe calea culturii și a progresului. „Toate popoarele — afirma Papiu la 1845 — fac progres în toate științele și artele, numai noi, românii, numai noi, nevinovata viță a falnicilor și învingătorilor lunei, romanii, ... singuri noi, fraților, încă dormim... Veniți însă cu toții, veniți, grăbiți să ne aruncăm în consolatricele brațe ale Minervei, veniți, că de bună seamă acolo este pierdutul nostru tezaur, veniți că ni-l dă pe nimica, numai să nu fim trîndavi, haideți să arătăm pismuitorilor noștri că și noi încă sîntem din acei fii ai pămîntului care adoptăm științele, artele, măestrile, cu un cuvînt tot ceea ce este înalt, frumos și divin... Apoi atunci să văd eu — conchidea entuziastul redactor — cine va mai îndrăzni a vomă cuvinte de ocară asupra românului, atunci toți cu un glas vor striga : Acum prieten ție, romîne, și eu mă voi face”.

În principatele transcarpatice, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu și V. Alecsandri luptau și ei pentru un asemenea program, și el va sta la baza mișcărilor revoluționare de la 1848, pentru care Alecsandri va scrie *Deșteptarea Romîniei*, iar Andrei Mureșanu — în Transilvania — *Deșteaptă-te,*

romîne. Întîia datorie a romînului, și mai ales a romînului intelectual, după opinia lui Papiu, era însă cultivarea limbii, studierea ei științifică, fiindcă — afirma tînărul cărturar în articolul, necunoscut pînă acum, *Să învățăm romînește* —, „să poată zice cineva că știe romînește nu e destul că e romîn, ci se pofteste ca să învețe gramatica limbii sale, după care mai adaug și aceea că să ne învățăm dintii limba noastră, apoi celelalte”. Din această convingere avea să se nască cel dintii studiu al lui Alexandru Papiu-Ilarian, intitulat *Limba romînească*, în care, fără a se îndepărta de linia latinistă fixată de Șincai, de Klein și de Maior, adîncită și exagerată apoi de Cipariu și de Aron Pumnul, tînărul autor se arăta preocupat de relația dintre sunete și litere, precum și de unele probleme ale gramaticii romînești. Deși, datorită faptului că la Biblioteca Academiei R.P.R. nu se află din „Zorile” decît numere disparate¹⁷, studiul nu poate fi urmărit în întregă desfășurarea și articulația sa, totuși din cele scrise în capitolele despre consoane, vocale și diftongi se poate constata că Papiu era convins de necesitatea unui nou sistem de ortografie etimologică, în care numeroasele sunete ale limbii noastre, ținînd seama de indicațiile latiniste, să poată fi reproduse într-un mod cît mai fluid și mai concludent.

Ortografia etimologică a avut însă un destin ingrat, fiind respinsă încă din zilele lui Cipariu, fără a mai reprezenta astăzi decît un capitol curios din istoria lingvisticii romînești. Contribuția ortografică a lui Papiu se pierde astfel în efortul impresionant, dar inutil al unei direcții anacronice. Dragostea pentru limbă a latinistilor a fost însă mare, iar contribuția lor la stabilirea originii limbii romîne, a gramaticii și a calităților vocabularului nostru — apreciată la valoarea meritată.

Cît despre Papiu, el va rămîne toată viața legat de problemele limbii romîne, pe care o socotea principala caracteristică a poporului nostru, și aceasta îl determina ca, la 1818, alături de desființarea iobăgiei, să îndemne pe romîni a pretinde respectarea limbii. „Sărmanii de noi — exclama Papiu —, nouă, romînilor, altă ereditate nu ne-a mai rămas de la străbunii, fără singură, dară singură limba, — acest neprețuit tezaur al națiunii romînești... Limba, fraților romîni... are o putere manină, fermecătoare, această limbă pe care o asemenea un roman cu un munte, peste care atîtea sentinții străine n-au putut străbate, ca să ne absoarbă —, această limbă dulce, melodică o iubiți, o prețuiți, o păstrați, ca străbunii noștri, mai presus de toate; dragostea, prețuirea limbii noastre să n-aibă margini”¹⁸.

De altfel, în 1862, dîndu-și seama de greșita orientare impusă limbii noastre de către școala latinistă, Papiu va abandona direcția etimologică, socotind-o „periculoasă”, — „periculoasă, după cum îi scria lui Cipariu, mai ales pentru Transilvania, unde cultura limbii de vreun deceniu încoace a apucat din nenorocire pe un drum cu totul fals. A se îndrepta cineva — precizează Papiu — după mine nu recheamă (înseamnă — *V.N.*) a fi inconsecvent, precum a se îndărătnici nu e o virtute”¹⁹.

¹⁷ Numerele existente sînt următoarele: 5, 6, 7, 8, 13—14, 16, 17 și 25 toate din anul 1816.

¹⁸ *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, II, p. 105—106.

¹⁹ „Amicul școlar”, Sibiu, III, 1862, nr. 61, p. 404.

Dar dacă, în ceea ce privește revista „Zorile”, care e o adevărată sursă de informație pentru ideile și preocupările din tinerețe ale lui Papiu, timpul a infirmat orientarea sa lingvistică, ea a avut însă într-un alt domeniu o intervenție și o contribuție pozitivă care justifică atenția noastră de astăzi și care face din modesta publicație de la Cluj o precursoră a marilor culegeri și publicații folcloristice de mai târziu. Într-adevăr, răsfoind paginile „Zorilor”, pagini scrise de mâna lui Papiu, constatăm, într-o vreme când mișcarea noastră folcloristică era abia la început, o accentuată și consecventă preocupare pentru literatura populară, mai ales pentru acea ramură a acestei literaturi — paremiologia — care concretizează experiența milenară, inteligența și filozofia poporului român: *proverbele și cimiliturile*, care, pînă atunci fuseseră așa de puțin studiate. Din numerele păstrate la Academia aflăm, și acest lucru se arată acum pentru înția oară, că „Zorile” au publicat în anul 1846 un număr de 319 „proverbiuri” populare, precum și o serie de cimilituri. Cimiliturile fuseseră adunate de Iosif Hodoș, și el viitor membru al Academiei Române, care copilărise la Bandul de Cîmpie, dar culegerea de proverbe — și acesta este unul din aspectele cele mai surprinzătoare ale culegerii — era opera unui colectiv de studenți, cel dintîi colectiv folcloristic care a funcționat în țara noastră. Într-adevăr, iată ce aflăm în „Zorile”, la sfîrșitul publicării primei serii de proverbe: „*Aceste proverbiuri le-au cules laolaltă Costa, Cășian, Pop (Al. Papiu-Ilarian), Marusi, Olariu, Hodoșeștii — frații Iosif și Zahau — Pascu, Panțiu și Borza*”

Descoperirea colecției de la Cluj ne obligă însă la rectificarea constatărilor lui Iuliu A. Zanne, principalul istoric al vechii noastre paremiologiei, care, în prefața monumentalei sale opere *Proverbele romînilor* (București, 1895), urmărind cronologia primelor colecții de proverbe românești, afirmase „că de la 1700 pînă la 1845 nu s-a publicat nici o carte de proverbe propriu-zise” și că abia în acest an vornicul Iordache Golescu a adunat, fără a o publica, o însemnată colecție de „proverbe, pilde, povățuiri și cuvinte adevărate”, din care însă proverbele (72 p.) nu sînt decît o neînsemnată parte a manuscrisului întreg (724 p.), ajungînd la concluzia că meritul de a fi publicat prima culegere de proverbe românești aparține scriitorului Anton Pann, a cărui săvuroasă operă *Povestea vorbei* a apărut în anul 1847²⁰.

Afirmația lui Zanne, dat fiind, după cum s-a văzut mai sus, că cele 319 proverbe din „Zorile” au apărut în 1846, nu se mai poate menține.

Papiu, prin cele 319 proverbe adunate de colectivul său și publicate în revista „Zorile”²¹, este unul din protagoniștii literaturii paremiologice românești și este firesc ca numele său să fie încadrat, alături de al lui George Barițiu, al lui Vasile Alecsandri și al lui Al. Russo, în istoria folclorului nostru.

Din „Zorile” mai aflăm de asemenea, pe calea unor anecdote traduse din limba italiană, că tînărul Papiu învățase această limbă cu mult mai

²⁰ Iuliu A. Zanne, *op. cit.*, vol. I, p. XXIV.

²¹ La aceste „Zori”, pe lângă Al. Papiu și N. Popea, au colaborat și Iosif Hodoș, George Maniu și C. Panțiu cu cimilituri, istorioare, anecdote și versuri. Lipsa unei colecții complete a acestei reviste ne împiedică să identificăm și numele altor colaboratori.

înainte de a pleca la studii în Italia și că avea o accentuată înclinare spre filozofia lui Kant, „înțeleptul din Königsberga”, și a lui Voltaire, din viața cărora relatează câteva scurte, dar caracteristice întâmplări. La originea spiritului său anticlerical, manifestat în întreaga sa activitate publică, și cu deosebire în anul 1848, se constată deci existența unor vechi și stăruitoare lecturi filozofice, aparținând unora dintre cele mai adinci inteligențe ale secolului luminilor.

Un episod interesant și semnificativ din tinerețea lui Al. Papiu-Ilarian îl constituie și alcătuirea numelui său, fiindcă, după cum s-a subliniat mai sus, în paginile „Zorilor” Papiu semnase cu numele de *Alexandru Pop*, acesta fiind numele său de naștere. Numele de *Alexandru Papiu-Ilarian* este un nume „făcut”, demonstrativ, așa cum fuseseră și numele altor exponenți ai revoluției de la 1848: *Ioan Axente Severu*, *Dionisie Pop Marțian*, *Constantin Romanu-Vivu* etc. Numele lui Papiu, în forma lui latinizată, n-a fost alcătuit însă în 1848, ci cu doi ani mai înainte, în 1846, autorul *Istoriei românilor din Dacia Superioară* fiind și în această direcție un precursor. La Cluj, în 1846, studențimea română, din sinul căreia avea să se ridice Avram Iancu, trăia vremuri de înfrigurată așteptare. Cărțile lui Șincai și ale lui Maior, lecțiile lui Bărnuțiu și articolele lui Barițiu își produsese efectul. „Era mai mare dragul — destăinuiește Nicolae Popea — văzînd că tineri din cei ce mai înainte nu luaseră carte românească în mîni, acum nu se mai puteau despărți de istoria lui Petru Maior, umblînd tot cu ea subsuoară. Cu un cuvînt — conchide Popea —, interesarea lor pentru limba și cartea românească, entuziasmul național ajunsese între ei la culme”²². O conștiință vie mișca acest tineret și ea îl făcea să fie mîndru de numele și virtuțile străbunilor. Lupta pentru ridicarea poporului român devenise un imperativ al inimii fiecărui tînăr. Dorința unei acțiuni care să continue tradiția lui Horia și să sfărîme jugul împilării ardea în toate sufletele. Peste doi ani, tinerii aceștia vor fi tribunii și prefecții revoluției. Revista „Zorile” era mesajul tinereții lor, iar societatea de lectură pe care o înființaseră un adevărat parlament. Acesta a fost „periodul de aur al studențimii romîne din Cluj”, cum avea să precizeze mai tîrziu Nicolae Popea²³. Discuțiile se țineau laînt, iar subiectul lor era unul singur: ridicarea poporului român și afirmarea naționalității sale. Și cum una din formele acestei afirmații era aderența la latinitate, mulți dintre ei își latinizară numele pentru a îndrepta vechi înstrăinări sau pentru a evita schimbări impuse de oficialitate. Din *Kasay* se născu *Casian*, din *Oliyan Alutan*, iar din *Pop*, în pronunțarea oficială *Poap*, *Papiu*, *Alexandru Papiu*. Adaosul de *Ilarian* este latinizarea numelui de *Bucur*, acesta fiind al doilea nume de botez al tatălui său, care se numea *Ioan Bucur Pop*, așa încît, prin adoptarea lui, Papiu nu făcea decît să dea expresie unui puternic simțămînt de dragoste filială²⁴.

Aceasta este, așadar, originea și explicația numelui lui Alexandru Papiu-Ilarian, nume cu care din 1847 încoace este semnată întreaga sa

²² *Memorialul arhiepiscopului Șaguna*, Sibiu, 1889, p. 40.

²³ *Op. cit.*, p. 38.

²⁴ Cf. Marius N. Sulica, *Al. Papiu-Ilarian ca student la liceul academic din Cluj*, în „Anuarul liceului de băieți Al. Papiu-Ilarian” din Tirgu-Mureș, 1930—1931, p. 105.

activitate publicistică și pe care l-a purtat și ca profesor la universitatea din Iași (1854—1858), ca juriconsult al Moldovei (1860—1862), ca ministru al justiției (1863—1864) și ca președinte al societății „Transilvania” din București (1867—1874). Uneori dorind, cel puțin pentru un anumit timp, să-și păstreze anonimul, el făcea apel la pseudonimul *Bucur*, așa cum a procedat în anul 1861 cu articolul *Garibaldi și Klapka*, publicat în „Revista Carpaților” (II, p. 463).

Urmărind activitatea sa publicistică desfășurată după încetarea revistei „Zorile”, care a fost cea dintâi tribună a elanurilor sale naționale, constatăm că Alexandru Papiu-Ilarian este autorul primei istorii a revoluției transilvănene din 1848, pe care a scris-o îndată după încetarea luptelor nu numai cu pana istoricului, ci și cu inima celui ce a avut o atît de viguroasă participare la susținerea, organizarea și dezlănțuirea ei. N-am putea trece însă la expunerea și analizarea istoriei sale fără a arăta, în prealabil, care a fost concepția istorică a lui Papiu și metoda sa de investigație științifică. „Istoria preste tot — afirma Papiu în prefața primei părți a *Istoriei romînilor din Dacia Superioară* —, și îndeosebi istoria națională, n-are de a fi un registru de regi și rezbele, o grămăditură de nume și ani, un agregat de fapte... , ci o astfel de descriere filozofică a faptelor, a cauzelor și a urmărilor acelor fapte memorabile ale națiunii, care să servească de cheie pentru prezent, de speclu pentru viitor”. A scrie altfel — conchidea Papiu — „*id pueris fabulas est narrare, non historiae scribere*”. Accentul cade, prin urmare, pe interpretarea filozofică a faptelor — pe care, așa cum arată în prefața volumului al doilea, le lasă „să vorbească ele de sine”, producînd în tot locul „documinte spre întărirea lor”, — și pe virtualitățile lor pozitive de a influența și fecunda viața poporului. Și mai clar vorbește Papiu despre misiunea politică și educativă a istoriei în anul 1862, arătînd, în prefața *Tezaurului*, că „o națiune ce nu-și cunoaște istoria se aseamănă ființelor lipsite de memoria celor trecute; ea nu cunoaște legătura logică și necesară între trecutul, prezintele și viitorul său; ea nu se cunoaște pre sine însăși; nu știe de unde și cum rezultă starea de față în care se află, nici s-o poată îndrepta; nu-și poate indivina (concepe) cea viitoare, nici a o prepara; ci orbecă fără îndreptariu și rătăcește în toate părțile, pîn-ce în urmă cade în cursa inamicului” (p. V). Papiu vedea așadar în istorie nu numai o oglindă documentară a unor întîmplări consumate, ci, în același timp, o armă de luptă pentru prezent și un îndreptar politic pentru viitor, un îndemn la acțiune și un mijloc de educație patriotică. Din acest punct de vedere el se găsea, în cadrul generației sale, pe aceeași linie cu Kogălniceanu și Bălcescu, linie continuată mai tîrziu, în limitele ideologiei burgheze, de Nicolae Iorga și V. Pârvan. Și fiindcă atenția sa istorică s-a îndreptat îndeosebi asupra Transilvaniei, se cuvine să arătăm și ideile sale asupra factorilor istorici determinanți ai acestei provincii. În studiul său despre *Horia și Cloșca* publicat în anul 1864, prin care s-au pus bazele cercetărilor istorice romînești asupra răscoalei de la 1784, Papiu preciza cu fermitate și îndreptățire: „Istoria romînilor din Transilvania este istoria țaranilor... Cînd un popor — continua Papiu — e despoiat de toate, îi mai rămîne un drept pe care nimeni nu i-l poate răpi: dreptul urei

slaviei și a tiranului, dreptul firesc al răzbunării”²⁵. Iar în articolul despre *Gramatica lui Șincai* mărturisea cu entuziasm și admirație: „Poporul singur cînta (odinioară) memoriile trecutului, susținea gloria numelui român, poporul singur păstra tezaurul limbii romîne. Literații și preoții — continuă Papiu — scria și cînta slavonește și grecește; ei sau nu era de nici o națiune, sau purta numele streinilor. Numele de român era rezervat țăranului, ca nume de serv, de *rumîn*, ca nume de batjocură, de despreț, de rușine! O Dumnezeule! — exclamă Papiu — mult sîntem datori acestor țărani, acestui popor, acestor rumîni... Poporul — afirma Papiu într-un incomparabil avînt — era suveran în limbă și suveran are să rămînă deapănarea...”.

Din acest sentiment izvorăște căldura și entuziasmul cu care Papiu vorbește despre toate răscoalele țărănești din Transilvania, acele vijelioase *tumultus rusticorum*, și îndeosebi despre cele de la 1437, 1514 și 1784, pentru a nu mai vorbi de revoluția din 1848, care, prin amploarea și consecințele ei, l-a și determinat să îmbrățișeze cu atîta pasiune istoriografia națională. Studiul său asupra răscoalei de la 1784 cuprinde pagini de adîncă gîndire politică și de remarcabil entuziasm. „Un istoric adevărat — precizează Papiu —, care știe și vrea să privească lucrurile cu ochi filozofic, care cunoaște legătura logică a celor trecute cu cele prezente, nu poate să stea un moment la îndoială, nici asupra cauzelor nici asupra scopului adevărat al răscoalei de la 1784. Nu procesul cu dregătorii — arată Papiu în continuare — și arendașii domeniului Zlatna; nu conscripțiunea militară la care alerga românii; nu călătoria lui Horia la Viena, nici reformele lui Iosif, sau slăbiciunea și lipsa de înțelegere a guvernului civil și militar al Transilvaniei sînt adevăratele cauze ale acestei răscoale. Toate acestea erau incidente care puteau să grăbească și să ajute chiar, dar nu să dea naștere unei revoluțiuni. Revoluțiunile — conchide Papiu, și prin aceasta se apropie de cei mai profunzi cercetători revoluționari — nu se nasc dintr-un incident, ci dintr-o necesitate. Grămada apăsărilor de seculi, ce nu mai era de purtat: iată adevărata cauză a răscoalei lui Horia”. Cît despre Horia, conducătorul acestei răscoale, el, afirmă Papiu, a fost „o rară figură în istoria dezvoltării omenești, una din acele inimi mari care sînt capabile a cuprinde singure în sine toate durerile seculare ale unui popor și toate suvenirile lui și toate patimile lui cele mai legitime... Horia era un țăran fără învățătură: mintea și inima lui cu atît e mai mare, că a știut să se înalțe la ideile umanității și, părăsit sau cel puțin neajutat de cei mai de frunte ai națiunii, însoțit numai de țărani, a avut curajul de a se sacrifica pe sine pentru aceste idei. Eu mă închin — încheie Papiu — cu umilință și cu respect memoriei acestui mare țăran și nemuritor român”²⁶.

Ca istoriograf, Al. Papiu-Ilarian și-a legat numele de *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, ale cărei prime două volume au apărut la Viena în anii 1851 și 1852, și apoi de acea masivă culegere de acte și scrieri inti-

²⁵ *Tezaur de monumente istorice*, vol. III, p. 299.

²⁶ *Ibidem*, p. 303–304.

tulată *Tezaur de monumente istorice pentru România*, apărută la București, în trei tomuri, între anii 1862—1864, care înfățișează una din contribuțiile cele mai bogate la dezvoltarea istoriografiei noastre. De o necontestată prețuire s-a bucurat și monografia sa despre *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai*, publicată în anul 1869 ca discurs de recepție la Societatea Academică din București, aceasta fiind, pînă atunci, cea mai întinsă și mai concludentă cercetare asupra întemeietorilor Școlii ardeleni din secolul al XVIII-lea, alături de care trebuie să adăugăm și *Relațiunea despre manuscrisele lui Budai-Deleanu* ²⁷.

Tot atît de remarcabilă este și seria scrierilor sale politice și juridice, care oglindesc condițiile luptei pentru unitatea națională și ale trecerii de la feudalism la capitalism : *Memorandul despre raporturile romînilor cu nemții, slavii și unгурii* ²⁸, prezentat domnitorului Alexandru Ioan Cuza în anul 1860, *Independența constituțională a Transilvaniei* (Iași, 1861), tradusă și în limbile franceză, italiană și germană ²⁹, și *Responsabilitatea ministerială* (1866).

Numeroase alte contribuții și articole, unele cu un puternic caracter polemic — *Către generalul Türr* ³⁰, *Memorandul lui Kossuth, Teleki și Klapka* ³¹, *Apa trece, pietrele rămîn* ³² —, caracteristice pentru preocupările și atitudinea lui Al. Papiu-Ilarian, completează și reliefează tabloul activității sale istoriografice.

O mențiune se cuvine și activității sale de editor al importantei scrieri a lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, a cărei versiune latină — necunoscută pînă atunci la noi — a publicat-o în 1872, din însărcinarea Academiei Romîne, alcătuiind și un istoric al peregrinărilor și edițiilor ei germane și romînești ³³.

Această ediție a stat la baza cercetărilor și aprecierilor lui P. P. Panaitescu asupra *Descrierii Moldovei* din monografia sa consacrată lui Dimitrie Cantemir ³⁴.

Deși cu un caracter strict juridic, profesional, nu putem lăsa neamintită nici marea sa pledoarie pentru *Cauza bivolarilor din Giurgiu*, acuzați de răzvrătire în anul 1873, pe care Papiu i-a apărat atît printr-un manifest adresat *Către cetățenii bivolari și toți giurgiuvenii*, cît și în fața Curții cu jurați de la Turnu-Măgurele, făcînd cu acest prilej o incisivă analiză asupra condițiilor sociale și economice în care s-a produs răscoala și arestarea

²⁷ „Analele Academiei Romîne”, 1870, Seria I, vol. III, p. 105.

²⁸ „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, București, 1883, p. 133.

²⁹ *Les Roumains et les états autrichiens. L'Indépendance constitutionnelle de Transylvanie* (București, 1861); *L'Independenza costituzionale della Transilvania* (Torino, 1862); *Die constitutionelle Unabhängigkeit Siebenbürgens* (Breslau, 1862). Traducerile în aceste limbi au fost făcute, respectiv, de istoricul francez J. H. Ubcini, de publicistul și profesorul italian Vegezzi Ruscalla și de diplomatul german I. F. Neigebauer.

³⁰ „Federațiunea”, 1868, nr. 6.

³¹ „Romînul” din 10 noiembrie, 1868.

³² „Romînul” din 19 decembrie, 1871.

³³ Vezi *Operele principelui Demetriu Cantemiru*, tom. I, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872 (prefața).

³⁴ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1959, p. 148.

inculpaților³⁵, pledoarie pe care în mod demonstrativ a publicat-o imediat după proces.

Precizăm însă că — deși au trecut aproape 90 de ani de la moartea sa (25 octombrie 1877) — nici pînă astăzi nu s-a alcătuit încă o bibliografie completă a scrierilor sale³⁶, fapt ce ne-a determinat să adăugăm expunerii noastre și unele precizări și completări de această natură³⁷.

Multe dintre studiile și articolele sale, mai ales cele politice și economice, publicate atît în periodicele din Transilvania și Ungaria, ca „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, „Gazeta Transilvaniei” și „Federațiunea”, cît și în cele transcarpatine („Romînul”, „Revista Carpaților”, „Tribuna romînă”, „Naționalul”, „Steaua Dunării”, „Instrucțiunea publică”, „Uricariul” ș.a.), au rămas astfel uitate și nevalorificate, deși contribuția lor ar fi fost de un real folos la cunoașterea relațiilor romîno-maghiare din preajma proclamării dualismului austro-ungar și a pătrunderii capitalurilor străine în Romînia. Nu s-au cercetat decît parțial nici manuscrisele și volumele sale de documente, notițe, copii și scrisori din Arhiva Academiei R.P.R., printre care se află unele însemnări pentru o biografie a lui Antioh Cantemir³⁸ și un curs despre *Statistica generală a Europei*³⁹ cu stăruitoare indicații asupra datelor statistice ale Țărilor Romîne ținut la Universitatea din Iași, unde a predat și dreptul penal, dreptul roman și istoria universală, Papiu, împreună cu Dionisie Pop Marțian, inițiatorul publicațiilor „Analele statistice” și „Analele economice” de la București (1860), fiind unul din întemeietorii statisticii romînești.

Din bogata sa corespondență istorică cu Simion Bărnuțiu (1852 — 1855), Simion Balint (1853—1871), Iosif Hodoș (1851—1874) și Vegezzi Ruscalla (1862—1863), pentru a-i aminti numai pe aceștia⁴⁰, nu s-au publicat decît fragmente sporadice și ocazionale. De mai multă atenție s-a bucurat corespondența sa cu Gh. Barițiu, care a fost publicată de N. Bănescu⁴¹.

Valorificarea acestor studii, acte și corespondențe va aduce, prin largile lor referințe contemporane, o reală sporire a bazei documentare

³⁵ *Istoria Romniei*, IV, p. 486—487.

³⁶ Vezi, asupra bibliografiei lui A. Papiu-Ilarian, Gh. Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia romînească*, București, 1921—1928, I, p. 101—102; II, p. 106—107; III, p. 85—86.

³⁷ O încercare de a completa această lacună a istoriografiei noastre a făcut în 1934 Marius N. Sulica, publicînd în revista „Progres și cultură” de la Tirgu-Mureș (nr. 6, p. 29—35) unele *Contribuții la bibliografia operelor lui Al. Papiu-Ilarian*. Sulica n-a urmărit însă decît colaborarea lui Papiu la „Revista Carpaților” din București (1860, 1861), semnînd apariția în această revistă a studiilor despre *Gramatica lui Șincai*... (II, 1860, p. 48—61), *Lugubre Monumentum* (III, 1860, p. 114—129), *Independența constituțională a Transilvaniei* (II, 1861, p. 65—124), *Tractat de alianță în contra turcilor încheiat la 1542 între Petru, domnul Moldovei, și Ioachim, electorul de Brandenburg* (II, 1861, p. 193—212) și *Garibaldi și Klapka* (II, 1861, p. 463—478). Toate aceste studii, cu excepția celui din urmă, erau cunoscute însă cercetătorilor din retipările în *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia* sau din broșurile speciale (*Independența constituțională a Transilvaniei*) tipărite concomitent cu apariția în „Revista Carpaților”.

³⁸ Acad. R.P.R., ms. nr. 4 584, p. 181—196.

³⁹ Acad. R.P.R., ms. nr. 207, 180 f.

⁴⁰ Acad. R.P.R., ms. nr. 4 583, 4 584, 4 586 (hîrtii, scrisori și notițe istorice).

⁴¹ N. Bănescu, *Din corespondența lui Bariț*, „Neamul romînesc literar”, nr. 10—25, 1910 (scrisori de la Al. Papiu-Ilarian).

a revoluției de la 1848 și a relațiilor politice și culturale dintre anii 1850—1875.

Istoria românilor din Dacia Superioară, la a cărei alcătuire Papiu începușe a lucra încă din toamna anului 1849, îndată după lichidarea revoluției, a fost concepută ca o lucrare în șase volume, dedicată „Junimii române, floarea națiunii”. Volumul întâi fusese consacrat evenimentelor și desfășurării istoriei românilor de la colonizarea romană și pînă la sfîrșitul anului 1847; în volumul al doilea au fost descrise întîmplările anului 1848 pînă la adunarea de pe Cîmpia libertății; volumul al treilea era destinat să înfățișeze evenimentele de la 3/15 mai și pînă la constituirea Comitetului român, în octombrie 1848; volumul al patrulea trebuia să urmărească situația pînă în luna martie 1849, cînd trupele imperiale, învinse de generalul Bem, au fost silite să părăsească Transilvania; în al cincilea urmau să se cuprindă bătăliile lui Avram Iancu din Munții Apuseni și, în sfîrșit, în volumul ultim trebuia să se înfățișeze și analizeze situația românilor în urma revoluției și ingratitudea Curții din Viena. Planul era într-adevăr impresionant și, dacă s-ar fi putut realiza, am fi putut avea, chiar de atunci, o istorie completă și clară a participării românilor transilvăneni la revoluția din 1848. Dar, din nefericire, din marele proiect al tînărului istoric nu izbutiră a se realiza decît primele două volume, care s-au și tipărit îndată după scrierea lor, în 1851 și 1852, iar din volumul al treilea abia s-a putut înfiripa o schiță, la a cărei tipărire Papiu nu s-a mai gîndit, rămînînd uitată printre hîrțiile sale. În anul 1937 ea a fost descoperită însă în arhiva Academiei Romîne de către profesorul Ștefan Pascu și, cu toate lacunele și insuficiențele sale, publicată în 1943 sub același titlu ca și volumele anterioare: *Istoria Românilor din Dacia Superioară, schița tomului III*. La celelalte trei volume Papiu a renunțat definitiv, mîrginindu-se ca documentele adunate în legătură cu ele să le păstreze ca pe niște relicve și apoi, prin succesorii săi, să le încredințeze Academiei Romîne. Ceea ce l-a determinat să abandoneze un plan atît de fericit conceput, a fost faptul că circulația primelor două volume a fost interzisă printr-un ordin al guvernului din Viena și apoi, după stabilirea la Iași, obligațiile universitare, juridice și politice, precum și adunarea materialului pentru *Tezaurul de monumente istorice*.

Dar și numai prin cele două volume publicate, ca și prin schița volumului al treilea, Papiu a izbutit totuși să se afirme ca un element fecund și dinamic în dezvoltarea istoriografiei romîne, iar contribuția sa, deși a trecut un secol și mai bine de la elaborarea ei, și deși de atunci încoace s-au publicat nenumărate scrieri asupra revoluției de la 1848, își păstrează, din punct de vedere documentar, în marginile naționalismului său burghez, o necontestată importanță. O evocare și o reconstituire a mișcărilor și a evenimentelor de la 1848 nu se poate face fără *Istoria* lui Al. Papiu-Ilarian. De altfel, în cadrul istoriografiei burgheze, ea a fost considerată drept „cea mai prețioasă scriere cu privire la revoluția din 1848 a românilor din Transilvania”⁴².

⁴² Al. Lapedatu, *Istoriografia romînă ardeleană...*, București, 1923, p. 19.

Și în domeniul istoriei, ca și în orientarea lingvistică, Papiu a fost un adept al școlii latiniste, și îndeosebi al lui Petru Maior, admitând împreună cu acesta că Traian împăratul a stins „cu totul pe dacii cei belicoși”, transformând Dacia lui Decebal într-o Dacie felix (p. 2). Izvoarele documentării sale sînt cele vechi, cunoscute din istoria lui Maior, și în primul rînd scrierile lui Eutropiu. Angajat în această direcție, în care, bineînțeles, nu se găsea loc pentru relatarea aspectelor sclavagiste ale dominației romane în Dacia, Papiu considera deci ca o adevărată calamitate faptul părăsirii Daciei de către Aurelian și ocuparea ei de către goți și apoi de către huni și celelalte popoare migratoare. Decăderea romanilor el și-o explică prin „vandepta Nemesei pentru păcatele și corupțiunea în care căzuseră” (p. 8), fără a înțelege marea importanță a schimbării modului de producție și, ca o consecință a acestuia, descompunerea societății sclavagiste. Utilizînd cronica notarului Anonymus, Papiu expune apoi așezarea maghiarilor în Panonia și „resbelele cumplite” purtate de ducii și regii acestora în secolului X și XI împotriva voievozilor romîni pentru ocuparea Transilvaniei. Dominația regilor unguri asupra acestei provincii a însemnat însă, prin împărțirea „locurilor cu toți locuitorii săi” la nobilii invadatori, „răpirea libertății personale” și „răpirea dreptului de proprietate”, cu alte cuvinte „apăsarea la trista stare de șerb, de iobagiu” (p. 15). Etapele și formele de dezvoltare ale iobăgiei transilvănene, cu largi referințe și asupra iobăgiei din vechea Ungarie, sînt urmărite de Papiu în capitolele al II-lea și al III-lea ale istoriei sale, ele servindu-i ca punct de plecare pentru expunerea cauzelor răscoalelor țărănești din secolele XV—XVI, cărora el le atribuie însă, pe lîngă recunoașterea aspectului social, și un puternic caracter național (p. 19), romîni fiind considerați ca „șerbi ai veneticilor” (p. 13). De altfel, pentru Papiu, istoria Transilvaniei, timp de veacuri n-a fost altceva decît o permanentă luptă între iobagi și feudali, între robi și stăpîni, dragostea sa îndreptîndu-se către acele „clase de oameni prăsite pentru aristocrați” (p. 154), către cei „despotați de drepturi, de pămînt, supti, sărăciți, acoperiți de întunerecul neștiinței” (p. 158), exploatați și împilați atît de regii Ungariei și principii Transilvaniei, cît și de episcopii catolici și de împărații habsburgi.

A. Papiu-Ilarian a fost unul dintre cei mai neînduplecați adversari ai feudalității transilvănene, iar opera sa istorică consacrată revoluției de la 1848 e un adevărat rechizitoriu împotriva regimului feudal, a trufiei sale fără de margini și a lăcomiei sale nemăsurate.

Acuzația cea mai necruțătoare pe care Papiu o ridică împotriva feudalității maghiare din Transilvania era aceea de a fi refuzat cu înverșunare recunoașterea existenței naționale și religioase a poporului romîn, pe care înțelegea să-l trateze numai ca tolerat „*usque beneplacitum principum*”, și de a fi introdus aceste monstruoase concepții, prin *Aprobate și compilate*, în însăși constituția principatului (p. 48—49). Lupta pentru obținerea deplinei egalități între romîni și celelalte minorități naționale a luat astfel în ochii săi caracterul unei lupte de mare amploare, de rezultatul căreia depindea întreaga dezvoltare națională, politică și culturală a poporului romîn. Iată pentru ce el nu-și economisește elogiile atunci cînd

e vorba despre episcopul Inocențiu Micu-Klein, care, prin intervențiile sale cutezătoare la Curtea din Viena și în dieta Transilvaniei, „fu cel dintîi român care avu curagiul a facere pași pentru edificarea casei cei politice a națiunei romîne” (p. 65), și iată pentru ce, la 1848, el a îmbrățișat direcția susținută de Simion Bărnuțiu.

Punctul de vedere al lui Papiu-Ilarian în tratarea problemelor politice românești era un punct de vedere profund democrat, radical, și el va străbate întreaga sa expunere ca un adevărat fir roșu. Explicînd insuccesul petiției naționale de la 1791, acel *Supplex libellus Valachorum* înaintat Curții din Viena de către episcopii Gherasim Adamoviči și Ioan Bob — *Supplex* pe care Papiu, ignorînd conceptul nou de națiune și caracterul politic al reformismului luminat⁴³, îl înfățișează ca o consecință a răscoalei lui Horia și a revoluției franceze de la 1789 —, el afirmă: „*Nefericirea romînilor de la 1791 fu că cauza romîna o purtară numai episcopii de capul lor*” (p. 90). Această constatare, formulată sub influența ideilor democratice ale lui Bărnuțiu⁴⁴, îl face să exclame cu indignare: „*Învățați o dată, romînilor, a nu vă mai încredința cauzele cele mari, de la cari depinde moartea sau viața națiunei și bisericii, singur episcopilor și altor privați (particulari), pe care lesne-i pot înșelare, corupere sau și speriare, ci le încredințați la oameni probați, aleși din sinul vostru și răspunzători vouă!*” (p. 90). Vina episcopilor de la 1791 Papiu o găsea în faptul că, pentru întocmirea *Supplexului*, n-au convocat un congres național și că n-au cules „subscripțiuni” din sinul poporului, ori, dacă cele de mai sus n-ar fi fost posibile, să fi ținut măcar un sinod. „Hei — conchide Papiu —, dar numai de sinoade să nu vorbești episcopilor și de diete (adunări de țară) despoților!” (p. 134).

De pe aceeași poziție democrată e înfățișată și lupta pentru cultură a intelectualității progresiste din Transilvania în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului trecut. Papiu, acordînd o largă atenție fenomenelor de suprastructură, se ocupă în special de școlile de la Blaj și de pleiada de bărbați care s-au ridicat din mijlocul lor: Samuil Klein, Șincai, Maior, „cărora asemenea bărbați încă n-a avut gîntea romînească” (p. 206), Timotei Cipariu apoi, care a’ deșteptat pe blăjeni la „o nouă viață literară”, căci învățații acestora credeau pînă atunci „că cu clasicii latini s-a încheiat toată știința” (p. 209), Simion Bărnuțiu, Ioan Rusu etc., fără a uita nici pe bănățenii Paul Iorgovici, Constantin Loga sau Dimitrie Țichindeal, autorul *Fabulelor* care „au sfărîmat atîtea rătăciri și superstiții” și care „n-ar trebui să lipsească din casa nici unui țaran român” (p. 207). În Țichindeal, Papiu vedea pe exponentul cel mai îndîrjit al luptei împotriva monahismului, „representantul întunericului popoarelor” (p. 207). Anticlericalismul său, ca și al lui Bărnuțiu, se ridică îndeosebi împotriva

⁴³ D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Cluj, 1948, p. 236-240.

⁴⁴ S. Bărnuțiu, *Soborul cel mare al episcopiei Făgărașului*, „Foaia pentru mint”, 1843, p. 26-33.

episcopilor care „nu făcură mai nimic pentru ridicarea școlilor populare” (p. 214), și mai ales împotriva episcopilor Atanasie Rednic, Ioan Bob și Ioan Lemeny. „E lucru demn de însemnat, remarcă Papiu la 1850, că Blajul se află în posesiunea episcopilor români de 120 de ani, și acest timp n-a fost de ajuns ca să ridice episcopii o școală de comunitate (poporală) în Blaj sau să îndemne la aceasta. Oare — se întreba tânărul istoric — e apa Tirnavelor de ajuns să șteargă această rușine?” (p. 215).

Papiu a elogiat însă cu entuziasm munca lui George Barițiu de la „Gazeta Transilvaniei” și de la „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, ale cărei merite „pentru cultura și deșteptarea națională nemine nu e în stare a le putea descrie după cuviință” (p. 219), a lui Nicolae Bălcescu și a lui A. Treboniu Laurian de la „Magazinul istoric pentru Dacia”. Această publicație, care se răspândise și în Transilvania, era considerată de Papiu ca „un tezaur perpetuu... un tezaur pentru istorie, politică, bisericească și literatură... care în toate timpurile ar trebui să se continue fără întrerupere... un monument... o carte atât de scumpă, cât n-ar trebui să lipsească nici unui român într-o parte sau ram al vieții publice” (p. 218).

Comentariul se sfârșește cu o pledoarie, căreia nu-i lipsesc însă accente ale naționalismului burghez, pentru difuzarea culturii în mase („... cultura numai — exclamă Papiu —, numai cultura va scăpa pe români și cultura numai națională poate fi”) și pentru înființarea unei universități românești. „Fără o universitate națională română — conchidea Papiu —, în care să se crească junimea română cea matură pentru științele cele mai înalte în limba națională — căci românul nu cugetă nemțește, nici ungu-rește, nici latinește —, fără o atare universitate națională, româniilor iar vor rămânere în etatea copilăriei, batjocura streinilor” (p. 223).

Ultimele pagini ale primului volum din *Istoria românilor din Dacia Superioară* se încheie cu un omagiu adresat anului 1848, „pe care-l salutăm omenirea toată ca pe primăvara întineririi sale”, și cu un apel la unirea tuturor spre a lupta, *viribus unitis*, „pentru fericirea, pentru viața prezentă și cea viitoare a toată ginta” (p. 228).

În volumul al II-lea Papiu a urmărit „să lase posterității române o icoană vie și adevărată a marilor evenimente de la 1848 la care au luat parte și românii ca actori principali” (p. XIII), pentru a căror evocare el s-a înarmat „cu singura armă cu care te poți armare în istorie, cu *Adevărul*” (p. XIV). În introducerea volumului, Papiu arată care a fost dezvoltarea slavismului, uncurismului și românismului înainte de 1848, pentru ca în capitolele următoare să înfățișeze mișcările revoluționare de la 1848 ale uncurilor, croaților, sîrbilor și slovacilor și apoi ale secuilor, sașilor și românilor. O bună parte din lungă sa introducere (138 p.!) e destinată combaterii supremației naționale și politicii de maghiarizare preconizate de contele Ștefan Szécheny, în cunoscutele sale lucrări *Hitel* și *Kelet népe* (1841), de N. Wesselényi, exponentul nobilimii liberale, în *Bolitéletek* (1831) și *Szozat* (1843), și de L. Kossuth în nenumărate articole, discursuri și declarații publicate în ziarul său „Pesti Hirlap” (1841—1843). Kossuth îndeosebi este prezentat de istoricul român ca omul care a împiedicat colaborarea de la 1848 dintre maghiari, români și slavi (p. XLVII).

Papiu, deși urmărește evenimentele de pe o poziție națională, a fost preocupat totuși, ca și N. Bălcescu, de aspectul general al acestei revoluții, considerată ca o revoluție a întregii Europe, „o revoluție de principii, zugrumate de arbitriu, proclamate de rațiune și sancționate de voința cea tare a popoarelor” (p. 3), convins fiind că în desfășurarea ei s-au comis „bravuri și erori” (p. 4). Participarea românilor e înfățișată în capitolele II—V, aducându-se bogate precizări documentare la cunoașterea contribuției tinereții române din Tîrgu-Mureș — așa de apropiată în primele zile ale revoluției de tinerețea maghiară și decepționată apoi de orientarea ulterioară impusă de elementele șoviniste — la convocarea și organizarea primei adunări de la Blaj din duminica Tomei, 18/30 mai. Capitolul consacrat acestei adunări e cel mai amplu și mai dinamic din întreaga lucrare. „De cînd e țara Ardealului — scria Papiu —, agitațiune ca aceasta nu s-a făcut, nici mai potente, nici mai cutezătoare, nici în spirit mai de pace și libertate” (p. 301). Marea importanță a acestei adunări a dat-o participarea poporului, fiindcă, așa cum arată Papiu, „de popor tremurau acum toți tiranii” (p. 201). și datorită poporului s-au luat acele „concluze” care au dat amploarea socială și națională a revoluției romine din Transilvania.

Modul cum s-a comportat poporul însuși în această împrejurare și care ne dă o imagine mai exactă a sentimentelor manifestate de participanții la adunare se poate vedea și din relatarea pe care Papiu o face asupra manifestațiilor și hotărîrilor de pe Cîmpia libertății, și îndeosebi despre hotărîrile referitoare la libertatea națională și la desființarea iobăgiei. „Cu mare sărbătoare — scrie Papiu — se făcu această proclamare a libertății naționale. Flamurile naționale flutura. Miile striga: Viia (trăiască) libera națiune romină! Viia!” (p. 232). Aceeași atitudine a avut-o poporul și față de rezoluția citită de A. Tr. Laurian, prin care se anunța că „națiunea romînă, ajungînd la conștiința drepturilor individuale omenestî cere fără întîrziere desființarea iobăgiei fără nici o dezdunare din partea țărănilor iobagi, atît în comitate, cît și în districte, scaune și granițe militare, precum și desființarea decimelor” (p. 246). Papiu a înțeles deci în adevărata lor amploare atît interesele sociale ale poporului, cît și năzuințele sale naționale.

Aceeași dragoste și admirație pentru popor o arată Papiu și în schița volumului al III-lea, în care se relatează bătăliile din Munții Apuseni.

Evident, scrisă îndată după lichidarea revoluției, cînd atmosfera era atît de încărcată, de către un tînar care abia împlinise 24 de ani, cartea lui Papiu este lipsită de calmul și de perspectiva procesului istoric aflat în curs de desăvîrșire, ca și de lunga serie de documente ce au ieșit de atunci încoace la iveală și care, astăzi, ne determină ca în numeroase probleme să avem alte opinii și alte atitudini decît cele de acum un veac și mai bine ale lui Papiu-Ilarian.

Pentru perioada cînd a fost scrisă și pentru scopurile urmărite atunci, *Istoria* lui Papiu își păstrează însă, din punct de vedere documentar, o necontestată importanță. Pe urmele lui, peste patru decenii, se va avînta apoi un alt contemporan al revoluției, George Barițiu, care va publica în 1890 *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*,

aruncînd noi lumini asupra epocii zugrăvite la 1852 de Alexandru Papiu-Ilarian.

Ortografia din istoria lui Papiu, ortografie latinistă, este însă perimată complet și ea face din ce în ce mai dificilă, pentru noile generații, citirea acestei scrieri, înțelegerea și dreapta ei apreciere.

Prin *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, Papiu este un istoric al Transilvaniei și îndeosebi al revoluției din 1848. Prin *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia*, el își îndreaptă privirile spre istoria tuturor țărilor romînești, reluînd astfel vechea și impunătoarea tradiție a *Cronicii* lui George Șincai. Munca pentru adunarea materialului din *Tezaur* a durat 12 ani și ea l-a purtat pe Papiu prin Austria, unde a cercetat arhivele din Viena, prin Prusia, unde datorită istoricului Zinkeisen, i s-au deschis porțile arhivelor regale, și prin Polonia, la Kornic, izbutind să descopere și să copieze nenumărate documente, acte diplomatice și scrieri istorice datorită cărora istoriografia noastră și-a lărgit baza informativă, și-a ridicat nivelul și a fost îndreptată pe calea unei fecunde afirmări științifice. „*Toate aceste documente* —, precizează Papiu în prefața primului volum (p. 7) — *le adunai fără ca vreun guvern să-mi fi dat cel mai mic ajutor*”.

Ce cuprinde *Tezaurul*? Papiu, ca și N. Bălcescu, a fost puternic captivat de epoca și de personalitatea lui Mihai Viteazul. O bună parte din paginile *Tezaurului* (vol. I) sînt consacrate studierii vieții și luptelor lui Mihai, publicîndu-se pentru întia oară în țara noastră scrierile istoricului german Baltasar Walther⁴⁵, care în anul 1597 a fost oaspetele voievodului român la Tîrgoviște, ale istoricului polon Ioanes Bisselius⁴⁶ și ale poetului grec Stavrinou⁴⁷. În *Tezaur* s-a publicat de asemenea pentru întia oară *Memorialul lui Mihai Viteazul către împăratul Rudolf*, inscripțiile funerare așezate la mănăstirea Dealul și la Tîrgoviște pentru pomenirea lui Mihai și a mamei sale, călugărița Theofana, precum și cartea de danie către mănăstirea Tîrgoviște a aceleiași călugărițe. Într-o vreme cînd monografia lui Bălcescu despre viteazul voievod — monografie rămasă de altfel neterminată — nu ajunsese încă să vadă lumina zilei, din ea cunoscîndu-se abia fragmentele publicate de Al. Odobescu în „*Revista romînă*” (1861—1863), contribuțiile lui Papiu la cunoașterea istoriei lui Mihai au fost o adevărată revelație și ele au dat un nou impuls cercetărilor asupra epocii și țelurilor urmărite de acesta. De altfel, însuși Papiu s-a gîndit timp îndelungat la scrierea unei vaste monografii care să fie un monument nepieritor pentru slava marelui voievod. Multiplele sale preocupări nu i-au permis însă realizarea acestui ademenitor plan.

⁴⁵ *Descriptio rerum ab illust. ampliss. et fortiss. militiae contra patriae suae relog. pub. christianae hostes duce ac. dn. Ion Michaele, Moldaviae Transalpinae sive Walachiae palatina gestorum* (Scurta și adevărata descriere a faptelor lui Ion Mihaiu, Domnul Țării Romînești...), Gorlicii, 1599.

⁴⁶ *Aetatis nostrae gestorum eminentium medulla historica* (Măduva istorică a faptelor celor mai însemnate din timpurile noastre). Septennium I Michael Wallachiae Waiwoda, Amberga, 1675.

⁴⁷ *Vitejiile lui Michail Voevodu*, Veneția, 1785.

Alte scrieri de aceeași natură publică Papiu în legătură cu istoria Movileștilor, adversarii lui Mihai, reproducînd *Istoria lui Joppecourt*⁴⁸ și numeroase documente din arhivele polone (vol. II).

Continuînd tradiția lui Kogălniceanu și a lui Bălcescu, Papiu a publicat apoi în *Tezaur* și unele din vechile cronicile manuscrise ale Țării Românești, în frunte cu *Cronograful* lui Dionisie Eclesiarhul, precum și codicele lui Alexandru Ipsilante și ale lui Caragea vodă, cuprinzînd „firmanuri, privilegii și cărți de asidosie și alte porunci deosebite”.

În *Tezaur* s-a publicat de asemenea și *Istoria împăraților otomani*, scrisă de Enăchiță Văcărescu, însoțită de un substanțial studiu introductiv.

În volumul al III-lea s-a publicat tratatul încheiat la 1542 de Petru Rareș cu Ioachim, electorul de Brandenburg, împotriva turcilor, descoperit de Papiu în arhivele de la Berlin, precum și trei disertații asupra lui Ion Vodă cel Cumplit, ieșite din pana istoricilor Gorecki⁴⁹, Paprocki⁵⁰ și Kirbach⁵¹.

O amplă contribuție aduce *Tezaurul* și la cunoașterea răscoalei din 1784 și a executării lui Horia, Cloșca și Crișan, publicînd o descriere contemporană a răscoalei, tipărită la Alba-Iulia și Sibiu (1785), împreună cu portretele eroilor, o „relațiune” apărută la Viena (1784), precum și știrile despre răscoala lui Horia culese de Nicolae Bălcescu din ziarele franceze și belgiene contemporane. În durerosul său exil Bălcescu a urmărit așadar, și răscoala lui Horia, și ea îi va fi adus din nou aminte de țărani din Transilvania, de crîncena lor exploatare, ca și de zadarnicele sale eforturi din 1848 de a împiedica măcelul între romîni și unguri. Notitele adunate în jurul răscoalei de la 1784 erau, poate, primele jaloane pe linia unui drum care l-ar fi dus la scrierea unui studiu asupra țărănilor din Transilvania și a răzvrătirii Nicolae Ursu Horia. Prin *Tezaurul* lui Papiu, notițele lui Bălcescu și-au deschis însă calea spre inventarul istoriografiei romîne.

Al treilea volum și ultimul din *Tezaur de monumente istorice pentru România* se încheie cu actele și relațiile despre aceeași răscoală, culese de Al. Hurmuzaki din arhivele din Viena.

Tezaurul lui Papiu înfățișează una din marile realizări ale istoriografiei noastre și nu se poate decît condamna indiferentismul vremii, care a făcut ca *Tezaurul*, întocmai ca și „Magazinul” lui Bălcescu, să-și curme zilele înainte de a-și fi terminat misiunea.

„Prefețele și notele — scria N. Iorga la 1903 — de care aceste materiale erau întovărășite întreceau tot ce se mai dăduse pînă atunci la noi și arătau în autorul lor un om extraordinar de bine informat, cunoscînd

⁴⁸ *Histoire sommaire des choses plus memorables advenues au derniers troubles de Moldavie...* (Istoria pe scurt a celor mai memorabile lucruri întimplate în turburările din urmă ale Moldovei...), Paris, 1620.

⁴⁹ *Descriptio belli Juoniae voivodae Valachiae cuod anno MDLXXIV cum Selymo II Turcarum imperatore gessit* (Descrierea rebelului ce a purtat Ion „domnul Moldovei, la anu 1574 cu Selim al II-lea, împăratul turcilor), Francofurti, MDLXXVIII.

⁵⁰ *Wahrhaftige Beschreibung des Krieges welchen der Walachische Woiewod Juon mit den Turcken gefürst, MDLXXVI* (Descrierea adevărată a războiului pe care l au purtat Ion, voievodul Moldovei, cu turcii).

⁵¹ Ivonias Wittenbergae, 1686.

tot așa de bine literatura națională, ca și pe cea germană, latină, ungu-rească a subiectului ce trata”⁵².

Generația tânără de istorici vedea în Papiu pe adevăratul său conducător. Iată pentru ce învățatul B. P. Hasdeu îi dedicase pe *Ioan Vodă cel Cumplit*.

Paralel cu redactarea materialului pentru *Tezaur de monumente istorice*, Papiu a alcătuit însă și *Memorandul* înaintat lui Alexandru Ioan Cuza referitor la unirea Transilvaniei, prin care a examinat cu toată luciditatea, utilizând o bogată serie de argumente istorice, geografice, politice și diplomatice, problema desăvârșirii unității naționale, insistând asupra omogenității națiunii române și asupra unității geografice a teritoriului nostru național⁵³. Preocupat de consolidarea statului român, în puterea căruia vedea baza pentru realizarea unității naționale, Papiu a publicat în 1866 un substanțial studiu juridic, intitulat *Responsabilitatea ministerială* prin care, punând la contribuție — în comparație cu constituțiile din Franța și Anglia — vechile tradiții juridice românești, a subliniat necesitatea și importanța acestei responsabilități, ea fiind adevăratul temel al autorității puterii de stat și al reprezentanților ei.

Prin monografia *Independența constituțională a Transilvaniei*, Papiu a întreprins, de pe pozițiile dreptului public transilvănean, o amănunțită cercetare juridică, combătând tendințele reacționare și anexioniste ale Habsburgilor și ale claselor dominante maghiare. În legătură cu această chestiune, e vrednică de menționat discuția sa din anul 1868 cu generalul Türr, cel care cu cinci ani mai înainte, ca exponent al cercurilor maghiare antihabsburgice, urmărind o înțelegere cu românii împotriva Austriei, făcuse o călătorie la București și avusese lungi convorbiri cu N. Crețulescu și cu Papiu. La obiecția lui Papiu că o asemenea înțelegere ar fi posibilă numai prin recunoașterea egalității naționale și a independenței Transilvaniei față de Ungaria, Türr, după relatările istoricului român, scrisese cu propria lui mână un *Apel* pe care îl publicase apoi și în ziarul „Romînul”, prin care recunoștea necesitatea ca Ungaria, Transilvania și Croația să-și respecte reciproc independența, asigurându-se astfel o perfectă egalitate între naționalitățile respective. Aceasta, preciza Türr, ar putea fi temeiul cel mai sincer al alianței dintre ele și chează sigură a lichidării Imperiului habsburgic. „Iar dacă, din contra — se afirma în *Apel* — s-ar încerca stabilirea supremației unei țări asupra celeilalte, ele totdeauna vor avea pe streini ca stăpîni și domni”. Generalul Türr a aderat însă îndată după aceea la mișcarea inițiată de Francisc Deák pentru formarea dualismului austro-maghiar, iar în 1868 devenise susținătorul legii acestuia pentru recunoașterea în Ungaria a unei singure naționalități politice : cea maghiară. Această schimbare de atitudine i-a atras însă o justificată admonestare din partea lui Papiu⁵⁴, admonestare la care generalul maghiar n-a putut răs-

⁵² *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, p. 61.

⁵³ Cf. Ioan Lupaș, *op. cit.*, reprodus și în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. III, p. 255-263.

⁵⁴ *D-lui generariu Türr în Ungaria*, în „Romînul”, din 8-9 noiembrie 1868.

punde decît prin recunoașterea adevărului, dar cu mărturisirea că, la 1868, vechile înțelegeri nu mai sînt posibile deoarece conașionalii săi și-au atins țintele dorite⁵⁵.

Pe linia aceeași polemici este scris și articolul *Memorandul lui Kossuth, Teleki și Klapka*, prin care se aduc noi precizări asupra inițiativei lui Kossuth din anul 1860 pentru a se crea o legiune antiaustriacă pe teritoriul Romîniei⁵⁶.

Ultima contribuție istorică de mari proporții a lui Al. Papiu-Ilarian și care a fost în același timp și sfîrșitul activității sale istoriografice a fost monografia despre *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca*, înfățișată ca discurs de recepție la Societatea Academică Romîna, prin care biografia și importanța istorică a marelui său înaintaș au fost înfățișate cu o dragoste, admirație și competență vrednice de autorul *Croniceii romînilor*. Cităm un singur fragment care caracterizează încă o dată spiritul anticlerical al lui Papiu și interpretarea dată de el originilor Școlii ardelenene: „La 1774 intră Șincai în Cetatea eternă. Văzu Columna lui Traian și se inspiră de geniul Daciei și al Romei. El fusese trimis în Roma papilor și se întoarse răpit de Roma lui Romulus și a lui Traian” (p. 53).

Pentru spiritul său anticlerical — care s-a evidențiat și prin memoriul din 1860 adresat lui Alexandru Ioan Cuza, în care propunea secularizarea averilor mănăstirești, secularizare la a cărei înfăptuire, ca ministru al justiției în cabinetul Kogălniceanu, a contribuit și el la 13 decembrie 1863 — și pentru sentimentele sale demofile, Papiu a fost criticat adeseori, dar cugetul său a rămas senin în fața tuturor acestor critici, fiindcă, după propria sa mărturie, dacă a trebuit „constrîns de adevăr, să scrie unele lucruri neplăcute episcopilor, asta nu e culpa lui ”⁵⁷.

Prin concepția sa democrată despre istorie, prin spiritul său anti-feudal și anticlerical, prin interesul politic și științific pentru contemporaneitate, pentru viața și mișcarea maselor, prin colecțiile de documente, prin scrierile sale *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, *Tezaur de monumente istorice pentru Romînia* și *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai*, Al. Papiu-Ilarian și-a cucerit în istoriografia noastră, cu toate limitele concepției sale un loc de necontestată importanță, situîndu-se pe linia lui Bălcescu, a lui Kogălniceanu și a lui Gh. Barișiu, fiind unul dintre exponenții istoriei ca știință a cunoașterii poporului și a luptei pentru dezrobirea, luminarea și ridicarea lui.

Exemplul vieții și activității lui Papiu este exemplul luptătorului democrat, adînc legat de viața poporului, stegar al voinței și năzuințelor sale. Pe linia valorificării moștenirii culturale a trecutului, Al. Papiu-Ilarian reprezintă un exemplu de patriotism, de dragoste pentru limba poporului romîn, de luptă pentru cultură, pentru dezrobirea socială și pentru unitatea națională, un exemplu de spirit constructiv.

⁵⁵ „Romînul” din 2—3 decembrie, 1868.

⁵⁶ Idem din 10 noiembrie, 1868.

⁵⁷ *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, II, p. 282.

DATE NOI PRIVIND FABRICA DE POSTAV DE LA TÎRGU-NEAMȚ A LUI M. KOGĂLNICEANU

DE

GR. CHIRIȚĂ

Viața și activitatea remarcabilului om politic și de cultură Mihail Kogălniceanu a reținut, cum era și firesc, atenția istoricilor din trecut, care prin numeroase monografii, studii și articole, conținând puncte de vedere diferite, uneori contradictorii, ne-au transmis un prețios material documentar, o serie de idei interesante și unele interpretări judicioase. În ultimii ani, istoricii, punînd la baza cercetărilor metodologia singurei concepții științifice despre societate și pornind de la rezultatele obținute de vechea istoriografie, au relevat locul de prim ordin al lui M. Kogălniceanu în istoria politică a țării noastre, subliniind ideile înaintate și rolul însemnat pe care acesta l-a avut în perioada revoluției din 1848, în lupta pentru înfăptuirea și consolidarea statului național și în timpul războiului de independență, fără a neglija analiza limitelor și concepțiilor sale social-politice. Totodată, prin studii efectuate de-a lungul mai multor decenii, a fost pusă în lumină activitatea multiplă și valoroasă a lui M. Kogălniceanu de istoric patriot, însuflețit de o viziune largă și înnoitoare a procesului istoric, de animator al vieții culturale, editor de reviste și ziare, el însuși publicist talentat, de sprijinitor entuziast al literaturii și artei naționale românești, aflate în plin proces de afirmare. Datorită acestor cercetări, M. Kogălniceanu ne apare astăzi ca una din cele mai proeminente și mai complexe personalități din epoca modernă a istoriei patriei noastre, care a știut să îmbine armonios, cu rezultate meritorii, activități atît de variate.

A existat însă în viața lui M. Kogălniceanu o sferă de activitate care, deși nu lipsită de importanță și semnificație pentru înțelegerea aprofundată și completă a personalității sale, a fost cercetată prea puțin pînă acum. Ne referim la inițiativele și înfăptuirile lui economice, și îndeosebi la faptul că el a fost unul din primii întemeietori ai industriei moderne, de fabrică, din țara noastră. În această calitate, de întreprinzător capitalist, M. Kogălniceanu și-a dat seama și din propria-i experiență de rolul nefast

al orînduieiilor feudale, ceea ce l-a determinat să lupte cu și mai mare convingere și fermitate pentru înlăturarea lor. În același timp, ca reprezentant al burgheziei industriale — care atunci se înfiripa — interesată în progresul social și economic, M. Kogălniceanu a încercat încă din anii 1850—1860 să justifice necesitatea unei politici vamale protecționiste într-o formă timidă și cu argumente ce vor fi amplificate și adîncite în deceniile următoare, opunîndu-se marii boierimi și burgheziei comerciale, adepte ale liberului schimb, a căror forță economică și politică era în acea perioadă considerabilă.

În legătură cu aceste probleme, Gh. Zane a tipărit în 1941 un studiu¹ în care, reunind datele cunoscute și adăugînd altele noi, a adus contribuții însemnate privitoare la activitatea de peste două decenii a lui M. Kogălniceanu ca proprietar al fabricii de postav de la Tg.-Neamț. Deși problema a fost reluată în lucrări cu caracter sintetic de istorie a dezvoltării economice a Romîniei² sau în monografii³, prin care s-au introdus în circuitul științific noi informații, acestea nu pot oferi, din păcate, o imagine clară și completă a acestei fabrici pe întreaga ei perioadă de existență. O cercetare amănunțită a problemei este necesară atît pentru a se stabili mai precis modul ei de organizare și funcționare, cît și pentru a analiza concepțiile economice ale lui M. Kogălniceanu, eforturile depuse și dificultățile pe care a trebuit să le învingă în calitate de proprietar.

Prin documentele pe care le publicăm, corectînd cu acest prilej unele date și concluzii eronate, dorim nu numai să aducem o contribuție la cunoașterea fabricii de postav, dar și să atragem atenția asupra unor materiale de arhivă care oferă posibilitatea elaborării cel puțin a unui studiu monografic al întreprinderii de la Tg.-Neamț. Într-adevăr, la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R.⁴, la Biblioteca centrală de stat⁵, la Arhivele statului din București și Iași⁶ se păstrează o bogată corespondență

¹ M. Kogălniceanu, *Intemeietorul marelui industrii textile din Romînia*, București, Edit. Fundației Mihail Kogălniceanu, 1942, 26 p. (extras din revista „Arhiva romînească”, t. VII, 1941).

² L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848 și 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 233—240; Olga Constantinescu și N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluției industriale în Romînia*, București, Edit. științifică, 1957, p. 19—20.

³ Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, Edit. științifică, 1963, p. 246—247.

⁴ În Arhiva M. Kogălniceanu există patru mape (XXIII — acte, fost ms. 57; XXIV — acte, fost mss. 58; XXV — acte, fost mss. 59; XXVI — acte, fost mx. 60), însumînd peste 2 000 de file numai despre fabrica de la Tg.-Neamț. Aceste materiale au fost semnalate și de D. Simonescu, *Contribuții la bibliografia operelor lui M. Kogălniceanu*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 470. Este posibil să mai existe izolat, risipite prin alte mape, materiale privind aceeași problemă.

⁵ În Arhiva M. Kogălniceanu, pachetul LXXIII, dos. 19; pe baza materialelor aflate în acest dosar, provenit de altfel, ca și întregul fond, din fosta arhivă a Fundației culturale „Mihail Kogălniceanu”, a întocmit Gh. Zane studiul citat. O cercetare sistematică a întregului fond arhivistice, care în momentul de față este îngreuiată de lipsa unui inventar detaliat, ar putea să aducă noi informații.

⁶ La Arh. st. Buc., în fondul Ministerul de Război, secția a II-a, care se ocupa cu aprovizionarea armatei, sau în fondul Ministerul de Război al Moldovei, se află contracte încheiate de M. Kogălniceanu și de cei care au ținut în arendă fabrica sa pentru vinderea postavlului. Pentru Arh. st. Iași, ca și alte fonduri arhivistice, vezi L. Boicu, *op. cit.*, p. 233—240, note.

dență, în cea mai mare parte scrisă în limba germană, primită de M. Kogălniceanu adrese și corespondență purtată cu diverse autorități locale și centrale, contracte, chitanțe, adevărințe și tabele atestând cantități de postav vîndut etc. Studiarea acestor materiale, ca și o lectură atentă a întregii prese a vremii, cu siguranță că va înnoi și adînci cunoștințele noastre de pînă acum nu numai asupra fabricii de postav, dar și asupra activității pe care i-a consacrat-o M. Kogălniceanu.

Mai înainte de a trece la analiza unor probleme din documentele publicate în anexă, ținem să facem următoarea precizare: principalele surse de informare care au stat la baza lucrărilor apărute au provenit de la însuși proprietarul fabricii. La Biblioteca Academiei se păstrează⁷ trei foi scrise cu cerneală, în limba franceză, de M. Kogălniceanu, fără dată și semnătură, care reprezintă textul descrierii fabricii, publicat sub numele lui G. Apostoleanu de „Romînia literară” din 1855⁸. Cum lui M. Kogălniceanu, în calitate de proprietar, îi era greu să publice sub propria-i semnătură un articol despre fabrica sa, a întocmit, din proprie inițiativă sau la cerere, acea descriere detaliată apărută cu modificări neînsemnate⁹ în „Romînia literară” sub semnătura lui G. Apostoleanu, acesta din urmă scriind, probabil, considerațiile generale din prima parte a articolului privitoare la necesitatea întemeierii industriei naționale și concluziile. Dacă nu acceptăm această explicație, este greu de înțeles de ce M. Kogălniceanu a copiat în limba franceză acea parte din articolul lui G. Apostoleanu, fără să-i aducă nici o modificare sau observație în ceea ce privește conținutul. Pînă la găsirea unor noi materiale care să infirme această identificare, în bibliografia operei publicistice a lui M. Kogălniceanu va trebui inclus și acest fragment de articol¹⁰.

Privit prin prisma celor înfățișate mai sus, primul document pe care îl publicăm — raportul estimatîe întocmit de locot. Arion și înaintat Ministerului de Resbel la 10 ianuarie 1863 (vezi anexa I) — capătă o deosebită însemnătate prin datele și aprecierile pe care le conține, deoarece exprimă punctul de vedere al unei persoane străine pînă în acel moment de fabrică, comportînd deci garanții de exactitate și obiectivitate. Această constatare este întărită și de faptul că locot. Eraclie Arion, care între 1857 și 1860 a urmat cursurile Școlii de artilerie și geniu din Franța, era specialist în pro-

⁷ Arhiva M. Kogălniceanu, mapa XXV — acte (fost ms. 59), f. 532 — 535.

⁸ Articolul a apărut în nr. 40 din 15 octombrie 1855, p. 465—471, și în nr. 41 din 22 octombrie 1855, p. 477—481.

⁹ De pildă, G. Apostoleanu, la p. 478, în legătură cu problema cursurilor școlare organizate la Tg.-Neamț, a introdus aprecierea: „proprietarul (M. Kogălniceanu — Gr. C.), ca amic al luminării poporului romîn, pentru care dorința a dat atîtea vii dovezi”, care nu există în manuscrisul lui M. Kogălniceanu (ibidem, f. 534). De asemenea a fost schimbat stilul impersonal folosit de M. Kogălniceanu.

¹⁰ În consecință, trebuie atribuit lui M. Kogălniceanu partea din articol care începe de la p. 477, coloana stîngă, cu alineatul „Fabrica de postav...”, și pînă la p. 480, coloana dreaptă, începutul alineatului „Moldova încă...”. Partea cuprinsă între p. 478, coloana stîngă, de la „Chipul însă cum...”, și p. 479, coloana stîngă, din alineatul „Lucrătorii în cea mai mare...”, care cuprinde o descriere a procesului de fabricație, nu figurează în manuscrisul lui M. Kogălniceanu, aparținînd, probabil, tot lui G. Apostoleanu. Această descriere arată că G. Apostoleanu a vizitat fabrica.

bleme de mașini și construcții. Cunoștințele lui tehnice erau apreciate și recunoscute de superiori din moment ce fusese însărcinat să conducă lucrările de construire și utilare a Pirotehnicii armatei¹¹. Competența și seriozitatea cu care locot. Eraclie Arion și-a îndeplinit misiunea rezultă chiar din conținutul raportului; el a notat cu conștiinciozitate, nominal, toate mașinile, trecînd în dreptul fiecăreia prețul care i s-a părut a fi cel real, fără a uita să amintească de uzura lor, din cine se compune personalul fabricii și cum este remunerat, materia primă folosită și costul ei, capacitatea de producție etc., formulînd totodată observații critice și propuneri de îmbunătățire. De altfel, observațiile, nedatate, dar semnate, ale lui M. Kogălniceanu pe marginea raportului Arion (vezi anexa II¹²), care, desigur, își cunoaște bine fabrica, se referă, cu o singură excepție — filatura și țestătoria de pături —, numai la probleme care, prin natura lor, sînt discutabile, și anume la valoarea clădirilor, terenurilor și utilajului fabricii, ceea ce constituie o confirmare indirectă a exactității celor cuprinse în raportul-estimație.

Al treilea document pe care-l publicăm, referatul ministerului de resbel, generalul Manu, din 9 februarie 1865 (vezi anexa III), rezumînd raportul lui Arion și observațiile lui M. Kogălniceanu, expune motivele pentru care se urmărea cumpărarea de către stat a fabricii de la Tg.-Neamț — ceea ce prilejuiește semnatarului o expunere succintă, dar plină de interes a politicii lui Al. I. Cuza de înzestrare a armatei — și stadiul tratativelor duse cu proprietarul întreprinderii. Formularea din acest document, potrivit căreia de la depunerea observațiilor lui M. Kogălniceanu „nu s-a mai înaintat nici o lucrare, din cauză că D. Cogălniceanu, intrînd în Ministeriu, nu a mai voit a se face o asemenea cumpărare”¹³ — pe lîngă faptul că relevă atitudinea onestă a lui M. Kogălniceanu ca om politic —, ne permite să datăm observațiile sale ca fiind scrise pînă la 11/23 octombrie 1863, dată cînd acesta a devenit prim-ministru. Odată stabilită pentru observațiile lui M. Kogălniceanu data de 1863, este necesar să se revizuiască toate deducțiile și concluziile din studiile apărute pînă în prezent¹⁴, întrucît autorii acestora le considerau din 1874, an în care M. Kogălniceanu trata vînzarea fabricii unor capitaliști romîni.

Cele trei documente cuprind date privitoare la fabrica de la Tg.-Neamț din 1863, la nouă ani după intrarea ei în funcțiune, deci dintr-un moment cînd marile greutăți legate de faza începuturilor sub raportul utilării și organizării producției fuseseră deja depășite. În 1863 fabrica ne apare ca o întreprindere industrială de tip capitalist, bine organizată și

¹¹ „Adevărul”, an. XVI, nr. 5 069 din 9 septembrie 1903, p. 3; L. Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, 1940, p. 49; „Monitorul oastei”, an. IV, nr. 46 din 7 septembrie 1863, p. 767; „Anuarul armatei romîne pe anul 1881”, București, p. 516. Pentru identificarea locot. Arion, se va confrunta semnătura lui de pe acest raport cu cele de pe documentele din Arh. st. Buc., Ministerul de Război, secția a II-a, an. 1863, dos. 219, f. 709, 760, 761, 831 etc.

¹² Deoarece aceste observații au fost publicate de N. I. Angelescu, *Din începuturile industriei românești*, București, Tip. România, 1934, p. 7—11, după ciorna nedatăată și nesemnată a lui M. Kogălniceanu, cu erori grave de transcriere, le redăm în întregime în anexa II.

¹³ Anexa III, p. 1406.

¹⁴ N. I. Angelescu, *op. cit.*, p. 7; Gh. Zane, *op. cit.*, p. 7—9; L. Boicu, *op. cit.*, p. 235.

complet integrată, în care, cu ajutorul a numeroase mașini și unelte, se efectuau toate operațiile necesare fabricării postavului, de la spălarea și torsul lînii și pînă la vopsirea și apretura produsului finit.

Ceea ce surprinde în aceste documente la o simplă lectură este diferența mare, de peste 20 000 de galbeni, dintre cifrele raportului Arion și ale observațiilor lui M. Kogălniceanu privind valoarea globală a fabricii. Confruntînd cele două documente, observăm că, într-adevăr, locot. E. Arion nu a trecut valoarea terenurilor pe care era construită fabrica¹⁵, a transportului mașinilor¹⁶, a unei roți hidraulice, toate acestea, după M. Kogălniceanu, ridicîndu-se la 9 640 de galbeni¹⁷. Trebuie subliniat însă că M. Kogălniceanu, la rîndul său, a omis și el să treacă scăzămîntul necesar pentru uzura mașinilor, pe care E. Arion l-a considerat egal cu transportul. Cunoaștem însă și alte declarații ale lui M. Kogălniceanu cu însemnate deosebiri în ce privește valoarea întreprinderii sale. Astfel, în 1855, fabrica era evaluată la 25 000 de galbeni¹⁸, pentru ca în decembrie 1860 M. Kogălniceanu să declare în Adunarea electivă a Moldovei că l-a costat peste 40 000 de galbeni¹⁹. Desigur, o apreciere mai exactă asupra veracității uneia sau alteia dintre cifrele totale din documentele publicate în anexă nu se va putea face decît atunci cînd se va studia întregul material documentar. Reținem, totuși, în concluzie — potrivit referatului semnat de generalul Manu — că M. Kogălniceanu se arăta dispus să vîndă fabrica cu 30 000 de galbeni²⁰, cifră care ne lasă să credem că aceasta era valoarea reală a întreprinderii, dacă, bineînțeles, proprietarul nu era constrins s-o înstrăineze sub valoarea ei din cauza unei situații materiale precare, situație în care s-a mai găsit, de altfel, și în alte rînduri²¹. Cert este că în 1865 statul nu a mai cumpărat fabrica, din motive pe care nu le cunoaștem.

¹⁵ În „Gazeta de Moldavia”, an. XXVI, nr. 22 din 18 martie 1854, p. 85, există un articol nefolosit pînă în prezent de specialiști care cuprinde cea mai concretă descriere a clădirilor fabricii: în apropiere de Tg.-Neamț „s-au așezat zidurile fabricii, în formă de castel cvadrat, cu un turn nalt în mijloc; zidirea este toată de cărămidă, din fiecare latură are 30 stînjani lungime și 9 lățime”.

¹⁶ Transportul mașinilor era în acel timp o problemă greu de rezolvat și foarte costisitoare, din cauza stării proaste a șoselelor și din lipsa căilor ferate. Vezi relatările, interesante în această privință, ale lui B. G. Assan, 1853—1903. *O jumătate de secol de la introducerea mașinei cu aburi în industria romînă*, București, Tip. Minerva, 1904, p. 6.

¹⁷ Cifra din observațiile lui M. Kogălniceanu este greșit totalizată la 21 015 galbeni; în realitate sînt 21 650 de galbeni, la care, adăugîndu-se cifra raportului Arion (21 635), se obține un total general de 43 285 de galbeni.

¹⁸ „România literară” nr. 41 din 22 octombrie 1855, p. 479.

¹⁹ „Supliment extraordinar al Monitorului oficial al Moldovei, procese-verbale ale Adunării electivă din Moldova. Sesiunea 1860—1861”, ședința din 17 decembrie 1860, p. 73. Este adevărat că din 1855 M. Kogălniceanu a mai cumpărat mașini și a adus unele îmbunătățiri fabricii, dar este greu de crezut că acestea l-au costat 15 000 de galbeni.

²⁰ Anexa III, p. 1406.

²¹ De exemplu, în testamentul întocmit la 15 august 1861, la puțin timp după căderea sa din guvern, „într-o clipă de boală, de oboseală și deznădejde”, după cum notează N. Iorga, M. Kogălniceanu scria „Mor sărac. Douăzeci și doi de ani am servit țării mele... Nu cer de la țara mea alta decît ca să cumpere fabrica mea de postav, după valoarea ei, așa ca să se poată plăti datoriile mele și să rămîie familiei mele o casă și o bucătărică de pămînt” (N. Iorga, *M. Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și romînul*, București, Edit. Socec, p. 19).

Incontestabil că partea cea mai interesantă din raportul lui E. Arion este aceea care indică numărul, forța și calitatea mașinilor, precum și considerațiile generale făcute asupra lor. Inventarul echipamentului tehnic ne oferă o imagine clară și consistentă a modului în care era utilată fabrica într-o fază când revoluția industrială făcea primii pași, ne permite să stabilim cu precizie nivelul tehnic ridicat de la care a pornit M. Kogălniceanu, bazat pe ultimele cuceriri în această materie în Germania și Austria, țări unde se desfășura cu intensitate, în aceeași perioadă ca și la noi, procesul industrializării capitaliste. Fără a intra în amănunte, considerăm necesar să subliniem preocuparea constantă a lui M. Kogălniceanu de a completa utilajul fabricii, de a-l moderniza, de a-și extinde neîncetat întreprinderea. Mărturie stă în acest sens achiziționarea în 1856 a utilajelor fabricii de postav a lui Bühl, iar în 1860 a mașinilor fabricii de la mănăstirea Neamț²², o comandă de mașini din 1861²³, roata hidraulică, menționată de M. Kogălniceanu în observațiile sale, care nu sosise la Tg.-Neamț în momentul când E. Arion și-a întocmit raportul²⁴, și, în fine, o clauză din contractul de arendare a fabricii intervenit la 1 decembrie 1863 între proprietar și H. Ghinsberg, potrivit căreia: „Fiind trebuință a se face un adaos la fabrică și a se aduce din străinătate noue mașini, la fînitul posesiei eu (M. Kogălniceanu — Gr. C.) voi avea a plăti aceste noi obiecte după tarifa cumpărării, cu scăderea însă de cinsprezece la sută pe fiecare an pentru întrebuințarea lor”²⁵. Eforturile depuse de M. Kogălniceanu în direcția utilării și perfecționării fabricii sînt relevate, de altfel, și de referatul semnat de generalul Manu.

Cifrele consemnate de Arion pentru capacitatea de producție a fabricii (pînă la 1000 000 de arșini de postav și 5 000 de pături pe un an socotit la 250 de zile lucrătoare) sînt mai mari decît cele cunoscute pînă acum²⁶. Printre manuscrisele lui M. Kogălniceanu de la Biblioteca Academiei R.P.R. se află²⁷ cîteva însemnări scrise de acesta pe mai multe foi nedatate²⁸, unde, înfățișîndu-se avantajele pe care statul le-ar avea dacă i-ar cumpăra fabrica, se arată în legătură cu capacitatea de producție a fabricii că „ea poate produce într-un an, socotind numai 250 zile lucrătoare, peste una sută mii arșini postav și de la cinci pînă la șese mii învelitori. Într-alte cuvinte această fabrică poate îndeștula toate trebuințele unei

²² L. Boicu, *op. cit.*, p. 235.

²³ Gh. Zane, *op. cit.*, p. 23.

²⁴ Anexa II, p. 1404.

²⁵ Biblioteca centrală de stat, Arhiva M. Kogălniceanu, pachet LXXIII, dos. 19, piesa 16. Din contractul original legalizat de autorități s-a păstrat numai pagina a doua. Pe versoul acestei pagini există următoarea însemnare, scrisă și semnată de M. Kogălniceanu cu data de 1 mai 1865: „Acest contract se prelungește pînă la 1 iuin anul 1866, una mie opt sute șasezeci și șese, cu aceasta că chiria pe anul viitor 1 iuin 1865—1 iuin 1866 (statornicită prin art. 1 din acest contract) se reduce la una mie galbeni”.

²⁶ M. G. Obedenaru, *La Roumanie économique*, Paris, 1876, p. 194; N. I. Angelescu, *op. cit.*, p. 6. În 1855 ea avea o producție mai mică, de 4 000—5 000 de coți de postav pe lună („Romînia literară” nr. 41 din 22 octombrie 1855, p. 477).

²⁷ Biblioteca Academiei R.P.R., msse., Arhiva M. Kogălniceanu, mapa XII, mss. 20.

²⁸ Este evident că aceste însemnări ale lui M. Kogălniceanu sînt din anii 1863—1865, deoarece numai atunci el a dus tratative cu statul pentru a-i vinde fabrica.

armate de *dovedzeri mii oameni*, oficiali și soldați, căci, precum s-a mai zis, această fabrică poate produce de la postavurile cele mai groase pînă la cele mai fine”²⁹. Cifrele cuprinse în raportul lui F. Arion și însemnările lui M. Kogălniceanu indică deci o creștere a capacității de producție care trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea fabricii și cu perfecționarea procesului de producție.

În privința desfacerii produselor, se știe că proprietarul a vîndut postav trupelor turcești, austriace, precum și pe piața internă³⁰, avînd de luptat cu concurența mărfurilor similare venite din Anglia și Austria. Mai puțin cunoscut este însă faptul că în timpul cămăcămiei din 1858 i s-a concesiionat lui M. Kogălniceanu, pe cinci ani, furnizarea postavului necesar pentru echiparea armatei din Moldova³¹, concesiune rămasă valabilă și după Unirea Principatelor, avantaj de care însă în anii 1860—1867 n-a profitat din plin din cauza activității politice, care nu i-a permis să se ocupe îndeaproape de fabrică³².

În legătură cu personalul fabricii, cu condițiile lui de muncă și de viață, datele cuprinse în raportul lui Arion concordă, cu mici diferențe, cu cele cunoscute pînă acum. Curios este însă faptul că nu sînt amintiți lucrătorii autohtoni. Din articolul apărut în „România literară”, ca și din alte surse³³, se știe că M. Kogălniceanu a avut serioase dificultăți cu aducerea în țară a unor lucrători calificați. Tot în acel articol se face însă mențiunea destul de imprecisă că în fabrică lucrau „mai mulți romîni și chiar țigani emancipați”³⁴, probabil la munci ce nu implicau o pregătire profesională. Că numărul acestora era mic, ne-o dovedește ezitarea avută de M. Kogălniceanu în alegerea termenilor din formularea frazei respective din manuscrisul după care a apărut articolul din „România literară”, unde numeralul *quelques* este înlocuit cu *plusieurs*³⁵. Cîțiva ani mai tîrziu se pare că situația era cu totul alta. În însemnările din 1863—1865 ale lui M. Kogălniceanu găsim următoarea apreciere: „Proprietarul, spre a putea împămînteni această industrie în Moldova, a trebuit a face mai mulți ani încercări costătoare de mii și mii de galbeni. Astăzi, această industrie este împămîntenită, căci afară de director și cîțiva șefi de atelier toți lucrătorii sînt pămînteni”³⁶. Această informație,

²⁹ Biblioteca Academiei R.P.R., msse., Arhiva M. Kogălniceanu, mapa XII, mss. 20.

³⁰ L. Boicu, *op. cit.*, p. 237; trebuie corectată afirmația de la această pagină, în sensul că producția pe o lună și nu pe un an era în 1855 de 4 000—5 000 de coți de postav.

³¹ Corespondența purtată cu autoritățile și actul de concesiune la Biblioteca Academiei R.P.R., msse., Arhiva M. Kogălniceanu, mapa XXIV — acte (fost mss. 58), f. 477—487.

³² „Supliment extraordinar al „Monitorului oficial” al Moldovei. Procese-verbale ale Adunării electivă din Moldova. Sesiunea 1860—1861”, ședința din 17 decembrie 1860, p. 73—74; Bibl. Acad. R.P.R., msse., arhiva domnitorului Al. I. Cuza, mapa X (fost mss. rom. 4 865), f. 109 și 111—112.

³³ L. Boicu, *op. cit.*, p. 236.

³⁴ „România literară” nr. 41 din 22 octombrie 1855, p. 477.

³⁵ Bibl. Acad. R.P.R., msse., Arhiva M. Kogălniceanu, mapa XXV acte (fost mss. 59), f. 533 v.

³⁶ Ibidem, mapa XII, mss. 20. În continuare, M. Kogălniceanu nota: „Pe lângă aceasta, astăzi în fabrică sau în Tirgu-Neamț sînt așezate toate acele industrii sau profesii cerute de o fabrică mare, precum meșteri de aramă, de alamă, de supun, de clei, împlari iscusii, căldărari etc.” (ibidem).

surprinzătoare dacă avem în vedere situația din 1855, rămîne să fie confruntată cu alte surse documentare, spre a se vedea în ce măsură exprima o realitate și, mai ales, mijloacele prin care s-a ajuns pînă acolo.

În documentele ce le publicăm mai sînt și alte date interesante. În momentul de față există încă numeroase probleme insuficient clarificate. O cercetare atentă a tuturor fondurilor arhivistice va aduce noi și prețioase materiale despre fabrica de la Tg.-Neamț și va contribui la cunoașterea mai deplină a activității economice a lui M. Kogălniceanu.

ANEXA I

MINISTERUL DE RESBEL -
CABINETUL MINISTERULUI
Nr. 2

Fabrica de la Neamțu
1863. Ianuarie 10

DOMNULE MINISTRU.

Conform ordinului D-voastră cu Nr. 128, vizitînd fabrica D-lui Cogălniceanu de lngă Neamțu, am onoare a vă alătura o stare detaliată a tuturor clădirilor, mașinilor și uneltelor ce se află în această fabrică, preful lor aproximativ, al materialului întrebuițat precum și cantitatea de postav ce poate produce.

Bine-voiți vă rog D-le Ministru a primi încredințarea osebitei mele considerații.

Locof. Arion

Domnului Ministru Secretar de Stat la Ministerul de Resbel.

Fabrica de postav a D-lui Cogălniceanu se află situată la o distanță de 10 minute (cu trăsura) de Tîrgul Neamțului (ținutul Putnei.) Ea e clădită pe un tîrlm de o întindere de 5 fâlci, luat cu embatic de la Monastirea Neamț pe perpetuitate. Mărginită de două mici cursuri de apă ce presintă două vaduri, aceste ape sunt foarte mult supuse secăciunei; așa în anul acesta n-au slujit la nimic. Aceste cursuri care de se vor întrebuița prin roata hydraulică va trebui a se considera ca un ajutor mașinei de vapor de cît ca un nou mișcător ce ar putea conduce fabrica tot anul fără ajutorul mașinei de vapor. De se va așeza roata hydraulică ce se află mai gata, ea va pune în mișcare fabrica, pe cînd se va afla apă și va economisi astfel întrebuițarea mașinei de vapor și a combustibilului necesariu. Aceste cursuri apoi, prin ajutorul pompelor ce se află în fabrică, dau diferitelor atelieuri: spălătorie, boiangerie s.a.l. toată apa necesară fabricațiunei.

Proprietatea D-lui Cogălniceanu constă în: 1° Tîrlm lngă fabrică. 2° Clădiri pe tîrlmul luat cu embatic. 3° Mașini, unelte s.a.l.

1° Tărim. 2° Clădiri.

5 fălci, proprietate absolută a D-lui Cogălniceanu.

Clădirile mai toate sunt de cărămidă cu fundații și subasamente de piatră. Ele constau în fabrica proprie zisă coprinzind :

Înăria
Filatura
Țesătoria
Pivele mecanice
Tunsătoria și apretura
Boiangeria
Localul mașinei de vapor.

În echer cu aceste clădiri se află :

Casele proprietarului cu dependențele sale
Casele Directorului
Casele șefilor de atelier
Cancelaria
Țesătoria de postav subțire
Magasinul de produse chimice

În jurul acestora se mai află clădirile următoare :

Ramele de iarnă unde se usucă lina și postavul
Casele pentru locuința lucrătorilor.

Aceste clădiri, prețuindu-se în metri cubici de zidărie, știindu-se cantitatea de cărămidă, var și nisip ce intră într-un metru cubic precum și prețul acestor materiale, în aceste localități, făcându-se calcule analoage pentru învălititori, uși, ferestre, dușemele s.a.l. s-au prețuit în total suma de 6 500#

Două pive așezate pe locul care este proprietatea absolută a D-lui Cogălniceanu cîte 20# una fac 40

III Mașini și Unelte (*)

O mașină de vapor cu putere de 24 cai socotindu-se prețul obicinuit 100#
calul vapor 2 400
2 Căldări de vapor cu accesoriile lor, tuburi, supape s.a.l. 600
Arborile de comunicație a mișcării de o lungime de 58 metri și de 8 cm. de diametru împreună cu uneltele de transmisie: roțile, curelele s.a.l. 1 600
1. Bătătoare 15
3 lupi (lous) cu scaun de tuci a 35# una 105
2 idem cu scaun de lemn ø 25# una 50
1 Bobinoire cu 13 ramuri 15
5 Assortimente compuse de :
10 Carde-drousses cîte 300 # una 3 000
5 Carde-fileuses cu cîte 2 piepteni cîte 350# una. 1 750
2 Mull-jennys de cîte 180 fuse 360
2 idem de cîte 260 fuse 600

(*) Toate mașinele s-au prețuit, cu prețul cumpărături pe loc, socotindu-se cheltuiiala transportului egală cu scăzămîntul ce trebuie să se facă la cumpărătura unor mașine ce deja au servit.

9 idem sistem vechi, mișcate cu mtna a 20#	180
34 Răsboaie cte 35# unul	1 190
2 Jacquards	20
3 Pive mecanice a 140# una	420
1 Mașină centrifugă de uscat lna	250
1 Mașină de decatat postavul	150
2 Prêse cu accesoriile lor	60
1 Mașină tunzătoare (tenduse) cu sensul longitudinal	280
1 idem transversală	120
1 Mașină a scoate lna (à lainer)	100
1 Mașină a peria (Brosscuse)	70
1 Mașină de spălat postavul	50
Strugă de fer cu accesorii	35
Atelieul ferăriei și timplăriei	45
O Pompă generală	120
Materialul roței hidraulice neașezată încă	60
Unelte și accesoriile mașinilor	600
Vopseli aflate în magasiie	400
Văpsitoria :	
3 Casane de lemn a 40#	120
1 idem de aramă	120
1 idem de zinc.	150
1 Cuvă mare pentru colorarea indigo	60
Total galbeni	21 635

Personalul Fabriciei

Personalul întrebuințat la această fabrică se compune de :

Un director cu leafa de 350# pe an, locuința, încălzitul, luminatul și furajul a doi cai plătiți de proprietar.

De un secretar cu	12#	pe lună	} locuința, luminatul, încălzitul date de proprietar.
Un mecanic	17#	idem	
Un maistru pînzar	8#		
1 maistru apretor	9#		
1 maistru atelieului filaturii	10#		
1 văpsitor	12#		
maistrul atelieului de spălat	5#		

Cu mașinele actuale trebuiesc 100 lucrători, cei ce se află astăzi sunt plătiți cel mai mult 3 lei 20 pe zi, iar copiii 2 lei 20 lucrînd de la 5 ore de dimineața pînă la 8 ore seara ³⁷.

³⁷ Interesante sînt, în problema salariilor plătite lucrătorilor, considerațiile pe care M. Kogălniceanu le făcea în însemnările sale din 1863—1865. El nota următoarele : „Lefile lucrătorilor de rînd se suie actualmente la suma anuală de cel puțin patru mii galbeni. Această fabrică devenind un stabiliment militar, negreșit că va fi organizată militarăște și că guvernul va voi a o lucra mai ales cu militari în vedere de a forma meseriași pămînteni. Militarii însă avînd solda, îmbrăcămîntea și hrana lor plătită de stat, guvernul nu va fi nevoit să le plătească și deosebite lefe și astfel în capitolul cel mai costător guvernul va găsi o împușinare de lefi care poate eftina fabricatul, adecă postavul, cu cel puțin 20%” (Bibl. Acad. R.P.R., msse., Arhiva M. Kogălniceanu, mapa XII, mss. 20).

Dacă fabrica ar lucra și noaptea, cum se obicinuiește în streinăătate, ar trebui 150 lucrători. Atît maistri cît și lucrătorii ce locuiesc în fabrică, în încăperile aretate mai sus, au o parte de pămînt ce li se dă de proprietar pentru cultura legumelor s.a.l.

Materialul primitiv și cel confecționat.

Lîna ce se găsește în abundență în aceste părți se împarte în trei clase :

1° Lîna zisă de Ispania pentru postavuri fine, cum ar fi pentru haine ofițerești, prețul unei ocale varie între 5 lei 20 par. pînă la 6 lei.

2° Lîna zisă țigaia ce se împarte în 2 calități :

1° bună pentru postavul de tunici

2° pentru mantale și pantaloni

prețul mediu al unei ocale 4 lei.

3° Lîna zisă lai pentru cergi, prețul mediu al unei ocale 3 lei 20. ³⁸

Cu aceste prețuri și costul fabricațiunei socotindu-se la un arșin 1 oca și o litră lîna, un arșin de postav civit pentru tunici revine la lei 11 (bani din Moldova), pentru mantale 9 lei 20 par ³⁹.

Socotindu-se acum lîna lai pentru cergi sau învelitori de 2 oca¹/₄ una ar veni cu prețul de 17 lei.

Fabrica poate produce pe un an socotit de 250 zile de lucru pînă la 100 000 arșini postav și 5 000 învelitori.

Considerații generale.

Fabrica D-lui Cogălniceanu deși nu funcționează astăzi astfel precum ar fi de dorit din cauza lipsei materialului primitiv, a unei îngrijiri mai de aproape și a neglijenței ce s-a transmis astfel la fiecare șef de atelie, posedă însă mai toate mașinile, uneltele și elementele necesarii unei bune fabricații, afară de cîteva ce ar trebui a se completa. Astfel : mașinile de tors firul și care funcționează astăzi nu sunt în raport cu asortimentele ce prepar lîna, ar trebui un număr de fuse mai mare. Întîia operațiune la care este supusă lîna, spălarea, este lipsita de uneltele necesarii.

Curățirea bețelor din lînă ce se face de mașină specială și de lucrători în adins este oare cum neglijată.

Răsboaale ce se află în fabrică nu sunt dupe cel din urmă model, aici operația se face cu mîna, lucrătorul la început strînge în destul firele, dar ostendindu-se lesne lasă mîna slabă, postavul devine atunci rar și presintă inconvenientul ce au toate postavurile fabricate în fabrica D-lui Cogălniceanu de a se putea vedea zioa prin trînsel. Răsboaale mecanice iar nu de mîna, ce se întrebuițes astăzi, nu presintă acest inconvenient.

Curățenia mașinilor și a atelierurilor, una din condițiile principale într-o fabrică de postav, a fost cu totul neglijată.

³⁸ Referindu-se la problema achiziționării lînii, M. Kogălniceanu scria în însemnările din 1863—1865 : „Lîna pentru un întreg an, care reprezintă un capital de 12 000 # trebuie cumpărată deodată și într-un interval de trei luni. Proprietarul neavînd îndestul capital de circulațiune este silit de a cumpăra lîna treptat și prin o a treia mîină ; asta face ca în vremea cînd iarna oca de lînă țigaie se poate cumpăra ușor cu 3 lei mult 3 1/2 lei, proprietarul actual, cumpărînd-o treptat, o plătesce pînă la 6 lei, precum rezultă din contractele sale” (ibidem).

³⁹ M. Kogălniceanu în însemnările din 1863—1865 arată că un arșin de postav sur îi costa 11 lei iar unul de postav civit 13 lei. Dar, notează el în continuare, guvernul, beneficiînd de o serie de avantaje — neplata salariilor lucrătorilor în cazul folosirii militarilor, un fond de rulment suficient pentru a cumpăra deodată întreaga cantitate de lînă necesară și la un preț ieftin etc. — putea produce postavul alb de mantale cu 8 lei arșinul. (ibidem).

Cu toate aceste defecte și lipse ce trebuiesc îndreptate și împlinite, fabrica D-lui Cogălniceanu ce a trecut perioada cel mai dificil, al încercărilor și al împămîntănirii, are un viitor strălucit pe care-l va ajunge de i se va da un capital îndestulător și o direcție inteligentă și onestă.

Cu un capital disponibil în orice moment, fabrica poate cumpăra lina pe timpul când e mai ieftină, și și-o poate procura de-a dreptul de la vinzători, iar nu prin intermediul evreilor cum se practică astăzi. Untdelemnul ce trebuie în mare cantitate s-ar putea cumpăra astfel în total de la Galați, iar nu pe la băcani din prejur. Vopselile asemenea se pot comanda direct și o parte se poate planta chiar pe tărîmul din jurul fabricei.

În fine, pentru a dirija și executa toate acestea, trebuie o direcție energetică și mai cu osebire foarte onestă mai cu seamă la început când ar trebui să se constate odată pentru totdeauna atât pierderea totală a transformării lînei în postav, cît și pierderea parțială cauzată de fiecare mașină sau transformare succesivă.

Dacă această fabrică ar fi pusă la dispoziția Ministerului de Resbel ar trebui neapărat a se muta aci ateliul croitorilor, căci ar rezulta un avantaj însemnat: fabrica și ateliul s-ar ajuta reciproc, fabrica găsind lucrători pe care Ministerul n-ar avea a mai plăti, ateliul găsind în fabrică mișcătorul general (mașina de vapor) care îi ar pune în mișcare toate mașinile unelte de croit ce trebuiesc înființate. S-ar economisi costul transportului de la fabrică la ateliul din București. S-ar vedea în fine un stabiliment complet, în care pe o poartă ar intra lînă brută, iar pe de alta ar eși haine confecționate.

Apoi această fabrică fiind înconjurată numai de tărîm al statului s-ar putea înființa aci toate atelierurile necesarii pentru îmbrăcămintea oștirii: croitorie, cismărie, șelărie ș.a.l. precum și stabilimentele necesarii pentru fabricarea plînzei, peleii, iuft ș.a.l.

Locot. Arion

Original în limba română.

Semnătură autografă.

Bibl. Acad. R.P.R., msse., Arhiva domnitorului Al. I. Cuza, mapa X, fost mss. rom. 4865, f. 474—477.

ANEXA II

OBSERVAȚIUNI

Asupra prețului fabricii de postav de la Tîrgul Neamț⁴⁰

a) În prețuire s-a uitat cu totul prețul fondului nemișcător, adică a moșiei pe care sunt clădite stabilimentele fabricii. Această proprietate constă în două bucați pămînt.

Una cu întindere de cinci fălci, proprietate cu embatic perpetuu luată de la mănăstirea Neamțului. Pe această proprietate se află clădită fabrica. Ea are două vaduri (chutes d'eau). La Neamț un vad cu ceva pămînt împrejur, cu embatic perpetuu, se plătește de la 700 pînă la 1000#.

⁴⁰ Acest document a fost publicat de N. I. Angelescu, *op. cit.*, p. 7—11 cu erori grave de transcriere, care adeseori schimbă înțelesul frazelor și valoarea cifrelor, după ciorna lui M. Kogălniceanu, nedată și nesemnată, care în momentul de față se păstrează la Biblioteca Centrală de Stat, Arhiva M. Kogălniceanu, pachet LXXIII, dos. nr. 19, piesa 23. Vom semnala în note principalele erori. Între ciorna scrisă de M. Kogălniceanu și original există, de asemenea, modificări neînsemnate de formulare, pe care nu le vom semnala.

Prin urmare luând termenul cel mai jos, valoarea acestui fond este de 1500 galbeni.

A doua proprietate pe care sunt clădite două pive de postav este proprietate absolută a D-lui Coghălniceanu și are o întindere de 4 fâlci și 71 prăjini.

Această proprietate are trei vaduri, din care două sunt lucrătoare și unul are a se deschide.

Valoarea unui vad cu pământ nesupus embaticului este de la 900# pînă la 1 200 galbeni. Luând termenul cel de mijloc, valoarea acestui fond este de 3 000 galbeni.

Ambele proprietăți au documentele lor și planu geometric, făcut de Tribunalul de Neamț ⁴¹.

b) Clădirile sunt prețuite cu totul jos, această prețuire provine din necunoștința greutăților locale și a prețului materialelor. D. Prețieluitor recunoaște singur că toate clădirile, afară de încăperile simplilor lucrători, ce sunt de birne și șindrilite (și care încă fiecare costă cel puțin 200#adeacă 2 000#pentru zece case) sunt de piatră și cărămidă. Numai numerațiunea lor și aspectul lor dovedesc că este cu neputință ca ele să fi costat numai 6 500 galbeni.

Să nu se uite că această fabrică s-a clădit în pustie și că a trebuit să se aducă ⁴² din depărtare material și lucrători. Proprietarul fabricii cu registrele în mână poate dovedi că a cheltuit cu clădirea acestei fabrici și a atenanțelor ei peste 20 000 galbeni ⁴³, și să nu se uite că el atuncea era arendaș a moșii Tîrgului Neamțu, Oglinzi și Reucesci ⁴⁴ și că avea la dispozițiunea sa 700 clăcași ⁴⁵, epistat, care, boi etc.

Aceste clădiri astăzi chiar cu greu s-ar putea face cu cifra cheltuită. Clădirile se prețuiesc însă numai 15 000 galbeni, adică urmează a se mai adăoga pe lângă 6 500# încă 8 500 galbeni.

Casele pentru pive sunt socotite numai 40 galbeni. Aicea trebuie să fie o eroare de un zero; în adevăr numai pivele din lăuntru costă această sumă. Așa dar ce urmează să coste încăperile care fiecare are cîte trei despărțituri, acoperite cu șindrilă, canal, roți, opuste? Să mai adăoga dar suma de 360 galbeni.

c) Căldările de abur în număr de două, cu doi bouillons fiecare și cu toate accesorele lor, și de o putere fiecare de 30 cai, sunt prețuite numai 600#.

Această sumă reprezintă numai cumpărarea lor la Viena. Transportul lor însă este uitat.

Ele au costat numai de la Viena pînă la Galați, 200# și adusul lor la Neamț 100#.

Prin urmare trebuie adăogit încă 300#.

d) Prețurile bătătoarei, a trei lupi de tuci, a altor două cu scaune de lemn și a unei bobinoare, prețuite numai 185#, nu sunt evaluate măcar la jumătatea valorilor; facturile o dovedesc.

Prin urmare trebuie adăogit încă 115 galbeni.

e) Cardele-housses și cardele-fileuses sunt prețuite după prețurile din Germania. Însă s-a uitat transportul lor, care una cu alta costă cel puțin 60 galbeni de fiecare, fiind adusă pe osie de la Lemberg pînă la Neamț, precum și peptenușii (cardes) care și aceștia vin la fiecare

⁴¹ La N. I. Angelescu, de aici în continuare sînt intercalate paragrafele purtînd în original literele c) — k) iar paragraful purtînd litera b) a fost plasat după paragraful k), datorită faptului că nu a ținut cont de un semn de inversiune existent în ciornă. Din această cauză, nici literele ce marcau paragrafele — existente și în ciornă — nu mai erau în ordine alfabetică și, de aceea, N. I. Angelescu nu le-a reprodus.

⁴² N. I. Angelescu a transcris greșit „cînd s-a clădit proprietarul a trebuit să aducă”.

⁴³ N. I. Angelescu a transcris greșit „cu clădirea acestei fabrici peste 20 000 galbeni”.

⁴⁴ Gh. Zane, care a studiat ciorna lui M. Coghălniceanu, a transcris greșit Boiștea (*op. cit.*, p. 7).

⁴⁵ În ciorna lui M. Coghălniceanu cifra nu este clar scrisă. Din această cauză N. I. Angelescu a transcris — 100 iar Gh. Zane — 400.

mașină cîte 40# mai ales că au și bucăți de rezervă. Așa dar pentru 15 bucăți se face 1 500 galbeni.

f) Mulejenile în număr de patru sunt cu totul noă ; doă chiar nu sunt întrebuițate. Prețuluirea lor este făcută loco la *Dessau și Chemnitz* ; dar transportul lor este uitat. La asemenea mașini grele, transportul însă reprezintă cel puțin 33 % din valoarea mașinei. Socolind cftin cîte 60# transportul ficăria și deosebitele accesorii trebuie dar a se adăogi încă 240 galbeni.

g) La pivele mecanice trebuie asemenea a se adăogi transportul lor măcar 100 galbeni.

h) La aceste, trebuie a se mai adăogi roata hydraulică și cu manejul ei tot în tuci, care nu s-a văzut de D. Arion, fiind parte în depositul vămii din Iași, parte la Fălticeni.

Aceste mașini sunt lucrate parte la fabricantul Scidl în Viena și parte în Paris. Costul lor după factură și transport țin 3 000 galbeni.

i) Asemenea s-a uitat a se înscrie și filatura și țesătoria destinate a fabrica cergi (Invelitoare). Aceasta constituie o fabricațiune deosebită, avînd lupii săi, cardele sale, fusele sale, iăsboacele sale.

Ea se evaluiază foarte jos cu 1 000 galbeni.

j) Unelte și accesoriile mașinilor sunt prețuite cu totul jos, adecă 600 galbeni. Nu trebuie uitat că această sumă se represintă numai prin tubele și țeviile de tumbac ce conduc apa din puțiuri la pompe și de acolo la rezervatoarele de apă (care și aceste s-au uitat) și la vopsetorie ; să se adauge apoi sobele de tuci, accesoriiile de la vopsetorie, de la cancelarie, ramele de iarnă și de vară, suveicile, ișile ; toate acestea represantă o valoare de cel puțin 1 400 # pe lângă acele 600 galbeni coprinse în prețuluire.

k) Magazinul de vopsele este asemenea prețuit foarte puțin 400 galbeni, trebuie neapărat a se adăogi încă 600 galbeni cel puțin⁴⁶.

Așa dar pe lângă cifra de 21 635#, ce cuprinde prețuluirea primitivă, urmează a se adăogi următoarele cifre :

Valoarea terenului pe care este fabrica	1 500
Valoarea terenului pe care sunt clădite pivele de apă	3 000
Deosebirea pînă la cifra de 15 000# a valorii clădirilor fabricii și atenan- țiilor ei	8500
Deosebirea pînă la 400# valoarea încăperilor pivelor de apă	360
Neajunsul la doă căldări de aburi	300
Neajunsul la valoarea bătătoarei, a lupilor, bobinoarelor etc	115
Costul cardelor și transportul mașinilor de peptenat (cardes-housses) .	1 500
Transportul mulejeniilor	240
Transportul pivelor mecanice	100
Roata și manejul hydraulic toate în tuci	3 000
Filatura și țesătoria pentru cergi	1 000
Neajunsul la unelte și accesoriiile la mașine	1 400
Neajunsul la magazinul vopselelor	600

21 015⁴⁷

Să se adauge suma din întia prețuluire 21 635

Face peste tot 42 650⁴⁸

⁴⁶ Acest paragraf nu a fost reprodus de N. I. Angelescu.

⁴⁷ Totalul este greșit. În realitate sînt 21 615.

⁴⁸ Totalul general corect, 43 250.

Accasta este numai valoarea intrensecă a fabricei ; dar oare nu trebuie a se ținea seama de cîte sacrificiuri a trebuit a se face cu încercările, cu ajustarea mașinilor, cu lepădarea celor rele, cu aducerea și inapoarea inginerilor, directorilor și fabricanților streini și în fine cu *impămîntenirea industriei ltnare*. Aceste cercări, aceste sacrificii, *cu contabilitatea anuală a fabricei*, se dovedese că au costat proprietarul peste 30 000 galbeni⁴⁹. Proprietarul însă nu le înscrie ca cifre în această prețuluire, mărginindu-se numai în vînzarea fabricii după valoarea ei brută de astăzi. Mărimea sacrificiilor făcute de proprietarul actual se exprimă prin propriile cuvinte ale Onorabilului Domn Arion. Eată ce zice D-sa :

„Fabrica D-lui Cögălniceanu a trecut periodul cel mai dificil, a cel al încercărilor și al impămîntenirii.

Ea are un viitor strălucit, de i se va da un capital îndestulător și o direcțiune inteligintă și onestă”.

Original în l. romîină

M. Kogălniceanu

Semnătura autografă

Bibl. Acad. R.P.R., msse., Arhiva domnitorului Al. I. Cuza, mapa X, fost mss rom. 4865, f. 484—487.

ANEXA III

REFERAT

Cu introducerea noului regim și a unirii Principatelor, armata a luat o puternică dezvoltare. Această dezvoltare este menită a se întinde și mai mult, odată cu aplicarea noiei noastre legiuri pentru organizarea puterilor noastre militare. O armată însă trebuie să fie înzestrată cu toate acele stabilimente necesarii spre îndemnarea trebuințelor sale, astfel că aceste să le poată pururea găsi în țeară. Considerațiunea dar de a nu pune trebuințele armatei noastre în atîrnarea țerilor streine a fost obiectul constantei preocupăuni a Guvernului Măriei Sale Domnului ; de acea Ministeriul de Resbel sub toți predecesorii mei a țintit de a înzestra armata noastră cu toate stabilimentele trebuitoare echipărei și înarmărei ei. Aceasta era o necesitate de întăiuil ordin, fiind-că industria privată din nenorocire încă la noi nu există, și puținele fabrici ce mai sunt în ființă cad în delung în ruină din cauza scumpetei capitalelor, și a lipsei institutelor de credit. Statul dar are trebuință ca singur se întemeieze pe conta sa toate stabilimentele trebuitoare armatei, astfel încît ia în viitor să nu sufere aceia ce a și suferit în trecut : adică neputința de a-și îndestula trebuințele în streinătate prin oprirea în timp de resbel a emportației în țeara noastră a armelor și materialelor militare. Așa s-au și înființat stabilimentele militare în Dealu Spirei, fabrica de prav la Tărșor, proiectîndu-se și o fonderie de tunuri la Tîrgoviște. Tot pentru acest scop Guvernul a înființat tăbăcăria de la Mărgineni și Penitențierul de la Ocna de peste Milcov s-a transformat în fabrică de pînză.

Mai este un articol de cea întăi necesitate pentru armată și pre care cu mici excepțiuni am trebuit pînă acum să-ș trașem din streinătate : adică postavul, și aceste aduse cu prețuri

⁴⁹ În ciorna îni M. Kogălniceanu cifra 30 000 galbeni nu este clar făcută. Din această cauză, atit N. I. Angelescu cît și Gh. Zane au citit greșit 20 000 galbeni.

foarte mari și ades în calitățile nepotrivite cu trebuințele noastre elementare. De mai mulți ani, și mai ales în anii din urmă, o parte din trebuințele armatei s-au îndestulat cu postav lucrat în fabricile Domnului Nicolae Băleanu și D.M. Cogălniceanu, însă cea dintâi este astăzi închisă; cea a doua lucrează și astăzi.

De aceia încă din anul 1863, Ministerul de Resbel a intrat în tratație cu D-nu Cogălniceanu spre a cumpăra pe conta statului acest stabiliment, care a dobândit, mai ales în anii din urmă, o mare întindere și perfecțiune, încît poate satisface trebuințele de astăzi ale armatei noastre. În urmarea înțelegerii avută cu D. Cogălniceanu, D. Căpitan Arion (atunci Locotenent) a și fost trimis la fația locului spre a studia toate împrejurările acelei fabrici. Domnia-sa prin raportul său din 10 Ianuarie 1863, nr. 2, a și supus Ministerului lucrarea sa locală.

Din acest raport, pe care îl anexes aicea, rezultă că fabrica de la Neamț încă atuncea putca produce una sută mii arșini postav și cinci mii cerși sau învălitori; că costul postavului civit revenea la 11 lei bani de Moldova (: 9 lei 36 par. cursul fiscalului :), arșinul de postav civit pe care Guvernul actualmente îl plătește pînă la 22 lei; că arșinul de postav ser revine la 9 lei 20 parale cursul Moldovei (: 8 lei 22 par. cursul fiscalului :) pe care Ministerul îl plătește pînă la 16 lei. Iar învălitoarea care acum se plătește de la 26 ptnă la 32 lei, nu costă la fabrică de cît 17 lei cursul Moldovei (: sau 15 lei 12 par. cursul fiscalului :).

Căpitanul Arion prețeluid apoi valoarea clădirilor și a mașinilor atunci existente a conchis la suma de 21635 #.

Asupra acestei prețeluiri, D. Cogălniceanu, prin observațiunile sale comunicate D. General Florescu, încă de atuncea (: care se anexează aci :) a făcut mai multe întămpinări, că D. Arion a omis de a face prețeluirea fondului imobil, care acesta constă în două proprietăți imobile, avînd una două vaduri de apă, și alta trei; care acestea D. Cogălniceanu le prețeluește drept 4 500 #, fiind-că la Neamț numai vadul se plătește de la 700 # pînă la 1000.

Asemenea D. Arion în prețeluirea făcută mașinilor a socotit numai prețul lor, cumpărat la fabrică, fără a socoti transportul și așezatul lor, care obișnuit reprezintă 50 %, ceea ce dupe însuși lucrarea D. Arion sporește prețeluirea cu 7 000 #.

Asemenea D. Arion n-a pus în prețeluire roata și manejul hidraulice, toate în tuci aduse-acestea în scop de a face, ca în timpul verii, fabrica să meargă prin mișcare de apă, spre a se cruța spesele vaporului; acest manej după facturi a costat 3 000 #. D. Cogălniceanu a mai arătat că D. Arion a uitat a prețelui filatura și țesătoria specială pentru învălitori, precum aceasta și rezultă din cuprinsul raportului său.

Prin observațiunile sale D. Cogălniceanu a urcat valoarea fabricii, a mașinilor și a dependențelor lor la cifra de 42650 #⁵⁰.

Întru aceasta de atunci nu s-a mai înaintat nici o lucrare, din cauză că D. Cogălniceanu intrînd în Ministeriu nu a mai voit a se face o asemenea cumpărare, ca interesat în cauză, dînd chiar în arendă fabrica sa D.D. Ghinsberg și Lederhendler⁵¹, care de atunci se zice că a perfecționat încă fabrica, înmulțindu-o cu mai multe mașini și nouă clădiri, precum : vâpsătorie și magazii, îmbunătățind fabrica.

După retragerea D-lui Cogălniceanu din Ministeriu, subscrisul a căutat a renoi tratațiile pentru cumpărarea fabricii sale, și după înțelegerii avută cu Domnia-sa și cu rezerva încuviințării Consiliului de Miniștri și a sancțiunei Domnești, s-a chibzuit ca Domnia-sa se treacă către stat fabrica Domnii sale cu toate localitățile, încăperi, mașini și unelte ce sînt cuprinse în raportul D. Arion și căte de atunci s-au mai sporit, tot, cu prețul de treizeci mil galbeni (: 30 000 # :) și anume : 10 000 în anul acesta și 20 000 în curgerea anului viitor

⁵⁰ În realitate 43 250 (v. p. 1404, nota 48).

⁵¹ corect : Moise Leider Hendler.

1866 fără dobândă. Iar fabrica Domnia-sa se îndatorește a o trăda în deplină stăpînire la 1 Iunie fiind că pînă atunci este încă arendată.

Subscrisul dar vine a propune Domniilor-Voastre ca se bine-voiți a încuviința această cumpărătoare pe care o socoate în avantajul statului, fiind că cumpărarea nici că reclamă vre-o adăogire de fonduri la Ministeriul de Resbel, putîndu-se efectua plata fabricii din § îmbrăcămîntei pe anul acesta și viitor. O zic aceasta cu certitudinea ce rezultă din deosebirea prețurilor cu care se cumpără astăzi postavurile și cu care ele se pot avea din fabrica Guvernului. Această deosebire va fi și mai mare cînd cea mai mare parte din lucrători se vor lua dintre osîndiții deosebitelor penitenciare, precum s-a și luat de normă pentru fabrica de pînză de la Ocna și pentru fabrica de piei de la Mărgineni.

Ministru de Resbel
General Manu

Nr. 458

1865. Februarie 9

Original în limba romînă.

Semnătură autografă.

Bibl. Acad. R.P.R., msse., Arhiva domnitorului Al. I. Cuza, mapa X,
fost mss. rom. 4865, f. 481—483.

ISTORIOGRAFIA MODERNĂ A ROMÂNIEI. TEMATICĂ

GH. CRONŢ (Institutul de istorie al Academiei R.P.R., Bucureşti)

Tematica istoriografiei moderne a României, elaborată de profesorii Ştefan Pascu şi Eugen Stănescu, este menită să orienteze în lumina concepţiei materialiste a istoriei valorificarea critică a activităţilor de documentare şi cercetare istorică din ţara noastră, începând de la mijlocul secolului al XVIII-lea până în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Cu tot caracterul său schematic, această tematică reflectă limpede principiile călăuzitoare ce se recomandă pentru elaborarea studiilor istoriografice. Aceste principii sînt, de fapt, cele pe care s-au întemeiat redactorii operei de sinteză intitulată *Istoria României*.

Din lectura tematicii se desprinde în primul rînd recomandarea ca studiile istoriografice să aibă obiectivitate ştiinţifică şi să releve contribuţia pozitivă a istoricilor vechi atît în ceea ce priveşte lărgirea bazelor documentare ale istoriei patriei, cît şi în ceea ce priveşte interpretarea critică a fenomenelor istorice. Tematica recomandă totodată să se învedereze şi insuficienţele vechilor istorici în utilizarea informaţiilor documentare, şi erorile lor de concepţie în cercetarea problemelor istorice, examinîndu-se în ce măsură interpretarea lor a fost subiectivă, sau idealistă, sau obiectivistă, sau oportunistă.

Tematica propune ca în studiile istoriografice să se ţină seama de periodizarea istoriei poporului nostru pentru a se putea învedera condiţionarea socială a concepţiilor ce stau la baza lucrărilor de istorie. Propunerea, foarte justă, se bazează pe faptul că dezvoltarea istoriografiei, ca însăşi dezvoltarea culturii în general, este determinată de dezvoltarea istorică a societăţii. Desprindem astfel din indicaţiile tematicii că destrămarea feudalismului şi apariţia relaţiilor capitaliste au făcut posibilă elaborarea primelor lucrări de istorie bazate pe concepţiile luminate. Apoi, dezvoltarea relaţiilor capitaliste a determinat apariţia istoriografiei romantice, care idealizează trecutul istoric al poporului român, lucrările de istorie fiind folosite şi ca armă ideologică în lupta politică internă atît de către elementele conservatoare, cît şi de către elementele progresiste din societatea românească.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, dezvoltarea societăţii româneşti sub influenţa capitalismului monopolist şi a ideologiei imperialiste a determinat apariţia în ţara noastră a istoriografiei pozitivistice, care, cu o tehnică de cercetare mai riguroasă, a servit în general burgheziei, întărind-o în lupta ei ideologică împotriva elementelor feudale încă persistente şi susţinînd-o împotriva noilor forţe sociale şi împotriva gîndirii materialiste, care îndruma activităţile publice ale clasei muncitoare.

Pentru orizontul larg pe care îl deschide studiilor istoriografice, periodizarea propusă în tematică merită toată atenția cercetătorilor.

Figurează în tematică principalii autori de publicații documentare și de lucrări istorice din perioada modernă a României, cu prezentarea sumară a concepțiilor și pozițiilor ce se reflectă în activitatea lor istoriografică. Sumare caracterizări generale privitoare la curentele și tendințele proprii istoriografiei moderne precedă expunerile referitoare la activitatea istoriografică a personalităților respective. Apreciem ca just și util acest procedeu, care îmbină caracterizările generale cu prezentarea monografică menită să pună în lumină trăsăturile ce individualizează opera fiecărui istoric. În acest fel, dacă schema generală indică sub forma treptelor suitoare o istoriografie luministă, apoi o istoriografie romantică și în sfârșit o istoriografie pozitivistă, prezentarea monografică menționează particularitățile specifice fiecărui autor, învederând că în lucrările multor istorici figurează uneori concepții proprii perioadelor anterioare, altele concepții care aveau să apară mai târziu în opera istoricilor mai înaintați. Riscurile schematizării sînt astfel în general evitate, tematica indicînd contradicțiile, concepțiile întîrziate și pozițiile înaintate ale fiecărui autor. Observațiile ce urmează sînt formulate în primul rînd cu intenția de a îmbunătăți tematica din punctul de vedere al individualizării activităților istoriografice ale vechilor noștri istorici.

Între trăsăturile generale indicate de autorii tematicii pentru caracterizarea istoriografiei romantice nu se menționează argumentarea bazată pe dreptul natural, folosită de istoricii care au militat pentru egalitatea națională și dreptatea socială a românilor. Tematica indică o asemenea trăsătură numai în caracterizarea activității istoriografice a lui Iosif Hodoș. Trebuie să se țină seama de faptul că școala filozofică a dreptului natural a exercitat și în țările române o influență pozitivă asupra gînditorilor din perioada luptelor sociale antif feudale. Între cei care au făcut mai tîmbeie critica regimului social și politic din vremea lor invocînd principiile dreptului natural, cel mai de seamă este *Simion Bărnuțiu*.

Influențat de școala filozofică a dreptului natural, Simion Bărnuțiu n-a atribuit dreptului natural caracterul abstract comun unor gînditori din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ci l-a raportat la condițiile sociale și politice în care se afla poporul român, susținînd cu convingere că în acele condiții acel drept își putea găsi aplicația practică. Întemeindu-și concepțiile sale pe principiile rațiunii, ale dreptului natural și ale școlii istorice, Bărnuțiu a susținut în cursurile și în lucrările sale ideea că persoana umană este scop în sine și că drepturile ei nu se pot înstrăina, fiecare om fiind dator să arate semenilor săi același respect ca lui însuși. Această idee figurează și în remarcabilul său discurs de la 2 mai 1848.

Pe recunoașterea personalității Bărnuțiu și-a întemeiat întreaga sa concepție despre libertatea și egalitatea socială. Pentru el, „problema și toată importanța dreptului stă întru aceea că să arate cum s-ar putea efectua între toți oamenii o libertate pe cît se poate mai mare, așadar dreptul și libertatea sînt identice”. Iar „libertatea cea mare, pe cît se poate a tuturor, cuprinde în sine și conceptul egalității... Rațiunea ar veni în contradicțiune cu sine însăși, prin urmare ar înceta de a fi rațiune, cînd ar stabili vreo neegalitate, voind a întemeia o sistemă de drept rațional” (*Dreptul naturale privat*, Iași, 1868, p. 8—9).

Cu aceste principii de filozofie istorică bazate pe dreptul natural, Bărnuțiu a militat pentru înlăturarea iobăgiei, a susținut suveranitatea națională și egalitatea în drepturi a tuturor popoarelor, a preconizat abolirea monarhiei și instaurarea republicii, a luptat pentru autodeterminare și pentru unirea țărilor române. Cu asemenea aplicații sociale și politice, gîndirea istorică a lui Bărnuțiu, inspirată din filozofia dreptului natural, constituie un progres substanțial față de gîndirea juridică românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, bazată numai pe interpretarea rațională și formală a dreptului natural și lipsită de critica socială și politică.

Limitele gândirii juridice a lui Bărnăuțiu sînt cele ale democratismului burghez. În epoca respectivă, acest democratism a fost însă progresist și, în societatea românească din vremea sa, Bărnăuțiu a fost un remarcabil gânditor înaintat, care a militat efectiv pentru reformele cu caracter burghezo-democratic înfăptuite sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Sugerăm deci ca prezentarea activității istoriografice a lui Bărnăuțiu să cuprindă o caracterizare largită în sensul pe care îl indicăm.

Pe unele principii ale dreptului natural se bazează și gândirea istorică a lui *Mihail Kogălniceanu*. Făcîndu-și studiile în Germania, acesta a fost nu numai elevul istoricului Ranke, ci și al profesorului de drept natural Gans și al profesorului de drept roman Savigny. Avînd admirație pentru profesorii săi, el și-a însușit unele concepții atît din filozofia dreptului natural, cît și din doctrina școlii istorice. Lupta sa ca istoric pentru dezrobirea țiganilor și Improprietărirea țăranilor are la bază concepții înrudite cu ale foștilor săi profesori. Ar trebui deci ca opera sa istorică să fie caracterizată și din acest punct de vedere.

Tematica are și lipsuri. Unele au fost semnalate de către autorii observațiilor publicate în această revistă. Prezentăm aici propuneri motivate pentru înlăturarea altor omisiuni.

Lipsește din tematică prezentarea activității istoriografice a lui *Constantin Erbiceanu* (1835—1913). Ales membru al Academiei Romîne în 1899 pentru meritele sale în domeniul cercetărilor istorice, Erbiceanu publicase pînă la acea dată lucrări cu o largă bază documentară ca : *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei* (București, 1888) și *Cronicarii greci cari au scris despre romni în epoca fanariotă* (București, 1888). A publicat apoi studiile *Priviri istorice și literare asupra epocii fanariote* (București, 1901), și *Bărbații culți greci și romini și profesorii din academiile de Iași și București din epoca zisă fanariotă* (București, 1905). A cercetat temeinic influența greacă asupra culturii românești, identificînd texte valoroase și publicînd studii asupra nomocanoanelor postbizantine utilizate în țara noastră. A pus în lumină contribuția reală a poporului român la promovarea culturii universale prin utilizarea limbii grecești în perioada domniilor fanariote. Erbiceanu a idealizat însă trecutul istoric al poporului nostru și rolul bisericii. Locul său în tematică ar fi între reprezentanții istoriografiei romantice, în categoria denumită „Romantismul de tendință democrat și liberal-burgheză”.

Nu figurează în tematică nici o indicație despre bogata activitate istoriografică a lui *Gh. Ghibănescu* (1864—1934) și nici nu este menționat numele acestuia. Ghibănescu a publicat mii de documente în colecțiile sale *Ispisoace și zapise* (vol. I—VI, Iași, 1906—1933) și *Surete și izvoade* (vol. I—XXV, Iași, 1906—1932), precum și în volumele XVII, XXIII și XXIV din colecția *Uricarul*, editată de Teodor Codrescu. A publicat numeroase studii și articole de istorie în revista „*Arhiva*” din Iași (1889—1924) și în buletinul *Ioan Neculce*. A dat importanță mai ales problemelor de istorie socială, publicînd studii despre vecini sau rîmni, despre bresle, despre orașe, despre familiile boierești. Deși lipsit de un riguros spirit critic în editarea și interpretarea izvoarelor, Ghibănescu are meritul de a fi lărgit în mod considerabil baza documentară a istoriei poporului nostru și de a fi cercetat, cu unele soluții juste, multe probleme nestudiate de istoricii romni din vremea sa. Studiile sale se caracterizează prin ampla utilizare a informațiilor documentare, dar și printr-o anumită fantezie istorică. În tematică, locul său ar fi între istoricii din categoria romanticilor de tendință conservatoare.

Nu figurează în tematică prezentarea activității istoriografice a lui *Ștefan Gh. Longinescu* (1865—1931). Tematica indică greșit un Gheorghe Longinescu (p. 156). Se înțelege că autorii tematicii au avut în vedere pe învățatul asupra căruia atragem atenția aici, dar ei nu prezintă o caracterizare a lucrărilor acestuia. Șt. Gh. Longinescu a fost ales în 1910 membru corespondent al Academiei Romîne ca istoric al dreptului românesc. Publicase pînă la acea dată valoroasa lucrare intitulată *Istoria dreptului românesc din vremile cele mai vechi și pînă azi* (București, 1908) și studiul *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romantistul*

italian (București, 1909). A dat la lumină apoi remarcabila ediție *Legi vechi românești și izvoarele lor*, I., *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu* (București, 1912). A publicat mai târziu studiul *Așezământul și legătura lui Mihai Viteazul* (București, 1919) și apoi articole de istorie juridică în revistele „Convorbiri literare” (an. XLIV) și „Curierul judiciar” (an. XXXII).

Longinescu a cercetat izvoarele pravilelor românești din secolul al XVII-lea cu o rigoare științifică neîntrecută de contemporanii săi din țara noastră. Pentru identificarea izvoarelor a făcut cercetări de istorie comparată foarte meritorii. În studiul instituțiilor vechi a propus însă unele interpretări eronate, bazându-se pe concepția idealistă a istoricilor. În general, activitatea sa istoriografică constituie o contribuție pozitivă la promovarea cercetărilor istorico-juridice. În tematică, locul lui este între reprezentanții istoriografiei pozitivistice de tendință liberală, urmând să figureze între autorii din categoria denumită „Descriptivismul istoric”.

Tematica se limitează să analizeze *istoriografia modernă* a României, indicând curente și tendințele care o caracterizează. Avem însă și o *istoriografie medievală*, pe care autorii tematicii, fără s-o denumescă astfel, o menționează prin expresiile „scrisul istoric medieval” și „istoriografia secolelor XVII-XVIII”. Această istoriografie necesită o tematică analitică, spre a pune în lumină rolul ei pozitiv în cultura românească din evul mediu. Cele câteva considerații ce figurează în tematică cu privire la „scrisul istoric” care a precedat istoriografia modernă nu oferă cercetătorilor toate elementele necesare pentru înțelegerea progresului realizat de istoricii români din perioada modernă în activitatea lor de documentare și de interpretare, dacă ținem seama de faptul că aceștia s-au bazat în primul rând pe operele istorice anterioare. Mult mai utilă ar fi fost deci elaborarea unei tematici generale, care să cuprindă și istoriografia medievală și care să analizeze și *istoriografia contemporană*, dând astfel cititorilor puțința de a aprecia sinoptic dezvoltarea întregii istoriografii a României. Sugerăm Comitetului de redacție al revistei „Studii” să aibă în vedere necesitatea de a oferi cercetătorilor, în afară de tematica istoriografiei moderne, o tematică a istoriografiei medievale și o tematică a istoriografiei contemporane cu subdiviziunea convenită istoriografiei marxiste, cu considerațiile finale care să învedereze progresul istoriografiei românești începând din evul mediu și până în prezent, precum și cu relevarea perspectivelor ce s-au creat dezvoltării studiilor istorice în noile instituții de documentare și de cercetare istorică din țara noastră.

C. MOCANU (Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.M.R.)

Supusă discuțiilor mai ample, tematica privind *Istoriografia modernă a României*, elaborată de prof. univ. Ștefan Pascu și conf. univ. Eugen Slănescu, este deja un câștig al științei istorice din țara noastră și, totodată, un material ce prilejuiește dezbateri menite a duce mai departe aprofundarea problemei abordate.

Tematica caracterizează succint un mare număr de istorici, pe unii pentru prima dată, notând ce a adus nou sau continuat ficcare în raport cu predecesorii, încercând pe linia sesizării sau înțelegerii rolului maselor populare în istorie, al luptei de clasă, pe linia corelației dintre diferitele domenii ale vieții social-istorice, a locului poporului român în istoria universală, precum și privind diferite aspecte de concepție și metodă.

În „Studii” nr. 1 din 1964, care publică tematica, observăm că se propune elaborarea unei lucrări privind istoriografia modernă din România (cu un subtitlu care, de altfel, nu e necesar, deoarece gruparea în curente și tendințe este implicată de conținutul lucrării), urmând a fi continuată de istoriografia contemporană. Un titlu unitar (de exemplu : *Istoria Istoriografiei româ-*

nești) ar fi mai nimerit structurii lucrării în întregimea ei. Tematica este făcută în mod special să se ocupe de istoriografia modernă română până la primul război mondial și poate fi considerată ca atare. Ar fi însă mult mai avantajos pentru încheieri mai cuprinzătoare, pentru evidențierea dinamicii istoriografiei, dacă s-ar pune în dezbatere aceleași probleme până la 1944, acest lung răstimp având ca trăsătură fundamentală lupta între materialism și idealism, între progresism și reacționarism. Lucrările de dinainte de 1848 citate în tematică sugerează că autorii consideră istoriografia modernă ca istoriografia apărută și dezvoltată o dată cu burghezia; însăși această accepție cere, la rîndul ei, tratarea istoriografiei burgheze și după primul război mondial.

Totodată ar fi necesară, în cadrul primului volum, o parte specială privind întreaga istoriografie premodernă, nu în rezumat, ci cu aceeași densitate de expunere și demonstrare proprie întregului volum, și, în contextul acesta, să se arate apariția și dezvoltarea noilor trăsături care duc la istoriografia modernă.

În clasificarea istoricilor (și a operelor, ideilor lor) — după curente filozofice și, în cadrul acestora, uneori după „modalitatea” de a vedea lumea (romantism etc.) sau după gradul de interpretare a faptelor (descriptivism etc.), tematica face un pas curajos, care deschide câmp larg unei cercetări nuanțate. Considerăm că, alături de aceasta, pe linia tratării și mai apropiate de realitatea concret-istorică, se poate lua în seamă și un alt criteriu, care poate evidenția mai direct reflectarea luptei de clasă, a gradului de înțelegere a rolului poporului ca făuritor al istoriei, apropiindu-ne în acest fel de o periodizare cât mai proprie istoriei. În acest sens, s-ar putea reliefa mai bine istoriografia Școlii ardelenne, istoriografia democrat-revoluționară, istoriografia marxistă — despre care tematica în mod deosebit de întemeiat propune un paragraf special:

Autorii tematicii notează judicios trăsăturile istoricilor menționați și ale curentelor în care îi încadrează, uneori însă oarecum-simplificator. Unele caracterizări sînt prea larg extinse, peste limitele reale ale curentelor respective. Pozitivismul, deși în ce privește științele despre societate implică factologia, nu se confundă cu aceasta. Pot fi lucrări mai puțin interpretate, cu o amplă informație documentară, și să nu fie totuși pozitivistice. De asemenea unele caracterizări sînt prea restrînse, în timp ce ele cuprind o sferă mult mai largă, de pildă descriptivismul. Încadrarea istoricilor într-un anumit curent, grup este făcută în tematică cu atenție, pentru a nu se estompa evoluția autorului respectiv, care uneori are laturi contradictorii, ce se manifestă ori concomitent, ori de la o etapă la alta. Pe această linie s-ar putea merge mai departe, pentru conturarea mai evidentă a complexității și evoluției unor istorici, Ion Heliade-Rădulescu a fost un prototip de „revoluționar” moderat, avînd însă, în același timp, idei socialist-utopice și o largă viziune culturală, care s-au răsfrînt și în lucrările cu trăsături istoriografice. Mihail Kogălniceanu, apreciat ca democrat-burghez, a avut și el o evoluție de la o poziție mai înaintată, cu elemente democrat-revoluționare — fără a fi un democrat-revoluționar în sensul deplin al cuvîntului —, manifestînd, mai evident îndeosebi spre sfîrșitul vieții, poziții în fond burgheze-democrate. O tratare mai nuanțată o observăm deja în unele studii ¹.

Alexandru Xenopol, considerat de tematică în cadrul pozitivismului și, mai particular, la sociologismul istoric, are în opera sa elemente ce pun în discuție această apreciere, desigur nu integral. El a întreprins studii economice, cercetînd realitatea concretă, pe temelii cărora a afirmat necesitatea dezvoltării industriale a țării ². A sesizat rolul vieții economice în dezvoltarea social-politică, ceea ce se oglindește și în *Istoria Romnilor din Dacia Traiană*, a privit

¹ A. Oțetea, *Mihail Kogălniceanu istoric și om de stat*, în *90 de ani de viață academică în țara noastră*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1956, p. 82, 90 și 95.

² A. D. Xenopol, *Studii economice*, Iași, Tip. „Steaua României”, 1879, p. 10—11, 12—13.

dintr-o viziune de anvergură fenomenul social-istoric, ceea ce nu înseamnă sociologism, a sesizat trăsăturile ale oriînduirii în care trăia etc. Credem că ar trebui mai mult reliefată contribuția lui originală în „filozofia istoriei”, unde a apărut istoria ca știință, posibilitatea aflării adevărului, a cercetat cauzalitatea în istorie. Înseși „seriile”³ lui (antipodice „legilor” din științele de repetiție) sînt strădanii de a găsi explicarea procesului petrecut în istorie, pe care le aplică uneori în interpretarea ce o dă fenomenelor cercetate, cum bunăoară observăm și în exprimări directe : „Pînă aici am stabilit o serie de fapte care au condus la integrarea partidului național în Țările Romîne. În timp ce această serie își desfășoară inelele, o alta veni să se altoiască pe dînsa și să deschidă mai largi orizoane minții regenerare a poporului român. Această nouă serie se referă la ideile revoluției franceze. . .”⁴. Că A.D. Xenopol n-a fost prin excelență pozitivist rezultă de altminteri și din aprecierile lui N. Iorga, care, recenzînd monumentală lui operă, îl caracteriza prin unele trăsături ce nu țin de pozitivism : „Crescut în cele mai bune tradiții ale școlii economice de la jumătatea veacului al XIX-lea și, mai presus de toate, minte filozofică deprinsă cu abstracțiunile și cu o nesfîrșită iubire față de subtilele legături între dînsule, A. D. Xenopol a făcut, prin cunoștințele sale de spirit, din istoria romînilor pentru întîia oară un sistem”⁵.

În schimb, mai evident este pozitivismul lui Nicolae Iorga, istoric de mare erudiție și care a urcat prestigiul istoriografiei romîne la nivelul istoriografiei mondiale. Încă la începutul activității sale, în expunerea *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei* (1894), relevînd meritele, dar mai ales scăderile lui Buckle (care întrebuinta „metoda științelor naturii, după tipul cărora, ca formațiune și metodă, voia să creeze știința istoriei”) N. Iorga aprecia mai mult „filozofia pozitivă” : „Autorul *Istoriei civilizației în Anglia*, denaturînd concepția dinamică socială a lui Comte, care expunea în al VI-lea volum al cursului său de filozofie pozitivă o foarte cuminte filozofie a istoriei, a pornit în introducerea operei sale o virulentă campanie contra concepției istoriei în timpul său. . .”⁶. Acest mare istoric rîmînînd încadrat —, cum bine face tematica —, în curentul pozitivist, cere, prin întreaga lui operă, să fie analizat mai nuanțat și sub aspectul vederilor lui teoretice, ceea ce nu este, considerăm suficient în schița dată asupra lui de către tematică.

Concepția lui Iorga despre istoric, care nu este expusă într-o lucrare specială de natură teoretică, se constată în opera lui istorică, în vasta lui publicistică și, înainte de toate, în acele materiale cuprinse mai tîrziu în *Generalități cu privire la studiul istoriei*, în care, cu tot eclectismul lor, se desprinde o bogăție de idei, mai ales metodice, o viziune care sesizează și promovează conexiunea faptelor, raportul între diferite domenii ale activității omnirii, între istoria națională și cea internațională. N. Iorga avea o concepție de largă viziune, de universalitate ; el a tîns să-și formeze un sistem propriu privind elaborarea și interpretarea istoriei, cum rezultă din multe locuri ale operei și din afirmații proprii. În prefața la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* se arăta : „După ce a predat istoria timp de treizeci de ani, după ce a scris istoria poporului său, pe aceea a Imperiului bizantin, a Imperiului otoman, autorul acestei cărți crede că nu depășește limitele discreției prezentînd, mai tîrziu în lucrări izolate în romînește, apoi în această prelucrare în limba franceză, un sistem. Sistemul acesta nu are o mare originalitate, dar cred că prezintă lucruri utile. . .”⁷. Mai tîrziu, în prefața ultimei lui ample lucrări plănuite, *Istoriologia umană*,

³ A. D. Xenopol, *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899, p. 270—288.

⁴ Idem, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. X, București, Edit. „Cartea Romînească” (1913), p. 216.

⁵ „Analele Academiei Romîne”, seria a II-a, tom. XL, p. 46—47.

⁶ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a 2-a, București, 1944, p. 15.

⁷ *Ibidem*, p. 156.

„el nota : „N-am iluzia unei descoperiri. Dar mi s-a părut că, oricât de folositor ar fi — pentru două categorii de studii : manualele și cercetările de specialitate, prezentarea însăși a faptelor care, în formă necritică se găsesc, de altfel, în izvoare, cere ca ele să fie înlătuite altfel decât prin succesiunea lor cronologică sau prin anumite considerații particulare, și anume prin felul cum ele colaborează și concură la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e viața omenească însăși”⁸.

De fapt, întreaga personalitate a lui N. Iorga ar apărea în plinătatea ei dacă ar fi tratată pînă în 1940, cînd a fost asasinat de legionari datorită poziției sale antifasciste.

Este un merit deosebit al autorilor că, pentru prima dată, sub forma textului tipărit, arată că în România a existat o istoriografie marxistă încă înainte de primul război mondial. Structura dată este veridică, solicitînd doar unele retușări și adăugiri. Gherea, care în momentul cînd a publicat *Neoibăgia* (1910) alunecase deja serios pe pozițiile reformismului, teoretizat și de el însuși, a apreciat just unele probleme privind situația social-economică și politică a României, starea maselor țărănești, unele aspecte referitoare la rolul clasei muncitoare. Chiar în *Neoibăgia*, el caracterizează reforma agrară de la 1864, surprinzînd trăsături reale ale ei, descrie veridic și plastic situația precară a țărănimii. În prefața la această carte el recunoaște dezvoltarea industrială a țării, despre care își propunea să scrie o lucrare specială, *Neoibăgia* fiind destinată a se ocupa îndeosebi de agricultură. O asemenea lucrare nu a mai scris, unele din ideile ei se găsesc însă cuprinse în *Socialismul în țările înapoiate*, apărută în anul următor. Cu toate aceste aspecte pozitive menționate, *Neoibăgia* rămîne prin excelență nemarxistă și nu poate fi inclusă în istoriografia marxistă, ci la istoriografia reformistă, care a existat și — atîta cît a fost — poate fi analizată în volumul destinat istoriografiei din România.

Așezarea istoriografiei marxiste *numai* la urma volumului, ca parte din capitolul privind istoriografia modernă în perioada trecerii capitalismului la imperialism nu oferă posibilitatea tratării apariției *determinate* a istoriografiei marxiste încă în secolul trecut și, în același timp, legătura de *continuitate* cu istoriografia democrat-revoluționară. La începutul răspîndirii ideilor socialismului științific, care nu s-a petrecut la o anumită dată, ci în cursul unui proces mai îndelungat, se constată o întrepătrundere cu ideologia premergătoare progresistă, îndeosebi democrat-revoluționară, care atunci reprezenta poziția cea mai înaintată. Elementele socialiste, ceea ce se reflectă și în unele scrieri avînd și caracter istoriografic, folosesc idei democrat-revoluționare, ale lui N. Bălcescu în primul rînd, care era autor preferat. Cu timpul, ideile socialiste se impun tot mai mult, eclectismul este înlocuit treptat, pe măsura clarificării, cu puncte de vedere moniste, marxiste.

În unele din primele ziare socialiste și muncitorești, în broșuri — cităm : *O pagină din socialismul român* a lui Nicolae Codreanu —, începe să se facă — e drept, în germene — istoriografie socialistă, ce se va contura mai tîrziu, îndeosebi începînd cu deceniul al nouălea, de la care tematica structurează problemele istoriografiei marxiste. La autorii indicați am mai adăuga, de la sfîrșitul perioadei, pe Al. Nicolau (*La crime de l'oligarchie roumaine*, 1916 ; *Revoluția socialistă în România*, 1918 — o informată lucrare cu largi referințe la istoria revoluțiilor), pe M. G. Bujor, intelectual care, într-o serie de articole, face — mai mult decât alți militanți de frunte ai mișcării muncitorești — aprecieri de istorie, de pildă în articolul *Martie — luna eroiștilor* („Convorbiri sociale”, 1916).

Observăm că pot fi exprimate idei noi și făcute analize argumentate, adesea pentru prima oară, și prin alte mijloace decât prin ceea ce în mod curent se numește lucrare istoriografică, și anume

⁸ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a 2-a, București, 1944, p. 343. Pentru concepția istorică a lui Iorga cf. M. Berza, *Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga*, *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom. XXVII, 1944—1945.

prin diferite documente și articole publicate în presă. Asemenea materiale nu se află însă cuprinse în sistemul istoriografiei (ne referim la materiale de acest gen care, în afară de latura lor ca document, comportă și o latură ca literatură, unele din acestea fiind mai autentice decât literatura memorialistică și romanțată). De altfel, înșiși Marx, Engels și Lenin au făcut aprecieri și expuneri istorice (unele foarte scurte) în cuvântări, articole de ziar, rezoluții, în însemnări marginale etc., pe care le cuprindem în sistemul de cunoștințe, de idei istoriografice.

În acest sens, numeroase articole privind probleme de seamă ale istoriei României — revoluția din 1848, Unirea, războiul de independență, de asemenea privind istoria universală — revoluția burgheză din Franța, Comuna din Paris — sînt tratate istoricește în „Contemporanul”, „Munca”, „Lumea nouă”, „România muncitoare”, „Viitorul social” etc.

Problema muncitorească a fost tratată, firește, în mod propriu, în istoriografia marxistă; în tematică se cuprind o serie de idei și opere la paragraful *Istoriografia marxistă*, referitoare tocmai la apariția și dezvoltarea luptei clasei muncitoare ca fenomen distinct în viața social-politică a țării. Problema muncitorească, prin însăși însemnătatea ei din ce în ce mai mare, nu putea să nu se oglindească în istoriografia burgheză, cel puțin în operele acelor istorici care au îmbrățișat toate domeniile viciei, și într-un fel sau altul toate clasele sociale. Cercetarea acestei literaturi arată că se găsesc referințe (aprobativ, obiectiviste sau potrivnice) la socialism (ca ideologie) și la mișcarea muncitorească.

Aplicînd ideea lui de „serie” la problema raportului dintre sociologie și socialism, Xenopol scria în 1910: „Seria faptelor constatate pînă acuma în chip hotărît ne arată o tendință către îmbunătățirea condiției celor care trăiesc din munca mîinilor lor. Dacă socialismul voește să ajungă la acest rezultat, este aproape sigur că el va fi atins”, și cere sociologiei „să se abțină de la orice intervenire pentru sau contra socialismului”, pînă va decide timpul, urmînd să fie privit cu „especlativă plină de bunăvoință”⁹.

Iorga, care, în perioada tinereții, s-a apropiat de mișcarea socialistă, în unele cazuri apreciată favorabil, a reflectat, mai ales în articole, mișcarea muncitorească. El este de altminteri unul din marii istorici care a semnalat că, o dată cu formarea manufacturilor în care se folosea tot mai mult și muncă salariată („Pociovaliște” etc.) „o adevărată chestie muncitorească se deschidea astfel și la noi”¹⁰. El va scrie unele articole favorabile mișcării muncitorești, deși nu lipsesc și cele nefavorabile sau care arată că nu înțelegea sensul mișcării socialiste organizate. De exemplu, în „Neamul românesc” se referă la conferința socialistă din 1906, la cea din 1907, la situația muncitorilor cefești, la greva din Brăila din 1913, la luptele de la Galați din iunie 1916, precum și la alte aspecte (după război, asemenea referiri sînt mai numeroase). Cîteva extrase din articolul despre greva din Brăila, pe care le dăm ca exemplificare, arată cum se reflecta, în unele cazuri, problema muncitorească în general, fiind exprimate totodată și atitudini favorabile. „Am urmărit — scrie N. Iorga — cu cea mai mare atenție, ca orice fapt care interesează dreptul și binele claselor sărace, marea grevă a muncitorimii portului Brăila... Noi afirmăm încă o dată că nu *oamenii sînt pentru industrie, ci industria pentru oameni*, și că toate progresele ei veșnice sînt aplicabile numai în funcțiune de dreptate socială și de fericire c_menească”, de aceea „nu dezaprobăm greva

⁹ A. D. Xenopol, *Sociologia și socialismul*, București, 1910, p. 6, 10, 11.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. II, *Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 110.

din Brăila”¹¹. Chiar dacă se află puține asemenea referințe și aprobări, acestea sînt semnificative prin ele însele. Prin urmare, acolo unde e posibil, ar fi de dorit să se adauge ideilor din tematică și cele privind reflectarea (fie și parțială, deformată) a problemei muncitorești în literatura istorică burgheză.

Pornindu-se de la acest text al tematicii, elaborarea *Istoriei istoriografiei române*, va putea înfățișa complex, bogat, dezvoltarea istoriografiei, apariția și creșterea firească a noului, care s-a impus mereu prin luptă, străbătînd relieful accidentat al ideologiei oficiale, dar învingînd pînă la urmă, în perioada contemporană, și mai ales după 1944, cînd începe o nouă epocă în istoria Romîniei.

¹¹ „Neamul romînesc”, an. VIII, nr. 47 din 16 mai 1913.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ JUBILIARĂ DE COMUNICĂRI A FACULTĂŢII DE ISTORIE A UNIVERSITĂŢII DIN BUCUREŞTI

În cadrul festivităţilor închinat centenarului Universităţii, Facultatea de istorie a organizat o sesiune ştiinţifică jubiliară, la care şi-au adus contribuţia personalităţi de seamă ale vieţii ştiinţifice din facultăţile de istorie din Bucureşti, Iaşi, Cluj, precum şi colaboratori ai unor institute de cercetări. Au fost perzenţi de asemenea oaspeţi străini.

Deschiderea festivă a sesiunii ştiinţifice a avut loc pe întreaga universitate în ziua de 15 octombrie a.c. ; comunicările de istorie au fost prezentate în cadrul facultăţii în zilele de 16 şi 17 octombrie, grupate fiind în două subsecţii : istorie veche-medie şi istorie modernă-contemporană.

În cadrul acestei sesiuni au fost tratate probleme de importanţă deosebită şi cu un larg ecou în istoriografie privind istoria României şi istoria universală. De asemenea au mai fost abordate teme privind istoricul universităţii precum şi aspecte legate de-a XX-a aniversare a eliberării patriei noastre. Dat fiind caracterul festiv al sesiunii, comunicările n-au fost însoţite de discuţii.

La subsecţia de istorie veche şi medie au fost prezentate, conform ordinii şi programului dinainte stabilit, următoarele comunicări :

Acad. C. Daicoviciu, *Din istoria Daciei romane la începutul secolului al III-lea e.n. ; comunicarea reconstituie şi explică data exactă şi cauzele vizitei împăratului roman Caracalla în Dacia. Fixarea datei îl duce pe autor la concluzia că venirea lui Caracalla a avut caracterul unei inspecţii provocate de neloialitatea guvernatorului acestei provincii şi nu de pericolul atacurilor barbare care ar fi impus prezenţa împăratului în Dacia.*

Date şi probleme noi de arheologie dobrogeană în epoca greacă se intitulează comunicarea acad. Em. Condurachi, în care s-au tratat critic unele probleme controversate. Este vorba de raportul dintre coloniile greceşti şi populaţia băştinaşă şi influenţa pe care lumea greacă a exercitat-o asupra localnicilor. Acad. Em. Condurachi a atras atenţia asupra modului exagerat în care a fost prezentat de unii istorici rolul influenţei greceşti în secolele VI şi V, fără să se ţină seama şi de alţi factori care au influenţat evoluţia societăţii de pe teritoriul ţării noastre, de pildă factorul sud-traicic şi iliric.

Prof. I. Nestor, *În Continuitatea populaţiei băştinaşe pe teritoriul R.P.R. între 271 şi secolul al X-lea al erei noastre*, pornind de la posibilitatea arheologiei de a stabili caracterul etnic al urmelor materiale descoperite pe teritoriul patriei noastre, a pus într-o lumină nouă problema continuităţii populaţiei dacice şi daco-romane, precum şi a raportului stabilit între populaţia

autohtonă și popoarele migratoare. Referitor la caracterul și efectele migrațiilor (inclusiv migrația slavă), comunicarea a subliniat în chip deosebit trăinicia și gradul de organizare superior al formațiunilor social-economice ale populației autohtone.

Prof. D. M. Pippidi a prezentat *Fragment inedit din hotărânicia lui Laberius Maximus*, inscripție aflată în Muzeul „Histria”. Deși într-o formă avariata și prezentând unele diferențe de formulare față de textul publicat de V. Pârvan, fragmentul comentat de prof. D. M. Pippidi înlesnește o înțelegere mai clară a conflictului dintre Histria și concesionarul vămilor țărmlui tracic, clarifică problema privind limitele mai exacte ale rețelei vamale și evidențiază un element nou, anume că, în vremea lui Traian existau la Dimum o tabără militară și o așezare.

În comunicarea *Periodizarea culturii Cucuteni în lumina noilor săpături de la Cucuteni-Băiceni*, prof. M. Petrescu-Dimbovița, întemeindu-se pe rezultatele obținute în urma reluării săpăturilor de la Cucuteni, face o completare sistematică la periodizarea acestei culturi, stabilind trei etape de evoluție ale fazei Cucuteni A, două etape de evoluție ale fazei Cucuteni AB și două etape de evoluție ale fazei Cucuteni B.

Prof. I. Ionașcu a prezentat *Influența iluminismului asupra învățămîntului din Academia domnească de la Sf. Sava pînă în 1821*. Autorul și-a propus o trecere în revistă a începuturilor învățămîntului superior în Țara Românească. În acest scop a fost stabilit momentul înființării Academiei domnești ca datînd din vremea lui Constantin Brîncoveanu și nu a lui Șerban Cantacuzino. În partea a doua a comunicării, prof. I. Ionașcu s-a oprit asupra diferitelor influențe din afară exercitate asupra învățămîntului superior de la noi, ca : influența grecească, italiană, germană, franceză.

În comunicarea *Predarea bizantinisticii în Universitatea din București*, conf. E. Stănescu și prep. Gh. Zbucnea s-au oprit mai întâi asupra preocupărilor mai vechi pentru studiul bizantinisticii manifestate de B. P. Hasdeu, N. Iorga, I. Bogdan, insistînd asupra perioadei de constituire a catedrei de bizantinologie, ilustrată prin activitatea lui Const. Litzița, Demostene Russo, N. A. Constantinescu, Iulian Ștefănescu, N. Bănescu și V. Grecu.

Comunicarea *Descoperiri arheologice pe Limes Alutanus* a prof. D. Tudor a prezentat rezultatele deosebite obținute prin cercetarea a trei puncte de pe Limes Alutanus : Slăveni (Caracal), Ioneștii Govorei (Pons Aluti) și Stolniceni (Buridava). Importanța descoperirilor constă în aceea că la Slăveni avem de-a face cu cel mai mare castru din Dacia Inferior unde s-a confirmat folosirea lui de către o populație romană în secolul al III-lea ; la Pons Aluti s-a confirmat, prin monede, atacul carpilor din 245-247 și folosirea ruinelor castrului în secolele IV-V, iar existența unui cartier de comandă la Stolniceni implică o stăpînire romană în Muntenia.

Contribuția arheologiei românești la problema celtică este subiectul tratat de conf. D. Berciu. Descoperiri arheologice celtice recente au determinat pe autor să procedeze la o revalorificare a descoperirilor celtice de pe teritoriul României și la o reconsiderare a rolului jucat de celți în formarea culturii Latène geto-dacice. Răspîndirea, mai largă decît se credea, a antichităților celtice, analiza situației generale a regiunilor carpato-dunărene au condus pe autor la concluzia că celții au jucat rolul de ferment activ în formarea, dezvoltarea și generalizarea culturii Latène geto-dace.

Conf. I. Stoian a prezentat un fragment dintr-un studiu mai vast, intitulat *Cu privire la concepția istorică a lui Ammianus Marcellinus*. În această comunicare autorul și-a propus să definească mai exact sensul termenului de „grec” folosit de Ammianus Marcellinus. Semnificația dată de autor a fost aceea de formație culturală greacă, opusă creștinismului.

Acte greșit atribuite lui Alexandru cel Bun și-a intitulat comunicarea prof. D. P. Bogdan. Critica internă și externă a documentelor, studiarea comparativă a elementelor constitutive a unui important număr de acte au îngăduit autorului să stabilească că cinci acte socotite în

mod eronat de istoriografia românească ca aparținând lui Alexandru cel Bun sînt în realitate false. Prof. D. P. Bogdan ajunge la concluzia că documentele menționate nu sînt autentice și reprezintă falsuri ale unor boieri sau ale mănăstirii Vatra Moldoviței, unde identică chiar existența unui centru plastografic.

Comunicarea conf. Gh. Georgescu-Buzău, *Un studiu inedit de istorie socială a lui Grigore Tocilescu : Țăranul român*, a scos în evidență calitățile studiului lui Gr. Tocilescu, care constau în documentare foarte bogată, preocupare de a trata și epoca contemporană, luare de atitudine față de situația țărănimii din epoca sa.

Prof. Gh. Ștefan a prezentat comunicarea *Date noi cu privire la orașul Tropaeum Trajani*. Autorul analizează conținutul a două monumente epigrafice descoperite la Tropaeum Trajani, monumente ce vin să întărească ipoteza emisă de V. Pârvan că acest oraș s-a dezvoltat dintr-un centru dac, populația lui fiind alcătuită din coloniști și indigeni. Interesul deosebit al celor două inscripții rezidă, pe de o parte, în menționarea unor personaje cu nume de origine tracică, iar pe de altă parte în urmărirea procesului de romanizare pe generații ale aceleiași familii; inscripțiile vin să sublinieze rolul deosebit de important jucat de armată ca factor de romanizare.

La subsecția de istorie modernă și contemporană lucrările au început cu prezentarea comunicării *Intelectualii și mișcarea antifascistă în România* de acad. P. Constantinescu-Iași. Menționînd momentele principale ale luptei pentru progres și democrație în perioada 1932—1938, comunicarea a scos în evidență rolul jucat de intelectuali — printre care se numărau profesori și studenți de la universitate — în lupta împotriva fascismului.

Un episod important în lupta pentru unire a poporului român pe plan internațional a fost prezentat de acad. A. Oțetea în comunicarea *Compromisul de la Osborne*. Analiza tratatului încheiat la 9 august 1857 între Franța și Anglia dezvăluie contradicțiile dintre cele două țări. Concluziile ce se desprind din această analiză sînt : Franța n-a renunțat la unirea țărilor române, iar tratatul a constituit o înțelegere între cele două puteri pentru a salva alianța dintre ele.

Prof. M. Berza a evocat în comunicarea sa *Personalitatea istoricului N. Iorga* figura și meritele marelui nostru istoric. Comunicarea a însemnat totodată un omagiu adus savantului român cu ocazia împlinirii a 7 decenii de la ocuparea catedrei de istorie universală la Universitatea din București.

În comunicarea *Activitatea politică a lui George Costaforu, primul rector al Universității din București*, prof. V. Maciu a subliniat, folosind o documentare largă, activitatea politică și culturală a lui G. Costaforu, care s-a remarcat prin lupta sa susținută împotriva orfînduicilor feudale și prin participarea la gruparea care milita consecvent pentru Unirea Principatelor.

Prof. L. Bányai a prezentat *Antecedentele dictaturii de la Viena*. Autorul a arătat politica capitulară a dictaturii regale față de Germania hitleristă, modul în care a folosit Germania diferendul teritorial român-ungar pentru a impune României așa-numitul „pact al petrolului”. În continuare s-a subliniat faptul că populația română din Transilvania a respins orice posibilitate de cedare a teritoriului către Ungaria hortistă deoarece Transilvania n-a fost atribuită României prin tratate de război, ci unită prin voința liber exprimată de popor la Alba-Iulia în decembrie 1918.

N. Iorga despre revoluția burgheză din Franța s-a intitulat comunicarea conf. D. Almaș, în care s-a subliniat contribuția lui N. Iorga ca savant și gînditor român în aprecierea acestui însemnat eveniment al istoriei universale.

Un moment din istoria culturii românești a fost înfățișat de prof. Șt. Pascu în comunicarea *Din activitatea istoricilor transilvăneni la Universitatea din București în primul deceniu după înființarea ei*. Autorul a prezentat activitatea plină de rîvnă a celor trei dascăli Aron Flo-

rian, August Treboniu Laurian, Ion Măiorescu, contribuția adusă de ei la dezvoltarea culturii românești, la întărirea ideii de unitate națională.

O prezentare a patriotismului lui Nicolae Iorga a fost făcută de conf. V. Hurmuz în comunicarea *Din activitatea antilegionară și antihitleristă a istoricului N. Iorga*. Pe baza studierii unor materiale de arhivă și din publicațiile vremii, în comunicare se insistă asupra unuia din cele mai luminoase aspecte din activitatea lui Nicolae Iorga.

Conf. C. Velichi a expus comunicarea *Ion Bogdan și reorganizarea facultății de filozofie și litere*, în care s-a menționat în mod deosebit aportul lui I. Bogdan la elaborarea regulamentului din 1912 pentru învățământul superior, meritul său în înființarea primului seminar al facultății de filozofie și litere, precum și contribuția sa ca creator și organizator al bibliotecii facultății.

Istoricului universității i-a fost consacrată comunicarea prof. C. C. Giurescu, *Alexandru Ioan Cuza și învățământul universitar*. Arătând că învățământul superior organizat în facultăți a existat în București înainte de înființarea universității, autorul a subliniat realizarea programului de la 1848 în materie de școală de către Al. I. Cuza. În încheiere, a fost evocată personalitatea lui Cuza, un mare patriot, luptător pentru progres.

Comunicarea conf. Al. Vianu *Problema națională în Internaționala I* s-a ocupat în special de sprijinul acordat de mișcarea muncitorească internațională luptei de eliberare națională a popoarelor poloneze și irlandeze.

N. Copoiu a prezentat comunicarea *Din lupta universitarilor bucureșteni împotriva ideologiei naziste și pentru apărarea intereselor naționale ale țării în timpul dictaturii militare-fasciste*, oprindu-se în special asupra atitudinii lui N. Iorga față de ideile revizioniste cu privire la Transilvania.

Conf. N. Lupu, în comunicarea *Eșuarea planului de la Geneva*, a prezentat încercările imperialismului străin de a impune poporului român noi privațiuni pentru plata datoriilor externe ale României și eșecul acestei încercări, ca urmare a împotrivirii maselor populare și, în primul rând, a eroicelor lupte ale ceferiștilor și petrolșiștilor din ianuarie-februarie 1933, conduse de P.C.R.

O altă comunicare tratând un moment din istoricul universității a fost *Aspecte din lupta pentru democratizare în Universitatea din București între anii 1945 și 1948*, în care asist. E. Nastovici a redat câteva momente importante din ampla activitate organizatorică desfășurată de profesorii și studenții comuniști.

Conf. A. Petric s-a ocupat de *Programul de guvernare al Frontului național democrat (28 ianuarie 1945) și însemnătatea sa în lupta pentru instaurarea puterii populare*. Enumerând principalele prevederi ale programului F.N.D. și relevând importanța lor, autorul a insistat asupra faptului că existau și unele forțe burgheze care căutau să colaboreze cu F.N.D., astfel că ofensiva forțelor democratice, în frunte cu P.C.R., s-a putut concentra împotriva forțelor reacțiunii.

Un episod din eroismul ostașilor români în războiul antihitlerist a fost prezentat de lector N. Ciachir în comunicarea *Participarea Regimentului român II care de luptă la eliberarea Austriei în cel de-al doilea război mondial*. Concluzia ce s-a desprins din comunicare a fost aceea a contribuției importante aduse de o unitate română de tancuri în lupta pentru eliberarea Austriei, contribuție recunoscută de comandamentul sovietic.

Comunicările închinată sărbătoririi centenarului universității au constituit un eveniment important în viața științifică a facultății. Prezentarea lor la un înalt nivel științific, precum și tematica variată abordată au stîrnit un interes deosebit printre numeroșii participanți la această sesiune.

Ligia Birzu și Florentina Cazan

EXPOZIȚIA CENTENARULUI UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI, 1864-1964

Între multiplele manifestări prilejuite de aniversarea unui secol de existență a celei mai importante instituții de învățămînt superior din țara noastră, expoziția deschisă în localul universității are menirea, pe de o parte, să marcheze detaliat și expresiv dezvoltarea acestei instituții și, pe de altă parte, să sublinieze importanța ei în viața culturală a țării și, prin aceasta, semnificația evenimentului sărbătorit.

Cele două săli ale expoziției adăpostesc expozate aparținînd universității, Academiei R.P.R., Arhivelor statului și unor colecții particulare. „Centenarul Universității din București, cea mai importantă instituție de învățămînt superior din țară, este o sărbătoare a întregului nostru popor”. Ca un adevărat moto al expoziției, aceste cuvinte întîmpină vizitatorul la intrare.

Necesitatea prezentării tradițiilor culturale care au stat la baza creării universității, ca și coincidența împlinirii, tot în acest an, a 270 de ani de învățămînt superior în București, au determinat prezența unor expozate care acoperă cronologic perioada de la înființarea Academiei de la Sf. Sava pînă la crearea universității.

Prin Academia domnească înființată în 1694 de către Constantin Brîncoveanu, la îndemnul lui Constantin Cantacuzino stolnicul, s-au pus bazele învățămîntului superior din București. Subliniindu-se importanța acestei instituții, pe unul din panouri se arată: „Vatră de lumină a țărilor din sud-estul Europei, Academia domnească a contribuit la răspîndirea ideilor luminate și raționaliste, la lupta împotriva asupririi otomane și obscurantismului religios”. Cîteva documente originale — între acestea anafora lui Al. Ipsilanti din 17 martie 1775, prin care domnitorul socotește necesară reorganizarea Academiei din București și a altor școli din țară, hrisoave privind remunerația profesorilor Academiei din București etc. — stau mărturie preocupărilor pentru dezvoltarea acestei instituții de cultură.

Introducerea în 1818 a învățămîntului cu limba de predare romînă, al cărui inițiator a fost Gh. Lazăr, este marcată în expoziție ca un moment deosebit pentru cultura noastră națională. Lucrări și documente pun în evidență activitatea desfășurată de slujitorii acestui lăcaș de cultură. Viitbri conducători ai revoluției de la 1848, printre care și Nicolae Bălcescu, sînt instruiți și educați la Academia de la Sf. Sava, în spiritul idealurilor naționale. Revoluția burghezodemocratică de la 1848 a rodit idei înaintate și pentru cultura noastră națională. Proclamația de la Islaz — prezentă în expoziție printr-un exemplar pe care se remarcă semnăturile autografe ale unor frunțași ai revoluției — prevedea printre altele și înființarea unei universități la București. Deși în perioada 1848-1859 se fac pași importanți pentru dezvoltarea învățămîntului superior din București, ideea n-a putut fi realizată, ca de altfel și alte prevederi ale programului revoluționar, decît o dată cu Unirea Principatelor.

La 4/16 iulie 1864, Alexandru Ioan Cuza semna decretul — al cărui original este prezent în expoziție — prin care facultățile de științe, de litere și filozofie și de drept erau reunite într-o singură instituție — Universitatea din București. „Înființarea Universității din București — se arată în expoziție — a reprezentat un act de mare însemnătate pentru învățămîntul superior din România, pentru dezvoltarea culturii romînești”. Universității i s-au adăugat în 1869 facultatea de medicină, în 1884 facultatea de teologie, iar în 1923 facultatea de farmacie, funcționînd cu această structură organizatorică pînă la reforma învățămîntului din anul 1948.

Cîteva expozate prezintă activitatea lui Al. Orăscu, profesor al universității, căruia îi aparțin planurile și conducerea lucrărilor de construcție a palatului universitar.

În decursul anilor, prin activitatea didactică și științifică plină de abnegație a profesoriilor ei, Universitatea din București a asigurat pregătirea unui mare număr de specialiști care au contribuit la dezvoltarea economiei și culturii patriei noastre.

Numeroase tablouri înfățișează pe unii dintre cei mai renumiți profesori care au contribuit prin activitatea lor la creșterea necontenită a prestigiului științific al Universității din București. Alături de pionieri ai științei românești, ca Grigore Ștefănescu, Carol Davilla, Al. Odobescu, Grigore Tocilescu, Dimitrie Onciul și alții, se remarcă figurile unor profesori și oameni de știință cu renume mondial, ca Victor Babeș, Gh. Marinescu, V. Pârvan, N. Iorga, Gh. Țițeica, N. Titulescu, Simion Stoilov, Traian Săvulescu, Tudor Vianu, Mihail Ralea. În câteva vitrine sînt prezentate manuscrise, cursuri și lucrări care ilustrează activitatea didactică și științifică a unora dintre aceste figuri proeminente ale corpului didactic.

Într-o altă sală a expoziției sînt prezentate realizările actuale ale Universității din București. În anii puterii populare, cea mai importantă instituție de învățămînt superior din țară a cunoscut o puternică dezvoltare, care depășește cantitativ și calitativ tot ceea ce s-a realizat în întreaga perioadă de la înființarea sa. Panouri cu fotomontaje prezintă aspecte din activitatea fiecăreia din cele 12 facultăți, cîte numără universitatea în prezent. Dezvoltarea impetuoasă a învățămîntului superior din țara noastră în ultimele două decenii (în 1963—1964 existau 60 de studenți la 10 000 de locuitori față de 17 în 1938—1939) se remarcă la universitate și prin cei 13 435 de studenți (9 224 la cursurile de zi și 4 211 la cursurile fără frecvență), cîți număra în anul universitar trecut.

Grija statului democrat-popular pentru asigurarea condițiilor materiale de studiu și de trai ale studenților este reflectată în expoziție prin grafice, prin imagini din bibliotecile și laboratoarele universității, prin căminele și cantinele studențești. Biblioteca centrală universitară cu 1 184 019 volume (la 1 ianuarie 1964), la care se adaugă anual încă 60—70 000 de volume, laboratoare bine dotate, Grădina botanică, Muzeul de istorie naturală „Grigore Antipa”, Observatorul astronomic stau la dispoziția studenților, constituind o bază puternică pentru aprofundarea și îmbogățirea cunoștințelor teoretice și practice ale viitorilor specialiști.

Peste 60 % dintre studenții universității sînt în prezent bursieri. În modernele și confortabilele cămine ale universității sînt găzduiți 5 740 de studenți, față de 1 219 în 1948—1949. O suită de fotomontaje înfățișează aspecte din bogata activitate culturală și sportivă desfășurată de studenții universității în timpul lor liber. Peste 30 % dintre ei își petrec vacanțele în tabere studențești și stațiuni climatice.

Un numeros și valoros corp didactic, cuprinzînd 1 206 cadre, dintre care 113 profesori și 114 conferențieri, asigură studenților o temeinică pregătire profesională, le însuflă pasiune pentru profesia aleasă, dragoste pentru activitatea științifică.

Alături de activitatea didactică, profesorii, conferențierii, ca și ceilalți cadre ale universității, desfășoară o prodigioasă activitate științifică, cunoscută și apreciată în țară și peste hotare.

Prin valoarea corpului didactic și prin condițiile și pregătirea asigurată studenților, prestigiul Universității din București a sporit nelncetat. O sugestivă hartă și alte exponate arată că în prezent universitatea întreține legături cu zeci de instituții similare din Europa, Asia, America, Africa. Tot mai mulți tineri de peste hotare sînt purtători ai diplomelor de absolvenți eliberate de Universitatea din București. Datele prezentate în expoziție arată că, în 1963—1964, tineri din 37 de țări au urmat cursurile universității. Prestigiul internațional al universității este subliniat și de participarea tot mai largă a universitarilor din diferite țări, printre care remarcabile personalități ale științei și culturii contemporane, la manifestările organizate de frecvență, ca și prin invitarea frecventă a unor membri ai corpului didactic universitar

din București pentru a ține cursuri sau a participa la diferite reuniuni științifice de către universități cu renume de peste hotare.

Manifestarea cea mai recentă și poate cea mai puternică a prestigiului universității bucureștene a constituit-o prezența reprezentanților a zeci de universități din străinătate la aniversarea evenimentului care a prilejuit și organizarea expoziției. Pe un stand al expoziției sînt expuse mesajele și cadourile primite cu această ocazie de Universitatea din București de la instituțiile de învățămînt superior din țară și de peste hotare. Predomină pergamentele cu mari peceți scrise în limba latină. Dar, dincolo de forma și limba în care sînt redactate, ceea ce emoționează la aceste mărturii ale simpatiei față de universitatea bucureșteană este mesajul comun pe care-l conțin : respect și prețuire pentru valorile culturale ale omenirii, pace și colaborare între popoare.

Exponatele prezentate în expoziție subliniază contribuția importantă a universității la creșterea patrimoniului cultural național, la lupta pentru progres social în patria noastră.

I. Chiper

SESIUNEA DE COMUNICĂRI CONSACRATĂ SĂRBĂTORIRII ZILEI FORȚELOR ARMATE ALE R. P. ROMÎNE

La 23 octombrie 1964 a avut loc în aula Academiei militare sesiunea științifică de comunicări a Academiei R.P.R., Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. și Academiei militare generale, consacrată sărbătoririi Zilei forțelor armate ale R.P.R.

Sesiunea a început cu comunicarea *Activitatea P.M.R. pentru făurirea și întărirea forțelor armate ale R.P.R. Armata R.P.R., scut de apărare a cuceririlor revoluționare ale poporului, a independenței și suveranității de stat a Romîniei*, susținută de general-maior Ion Dincă, secretarul Consiliului politic superior al Forțelor armate ale R.P.R. În comunicare s-a arătat că armata populară a fost făurită în focul marilor transformări ce au avut loc în viața patriei noastre în cei 20 de ani de la eliberarea de sub jugul fascist. Prin grija partidului și guvernului, armata R.P.R. este o armată modernă, dotată cu cea mai nouă tehnică de luptă, bine instruită, gata să apere cuceririle revoluționare ale oamenilor muncii din țara noastră. În legătură cu nivelul ridicat de pregătire tehnică al armatei noastre, s-a subliniat că 25 % din efectivul de ofițeri îl constituie inginerii și tehnicienii. De asemenea a fost relevată activitatea susținută dusă de organele și organizațiile de partid și U.T.M. din armată pentru educarea militarilor în spiritul dragostei și devotamentului față de partid, guvern și popor, al patriotismului socialist, al înaltei răspunderi pentru îndeplinirea datoriei.

A urmat apoi comunicarea acad. prof. P. Constantinescu-Iași, *Armata R.P.R., continuatoare a eroicelor tradiții ale poporului român făurite în lupta dusă de-a lungul veacurilor pentru eliberarea sa națională și socială*. În prima parte a comunicării s-a arătat cum s-au format glorioasele tradiții militare ale poporului nostru, ca urmare a luptelor de apărare împotriva cotropitorilor străini, purtate de-a lungul veacurilor de mari comandanți de oști. Aceste tradiții s-au continuat în timpul războiului pentru independență de la 1877—1878, în timpul primului război mondial împotriva ocupanților germani și în timpul celui de-al doilea război mondial împotriva jugului fascist. Acad. P. Constantinescu-Iași a relevat apoi tradițiile de luptă revoluționară ale maselor

populare, care s-au format în timpul marilor mișcări cu caracter social : răscoala de la Boblna, răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan, mișcarea revoluționară de la 1821, revoluția de la 1848, marile răscoale țărănești din 1888 și 1907 și marile bătălii de clasă duse de muncitorii cefești și petroliști în ianuarie-februarie 1933. În zilele noastre, armata populară este continuatoarea glorioaselor tradiții ale poporului nostru, făurite în lupta sa de veacuri pentru eliberare națională și socială.

Comunicarea *Armata română în războiul pentru independență din 1877—1878* a fost prezentată de prof. univ. V. Maciu, membru corespondent al Academiei R.P.R., la elaborarea acestei comunicări colaborând și Vladimir Diculescu, cercetător principal la Institutul de studii sud-est europene, și Nichita Adăniloae, cercetător principal la Institutul de istorie. În prima parte, comunicarea s-a ocupat de pregătirea războiului, arătând greutățile întâmpinate la procurarea de armament din străinătate, lipsa unui serviciu de aprovizionare bine organizat, insuficiența rețelei de căi de comunicație. Cea mai mare parte a acestor lipsuri a fost remediată datorită efortului colectiv al poporului, concretizat prin nenumărate donații de alimente, îmbrăcăminte și medicamente. S-a subliniat și larga participare a românilor din Transilvania la eforturile de susținere materială a războiului. A doua parte a comunicării a tratat participarea armatei române la operațiile de război. S-au arătat efectivele și unitățile combatante, dispozitivele de luptă ale trupelor române, principalele lupte în care au fost angajați ostașii români, atrăgându-se atenția asupra rolului important avut de armata română în câștigarea războiului.

În comunicarea *Operațiile armatei române în Podișul Transilvaniei și pe frontiera de vest și sud a țării în perioada 23 august — 18 septembrie 1944 și însemnătatea lor strategică și operativă*, generalul de armată Iacob Teclu, șeful Academiei militare generale, a subliniat importanța — pentru dezvoltarea ulterioară a operațiilor militare — a rezistenței opuse de trupele române din Transilvania (armata I) încercărilor trupelor hitleriste și horthyste de a ocupa sudul Transilvaniei și de a instala linia de apărare pe Carpații meridionali. Luptele de acoperire duse de unitățile armatei I la frontierele de nord și de vest au permis ca marșul strategic — de peste 700 de kilometri — al trupelor sovietice spre noul front de luptă din centrul și din apusul Transilvaniei să se desfășoare în condiții optime. Comunicarea a relevat marile greutăți la care au trebuit să facă față trupele române din Transilvania pentru a duce la bun sfârșit misiunea încredințată. Astfel, ele au trebuit să înceapă luptele imediat după 23 August 1944, regruparea diferitelor unități făcându-se în plină acțiune de război. Apoi multe unități nu aveau efectivele complete sau erau — în parte — formate din recruți, care încă nu-și desăvârșiseră pregătirea. Toate aceste greutăți au fost însă învinse datorită patriotismului, spiritului de sacrificiu, calmului și spiritului de inițiativă de care au dat dovadă atât comandamentele, cât și unitățile din subordine. În felul acesta, operațiile armatei române din perioada 23 august — 18 septembrie 1944 au fost hotărâtoare pentru succesul rapid al ofensivei, care, în mai puțin de o lună și jumătate, a eliberat jumătatea de nord a Transilvaniei de sub ocupația hitleristă-horthystă, în unele puncte depășind frontiera de stat dintre România și Ungaria.

Gh. Zaharia, director adjunct al Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R., colonel Dumitru Tușu, cercetător principal la Institutul de istorie a partidului și lt.-colonel Petre Ilie, cercetător principal la același institut, au prezentat comunicarea *Lupta masei populare pentru traducerea în viață a lozincii* : „*Totul pentru front, totul pentru victorie!*”. Comunicarea a scos în evidență eforturile depuse de oamenii muncii pentru a asigura aprovizionarea armatei cu armament, echipament, muniții, provizii și combustibil. Într-o perioadă scurtă de timp au fost refăcute cea mai mare parte din căile ferate și șoselele distruse de hitleriști, a fost reparat într-o mare măsură materialul rulant, astfel că s-a obținut un flux continuu de transporturi spre front. Uzinele și fabricile care produceau materiale de război au lucrat cu un

randament sporit. În comunicare au fost incluse numeroase cifre sugestive în această privință. Efortul material făcut de țara noastră în războiul antihitlerist a fost evaluat la peste 700 de milioane de dolari la valuta anului 1938.

Ultima comunicare, intitulată *Chipul ostașului armatei noastre populare oglindit în literatură*, se datorează scriitorilor militari colonel Nicolae Tăutu, colonel Traian Uba și lt.-colonel Ion Grecea. Comunicarea a relevat dezvoltarea pe care a luat-o, în cadrul general al noii noastre literaturi, literatura cu tematică ostășească, menită să evoce alt eroismul ostașilor români în timpul războiului antihitlerist, cît și figura ostașului armatei populare de astăzi, educat și instruit pentru a apăra cuceririle revoluționare ale oamenilor muncii din țara noastră.

Sesiunea de comunicări a fost încheiată cu vizionarea filmului documentar-artistic *Eroii de la Păuliș*, realizat în bună parte și cu concursul unora din participanții la luptele îndrăgite prin care a fost oprită pătrunderea trupelor hitleriste-horthyste în defileul Mureșului.

CRONICĂ

La 12 octombrie a. c., la Universitatea din București a avut loc dezvelirea busturilor unora dintre cele mai proeminente figuri ale științei și culturii românești, foști studenți și profesori la această universitate. În holul Facultății de științe juridice au fost dezvelite busturile lui Nicolae Iorga, B. P. Hasdeu, V. Pârvan, la Facultatea de matematică-mecanică al lui Gheorghe Țițeica, la fizică al lui C. Niculescu, la chimie al lui Gheorghe Spacu, la Facultatea de limba și literatura română al lui Ovid Densusianu, iar la Facultatea de geologie-geografie ale lui Gheorghe Vilsan, Sabba Ștefănescu și L. Mrazec.

- La această solemnitate, la care au participat cadrele didactice și studenții din facultățile respective, precum și membrii familiilor acestor savanți, au adus omagiul ilustrațiilor lor înaintași și profesori academicienii I. Murgulescu, Al. Rosetti, M. Filipescu, N. Teodorescu, Em. Condurachi, A. Oțetea, profesorii universitari Gh. Ștefan, M. Brezeanu și I. Rădulescu.

În cadrul festivităților prilejuite de sărbătorirea centenarului Universității din București, la 14 octombrie a. c. a avut loc dezvelirea unei plăci comemorative, fixată pe zidul localității universității din B-dul Republicii nr. 13, cu următorul cuprins: „Această placă s-a pus astăzi, patrusprezece octombrie 1964, cu prilejul sărbătoririi centenarului Universității din București și a două sute șaptezeci de ani de la întemeierea Academiei domnești, prim așezământ de învățămînt superior din București”. Au fost de față reprezentanți ai Ministerului Învățămîntului, Universității, cadre didactice universitare, studenți precum și oaspeți străini invitați la sărbătorirea centenarului.

În zilele de 26—27 octombrie a.c. a avut loc sesiunea de comunicări organizată de Direcția monumentelor istorice din cadrul Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare. Au fost prezentate următoarele comunicări: prof. arh. Grigore Ionescu, *Restau*

șarea monumentelor de arhitectură în România în anii puterii populare ; arh. I. Dumitrescu și arh. Rodica Manciulescu, *Metode aplicate la restaurarea a două monumente gotice din Cluj : Biserica Sf. Mihail și Biserica Mathias* ; arh. Ștefan Balș, *Restaurarea cetății Jărănești din Ctlnic și Probleme de restaurare la mănăstirea Neamț* ; arh. Virgil Antonescu, *Restaurarea citorva bisericici de lemn din Maramureș* ; arh. Rodica Manciulescu, *Restaurarea mănăstirii Cozia* ; dr. Gustav Gündisch, *Biserica evanghelică din Sebeș în lumina cercelărilor recente* ; Radu Heitel, *Cercelări arheologice efectuate la biserica evanghelică din Sebeș* ; arh. Mariana Angelescu, *Restaurarea bisericii evanghelice din Sebeș* ; Radu Greceanu, *O nouă contribuție la datarea și istoricul mănăstirii Colmeana* ; arh. Eugenia Greceanu, *Restaurarea bisericii fostei mănăstiri Colmeana*.

N. BĂLCESCU, *Opere*, vol. IV, *corespondență*, ediție critică
de G. Zane,

București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 660 p.

Interesul tot mai viu manifestat după 23 August 1944 pentru opera și personalitatea lui Nicolae Bălcescu a pus în mod imperios problema unei ediții critice integrale a operei marelui democrat revoluționar.

Problema s-a pus, cum arată prof. G. Zane, de mai bine de o sută de ani, dar a rămas nerezolvată. După Unirea Principatelor, guvernul format la 12 octombrie 1859, sub prezidenția lui Ion Ghica, din prietenii cei mai apropiați ai lui Bălcescu (V. Alecsandri, A. G. Golescu, G. Crețeanu și Ion Bălăceanu), a hotărât să aducă în țară rămășițele pămîntești ale lui Bălcescu și să-i publice operele. Hotărîrea n-a putut fi adusă la îndeplinire, din cauza căderii guvernului Ghica și, desigur, din lipsă de fonduri. Guvernele reacționare care l-au urmat n-aveau interes să atragă atenția publicului asupra caracterului revoluționar al operei lui Bălcescu.

Dar după realizarea completă a Unirii în 1862, fără îndoială sub inspirația principelui Al. I. Cuza, guvernul N. Krețulescu a reluat problema. N. Ionescu a fost trimis la Palermo să aducă osemintele lui Bălcescu, iar August Treboniu Laurian și Al. Papiu-Iliarian au fost însărcinați să-i publice operele. Dar nici această hotărîre n-a putut fi dusă la îndeplinire.

De atunci s-au făcut diferite ediții parțiale, dar încercarea de a realiza integral proiectul

guvernelor Unirii nu s-a făcut decât în 1940, cînd prof. G. Zane a publicat, după o temeinică pregătire și aplicînd regulile cele mai riguroase ale criticii moderne, un volum în două tomuri, cuprinzînd scrierile istorice, politice și economice ale lui Bălcescu. *Corespondența*, formînd volumul al IV-lea al unei noi serii, a văzut anul acesta lumina tiparului. Începerea publicației cu ultimul volum al seriei se explică prin necesitățile cele mai urgente. Celelalte opere ale lui Bălcescu sînt accesibile din diferite publicații. *Corespondența* era cea mai fragmentar și mai incomplet cunoscută¹.

Corespondența, ca și volumul din 1940, e o lucrare de înaltă erudiție critică. În afară de *Introducere*, care inițiază pe cititor în problemele expuse în *Corespondență*, G. Zane însoțește fiecare scrisoare cu bibliografia ei, face istoricul problemelor tratate (cf. p. 489–496), identifică personajele amintite,

¹ Cititorul se va întreba, cum m-am întrebat și eu, ce vor cuprinde celelalte trei volume? Autorul mi-a spus că primul volum va consta dintr-un studiu asupra vieții și operei lui Bălcescu, întocmit de d-sa, al doilea va cuprinde „Scrierile istorice, politice și economice”, iar al treilea *Romnii sub Mihai vodă Viteazul*. Publicația apare sub titlul generic de *Opere*. Monografia lui Bălcescu pregătită de G. Zane, constituind volumul I al seriei, va face parte din *Operele* lui Bălcescu?

explică tendințele ziarelor cu care emigrații aveau legături (cf. p. 484—485), completează și rectifică referințele lui Bălcescu (cf. p. 467—469). Unele note, ca, de exemplu, cea referitoare la negocierile lui Bălcescu cu Ungaria (p. 525—529) sau cea consacrată tipografului revoluționar Enric Winterhalder, iau proporția unor adevărate studii. G.Zane a trăit cincisprezece ani în ambianța epocii lui Bălcescu, s-a pătruns de ideile și faptele acelei epoci, încât a putut nu numai completa sau rectifica indicațiile de loc, de date cronologice și de nume care în unele scrisori lipsesc sau sînt eronate, dar a putut introduce și pe cititor în problemele și atmosfera timpului. Pe lângă aceasta, editorul a trebuit să facă o operă migăloasă de descifrare sau de redescifrare, care a cerut răbdare, pricepere și prudență metodică, în care a fost ajutat de Elena Zane. Acest efort de reconstituire critică a textului și de evocare a împrejurărilor în care scrisorile au fost redactate fac din ediția *Correspondenței* lui Bălcescu nu numai o operă de erudiție, ci o operă vie. Personalitatea și gândirea lui Bălcescu, prezentate în geneza și evoluția lor, capătă un relief și o intensitate de viață deosebită².

Correspondența cuprinde 183 de scrisori, care (dacă facem abstracție de prima, din

² Cu toată grija editorului de a verifica și de a restabili exact datele, au scăpat unele imprecizuni. Astfel două scrisori purtînd datele: Belgrad, 4 și 6 ianuarie 1844, preced scrisoarea datată 1/13 ianuarie 1849. E vorba aici de o confuzie de stiluri. Primele două scrisori sînt date după stilul gregorian (cum obișnuia Bălcescu s-o face în străinătate); ultima scrisoare dă ambele stiluri, lăsînd pe cititor să ghicească că primele două au fost date după stilul gregorian. La fel, scrisoarea datată din Pesta, 14 iunie 1849 vine înainte de scrisoarea din 13/25 iunie 1849. Imprecizia vine din folosirea de către Bălcescu a celor două stiluri, iulian și gregorian. Autorul ar fi trebuit să precizeze stilul sau să avertizeze pe cititor în notă de incosecvența lui Bălcescu. Unele inconsecvențe se pot releva și în transcrierea numelor proprii: editorul a păstrat și formele alterate ale numelui lui L. Kossuth (Cossuth) și al lui Stuart (Stuard), dar a scris Alecsandri, deși poetul nostru semna în epoca aceasta: Alexandri.

iunie 1838) se referă la ultimii nouă ani, cei mai importanți din viața lui N. Bălcescu (23 octombrie 1843-noiembrie 1852). Majoritatea scrisorilor sînt adresate lui Ion Ghica (111 scrisori) și lui A. G. Golescu (20), iar celelalte lui V. Alecsandri, Al. Russo, Chr. Tell, Ion Voinescu II, D. Bolintineanu, C. A. Rosetti, Paul Bataillard etc.

Cele mai numeroase și care fac, prin urmare, serie sînt adresate lui Ion Ghica. În afară de unele amănunte cu caracter privat, ele se referă la istoria revoluției din 1848 și la acțiunea politică a emigrației. Aceste scrisori ne permit să întrezărim originea și semnificația principalelor opere economice, politice și istorice ale lui N. Bălcescu — *Pulerea armată*, *Question économique*, *Mersul revoluției la romîni* și *Mihai Viteazul* — și, prin urmare, evoluția gândirii lui istorice și politice. Ele ne arată în Bălcescu un democrat revoluționar consecvent și importanța capitală a ideii de revoluție în gândirea și acțiunea lui. Revoluția l-a marcat încă din adolescență și el i-a rămas credincios toată viața. „În ce mă privește — scria el —, eram fatal menit să fiu revoluționar. Mi-am început viața făcînd să fiu aruncat în închisoare pentru revoluție, și închisoarea obligă, ca și noblețea” (p. 279).

Correspondența lui Bălcescu ne arată cum s-au cristalizat, în funcțiune de situația internațională, ideile politice ale lui Bălcescu și cum s-a constituit programul Unirii Principatelor. În timpul revoluției din 1848, principalul obiectiv a fost reforma agrară și libertățile burgheze. După revoluție, Unirea Principatelor devine ținta supremă. „Pînă cînd un popor nu există ca națiune, n-are ce face cu libertatea. Libertatea se poate lesne redobîndi cînd se va pierde, iar naționalitatea nu” (p. 129). Și mai limpede e formulat acest principiu într-o chemare adresată moldovenilor emigrați la Paris. El le propune să înlocuiască lozincă din 1848: „*Libertate vrem!*” cu „*Uniunea noastră națională vrem!*”, care i se pare mai justă și mai necesară: „Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere, și noi romîni nu vom

putea fi puternici pînă cînd nu ne vom uni cu toții într-unul și același corp politic. Uniunea națională, dar, e singurul principiu de viață, singurul principiu de mîntuire pentru noi” (p. 135).

Acest principiu devine firul conducător al întregii sale acțiuni politice și el profită de toate conjuncturile internaționale pentru a-l realiza. Oameni de stat turci s-au arătat din 1848 dispuși să constituie din Principatele Unite, sub suzeranitatea sultanului, o barieră în calea înaintării rusești spre Constantinopol (p. 101—102, 127—128). Reprezentantul guvernului revoluționar român la Constantinopol, I. Ghica, care avea legături cu membrii Divanului otoman, întreținuse iluzia că turcii vor accepta Unirea și vor dota Principatele cu o Constituție. Ideea unei Romnii „turcești” îl lasă sceptic pe Bălcescu. Totuși, dacă turcii ar realiza-o, el ar accepta-o ca o etapă provizorie, „tot țintind mai la vale”, spre *Regatul Daciei*. El nu crede în viabilitatea unei Romnii fără „punctul de reazăm” al unirii ei cu Transilvania. „...Numai cu romniile de acolo vom putea odată pune țerile în picioare, printr-înșii chestia noastră se leagă cu a Europei, fără dînșii sîntem izolați... Țintirea noastră este a întemeia Regatul Daciei” (p. 348).

Această idee îl duce, în noiembrie 1848, în Transilvania pentru a negocia cu conducătorii revoluției maghiare un acord care să unească pe românii de pretutindeni într-un sistem federativ cu ungerii și cu slavii de sud.

Bălcescu a regretat că, refuzînd românilor caracterul de națiune, revoluția maghiară a făcut imposibilă înțelegerea cu românii și a dat războiului dintre romni și unguri aspectul unui „război barbar”, „cum nici în secolul de mijloc nu s-a urmat” (p. 119). Acest război n-a folosit decît Austriei, pe care a scăpat-o de dezmembrare.

Bălcescu a discutat cu Kossuth planul său de federalizare, pe bază de egalitate, a romnilor, maghiarilor și slavilor de sud, într-o republică a *Staturilor Unite ale Dunării*. Dar planul n-a găsit înțelegere la Kossuth, care nu voia să acorde naționalităților din

Ungaria decît unele drepturi administrative și culturale.

Nici varianta unei confederații care ar fi cuprins și Polonia, prezentată contelui Zamojski, unul din șefii emigrației polone, n-a fost mai bine primită, fiindcă, specifică Bălcescu, „Ungaria nu putea intra în confederație ca stat istoric maghiar fără să sufere transformări profunde. Ea trebuie să recunoască pe romni și pe slavi ca națiune”. Or, revoluția maghiară n-a admis nici în pragul înfrîngerii acest lucru. Concluzia lui Bălcescu e că cu reprezentanții trecutului nu se poate ajunge la nici o înțelegere. „Ne trebuie a ne adresa la un reprezentant al Ungariei viitorului”.

În articolul-program scris pentru revista pe care voia s-o scoată la Paris, Bălcescu și-a expus și mai explicit ideile cu privire la sarcinile revoluției viitoare.

Trei sînt, după el, țintele spre care tinde, împreună cu celelalte națiuni, națiunea romnă. Ținta principală e *unitatea națională*, „chestiune de viață și de putere”, care singură ne poate pune în situația de a ne împlini misiunea în omnire. Vorbind de unitatea națională, Bălcescu înțelegea unirea tuturor romnilor, cum am văzut în legătură cu planurile lui de confederație. A doua țintă e reforma socială, „care se rezumă în chestia proprietății...” (p. 248), adică în improprietățile țăranilor. A treia țintă e organizarea unui regim democratic care să garanteze libertatea personală și egalitatea în fața legilor, libertatea cuvîntului și suveranitatea națională.

După realizarea unității naționale, adaugă Bălcescu, rămîne să facem o a doua revoluție: „independența națională, pentru a face astfel ca națiunea să intre în plenitudinea drepturilor sale naționale”.

Ceea ce dă o deosebită valoare acestor considerații despre revoluție e că Bălcescu n-a fost revoluționar de cabinet. În timpul revoluției din 1848, el a dat dovadă de tărie de caracter, de spirit de inițiativă și de curaj revoluționar. Astfel el recomandă guvernului din București să fie mai energic: „Căutați

să vă folosiți de victoria dobândită, care ne va da putere de vom ști a trage prin energia și activitatea noastră încrederea poporului. . .

„Cercetați și ispițiți ca să se afle toți complotiștii, arestuiți-i. Acum avem mijloc a ne scăpa de toți reacționarii. Trebuie ca judecata să fie foarte expeditivă. . .

„Nu trebuie a ne feri d-a proclama chiar legea marțială pentru dînșii. În împrejurările grele și extraordinare trebuie măsuri extraordinare. Nu faceți poezie și sentimentalism, ci dreptate strașnică”.

El a recunoscut că problema capitală a revoluției era problema proprietății. Or, guvernul revoluționar „a lăsat lucrurile în starea veche”, ceea ce a dezamăgit pe țărani, „care nu cred în făgăduieli și zic că de ce nu li se dă de acum”. „Noi am greșit — adaugă el —, căci trebuia a ne folosi de biruință ca să le scădem deocamdată măcar iobăgia!”. El stăruie să se promulge proclamația pentru țigani și, cât timp a fost la București, a organizat și sprijinit contra tuturor pe comisarii „care singuri au scăpat revoluția prin ideile ce au semănat la țară”; a organizat comisia proprietății, „ce a dat o frumoasă pagină nu numai revoluției, ci și istoriei noastre”; s-a luptat cu Eliade asupra convocării Constituantei, a susținut concentrarea oștirii și, „în tabăra de la Cotroceni, a avut față de Fuad o atitudine plină de demnitate”. A cerut să se scoată un regulament pentru garda națională și cea mobilă, ca în Franța; a preconizat un club de tineri care să împiedice guvernul de a ieși „din programul revoluției”. Singura lui greșeală, și greșeală capitală pentru un revoluționar, a fost că s-a dat în lături în fața „bătrânilor” și s-a mulțumit cu postul de secretar al guvernului numai pentru a nu fi bătut de ambiție personală. Astfel, conchide Bălcescu însuși, „noi am biruit și rodul biruinței l-a loat împotrivnicii noștri” (Către A. G. Golescu, 22 iunie 1848, p. 89—90).

După spulberarea planurilor de a realiza Unirea Principatelor cu ajutorul turcilor și acele ale marilor puteri, Bălcescu își pune toată nădejdea în revoluția europeană. „Ni-

meni nu mai crede acum — scrie el lui Ghica la 16 octombrie 1850 — că împărățiile vor putea face [ceva] pentru noi, ci numai revoluție generală” (p. 335), iar în mai 1851, la aniversarea revoluției din Transilvania, a declarat: „Astăzi este învederat pentru tot românul cu minte și cu inimă că libertatea naționalităților nu poate veni de la curțile împărătești și din mila împăraților și despoților, ci dintr-o unire strânsă între toți românii și dintr-o ridicare a tuturor împreună și în solidaritate cu toate popoarele împilate”.

În februarie 1850 se pregătise să se ducă la Londra pentru a se înțelege cu Mazzini și cu Ledru-Rollin pentru „a întocmi o mare solidaritate revoluționară în toată Europa” (p. 272).

Pe lângă *Mersul revoluției în istoria României*, *Correspondența* lui Bălcescu ne arată geneza principalelor opere istorice și economice ale lui Bălcescu. De altfel istoriografia n-a fost pentru el decât o armă de luptă împotriva reacțiunii și justificarea programului său politic. În lupta pentru atingerea acestor obiective a fost susținut de convingerea că politica sa coincide cu direcția dezvoltării sociale a omenirii. Ideea progresului era pentru Bălcescu o lege istorică. Problema organizării ostășești a țării, care va constitui tema *Puterii armate*, l-a preocupat încă din 1843, în legătură cu proiectul atribuit lui Bibescu de a organiza armata română după modelul Prusiei.

În 1846, cu prilejul călătoriei în Franța și în Italia, începu să strângă materiale pentru *Istoria lui Mihai Viteazul*, care-l va ocupa plină la sfârșitul vieții. El îl roagă pe M. Kogălniceanu să-i comunice datele bibliografice ale cronicii germane din vremea lui Mihai Viteazul, pe care spunea că a descoperit-o la München. El cere lui Eudoxiu Hurmuzaki să-i comunice efigia medaliei lui Mihai Viteazul, descoperită în cabinetul numismatic imperial de la Viena (p. 82—83).

Aflând de intenția lui Alessandri de a publica o culegere de poezii populare din Moldova, Bălcescu îi scrie în noiembrie 1847 că, întorcându-se în țară, va căuta să adune

și cîntecele din Țara Românească, „ca să faci o colecție completă” (p. 83). Ideea unității țărilor române era pentru Bălcescu o idee atât de naturală, încît își găsea aplicație în toate domeniile.

În martie 1850 anunța pe Ghica că vrea să scrie „o broșură franțuzească asupra chestiei soțiale la noi” — e vorba de *Question économique* —, „cea mai importantă a revoluției noastre”. În mai 1850 s-au tipărit deja trei coli. „Gîndesc că am sleit chesticia și am dat lovituri de bardă regulamentului și hoierilor” (p. 298).

Pînă în pragul morții cere lui Winterhalder să-i trimită cărți despre Mihai Viteazul, iar lui Ghica să-i procure note din cronicile turcești.

Această luptă pentru cauza națională și pentru elaborarea lucrărilor sale e cu atât mai impresionantă, cu cît a fost susținută în condiții de sănătate și de resurse materiale extrem de grele. În aproape toate scrisorile e vorba de lipsa de bani. „Mi s-a sleit toate mijloacele și trăiesc pe datoriile de atîta vreme — scrie lui I. Ghica la 6 iulie 1850 —. De cînd sînt aci, mumă-mea nu mi-a putut trimite decît 600 fr. În țeară nu se găsește bani, nici ca să se împrumute cineva cu ipotecă, nici ca să vîndă. Vroiam să vindem moșia cea mai mică, niște vie și niște locuri de casă din București și mumă-mea îmi scrie că nu poate căpăta mușterii” (p. 318).

Singura lui nădejde e să capete un ajutor de la turci. Și scoaterea revistei se întemeia pe nădejdea unei subvenții turcești. „Goleștii au făcut propunere la guvernul turcesc și nu le-a dat nici un răspuns” (p. 318). Îl roagă pe Ghica să facă ca guvernul turc sau vreun particular să le împrumute pe ipotecă cîteva mii de galbeni. „Goleștii, Brătienii, precum și noi (N. Bălcescu și cei doi frați ai săi) sîntem gata a pune ipotecă moșiile noastre, care fac mai multe mii de galbeni”. Trîind „ca vai de om”, se gîndește să se facă „dascăl în vreun orașel din țeara turcească” (p. 318) sau să ia cu arendă un cîștic pe care i-l oferea I. Ionescu de la Brad. Dar și pentru exploatarea moșiei era nevoie de bani (p. 321).

Boala de piept de care se plînge de la începutul anului 1847 poate fi urmărită pînă la deznodămîntul fatal. La Pesta, în iunie 1849, se simte „mai în putere și mai sănătos ca oricînd”. În decembrie 1849 se plînge din nou de dureri de piept „din cauza climatei”.

În februarie 1851 e cuprins de deznădejde. „Eu, iubite Ghica, sufer mult de piept și poate oi da ortul popei” (p. 160). În primăvara aceluiași an a căzut de două ori la pat. În iunie arată că, „cu toți doctorii și doctoriile, nu sînt nici o ușurare la boala mea” (p. 372). „Sînt tot bolnav, din zi în zi mai mult” (p. 377). Se gîndește să se ducă la ape în Pirinei și să petreacă apoi iarna într-un oraș din Italia. În septembrie scrie lui P. Battaillard că „neînclatele vărsări de sînge l-au istovit complet” (p. 378). În octombrie accesele de tuse cresc mercur. „Boala m-a scos complet din serviciu și mă consider mort pentru orice acțiune” (p. 382).

În concluzie, *Corespondența* lui Bălcescu depășește cu mult interesul scrisorilor particulare ale unei mari personalități, fiindcă, în afară de dialogul intim dintre doi prieteni, ea a îndeplinit, într-un moment de cotitură decisivă a istoriei noastre, o importantă funcțiune publică.

Prin comunitatea sa de idei cu Ion Ghica, care ocupă la Constantinopol o situație considerabilă, prin legăturile sale cu celelalte centre de emigrație (din Londra, Viena și Brusa) și prin prestigiul său intelectual, Bălcescu a exercitat un rol capital în stabilirea unității de vederi și în coordonarea acțiunii politice a emigraților. În cursul acestor dezbateri prin corespondență s-a cristalizat programul Unirii, care, în timpul războiului Crimeii, avea să fie prezentat marilor puteri și pe care aveau să-l voteze divanele ad-hoc.

Prof. G. Zane ne-a dat o ediție savantă, demnă de importanța materialului, iar Editura Academiei a prezentat-o într-o formă care o pune perfect în valoare.

Acad. A. Ofelea

ȘT. PASCU și VL. HANGA, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol III (Feudalismul II),

București, Edit. științifică, 1963, 941 (944) p., 34 fig.

Volumul al treilea al *Crestomației pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.* cuprinde a doua perioadă a feudalismului dezvoltat și destrămarea orânduirii feudale (1601—1848). Ca și în volumele anterioare¹, autorii își propun în primul rând să prezinte un material pentru uzul studenților și al unui cerc mai larg de cititori: „De aici provine și tendința de a prezenta, în egală măsură, o lucrare științifică și didactică, răspunzând și în acest fel sarcinii de mare răspundere pe care Congresul al II-lea al P.M.R. a pus-o în fața istoricilor noștri, anume elaborarea unui tratat de istoric a patriei”. O atenție deosebită a fost acordată nu numai clarității expunerii, ci și sistematizării textelor, fapt de o importanță deosebită în prezentarea unui material care în secolle mai recente devine de-a dreptul copleșitor.

Spre a face consultarea cât mai lesnicioasă, materialul a fost încadrat în două mari grupe — „Statul” și „Dreptul” — făcându-se însă convenită precizarea că e vorba de o separație strict convențională, deoarece aceste două instituții apar și se dezvoltă împreună. În cuprinsul secțiunii „Statul” este prezentat în primul rând materialul privitor la dezvoltarea bazei materiale, care își imprimă pecetea asupra suprastructurii politice și juridice: structura și raporturile de clasă din sinul societății, precum și formele luptei de clasă. În continuare, în cadrul aceleiași secțiuni, sînt date textele privind organizarea statului din punct de vedere administrativ, fiscal și militar, instituțiile religioase și relațiile internaționale. Secțiunea „Dreptul” începe prin a prezenta materialul ce ilustrează principalele izvoare

¹ *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. I (Destrămarea orânduirii comunei primitive și sclavagismul) de Vl. Hanga, București, E.S.P.L.Ș., 1955, 272 p. + 32 fig. (12 pl.); vol. II (Feudalismul I) de Șt. Pascu și Vl. Hanga, București, Edit. științifică, 1958, 871 p. + 42 fig.

juridice, apoi proprietatea, imunitățile, obligațiile, persoanele și familia, dreptul succesoral, dreptul penal, sfîrșind cu organizarea judecătorească și procedura de judecată.

În privința statului, autorii arată din capul locului că el reflectă dezvoltarea generală a modului de producție feudală, care între 1601 și 1848 cuprinde două perioade, și anume: 1) a doua etapă a feudalismului dezvoltat (sccolul al XVII-lea, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), cînd se accentuează legarea de glie a țăranilor, renta în muncă față de stăpînul feudal ajunge treptat să capete un prim loc în raport cu renta în produse și bani, se constituie regimul boieresc-nobiliar, în care noua boierime devine tot mai puternică, atît din punct de vedere economic, cît și politic, se introduce regimul fanariot în Moldova și Țara Romînească și dominația habsburgică în Transilvania, reprezentînd un răstimp de maximă exploatare din partea puterilor străine și o diminuare relativă a autonomiei politice a țărilor romîne; 2) etapa destrămării feudalismului și a trecerii la capitalism (din ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea pînă la 1848), cînd apar elemente capitaliste în toate sectoarele vieții social-economice, se extind relațiile marfă-bani, crește și se întărește piața internă.

Materialul privind *structura socială* ilustrează transformările suferite în această perioadă de principalele clase și pături ale societății feudale: legarea de glie a țăranimii dependente, procesul de eliberare treptată, desființarea legală a șerbiei, transformarea nobilimii militare în nobilime de curte și a stăpînilor de domenii în dregători, ridicarea și emanciparea orășenimii. În privința *luptei de clasă*, se remarcă amploarea luată de haiducie, precum și puternicele mișcări de la 1784 și 1821.

Textele privind *organizarea administrativă* ogîndesc în cea mai mare parte reducerea prerogativelor domnești și princiare, iar adu-

nările pe stări devin instituții ce reprezintă tot mai mult interesele oligarhiei nobiliare, ale potențailor de la Constantinopol sau ale generalului-comandant austriac. Sub acest aspect se pune și problema naturii juridice a obșteștilor adunări (ordinare și extraordinare), precum și a particularităților cu care s-a manifestat monarhia absolută și absolutismul lăsat în Moldova și Țara Românească. Din punct de vedere administrativ, se menține organizarea din perioadele precedente, precum și unitățile politice-administrative medievale: ținuturi, județe, comitate, scaune. „Caracterul feudal al acestor unități politice-administrative rezultă și mai evident din organizarea lor internă, din atribuțiile dregătorilor din fruntea lor, din autonomia de tip feudal, la care nu vor să renunțe, împotriva du-se din răspuțeri ori de cte ori se încearcă unele reforme innoitoare” — precizează autorii.

Numărul deosebit de mare de dări, variația, oscilația și suprapunerea acestora datorită intensificării aservirii în interior și cererilor tot mai mari ale otomanilor și habsburgilor caracterizează dreptul fiscal în această perioadă. Consecințele dezastruoase ale acestei exploatare nemiloase au determinat încercări de reglementare a raporturilor dintre țărani și stăpînii de moșie și de frinare a abuzurilor clasei dominante, spre mijlocul secolului al XVIII-lea.

Rolul *oștii de țară* se reduce tot mai mult, fiind înlocuită cu cea de legegii, iar în Transilvania cu trupe austriece. În privința *poziției internaționale* a țării române, materialul prezentat duce la concluzia că, „cu toată știrbirea prerogativelor suverane, cu toată supravegherea acțiunilor politice și diplomatice ale celor trei țări, în această vreme se remarcă unele caracteristici în ceea ce privește politica lor externă . . . , consolidându-se tot mai mult unitatea țării române în lupta pentru scuturarea dominației străine, otomane și habsburgice”.

Partea de istorie a statului putea fi întregită cu o serie de texte privind dezvoltarea concepțiilor politice ale diferiților ideologi ai clasei dominante — cronicarii —, mai tîrziu,

ale burgheziei în formare, manifestată sub formă de proiecte și programe, dar și ale clasei exploatate, ale cărei păreri în privința formelor de guvernare și-au găsit ecoul sub diferite forme².

În partea rezervată dreptului, din materialul privitor la *izvoare* reiese ca, față de obiceiul pămîntului, legea scrisă capătă — începînd de la finele secolului al XVIII-lea — o preponderență evidentă, fapt explicabil prin transformările profunde produse în baza economică a societății: destrămarea feudalismului și dezvoltarea noilor relații de producție capitaliste.

În privința *proprietății*, autorii arată că ea își păstrează caracteristicile ei feudale, dar spre finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, apariția relațiilor de producție capitaliste generează elementele corespunzătoare și în suprastructura juridică, și anume în dreptul scris: *Coțul Calimach*, *Pravilniceasca condică*, *Legiuirea Caragea*, Regulamentele organice, *Aprobatele și Compilatele* constituții, urbariile din secolele XVIII și XIX.

Un proces interesant care merită a fi urmărit în această privință este acela al desprinderii treptate a țăranelor dependent de delnița lui și al ușurării treptate a proprietății de servituțurile care o grevau atît față de dămn, cît și față de producătorii direcți, proces care stă la baza acumulării primitive în țările române și explică transformarea domeniului feudal în proprietate absolută de tip capitalist³.

² Cf. E. Stănescu, *Essai sur l'évolution de la pensée politique roumaine dans la littérature historique du moyen âge*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 271—304; P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, în „Romanoslavica”, 1963, nr. 8; D. Bădărău, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, cap. II; D. Ionescu, Gh. Tuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, Edit. științifică, 1957, partea I, cap. I; partea a III-a, cap. II.

³ Vezi și *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 589, 635—636 și 946.

Un interes teoretic deosebit prezintă materia *îmunităților* care suferă schimbări de esență în această epocă. „În secolul al XVII-lea — precizează autorii — această instituție își continuă declinul început încă din secolul al XVI-lea în Moldova și Țara Românească și din secolul al XV-lea în Transilvania. Îmunitățile apar acum ca simple scutiri administrative și își pierd caracterul de parte concedată din suveranitate de stat”. Evident că transformările suferite de această instituție trebuie puse în legătură cu cele petrecute în însăși proprietatea feudală, care devine din ce în ce mai puțin condiționată.

În ceea ce privește materia *obligațiilor*, autorii arată că ea cunoaște reglementări mai ample în această perioadă și chiar destul de avansate, datorită dezvoltării economiei de schimb și a aspectelor multiple pe care le îmbracă tranzacțiile comerciale. În Transilvania, evoluția a fost mai lentă în această privință.

Privitor la poziția *persoanelor*, se urmărește cum capacitatea juridică era departe de a fi aceeași pentru toți, variind după poziția lor socială. Din legislația scrisă a acestei perioade autorii insistă în primul rând asupra dispozițiilor privitoare la legarea de glie (hrisovul lui Miron Barnovschi din 1628), asupra eliberării rumînilor și vecinilor în 1746 și 1749 de Constantin Mavrocordat, asupra dispozițiilor din *Articuli novellares* din 1791, precum și *Codul Calimach*, influențat de concepția burgheză a timpului și manifestînd tendința desființării formale a diferențierilor de clasă. Sînt analizate de asemenea și *Legiutrea Caragea*, cu spirit feudal reacționar și, în sfîrșit, *Aprobatele* și *Compilatele*, care cuprind o reglementare substanțială a materiei.

Dreptul succesoral — arată autorii în continuare — cunoaște o tratare mai amănunțită, în special în *Codul Calimach*, care se apropie în general, prin concepția sa, și de codurile burgheze în vigoare în acea perioadă. În dreptul obișnuielnic, clasele de moștenitori rămîn în general neschimbate; în dreptul muntean, privilegiul masculinității se men-

ține, deși o serie de documente atestă și vocația fiicelor alături de fii la succesiune. Interesant este de urmărit acest fenomen din dreptul scris și în dreptul cutumiar al obștilor, unde se observă aceeași desuetudine în materie de limitare a vocației succesorală a fiicelor⁴.

Materialul privind *dreptul penal* înregistrează în ultima perioadă — după părerea autorilor — o oarecare ușurare a pedepselor, în special sub influența lui Montesquieu și Beccaria (de exemplu *Condica criminalicească* din 1826).

În privința *organizării judecătorești* și a *procedurii de judecată*, autorii arată că o importanță deosebită prezintă legiuirile fanariote, care introduc instanțe și reguli noi de procedură; în Transilvania, *Diploma leopoldină* consfințește existența vechilor legiuiri și norme procedurale, păstrînd însă dreptul de apel la împărat în problemele principale.

Dreptul orășenesc, tratat în locuri diverse, poate fi întregit cu materialele deja aflate în circulație în diferite studii⁵. În materie de organizare a statului și a dreptului, nu ar fi fost lipsite de interes și cîteva exemplificări din legiuirile musulmane aplicate pe teritoriul raialelor dunărene, al Dobrogii și al pașă-

⁴ P. P. Panaitescu, *Obștea fărânească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 176 și urm.

⁵ De exemplu V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, Edit. științifică, 1957, cap. VIII; P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Romîne*, în *Interpretări romînești*, București, 1947, p. 161—218; N. Grigoraș, *Proprietatea funciară a orașelor moldovenești în timpul orînduirii feudale și evoluția ei*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, XII (1961), fasc. 2; C. Turcu, *Catastihul de datorii al unei dughene din Iași la 1679*, ibidem, VI (1955), nr. 3—4; C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 6 și *Lupta orășenilor din Clmpulung-Muşcel împotriva asupririi feudale în sec. al XVII—XVIII-lea*, ibidem, XV, 1962, nr. 4.

lucrilor transilvane, avându-se în vedere în special aspectele de drept internațional privat la care dădeau naștere și litigiile de frontieră cu țările române pe care le pricinuiau aplicarea principiilor islamice ale pământurilor „comune” (*muchtaraka*), litigii pentru a căror curmare s-a fixat și faimoasa zonă neutră de „două ceasuri” dintre Bugeac și Moldova⁶.

Ceea ce caracterizează în general și secțiunea privind dreptul, ca și cea referitoare la stat, este prezentarea și interpretarea materialelor din cele trei țări române ca un tot unitar în cadrul aceleiași probleme sau instituții, fapt care contribuie la înțelegerea dezvoltării unitare a istoriei pe întreg teritoriul patriei și constituie un merit incontestabil al lucrării de față. De asemenea, trebuie subliniat efortul deosebit al autorilor pentru o selectare cât mai judicioasă a materialului și redarea lui cât mai fidelă, precum și prezentarea pentru prima dată în traducere românească a unor părți din *Aprobate* și *Compile*. „Pentru strângerea materialului documentar și pentru soluționarea lui — arată autorii — au trebuit învinse numeroase greutăți întrucât, în afară de materialul răspândit în colecțiile de documente, de izvoare narrative și de legiuri sau în monografiile de specialitate închinatelor unor probleme, a fost necesar să fie cercetate și o serie de arhive din țară, ce conțin un prețios

material documentar inedit”. De asemenea a fost nevoie ca autorii să traducă pentru prima dată în limba română numeroase documente latine, maghiare și germane necesare ilustrării diferitelor instituții. În sfârșit, o altă dificultate a constat în alegerea, din miile de documente și numeroasele izvoare cronicărești și legislative, a materialului celui mai reprezentativ referitor la instituțiile de stat și drept, în stabilirea unei proporții cât mai juste a izvoarelor referitoare la cele trei țări române, pe probleme și pe perioade de istorie. La culegerile folosite de autori se pot adăuga și cele mai recente, apărute după elaborarea lucrării și care cuprind materiale utile⁷.

Volumul este înzestrat cu o bogată bibliografie, note explicative privitoare la autori și lucrări, tabele cronologice, indici de nume și de materie, precum și numeroase ilustrații.

Prin abundența textelor, prin sistematizarea lor riguroasă și interpretarea lor științifică pe baza materialismului istoric, al treilea volum al *Crestomației pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.* pune la îndemâna cititorilor un material interesant și variat, iar cercetătorilor un folositor instrument de lucru pentru întocmirea mult așteptatului tratat de istorie a statului și dreptului român.

L. P. Marcu

B. F. PORȘNEV, *Феодализм и народные массы*, Изд. „Наука”, Москва, 1964, 520 p.

Una dintre trăsăturile caracteristice ale dezvoltării cercetării științifice contemporane o constituie creșterea interesului pentru pro-

blemele metodologice. Faptul este impus de acumularea imensă a datelor concrete din diferite domenii ale cercetării științifice, inclu-

⁶ Cf. *Istoria României*, vol. III, p. 32 și urm. Vezi și I. Totoiu, *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 1; Szalay L., *Erdély és a porta, 1567—1578*, Pesta, 1859; Lukinich Imre, *Erdély terüeti változásai a Jörök hódítás korában 1541—1711*, Budapesta, 1918; G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen...*, 1541—1688, Sibiu, 1923.

⁷ De exemplu I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800—1850*, 2 vol., București, Edit. științifică, 1959; G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594—1821)*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961; *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961.

siv ale științelor sociale, ridicându-se tot mai mult necesitatea interpretării lor unitare, a dezvoltării legăturilor cauzale și a conexiunii lor.

În ultima vreme s-au intensificat cercetările în spirit marxist-leninist ale metodologiei istorice. În țările socialiste au apărut lucrări și studii consacrate special problemelor teoretice ale dezvoltării sociale, s-au ținut conferințe și dezbateri ale acestor probleme. În cadrul eforturilor menite să adâncească înțelegerea problemelor teoretice pe care le comportă dezvoltarea istorică a popoarelor se înscrie și lucrarea istoricului sovietic B. F. Porșnev, intitulată *Feudalismul și masele populare*.

Este cunoscut că feudalismul ca formație social-economică a dăinuit în istoria popoarelor timp de peste un mileniu; el a generat un mozaic complex de relații politice și economice, de instituții și forme juridice și administrative. Feudalismul a „transmis” formațiilor social-economice ulterioare una dintre clasele principale ale societății, și anume țărănimea. Ca forță socială și productivă, țărănimea, suferind bineînțeles schimbări calitative în funcție de caracterul noilor formațiuni sociale-economice — capitalismul și socialismul —, a continuat să joace un rol important, constituind încă în majoritatea țărilor clasa cea mai numeroasă a societății.

Apare de aceea în mod evident importanța unei lucrări menite să elucideze, pe baza materialului istoric pe care-l oferă dezvoltarea societății în epoca feudală, acțiunea unor legi, categorii și noțiuni ale materialismului istoric. Tema cercetării prof. Porșnev formează obiectul unor preocupări îndelungate ale activității sale științifice. Fragmente ale lucrării au fost publicate anterior, unele dintre ele fiind traduse și în românește¹.

¹ În 1956 a fost publicată în U.R.S.S. lucrarea *Studii de economie politică a feudalismului*, care a fost tradusă în limba română și publicată de către Editura științifică în 1957. Într-o formă prelucrată, ea constituie prima parte a lucrării *Feudalismul și masele populare*.

De altfel, dezbaterile unor chestiuni de convergență a celor pe care le ridică autorul nu poate să reprezinte decât bilanțul unei munci laborioase depuse pentru stăpânirea aspectelor concrete ale dezvoltării istorice evului mediu.

Ideea de bază pe care autorul caută să o demonstreze temeinic și multilateral este aceea a rolului hotărâtor pe care l-au jucat masele populare în făurirea procesului istoric din epoca feudalismului, ca de altfel în decursul întregii istorii a omenirii. Elementele componente esențiale sub care masele populare — în primul rând țărănimea, ca principala clasă producătoare a evului mediu — s-au dovedit și manifestat ca forțe motrice ale istoriei sînt constituite de activitatea lor în procesul producției materiale și de lupta împotriva exploatării și asupririi. Aceste două aspecte fundamentale ale activității maselor populare sînt importante nu numai prin ele însele, ca elemente propulsive care determină mersul progresiv al societății. Ceea ce e nou și deschide câmpul de cercetare perspective largi în cartea recenzată este încercarea de a raporta toate laturile vieții feudale, întreaga diversitate și evoluție a formelor și instituțiilor politice, juridice și culturale la aceste aspecte. Sintetizînd un material faptic enorm, autorul argumentează condiționarea, în ultimă instanță, directă sau indirectă, imediată sau îndepărtată, a transformărilor și prefacerilor care s-au produs în evoluția relațiilor economice, în gama variată a instituțiilor suprastructurii, în domeniul vieții spirituale, de activitatea maselor populare. Autorul nu simplifică procesul istoric și nu neglijează independența relativă pe care o au diferitele laturi și atribute ale bazei și suprastructurii; el distinge însă ceea ce este hotărâtor, esențial, de ceea ce este derivat, secundar. Supunînd materialul concret unor observații judicioase, făcînd adeseori remarci și asocieri interesante, autorul surprinde legătura intimă dintre deplasările care survin în sistemul concepțiilor și instituțiilor evului mediu, dintre formele puterii politice și juridice și activitatea maselor populare.

În lucrare sînt supuse criticii istoriografia nobiliară și cea burgheză, care se orientau cu precădere spre aspectele de suprafață ale vieții feudale, prezentînd drept făuritori ai procesului istoric fie cercurile înguste ale mediului feudal, în centrul cărora se afla monarhia, așa cum proceda istoriografia legată de interesele nobilimii, fie „starea de mijloc, activă și întreprinzătoare”, așa cum susțineau exponenții ideologici ai burgheziei. „Nevăzînd în ultimă instanță în procesul istoric multi-secular nimic altceva decît procesul întăririi și ascensiunii burgheziei, istoricii (burghezi. — D. H.) apăreau în rolul de apologeti ai acestui „progres” și, prin urmare, ai acestei clase”². Reformismul și oportunismul, arată autorul, și-au însușit în fond aceleași concepții asupra trecutului istoric, cu deosebirea că le-au transpus într-o frazeologie marxistă. Curențele revizioniste tratau țărănimia medievală ca pe o masă reacționară sau, în cazul cel mai bun, inertă. Atenția lor era îndreptată mai ales asupra păturii țărănimii libere sau asupra procesului diferențierii țărănimii, în perioada tîrzie a evului mediu, ca factori prevestitori ai burgheziei. „Materialismul economic — se scrie în lucrare — este una din variantele acestui pseudomarxism burghez, reformist; nu întîmplător în timpul său vizual se află totdeauna cu precădere nu producția, ci piața, nu modul de exploatare al celor ce muncesc, ci prezența sau absența mărfii, a banilor, interpretate ca germeni elementari ai capitalului” (p. 263).

O etapă distinctă în istoriografia evului mediu este marcată de lucrările consacrate problemelor acestei orînduirii de către întemeietorii învățăturii marxiste. Pe baza orientării cercetărilor în spiritul materialismului istoric se înalță construcția impunătoare a unei științe istorice noi, care arată că întreaga istorie antică, medievală și modernă a fost istoria luptei celor ce muncesc pentru eliberarea lor. „Nu „virfurilor” și nu „claselor

² B. F. Porșnev, *Feudalismul și masele populare*, Moscova, Edit. „Știință”, 1964 p. 262. În continuare trimiterile la lucrare vor fi făcute în text.

mijlocii”, nu nobilimii și burgheziei le aparținea rolul forței motrice principale a istoriei, ci „straturilor inferioare”, oamenilor muncii, masei exploatare și luptătoare, prin urmare, în feudalism, principalele clase producătoare — țărănimii” (p. 264). Acest punct de vedere, arată autorul, este incomparabil mai profund, mai complet, mai adevărat și mai științific decît celelalte două. El este singurul punct de vedere științific.

Potrivit celor 2 planuri principale prin care se manifestă rolul creator al maselor populare în istorie — în cadrul relațiilor de producție, ca producători ai bunurilor materiale și în domeniul luptei de clasă —, lucrarea recenzată este alcătuită din două părți. Prima parte este consacrată expunerii bazelor economiei politice a feudalismului. „Înainte de toate — scrie autorul — este necesar să dezvăluim legile economice care guvernează dezvoltarea socială în orice societate cu clase antagonice, inclusiv în societatea feudală” (p. 14). Înțelegerea legilor obiective economice, ca expresie a relațiilor corespunzătoare de clasă, explică și inevitabilitatea luptei de clasă în societatea bazată pe antagonism social, ea reprezentînd trăsătura profundă, immanentă oricărei societăți antagonice, principiul științific universal de analiză a fenomenelor sociale, politice și ideologice ale unei asemenea societăți.

Structura relațiilor de producție feudale este determinată de caracterul proprietății asupra mijloacelor de producție, în primul rînd de proprietatea asupra pămîntului. Forma specifică a proprietății feudale conține, prin urmare, în germene explicația totalității relațiilor sociale ale producției feudale. Lucrarea se oprește asupra proprietății funciare feudale, al cărei monopol determină dependența economică a producătorilor nemijlociți de stăpînul pămîntului, însoțită de constrîngerea extraeconomică, ca formă a proprietății parțiale a stăpînului asupra țaranului dependent. În legătură cu aceasta este analizată pe larg problema rentei feudale. Argumentînd faptul că renta feudală dezvăluie principalele procese, trăsături, fenomene ale modului de

producție feudală, autorul consideră că ea reprezintă legea economică fundamentală a feudalismului. Renta feudală reflectă ca un focar relațiile de producție ale feudalismului: forma proprietății asupra mijloacelor de producție, situația în producție și raporturile dintre grupele sociale, forma de repartizare a produselor. Este întemeiată remarca potrivit căreia legea economică fundamentală a oricărei societăți divizate în clase, bazată pe antagonism, este aceea care determină forma specifică dată de exploatare, forma caracteristică a muncii neplătite. Or renta feudală constituie, așa cum a subliniat Marx, forma sub care se realizează economic proprietatea feudală.

După analiza formelor rentei feudale: renta în muncă (claca), renta în produse (dijma) și renta în bani, autorul tratează unele aspecte mai puțin cercetate ale economiei politice a feudalismului, ca, de pildă, renta și particularitățile reproducerii în cadrul acestei formațiuni social-economice sau specificul schimbului în evul mediu.

Una din trăsăturile esențiale ale feudalismului o constituie economia naturală. Caracterul natural al economiei feudale prezintă 2 aspecte principale: 1) În feudalism, timp îndelungat, plusprodusul se percepe în natură. Munca de clacă este o muncă concretă, social este specificul său, iar nu caracterul ei de muncă în genere, ca în condițiile producției de mărfuri; 2) Raporturile economice din cadrul gospodăriei țărănești au de asemenea un caracter natural. Chiar dacă forma naturală sub care se percepe supranuncea sau plusprodusul este înlocuită cu renta în bani, în condițiile feudalismului continuă să se mențină forma naturală a relațiilor în interiorul gospodăriei țărănești. Pe ansamblu, economia feudală poartă de aceea un caracter natural, chiar în condițiile deplinei dominații a rentei în bani. Economia feudală nu implică, prin urmare, absența relațiilor marfă-bani, ci numai faptul că transformarea produsului în marfă joacă un rol secundar. Relațiile marfă-bani pot să atingă o dezvoltare însemnată, fără ca ele să întreruască profund procesul reproducerii.

Un domeniu puțin cercetat al economiei politice a feudalismului care este abordat în lucrare îl constituie banii și capitalul bănesc în feudalism. Autorul se oprește asupra funcției banilor în feudalism, tratează problema circulației monetare, a acumulării și formării capitalului comercial și cămătăresc.

Problema formării condițiilor apariției producției capitaliste este tratată într-un capitol special, în care se însușește și se prezintă sugestiv principalele realizări ale istoriografiei marxiste în acest domeniu. Autorul urmărește crearea premiselor producției capitaliste nu în domeniul circulației produselor, ci în cel al factorilor materiali de producție. El se oprește în special asupra dezvoltării forțelor de producție în sfera meșteșugurilor feudale și apoi a industriei bazate pe cooperare și manufactură, subliniind contradicția care se creează între caracterul nou al forțelor de producție, la stadiul cooperăției și al manufacturii, și învelișul feudal al relațiilor de producție. Procesul diviziunii sociale a muncii și al diviziunii tehnice a muncii cerea — la un moment dat al dezvoltării sale — trecerea de la mica producție individuală la producția mare manufacturieră. În cadrul capitolului respectiv este urmărit de asemenea pe larg procesul formării clasei muncitorilor salariați, ca una din condițiile primordiale ale producției capitaliste. Apariția unui nou gen de marfă — forța de muncă — nu reprezintă o simplă creștere cantitativă a schimbului de mărfuri. Ea învederează un moment calitativ deosebit, care anunță nașterea și dezvoltarea unui nou mod de producție.

Ultimul capitol al părții consacrate economiei politice a feudalismului înfățișează critic istoria principalelor doctrine economice privitoare la feudalism și geneza capitalismului. Dezvăluind inconsistența unor curente nobiliare, burgheze precum și a „materialismului economic”, autorul revine în același timp, în lumina învățaturii marxiste, asupra unor aspecte și probleme pe care le comportă economia politică a feudalismului, legendă astfel organic capitolul respectiv de ansamblul cercetării precedente.

Partea a II-a a lucrării cuprinde o problemă complexă și variată, axată pe următoarele teme centrale: marxism-leninismul despre raportul dintre acțiunea legilor economice și rolul luptei de clasă a maselor muncitoare în dezvoltarea istorică; împotrivirea maselor populare față de exploatarea feudală (formele luptei țărănimii); mijloacele și organele de ordin suprastructural pe care clasele dominante le-au folosit pentru menținerea orânduirii feudale, rolul luptei de clasă în nașterea sectorului economiei capitaliste și în lichidarea revoluționară a feudalismului (revoluția burgheză și acțiunea maselor populare în cadrul acesteia). Pornind de la tezele clasicilor marxism-leninismului, care au acordat o deosebită importanță luptei țărănimii împotriva asupririi feudale, autorul prezintă amplu și multilateral formele principale pe care le îmbracă această luptă, trăsăturile caracteristice ale răscoalelor țărănești, elementele ideologice (programul) ale mișcărilor țărănești, sensul obiectiv și rezultatele acestora. Prin analogie cu epoca capitalistă, autorul consideră că feudalismul permite să se vorbească despre existența unei lupte economice a maselor țărănești având drept țel creșterea rentabilității gospodăriei țărănești și, prin urmare, micșorarea relativă a supramuncii sau plusprodusului perceput de exploatare. Aceasta este o formă pasivă de luptă, ea nu se manifestă ca o luptă de clasă propriu-zisă, ci sub forma unor eforturi individuale ale țăranilor de a ridica productivitatea și venitul gospodăriei lor, separat luate.

Împotrivirea deschisă a țărănimii a îmbrăcat de asemenea forme diferite, începând cu cele parțiale, incipiente, ca nesupunerea de a îndeplini anumite sarcini, încălcări ale unor prerogative feudale, plecarea sau fuga de pe moșie, care reprezintă deja o ruptură definitivă cu stăpînul feudal în sfârșit, răscoala, ca forma cea mai înaltă a luptei de clasă în feudalism, constând în folosirea violenței colective pentru desființarea condițiilor existente de exploatare.

Caracterizarea răscoalelor țărănești din evul mediu, făcută pe baza sintetizării unui bogat material factual, reprezintă un aport, în cadrul literaturii de specialitate, la adâncirea aspectelor teoretice pe care le comportă marile lupte ale țărănimii din această epocă. Lucrarea ridică cu îndrăzneală, deschizând un câmp larg cercetărilor și dezbaterilor științifice, problema rolului pe care l-a jucat lupta maselor populare în formarea comunităților de oameni în feudalism — obștea, naționalitatea, națiunea, piața națională. Chiar dacă la suprafața evenimentelor legate de aceste procese istorice esențiale apăreau reprezentanții altor clase — nobilimea sau burghezia — în calitate de conducători, factorii hotărâtori care creau, mulțumită activităților lor productive, premisele materiale ale proceselor respective și formau baza socială a mișcărilor menite să le asigure victoria erau masele populare. După cum în crearea pieței unice și a activizării schimbului de mărfuri masele populare și-au adus contribuția substanțială ca producători ai bunurilor materiale, tot astfel în mișcarea de eliberare națională aflată în strînsă legătură cu formarea națiunilor — ele au alcătuit baza socială a acesteia. Însăși lupta socială a țărănimii împotriva aristocrației funciare a ușurat mișcarea de eliberare națională, dat fiind faptul că purtătorii fărîmăturii naționale și adversarii mișcărilor de eliberare națională erau în primul rînd elementele nobilimii, feudalitatea. Deși orizontul politic al țărănimii nu s-a ridicat pînă la nivelul înțelegerii pe scară națională a sarcinilor ce decurgeau din lupta antifeudală, există exemple numeroase care arată cât de profund au înrîurit marile lupte ale țărănimii formarea națiunilor. Așa a fost războiul husit, războiul țărănesc german etc. Pe același plan se înscrie, menționăm noi, și răscoala populară de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, care a contribuit într-o măsură însemnată la trezirea conștiinței naționale în țările romine.

Trecînd la analiza instituțiilor și concepțiilor care au jucat un rol activ în apărarea orînduirii sociale feudale, autorul relevă înde-

osebi rolul statului, ca organ de înăbuşire a luptei maselor populare, şi pe acela al religiei, al bisericii, ca principal instrument ideologic de frnare a luptei de clasă din epoca feudală.

Ca şi în alte capitole, expunerea problemelor respective îndeamnă la reflecţii, constituind o încercare bogată în sugestii, de natură să dezvăluie schimbările survenite în aparatul de stat, în organizarea puterii politice — centralizarea, formarea monarhiilor absolute — în tactica de luptă şi armamentul oştirilor în funcţie de etapele luptei maselor muncitoare şi exploatare. Reţine în special atenţia analiza fină şi profundă a modului în care religia şi biserica acţionau asupra conştiinţei maselor populare, încercând să înăbuşe năzuinţele acestora de a se elibera.

Ultima parte a lucrării abordează una din categoriile istorice de bază — aceea a revoluţiilor burgheze şi a rolului maselor populare în desfăşurarea lor. Lucrarea se încheie cu o scurtă privire asupra aşa-zisei probleme a „sintezelor feudale”, adică a căilor formării şi constituirii acestei formaţiuni social-economice.

Trebuie relevat că unele aspecte ale teoriei dezvoltării procesului istoric puse în discuţie în lucrarea de faţă au o permanenţă care depăşeşte cadrul orînduirii feudale. În acest sens, autorul face incursiuni şi analogii în formaţiunile social-economice care delimitează cvul mediu: sclavagismul şi capitalismul. Procesele care concură la creşterea rolului maselor populare în istorie sînt demonstrate pe baza analizei mecanismului intern al tuturor orînduirilor social-economice pe care le cunoaşte istoria, iar corelaţia dintre lupta de clasă şi economia politică este dezvăluită pe baza materialului pe care-l oferă monumentală lucrare a lui K. Marx, *Capitalul*.

Lucrarea prof. B. F. Porşnev aduce în ansamblu o contribuţie marcantă la progresele istoriografiei marxiste, călăuzite de principiul fundamental privind rolul hotărîtor al maselor în făurirea istoriei. Ea ilustrează pregnant rezultatele rodnice cu care se sol-

dează aplicarea uneia din trăsăturile esenţiale ale dialecticii — unitatea şi lupta contrariilor — la analiza fenomenelor istorice. Lucrarea oferă numeroase exemple ce vădese pătrunderea în laturile contradictorii ale fenomenelor istorice, contradicţii a căror dezvoltare duce, în ultimă instanţă, nu numai la înlăturarea unităţii fenomenului dat, dar la apariţia unei stări istorice calitativ noi.

Amplourea temei şi străduinţa în a explica monist toate aspectele centrale ale societăţii feudale — prin dezvăluirea antagonismului principal, propriu acestei orînduiri — pot, desigur, să nască unele replici şi să ridice obiecţii privind unilateralitatea şi exacerbarea anumitor momente pe care autorul le socoteşte hotărîtoare în explicarea cursului istoriei feudale. Ele nu pot însă contesta eforturile rezultative în a dezvălui cît mai complet şi mai pe larg rolul pe care l-au jucat masele populare în naşterea, dezvoltarea şi înlăturarea orînduirii feudale.

Pornind de la unele aprecieri şi consideraţii ce se desprind din lucrare, în cele ce urmează vom face unele observaţii şi sugestii, menite să completeze sau să rectifice, după părerea noastră, dezvoltările respective ale cercetării.

Criticînd în mod justificat concepţia capitalismului comercial, care identifica în fond circulaţia şi producţia de mărfuri cu capitalismul, ni se pare, totuşi, prea categorică negarea oricărui rol al producţiei de mărfuri în apariţia premiselor care aveau să contribuie la naşterea noilor relaţii economice, relaţiile capitaliste. „Producţia de mărfuri în relaţiile precapitaliste, pînă la descompunerea feudalismului, nu a constituit nici „germenul”, nici „embrionul”, nici „tendinţa”, nici „fermentul” capitalismului. Ea nu avea pur şi simplu legătură cu capitalismul” (p. 120). Desigur, dezvoltarea producţiei şi a circulaţiei mărfurilor nu ducea în mod automat la apariţia relaţiilor capitaliste. Capitalismul nu s-a născut însă în afara anumitor premise pe care ea le-a creat. În această ordine de idei, trebuie avut în vedere că producţia de mărfuri şi dezvoltarea relaţiilor marfă-bani sînt

strns legate de progresele înregistrate în domeniul diviziunii sociale a muncii și, prin urmare, a diviziunii tehnico-productive a muncii, iar acestea presupun și condiționează la rândul lor dezvoltarea forțelor de producție, formarea deci a unor noi forțe productive, care încep cu timpul să fie frinate de învelişul relațiilor economice feudale.

De aceea nu este, de pildă, indiferent faptul că comercializarea produselor agrare se realizează în cadrul pieței interne, feudalul fie primind de la producătorul direct renta în bani, fie realizând pe piața internă plusprodusul perceput sub formă naturală, sau în cadrul schimbului pe piața internațională. În cel de-al doilea caz, diviziunea socială a muncii este presupusă, dar nu în cadrul național, ci internațional, ceea ce denotă de regulă un slab nivel economic și o diviziune socială a muncii nedezvoltată în țările exportatoare de cereale.

În cadrul caracterizării elementelor ideologice pe care le învederează răscoalele țărănești, autorul menționează credința țărănimii în monarhi, faptul că figura monarhului, imaginată într-un chip destul de abstract și îndepărtat capătă în conștiința maselor trăsăturile unui conducător al răscoalelor (p. 377). Explicația acestei credințe naive, a acestor iluzii ce țin de laturile slabe ale mișcărilor țărănești comportă deslușiri ample. Socotim necesar să menționăm în această privință că unul din izvoarele apariției sale este determinat de faptul că țărani nu surprind legătura dintre sistemul politic și ordinea economică. De aceea așteptul luptei țărănimii se îndreaptă și țintește de regulă dominația economică a feudalilor; ea nu este o luptă cu caracter politic. Răscoalele reprezintă doar indirect o amenințare a puterii politice, prin implicațiile pe care le-ar determina lovirea în interesele economice ale feudalității și prin revendicările generale formulate, a căror acceptare ar însemna schimbarea însăși a întregii orânduiri politice.

Un rol important în insuflarea cultului regalității și a spiritului de supunere față de monarhie l-a jucat religia, prezentând pe mo-

narhi ca pe purtătorii voinței divine pe pământ. Persoana regelui capătă de aceea contururi aureolate de grația divină, abstracte, înzestrate cu atribute și însușiri deosebite. Or, cum răscoala constituie un act de restabilire a dreptății și echității sociale, țărani se lăsau amăgiți de iluzia că regii, care întru-chipau, chipurile, într-un grad înalt aceste însușiri, transmise de la divinitate, nu pot să nu îngăduie și să nu aprobe, sub o formă sau alta, mișcărilor țărănești.

În desfășurarea reală a evenimentelor, masele luptătoare se izbeau însă de adevăritatea nempăcată a monarhilor și, chiar dacă iluziile în legătură cu adevărații regi se risipeau, ei răsfrungeau adesea atributele regalității asupra conducătorilor ridicați din rândurile lor sau a participanților, într-un fel sau altul, la acțiunile lor.

Una dintre problemele fundamentale pe care o ridică lupta de clasă a țărănimii în epoca feudală și care poate fi elucidată numai pornind de la coordonatele poziției țărănimii în procesul vieții materiale este aceea că răscoalele țărănești nu sînt încununare de victoria maselor, cunoscînd în cele din urmă înfrîngerea.

Întrucît explicarea problemei îmbrățișează atît domeniul relațiilor economice, cît și specificul manifestării țărănimii ca forță socială, considerăm necesar să facem unele sugestii în planul punerii problemei. Cauzele insuccesului răscoalelor țărănești, așa cum just s-a subliniat în literatura de specialitate, rezidă în faptul că țărănimea, ca clasă socială, nu este purtătoarea unui nou mod de producție. Mai puțin s-a dat însă răspuns la cauzele care nu fac din țărănime purtătoarea unui nou mod de producție. Pentru a aduce unele clarificări în această chestiune, trebuie să avem în vedere următoarele: mica producție țărănească, caracteristică economiei feudale, presupune unirea individuală a mijloacelor de producție cu forța de muncă. Țăranul nu numai că mînuiește unelte de lucru simple, adaptate aplicării individuale a forței sale de lucru, dar el însuși își confecționează de regulă aceste unelte. În cadrul micii producții țărănești

nu există de aceea impulsuri care să determine o astfel de dezvoltare a forțelor de producție, de natură să le schimbe însăși caracterul lor. Ar însemna ca țărănul însuși să creeze astfel de unelte care să nu mai corespundă folosirii lor individuale, să nu mai fie adaptate nevoilor gospodăriei sale, ci unui proces de producție social. Chiar dacă în mod abstract am presupune că ar exista un țăran a cărui minte îndrăznează ar concepe astfel de unelte, ele încă nu și-ar putea găsi aplicarea, datorită dependenței micii producții țărănești de marea proprietate feudală, dependență care nu se poate realiza economic decât sub forma anume a existenței unor mici producători individuali. Relațiile dintre stăpînul feudal și micul producător direct privind pămîntul presupun, prin urmare, producția individuală.

Aceasta și explică faptul că, în perioada descompunerii feudalismului, contradicția principală dintre caracterul nou al forțelor de producție și relațiile de producție învechite apare nu în sfera economiei agrare, ci în industrie. De aici înainte, dezvoltarea industriei determină prefaceri neîncetate nu numai în propria sa bază productivă. Industria alimen-

tează și furnizează agriculturii unelte și, ulterior, mașinile, adică forțele de producție înaintate. Aceasta și explică procesul de „supunere” al agriculturii de către industrie, rolul determinant ce-i revine în capitalism industriei în dezvoltarea productivă a societății.

Desigur, și anterior acestei situații au avut loc îmbunătățiri necontenite ale uneltelor și ale tehnicii agricole. Dezvoltarea lor nu a suferit însă o astfel de schimbare calitativă, încît să o facă incompatibilă cu relațiile economice existente.

Iată pentru ce noul mod de producție, care avea să-l înlocuiască pe cel feudal, și-a găsit purtătorul său nu în țărănime, ci în burghezia în ascensiune, care reprezenta forțe de producție de un caracter cu totul nou, incompatibil cu învelișul relațiilor sociale feudale.

Sugestiile și observațiile făcute nu afectează valoarea acestei lucrări de o înaltă ținută științifică, a cărei lectură este instructivă atît pentru specialiștii din domeniul istoriei, cît și pentru cercetătorii din domeniul materialismului istoric și al economiei politice.

D. Hurezeanu

GRGUR JAKŠIĆ și VOJISLAV J. VUČKOVIĆ, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први Балкански Савез)* [Politica externă a Serbiei în vremea domniei lui Mihail Obrenović (Prima alianță balcanică)]

Belgrad, Institutul de istorie, 1963, 576 p.

Studiul relațiilor interbalcanice pe plan politic în deceniul al șaptelea al secolului trecut, cînd se acționează intens în direcția încheierii unei alianțe balcanice, în ciuda faptului că s-a bucurat de atenția cercetătorilor specialiști din Serbia și din alte țări, prezintă încă destule puncte insuficient clarificate.

În bună măsură, acestea sînt elucidate prin monografia lui Grgur Jakšić și Vojislav J. Vučković, consacrată perioadei dom-

niei lui Mihail Obrenović (1860—1868) în Serbia. Această perioadă este una dintre cele mai importante în evoluția ideii de stat iugoslav, precum și a ideii de colaborare balcanică. Pentru întia oară în istoria ei modernă, Serbia caută să înlătore influența marilor puteri și să făurească o politică externă independentă, bazată pe principiul: Balcanii să aparțină popoarelor balcanice. Această orientare caracterizează mai mult sau mai puțin și politica celorlalte state din Balcani,

precum și mișcările naționale ale popoarelor sud-est europene în general.

Departate de a se limita numai la tratarea istoriei politice a Serbiei, autorii cărții intră în complexul problemelor politice din Balcani, analizându-le în strînsă legătură cu evenimentele politicii europene care le-au influențat. De aceea, problema relațiilor româno-srbe în această perioadă de contacte strînse între cele două state vecine, precum și o serie de aspecte ale politicii externe a țării noastre, își găsesc oglindire în numeroase pagini din această carte. Faptul că la baza studiului stau bogate informații culese din fonduri de arhive particulare aparținînd principalilor făuritori ai politicii Serbiei din această perioadă, precum și din arhivele de la Paris, Viena și Londra, și unele și altele folosite acum pentru întâia oară, mărește valoarea contribuției aduse de cei doi autori la aprofundarea problematicii tratate în lucrare.

Bine organizată, expunerea este divizată în două părți mari, prima (pînă în decembrie 1865) avînd șapte capitole, iar a doua (1866—1868) avînd cinci capitole.

Capitolul I din prima parte a cărții conține de fapt o privire succintă asupra situației din anii premergători domniei lui Mihail Obrenović (1859—1860). Paralelismul în istoria popoarelor romîn și srb, la care se face referiri în lucrare, este ilustrat prin faptul că, prin pacea de la Paris, Serbia capătă un statut similar aceluia al Principatelor (p. 15). Revinerea dinastiei Obrenović în Serbia, în vremea cînd se înfăptuia Unirea Principatelor Romîne, a avut drept urmare schimbarea radicală a politicii externe a Serbiei. Exemplul luptei poporului romîn a influențat într-o anumită măsură politica srbă, care va urmări cu toată perseverența de aici înainte emanciparea față de Poartă și dejucarea scopurilor urmărite de marile puteri garante. Trăind în ultimii ani ai exilului în Țara Romînească, Miloș Obrenović s-a putut convinge de eficacitatea politicii folosite de Principate de a pune puterile garante în fața faptului împlinit, proclamînd unirea definitivă după ce au trecut prin faza unei „unități administrative”

(p. 19). Alte evenimente politice au contribuit de asemenea ca și Mihail, urmașul lui Miloș la tron (1860), să-și formeze convingerea că eliberarea popoarelor din Balcani nu se putea înfăptui cu ajutorul puterilor străine, cum se credea pînă atunci, deoarece acestea își apărau interesele proprii, și că eliberarea și independența puteau fi obținute numai printr-o acțiune revoluționară comună a tuturor acestor popoare. Această idee constituie punctul de plecare în înjgheburile relațiilor dintre guvernul lui Mihail Obrenović și reprezentanții țărilor vecine.

Ca și celelalte probleme înfățișate în carte, relațiile româno-srbe sînt tratate separat pe perioade de cîte 6—7 luni, cîte cuprinde de obicei fiecare capitol al lucrării. Încă din 1859, internunțiuil Austriei la Constantinopol observa că Serbia și Principatele Unite duc o acțiune comună. Contractarea împrumutului intern în Principate, proiectul de masare a unor forțe militare comune la Ploiești, corespondența intensă între Miloș, Cuza și Danilo, domnitorul Muntenegrului, recrutarea unui corp de voluntari maghiari — acestea constituiau indicii că Principatele Unite și Serbia vor să acționeze împreună împotriva Turciei și Austriei (p. 37).

Un moment mai important în relațiile româno-srbe avem în anul 1862, cînd Serbia duce o acțiune intensă pentru pregătirea răscoalei antiotomane în Balcani. În acel timp era important pentru întreaga mișcare din Balcani să se ajungă la o strînsă colaborare cu România. Tratativile necesare urmau să fie duse prin Const. Negri, agentul Romîniei la Constantinopol (p. 139). Reprezentanții politicii externe a Serbiei apreciau însă că această colaborare nu putea să meargă pînă la încheierea unei alianțe în vederea participării Romîniei la acțiune armată, ci socoteau că ea trebuie să se limiteze deocamdată la relații de bună vecinătate și înțelegere. Atît I. Garașanin, ministrul de externe srb, cît și trimisul său la București, Kosta Magazinović, considerau că situația internă instabilă din România o face inapătă pentru o intervenție

militară eficace. Ei se declarau deocamdată mulțumiți cu sprijinul României la asigurarea trecerii pe teritoriul Serbiei a unui transport de arme comandate în Rusia prin Atanasie Nicolă. Sprijinul în acest sens fusese făgăduit de Al. I. Cuza prima dată lui Kosta Magazinović, când acesta venise la București să-l felicite pentru alegerea lui ca domnitor, iar pe urmă confirmase această promisiune lui Atanasie Nikolić, când acesta trecuse prin București spre Rusia, în vederea procurării armelor.

Cunoscuta chestiune a armelor sârbești din 1862, care a căpătat un larg răsunet în cabinetele diplomatice, a constituit un moment însemnat al colaborării româno-sârbe, o dovadă grăitoare a înțelegerii pe care o avea România pentru interesele Serbiei. Cercetată și în trecut de unii istorici români și sârbi¹, chestiunea armelor este expusă pe larg (p. 159–168), în întregime pe baza datelor din arhivele Ministerului de Externe al Franței. Văzută astfel în lumina unor izvoare nefolosite, ea ni se prezintă mai aprofundată în unele aspecte. Știrea despre trecerea prin România a convoiului de 400 de care cu armele procurate în Rusia de Al. Nikolić, aflată îndată după incidentul cu vasul rusesc „Rabotnik”, care transporta pe Dunăre cupru în Serbia, a stîrnit alarmă la Poartă și a pus în mișcare pe reprezentanții străini la București și Belgrad. La București, protestul colectiv al consulilor Angliei, Austriei și Franței este înaintat la 10 decembrie. În timp ce dădea consulilor unele lămuriri circumstanțiale, guvernul român a luat măsuri ca, cu ajutorul armatei române, convoiul de arme să fie trecut în Serbia. Se aflase că guvernul român era hotărît, în cazul unui protest din partea guvernelor marilor puteri, să facă din aceasta o chestiune națională, să proclame chiar inde-

pendența și să sprijine izbucnirea răscobeii în Bulgaria (p. 161). Reproșul că sînt la mijloc intenții agresive împotriva Turciei din partea Serbiei, cu participarea României, a fost prevenit prin telegrama lui Mihail Obrenović către Cuza, prin care el înștiința public că armele sînt destinate Serbiei. Aceasta a facilitat situația lui Cuza, care de altfel asigurase pe M. Obrenović de ajutorul României, în cazul unei agresiuni din partea Turciei. La rîndul ei, Serbia concentrase delașamente armate la Dunăre, gata să treacă pe teritoriul României în vederea apărării acesteia, în cazul unei invazii turcești (p. 162). Pînă la urmă, incidentul a fost aplanat prin vizita lui Negri și Ristić la Poartă.

Criza provocată de transportul de arme și de bombardarea Belgradului de către turcii din cetate, care avusese loc în iunie 1862, a arătat că nu se putea conta pe sprijinul marilor puteri în ce privește realizarea drepturilor ce fuseseră deja recunoscute și, cu atît mai puțin, pentru împlinirea marilor aspirații naționale ale popoarelor din această parte a Europei.

Relațiile româno-sârbe au devenit și mai cordiale după încheierea afacerii cu armele, reușită datorită mai ales eforturilor și riscurilor lui Al. I. Cuza. Conducătorii celor două țări își dădeau seama că trebuie să se sprijine reciproc (p. 180). Înființarea reprezentanțelor diplomatice permanente și numirea agenților la Belgrad și București a stîrnit în continuare suspiciunile Porții, care nu recunoștea celor două țări dreptul de a ține reprezentanți decît la Constantinopol. Unele aluzii exagerate ale lui Al. I. Cuza — după părerea autorilor — la prietenia lui cu Mihail Obrenović au întărit bănuiala Porții că există un tratat de alianță secretă româno-sârbă. În fapt însă, Serbia se abținuse să încheie un astfel de tratat, propus din partea română prin agentul de la Constantinopol, Cantacuzino (p. 207).

Un alt paragraf în care se vorbește mai consistent despre țara noastră este acela din capitoulul I al părții a doua (p. 211–214), consacrat evenimentelor din România în

¹ Vezi de pildă, A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. XIII, ed. a 3-a, București, f.a., p. 145–148; dr. Vidoje Veselinović, *Neke pojednosti o dugovima kne'evine Srbije*, „Ekonomiski Anali”, organ ekonomskog Fakulteta u Beogradu, Beograd, 1955, nr. 2, p. 183–205.

perioada anterioară abdicării lui Al. I. Cuza. Deoarece aceste evenimente aveau loc tocmai în perioada când în unele cercuri ale diplomației europene se punea problema ca România, Serbia sau Bosnia să fie cedate Austriei drept recompensă pentru pierderea Venetiei, ele au căpătat o importanță deosebită pentru popoarele balcanice (p. 219). Aflându-se în misiune la Londra și la Paris, omul de stat srb Iovan Marinović afla că se sugera tot mai insistent cedarea României către Austria pentru a se stăvili astfel pătrunderea Rusiei înspre Balcani. Legat de aceasta, se punea și problema consolidării cetăților turcești din Serbia și desființarea armatei sârbe. Autorii lucrării arată pe baze documentare că I. Marinović a dus o acțiune diplomatică în sprijinul României, împotriva planului sugerat de a se ceda România Austriei.

În perioada tratativilor pentru aducerea în țară a lui Carol s-a sugerat la un moment dat prin Ignatiev, să fie pusă candidatura lui Mihail Obrenović, care posedea moșii în România (p. 225). Aprecierea consulului rus Offenbergh era că o asemenea combinație ar avea șanse de reușită. Reprezentantul Serbiei, Iovan Ristić, a respins sugestia lui Ignatiev și Offenbergh nu numai pentru motivul că propunerea ar fi întâmpinat opoziție din partea Franței, dar mai ales pentru alte câteva considerente: din mândrie, românii nu ar fi de acord cu un domnitor de la sârbi; situația internă din România nu i-ar permite lui M. Obrenović, în cazul că ar fi ales, să se ocupe și de treburile Serbiei; fiind o introducere într-o confederație dunăreană, uniunea personală dintre Serbia și România ar da naștere la o serie de complicații (p. 225–226).

Sînt interesante raționamentele lui I. Garașanin, ministrul de externe al Serbiei, care socotea că Serbia trebuie să continue colaborarea sa cu România numai în formele de pînă atunci. Alegerea unui prinț străin ca domnitor în România putea duce, după părerea lui I. Garașanin, la desprinderea ei totală de Turcia, lucru prematur pentru România, care, din pricina slăbilor forțe de

apărare, ar deveni în acel moment o victimă a planurilor Austriei sau Rusiei.

Aducerea lui Carol ca domnitor nu a schimbat caracterul prietenesc al relațiilor sârbo-române. Serbia a fost primul stat care a recunoscut noua stare de lucruri din România, motivîndu-și poziția prin interese de ordin economic (p. 235). În perioada pregătirii agresiunii din partea Porții, după aducerea în țară a lui Carol, Serbia, deși nu socotea oportun să se antreneze într-un conflict, a admis să furnizeze praf de pușcă pentru armata română.

Încheierea unui tratat de alianță a fost amînată pînă la consolidarea situației interne din România. Autorii lucrării arată că într-un proiect românesc de tratat adus de Dim. Brătianu la Belgrad ar fi fost prevăzută pentru România o recompensă bănească în schimbul consimțămîntului ei, în vederea lărgirii granițelor Serbiei pe seama Turciei (p. 237).

Contactele sârbo-române sînt mai strînse în perioada după lupta de la Sadova, cînd se punea problema formării unei confederații dunărene în locul monarhiei habsburgice. Guvernul român se declara de acord cu proiectul înființării confederației, condiționîndu-și adeziunea de unirea cu Transilvania (p. 269). Interesul manifestat de România de atunci pentru Transilvania, destinderea survenită în relațiile dintre România și Poartă în urma recunoașterii lui Carol și creșterea influenței Franței în România au avut drept consecință, apreciază autorii, slăbirea interesului României pentru problemele politice ale Balcanilor. Căutînd realizarea aspirațiilor sale naționale în primul rînd prin dezmembrarea Austriei, diplomația română socotea că izbucnirea unei mișcări balcanice antiotomane ar putea fi prematură. Fapt este că nici în a doua parte a anului 1866 nu s-a încheiat o alianță sârbo-română, după cum a eșuat și încercarea de încheiere a unei alianțe romîno-muntenene, pentru care se purtasera tratative la Cetinje și la București (p. 334–335). Relațiile romîno-sârbe nu au căpătat forma unei convenții nici cu prilejul vizitei lui Mihail

Obrenović la București, în aprilie 1867, la întoarcerea lui din Constantinopol, unde luase în primire cetățile turcești din Serbia (p. 373–374). Tratatul romno-srbe intră într-o fază de înviore în vara anului 1867, când Radu Ionescu înfățișează proiectul unei convenții de colaborare militară. În lucrare se arată că, după o scurtă perioadă de stagnare cauzată de căderea lui I. Garașanin, convorbirile în jurul încheierii convenției sînt reluate de Dim. Brătianu, venit la Belgrad pentru a discuta problema desființării capitulațiilor otomane în România și Serbia. De data aceasta s-a căzut de acord să se încheie un tratat de alianță între cele două țări, care a și fost semnat la 1 februarie 1868. Prin tratat, redactat în patru articole (vezi textul lui la anexa 16, p. 519–521), se stabilește dezvoltarea relațiilor comerciale în viitor, favorizarea prosperității celor două țări în conformitate cu drepturile lor legitime și autonome. Prin această Serbia își asigură neutralitatea binevoitoare a României față de politica ei viitoare în Balcani. Marile puteri și Poarta considerau însă că tratatul avea un caracter militar și calificau în presa lor România și Serbia drept focare de răzvrătiri antiotomane.

În linii mari, acestea sînt principalele momente din relațiile romno-srbe între 1859–1868 înfățișate în lucrare. Referiri la ele, ca și unele repetări, se găsesc însă și în alte paragrafe, mai cu seamă în cele tratînd relațiile srbo-bulgare și srbo-grecești.

Relațiile srbo-bulgaro-române sînt strîns împletite în vremea lui M. Obrenović. Căutînd să ajungă la alianță cu mișcarea de eliberare bulgară, guvernul srbe a recurs la legături cu grupările bulgarilor din străinătate. Cum coloniile bulgărești din România erau cele mai puternice, guvernul srbe și-a îndreptat atenția îndeosebi spre acestea, nu numai pentru a ține legături obișnuite cu bulgarii de aici, ci și pentru a iniția și stimula mișcarea lor, făcînd aceasta uneori în înțelegere cu guvernul român. În carte este arătată pe scurt activitatea, în general cunoscută, a lui Gheorghii Racovski în Serbia și România, misiunea lui în Muntenegru și la Atena etc. Menționăm în special

„Planul de eliberare a Bulgariei”, elaborat de Gh. Racovski în decembrie 1861 în înțelegere cu guvernul srbe. Se prevedea printre altele ca, în cazul unei acțiuni militare antiotomane, un detașament de combatanți bulgari să treacă din Serbia prin Sviștov pentru a stabili legătura cu românii. De reținut afirmația că un rol de seamă în organizarea Comitetului bulgar din București în 1862 a revenit lui Atanasie Nikolić, trimisul srbe însărcinat cu procurarea armelor din Rusia. Unii bulgari din București, printre ei și Gh. Racovski, au colaborat la asigurarea transportului de arme srbești (p. 136). În 1866, după răsturnarea lui Al. I. Cuza, când se presupunea un atac al Turciei împotriva României, guvernul român și-a asigurat colaborarea Comitetului central secret bulgar din București, încheind cu el o convenție printr-un comitet român neoficial (p. 238). Nu s-a ajuns însă la o înțelegere între comitetul bulgar și guvernul srbe, în ciuda inițiativelor din partea acestuia din urmă. În Martie 1866, Comitetul central secret bulgar din București, sub influența evenimentelor din Austro-Ungaria, a avut ideea să ofere sultanului titlul de rege al Bulgariei, în speranța că el va face din Bulgaria un fel de „Ungarie a Balcanilor”. Drept răspuns la aceasta, bulgarii organizați în „Dobrodetelna družina” propuseră Serbiei o acțiune comună în vederea realizării unui stat bulgaro-srbe (srbo-bulgar, p. 366). A urmat, în aprilie 1867, „Protocolul” elaborat de conferința bulgarilor la București, prin care se propunea un „Țarat iugoslav” alcătuit din Serbia, Bulgaria, Tracia și Macedonia (p. 368). Declarîndu-se în principiu de acord cu tezele „Protocolului”, Mihail Obrenović s-a abținut de la încheierea convenției, întrucît el punea probleme teritoriale înteresînd și Grecia.

Raporturile greco-srbe se caracterizează prin alternarea fazelor de intensificare și slăbire a tratatelor pentru încheierea alianței, ca și în cazul raporturilor srbo-române. În tratativele greco-srbe s-au discutat și probleme privind România. Astfel, în 1860 se plănuiau demersuri comune pe lângă Prinți

patele Unite și Muntenegru ca să adere la un tratat de alianță între cele patru state. În proiectul convenției greco-sârbe se stipula (p. 79) ca viitorul „Regat al Daciei” să cuprindă Țara Românească și Moldova. Încheierea alianței greco-sârbe a suferit amănări datorită mai ales guvernului Serbiei, care, ca și în tratativele cu România, avea rețineri din cauza situației interne instabile din Grecia. Reluate la sfârșitul anului 1865, în vara lui 1866 și în mai 1867, tratativele greco-sârbe sînt încoronate cu încheierea tratatului de colaborare în august 1867 și a convenției militare în mai 1868.

Cu alianța sârbo-muntenegreană încheiată încă în octombrie 1865 (p. 286) și cu înțelegerea realizată cu Partidul Popular Croat în 1867 (p. 362) în vederea înfăptuirii unui stat iugoslav se lărgeste lanțul convențiilor și tratatelor bilaterale încheiate de Serbia în vremea lui Mihail Obrenović. Dacă se au în vedere și încercările Serbiei de a obține Bosnia și Herțegovina (p. 342—356), contactele întreținute cu revoluționarii maghiari (1863 — p. 174; 1866 — p. 269) și cu revoluționarii italieni (p. 343), apoi stăruința de a-i pune în mișcare pe albanezi, în 1866 prin Naum Sido și în 1867 prin Stanco Vezencovici, atunci avem tabloul complet al acțiunilor desfășurate de Serbia în vederea declanșării unei mișcări generale în Balcani.

Această activitate politică bogată este întreruptă prin asasinarea lui Mihail Obrenović în iunie 1868. Convențiile și tratatele

încheiate, înțelegerile realizate au constituit un rezultat înfăptuit pe linia năzuințelor populațiilor din Balcani. Aceste năzuințe veneau însă în conflict cu politica marilor puteri care căutau să mențină integritatea Imperiului otoman. Contradicțiile dintre statele balcanice și nemcrederea politicianilor șubrezeau de la început sistemul de alianțe. Și mai mult împiedica realizarea unei mișcări largi balcanice egoismul, mai ales de natură economică, al burgheziilor naționale, despre care autorii nu spun nimic, trăfnd chestiunile pe plan pur politic. În lucrare s-a insistat pe alocuri mai mult decît era necesar asupra ceea ce e numit „incapacitate” de apărare, de organizare și acțiune la bulgari, greci, români, ascemenea părieri preluindu-se necritic din aprecierile subiective ale unora dintre oamenii politici ai vremii.

Trecînd peste aceste lipsuri, monografia lui Grgur Jakšić și Vojislav J. Vučković constituie, desigur, pînă azi, cea mai valoroasă contribuție la cunoașterea istoriei politice din anii de intense contacte care au premers războiului din 1877.

Un larg rezumat în limba franceză (p. 525—560), indicele numelor de persoane (p. 561—571), lista fondurilor arhivistice (p. 522—523) și, mai cu seamă, cele 16 anexe (p. 471—521) cu textele proiectelor de tratate, convențiilor și scrisorilor mai importante completează acest volum.

S. Iancovici

HADIYE TUNÇER, *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Legislația, codicele și procedura agrară în Imperiul otoman),

Ankara, „Gürsoy Basımevi”, 1962, XV + 545 p. — 587 (facsimile) (Tarım Bakanlığ. Mesleki mevzuat serisi. Neşriyat ve Tanıtma Müdürlüğü)

Una din diversele categorii de izvoare turcești privind nu numai istoria României, ci și a altor state sud-est europene sînt și codicele otomane numite *kanunname*¹. Primul

care a semnalat importanța acestor monumente juridice otomane pentru cercetările istorice a fost cunoscutul orientalist austriac Josef von Hammer (1774—1856). În

¹ *Kanun* (din gr. κανών) „lege, regulă” + *name* „carte”, însemnînd codice legislativ,

monument juridic, legea fundamentală în Imperiul otoman.

opera sa, consacrată structurii politice și administrative a Imperiului otoman², istoricul J. v. Hammer a dat o serie de fragmente, extrase din diverse *kanunnamele*, unele privind anumite regiuni ale țărilor românești, care au fost sub administrația directă a turcilor³. Este surprinzător faptul că această lucrare a lui J. Hammer nu a fost folosită în istoriografia română.

După editarea celui mai vechi codice otoman (*kanunname*), aparținând sultanului Mehmed al II-lea⁴, în cursul ultimelor două decenii au fost publicate o serie de monumente juridice⁵, care mai de care valoroase pentru istoria economică-socială a țărilor balcanice. Conținutul lor, privit în ansamblu, ne arată felul cum a pulsat o intensă viață economică în diverse centre urbane și îndeosebi în schelele dunărene. Sub raportul editării lor, nu s-a ajuns încă la o metodă unitară, științifică, textele unora fiind publicate în caractere arabe, altele în transcriere latină, în întregime sau fragmentate. Unele texte sînt însoțite de traduceri în limbi balcanice sau în limbi de circulație mai mare, rareori cu rezumate, altele au și facsimile etc. În aceste colecții de monumente juridice, cercetătorul istoric nu va putea găsi decît cîteva mici fragmente și unele știri răslețe

privind țările românești. În schimb, sînt mai abundente știrile privind pe vlahii balcanici⁶, existînd și unele *kanunnamele* întregi pentru reglementarea vieții acestora la sud de Dunăre⁷.

De fapt, prima colecție de izvoare juridice otomane (*kanunname*) care conține un material bogat și de o prețioasă calitate cu privire și la țările românești este cartea lui H. Tunçer, pe care o recenzăm. Privită în ansamblu, ea cuprinde o *Cuvînt înainte* p. (1—2) și o *Introducere* (p. 3—10). Aici se acordă o atenție specială problemei „Pămîntul în Imperiul otoman și cum a fost el împărțit” (p. 11—44), fără însă a o adînci. În continuare se dă textul otoman în transcriere latină, parțial sau integral, a unui mare număr de *kanunnamele*, majoritatea din veacurile XVI, XVII și XVIII, privind diverse ținuturi, orașe, trguri, schele și cetăți din cuprinsul întregului Imperiu otoman (Anatolia și Rumelia). Cele mai vechi datează din a doua jumătate a veacului al XV-lea (1467—1468), iar cel mai nou fiind din anul 1858/1274 H. p. (88—89). Concomitent se dau unele texte juridice, extrase din *Condici*, (*defter*) în care este vorba de diversele categorii de impozite plătite feudailor otomani de către țărănime. Autorul a procedat foarte bine că a alăturat textelor și un prețios glosar (p. 517—530), cuprinzînd termeni și expresii caracteristice vechilor texte juridice otomane. Fără explicarea multora din ele, vechile texte juridice turcești nu sînt suficiente de clare. Se impunea ca acest glosar să fie aranjat în ordine alfabetică, ceea ce ar fi facilitat mult utilizarea lui. Totodată se impunea ca anumiți termeni să aibă o explicare mai bună. De exemplu, celep (*gelep*) are și alte sensuri, nu numai „cămîlă” (p. 523). Ne surprinde că termenul *sursat* (p. 522), intrat și în textele românești însemnînd „fur-

² J. v. Hammer, *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I, Viena, 1815, p. 282—325.

³ Cf. J. Hammer, *op. cit.*, p. 90: *Kanunname de Ibrail (Brailow)*; p. 290—291: *Kanunname von Tulcha, Isakchi und Matchin*; p. 291—292: *Kanunname zu Babadag der Zölle*; p. 292: *Kanunname des Hafens von Hirsowwa*; *Kanunname von Küstendche* (p. 293) etc.

⁴ Mehmed Arif, *Kanūnname-i'al-i 'Osmān* (Codicele dinastiei osmane), în „*Tārīh-i 'Osmāni Endjumei Medjmuasi*” (abr. = T.O.E.M.) nos. 13—19, Istanbul, 1912—1913, și Fr. von Kraelitz-Greifenhof, *Kanūnname Sultans Mehmeds des Erobers*, în *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte* (abr. = MOG) I, Viena, 1921/1922, p. 13—48.

⁵ Sînt cunoscute cercetările și publicațiile lui Ö. L. Barkan (Istanbul), H. Inalcik, (Ankara), J. Kabrda (Brno), Br. Djurdjev, H. Hadzibegić, H. Sabanović (Sarajevo) ș.a.

⁶ Dr. H. Inalcik, *Hierî 835/1431 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*, Ankara, 1954.

⁷ Branislav, Djurdjev, *Eflak kanunname hakkinda küçük bir izah* (Notice sur la loi d'Eflak), în *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuas*, Istanbul, 1939, p. 185—197.

nituri de război", este necunoscut pentru autor.

Într-un rezumat în limbă engleză și altul în limba franceză (p. 533—545) se sintetizează conținutul cărții în general și al părții introductive în special. Ar fi fost util și un indice general, cu unele identificări pentru toponimie, ceea ce lipsește. Din cele șase facsimile (A.—F) date în anexă, numai două privesc Rumelia (Bosnia și Trhala), celelalte fiind pentru Anatolia. Anexarea a cîte unui facsimil pentru fiecare țară din sud-estul Europei ar fi contribuit la creșterea valorii cărții.

Din cuprinsul părții introductive reținem că Imperiul otoman era împărțit (secolul al XVI-lea) în 32 de provincii (*vilaiet, eyalet*), 23 fiind socotite *hasuri*⁸ și 9 *saliyane*. Veniturile din hasuri erau împărțite între sultan (*has-i humaiun*), viziri (*has-i vüzerä*) și emiri (*has-i ümera*); în timp ce cele numite *saliyane* erau percepute numai de stat, fiind afectate *miriei*, adică fiscului.

Analizîndu-se sistemul feudal-militar turc se arată că în Imperiul otoman erau trei feluri de feude mici, numite *timar*⁹: 1) *Eşkengi timar* — fiefuri care se acordau numai războinicilor spre a participa la expediții, sub steagul unor sangiacbei; 2) *Mustaftz timar* — fiefuri afectate garnizoanelor de cetăți pentru apărare contra ghiaurilor care amenințau imperiul; 3) *Hizmet timar* — fiefuri pentru imami, hatipi și alți slujitori din moschei, precum și celor din slujba palatului.

După ce se arată condițiile în care se ocupa un timar, adică o feudă, autorul tratează dezvoltarea legislației agrare în Imperiul otoman, care luă naștere sub sultanul Suleiman Magnificul (1520—1566), cunoscut în istoriografia otomană sub denumirea de „Legislatorul” (*et-Kanun*). Sub acest sultan a fost întocmit primul „codice agrar”, luîndu-

du-se ca bază obiceiurile uzuale ale lumii islamice privitoare la legislația pămîntului. Codul a fost editat de unul dintre cei mai buni juriconsulți ai islamului, Abu'suud efendi (1490—1574)¹¹. Sînt analizate sumar elementele noi din primul cod agrar otoman, în special condițiile de abandonare și moștenire a pămîntului în anumite cazuri, ca, de pildă, după decesul raialei, femeia sa putea moșteni pămîntul, plătind dările convenite miriei. Vechile forme de stăpînire ale pămîntului sub formă de *has*, *zeamet*¹² și *timar* sînt net distinse și mai bine organizate sub raport juridic, toate integrîndu-se acum într-un sistem agrar bine definit. În sangiacurile Imperiului otoman erau înregistrate trei feluri de pămînturi: 1) *Arazie haraciye* — ocupate și cultivate de musulmani în momentul cuceririi unei țări. Aceștia plăteau dijmă (*öşür*) și *haract* după fertilitatea solului. 2) *Arazi öşürüye* — pămînturi acordate musulmanilor la cucerirea unei țări, pentru care se plătea numai dijmă. 3) *Arazi memleket* — terenuri afectate arendașului, dîndu-i-se numai dreptul de uzufruct.

Tot în partea introductivă, autorul, după ce tratează în mod succint felul de stăpînire a pămîntului la selgiucizi, mameluci și la belicurile din Anatolia, pe ruinele cărora s-a ridicat Imperiul otoman, se ocupă mai îndeaproape de problema haraciului, dijmei (*öşür*) și a sistemului impozitar în acest din urmă stat; el insistă asupra dărilor extraordinare (*tekialif*), dărilor pentru oi (*agnam vergisi*), ciftlicurilor etc. Înainte și după tanzimat, adică după reformă, se ocupă și de modul de înregistrare (*tahrir*) a pămîntului, de cadastru și diversele condicii (*defter*) consacrate problemelor agrare.

Înainte de a trece la reproducerea textelor, autorul precizează că materialele publicate și le-a extras de la Direcția generală a arhivelor de pe lângă Consiliul de Miniștri din Istanbul și de la Direcția cadastrului (Ankara).

¹¹ Despre Abu'suud efendi cf. *Encyclopédie de l'Islam*, I (1913), p. 110—111.

¹² *Zeamet* — feudă cu venit anual între 20 000 și 100 000 de aspri.

⁸ *Has* — feudă mare cu un venit anual de peste 100 000 de aspri.

⁹ *Timar* — feudă mică cu un venit anual de la 3 000 pînă la 19 999 de aspri.

¹⁰ Corect ar fi *muhafiz*.

Pe marginea lucrării lui H. Tunçer, fără a avea la îndemână originalele codicelor publicate, ne permitem și câteva observații critice. Problemele din partea introductivă nu sînt bine sistematizate și nici aprofundate. Se impunea o mai bună grupare a *kanunnamelelor*, care trebuiau dotate cu aparat critic și evitate unele repetări inutile. Ar fi fost necesară o tratare metodică a întregului material, ceea ce ridică și mai mult valoarea cărții recenzate. Mai sînt și alte lipsuri. Transcrierea este uneori defectuoasă și inconsecventă. O serie de toponime sînt complet deformată din pricina lecturii greșite, ceea ce îngreuiază mult identificarea lor. Așa, de pildă, greu se poate ghici că sub denumirea de *Yaba* (p. 212), la care se referă un codice, se ascunde numele localității Baba<dag> din Dobrogea. Deci trebuia citită *Baba* în loc de *Yaba*. *Aflak*, denumirea Țării Românești, care se întâlnește frecvent (p. 135, 136, 137, 197, 198, 215 etc.), trebuie citită *Eflak* sau *Iflak*. O altă localitate, numită *Berkökü* (p. 139) trebuie citită *Yerkökü* (ca la p. 134), care, corespunde cu Giurgiu, provenind probabil din Yurkov. Este interesant că în vechile monumente juridice otomane cetatea Turnu s-a păstrat în denumirea sa slavonă, fie deformată, fie prost citit de autor, *Halanik*, *Halonik* și *Halunik* (p. 133, 135, 136 ș.a.), care nu poate să fie decât *Holăvnik*. Localitatea *Azlaz* (p. 135) trebuie citită *Islaz*. Schela *bend dirki* (p. 194) credem că este *Bender*, iar *tüne* (p. 134) trebuie citită *Tuna*, nu altfel. *Geli*, *Güli* (p. 193) se citește *Kili*, care corespunde cu Chilia de la gurile Dunării; târgul (*Kasaba*) numit *Kiluç* (p. 197) trebuie citit *Filoci*, adică cunoscuta Cetate de Floci din Țara Românească. *Tolça* (p. 198) și *Tolca* (p. 210) este, desigur, Tulcea. În loc de apa *Torluki* și *Torlu* (p. 207) se va citi *Turla*, denumirea turco-tătară a Nistrului. E ușor de ghicit că *Keçe* (p. 208) este *Caffa*. Trebuia să se arate că cetatea *Cankerman* (p. 209), adică *Djankerman*, este denumirea tătarească a Oceaovului (pe turcește *Ozî*). *Galaç* (p. 211) este, desigur, Galați, redat de obicei în textele otomane *Kalas*; *Tumarova* (p. 211), citat

și de D. Cantemir, este denumirea turcească a localității Reni. Schela numită *Hersive* (p. 212) și *Harsuva* (p. 213) corespunde cu Hîrșova, vechiul *Carsium*. *Köstenge* (p. 217), sub bizantini Costanița, este Constanța. *Sulu Minkaliye* (p. 218) și *Minkaliye* (p. 219) e una și aceeași localitate, adică Mangalia etc.

Anumite inconsecvențe se observă și în lectura și transcrierea unor denumiri de mărfuri ca: *pedure* (p. 186), indexată *Pedora* (p. 529) la glosar, care trebuie citită *pedavra* (termen grec), însemnînd un fel de scînduri folosite de zidari; *esbab* (p. 196) trebuie citit *esvab*, însemnînd îmbrăcăminte și nu altceva. *Şurbur hmir* (p. 153) corect ar fi *şarab-l hamir*, însemnînd „vin roșu”; *Sirka* (ibidem) după armonia vocalică este *sirke* „oțet” etc.

Este discutabilă și lectura datelor cronologice a multor *kanunnamele*, iar transformarea anilor hegirei în ani ai erei noastre nu corespunde la o bună parte din monumentele juridice reproduse. Iată o serie de exemple ilustrative: Anul hegirei (abr. = H.) 976 nu corespunde cu 1560 (p.45), ci cu 1568—1569; 991 H. nu cade în 1575 (ibidem), ci în 1583; 937 H. nu corespunde cu 1521 (p. 62, 483), ci cu 1530—1531 etc.

Deci, colecția de monumente juridice a lui H. Tunçer lasă de dorit și sub raportul echivalării datelor, diferențele atingînd uneori 25 de ani. Toate acestea se datoresc faptului că autorul nu este nici istoric, nici jurist și nici lingvist, ci inginer agronom. Autorul ar fi putut apela însă la vreunul din istoricii turci cunoscuți, familiarizați cu vechile texte otomane. În această situație, se pune problema unei noi ediții critice; de mare folos pentru specialiști ar fi și una facișimilată.

Făcînd abstracție de toate acestea, colecția întocmită de H. Tunçer este foarte interesantă și utilă, prin bogăția și valoarea materialului. Ea cuprinde circa 450 de *kanunnamele*, o bună parte fiind extrase din diverse codici (*defter*). Dacă nu majoritatea, cel puțin o bună parte privesc partea europeană a Imperiului otoman, adică Rumelia.

În ce ne privește, colecția cuprinde 15 codice legislative (*kanunnamele*) referitoare la anumite centre urbane ale țărilor românești unde pulsa o viață economică intensă, mai ales din bazinul dunărean. Astfel, pentru Brăila (*Berayil, Ibrail*) p. 107—108 și 196—200) avem două codice; se observă organizarea administrativă a pașalicului Timișoara (*Tamaşuar eyaleti*, p. 31) menționându-se și diversele venituri, extrase din defterul lui Ayni efendi. Un *kanunname* privește bazarul și schela cetății Turnu, numit *Halonik* (p. 136—137), altul bazarul și schela cetății Giurgiu (p. 141—143), asupra cărora vom reveni. Se amintește că și cunoscuta localitate Islaz (*Azlaz*) a avut un regulament (*kanun*) propriu. Aflăm și de existența unui codice privind orașul Galați (*Kalac*), mai bine zis schela Galaților. Dar cele mai multe privesc porturile și târgurile dobrogene: Tulcea (*Tolça*) Isaccea (*Sakei*), Măcin (p. 210—211), Baba-dag (greșit *Yaba*, p. 212), Hîrșova (*Hersüve*, p. 212—213), Caraharman (*Karaharmanlık*, p. 214—215); Constanța (*Köstenge*, p. 217—218), Mangalia (*Sulu Menkaliye*, p. 218—219) etc. Aceste codice, care ne privesc în întregime, precum și cele ale schelelor sud-dunărene, Îndeosebi Nicopole (*Nikbolu*, p. 131—135), Rahova (*Rahve*, p. 137—138), Ruscic (p. 139—143) etc. abundă în știri prețioase pentru diversitatea și modul de vămuire și taxare a produselor românești (*eflak*).

Kanunnamelele care ne privesc direct nu poartă pe ele nici o dată (*tarihsiz*). Dar, după cum s-a spus, nici autorul nu s-a străduit să le dateze cel puțin cu o anumită aproximație. Desigur, vechimea unora se ridică pînă la mijlocul veacului al XVI-lea, probabil și ceva mai înainte, în orice caz datează din timpul lui Suleiman Magnificul. Majoritatea lor sînt din a doua jumătate a veacului al XVI-lea și, eventual, începutul celui următor.

Spre a se putea forma o idee generală asupra conținutului și valorii lor istorice, dăm câteva fragmente în traducere românească. Dintr-un *defter* din anul 1568/976 H. se dă un amplu fragment din codicele Brăilei (*Berayil kanunnamesinden*, p. 107—108), privind mai mult procedura agrară. Din hotărnicia ogoare-

lor, comparată cu a satelor, se vede modul de plată a dărilor (*resm*) raialei, adică ale țărăniimii, față de feudalii (*sipahii*) satelor, în anumite cazuri.

Un al doilea codice, extras dintr-un *defter* (nr. 83) privind nu împrejurimile, ci însăși Brăila și schela sa (p. 196—200), este de altă natură. Prima parte începe astfel: „Dacă populația târgului de mai sus și muncitorii cîmpului (*rençber taifesi*) aduc cu harabalele: seu, miere, untură, postav (*çoka*, recte *ciuka*), cîlți, topoare (*nacak*), săpun (*sabun*) ș. a., să se ia vamă (*gömrük*) 3% aspri (*akçe*) de la musulmani, 4% aspri de la creștini (*zimii*), adică de la români, și 5% de la militari (*harbi*)... Dacă raialele din târgurile și satele *vilaietului* Țării Românești (*Eflak*) aduc cu harabalele sau cu încărcături <pe spinare> (*yük*), merinde (*gallat*), grăunțe, provizii, fructe, brînză, oi, miei, fîn, scinduri, șindrilă, grinzii și lemne și le vînd la bazar, să se ia zeciuială (*'öşür*); dacă nu se vînd și le duc înapoi, atunci nu se ia nici dijmă și nici taxă de tranzit (*baç*). Locuitorul sau musafirul, dacă aduce din afară cereale și alte produse, se iau 9 aspri dare tranzit: pentru un cal sau iapă care se vînd la bazar se iau 9 aspri, din care 8 pentru *mirie* (fiscul de stat) și unul îl iau cadlii...”. Această primă parte se încheie cu interesante date pentru măsuri și greutatea care stau la baza economiei naționale românești. În târgul de mai sus se folosește o chilă (*kile*) românească pentru cereale, numită în limba română (*Eflak dilinge*) hardar¹³, avînd 60 de ocale¹⁴. Deci este de trei ori mai mare decît o chilă de Istanbul¹⁵. Dacă pastramagii aduc din afară vite și le taie lingă Brăila, plătesc pentru fiecare cap de vită cîte patru aspri drept dare pentru abator (*kanara badıt*).

În prima parte a codicelui pentru schela Brăilei se arată condițiile de pescuit în lacurile și iazurile din împrejurimi. „O treime din asprii obținuți din vînzarea peștelui se ia pentru *mirie* și o treime pentru pescari. Dacă ghiaurii

¹³ Hîrdău — ciubăr în care încap 4—6 cofe.

¹⁴ Oca (vîkîè) = 1,283 kg.

¹⁵ Chila de Istanbul = 22 de ocale (= 26 kg).

(rominii) din Brăila pleacă cu vasele lor și pescuiesc pînă la bălțile de la marginea Tîrgului de Flocl (*Kiluci*, recte *Filuci*), ce atrînd de Țara Romînească, cînd aduc peștele la schelă, dau zeciuială (*oșür*) pentru *mirie*, iar jumătate se dă pescarilor . . . Dacă se aduce marfă (*meta*) din Țara Romînească sau din altă parte și se încarcă în corăbii (*ghimie*), atunci se ia vamă; se iau cîte patru aspri pentru o manta de aba (*kebe*) și cîte doi aspri pentru un burduf (*tulum*) de brînză . . . Se ia dare de la sacii cu mei și orz . . ., cîte un aspru se încasează pentru o bovină și cîte doi aspri pentru o bivoliță . . . Dacă vine la schelă o corabie cu robi, se iau cîte 20 de aspri ca dare pentru fiecare prizonier (*nefer*); dacă se aduce un butoi cu vin (*hamur fuçusu*), se iau tot 20 de aspri . . .; dacă se trec cai și iepe, se ia ca dare (*resim*) 5 aspri de fiecare, iar dacă țărani iau cai și iepe și le trec prin schelă, atunci se iau 9 aspri . . .”. „Și de la sarea (*tuz*) adusă din vilaietul Țării Romînești se iau 12 aspri pentru *mirie*, iar la vînzare se iau cîte 12 aspri; de la sarea de mai sus, dușă pentru sărarea peștelui, atunci cînd lucrătorii iau sare cu chila se ia ca dare un aspru la două chile. Dacă la schelă, harabalele cu pește sărat sînt valaha (*aflak laifesinden*), dau pentru fiecare haraba 9 aspri ca dare pentru tranzit (*badj*); dacă sînt din țara ungurească (*madjar vilaietinden*) sau din orașul Brașov (*Bırşava*) dau pentru fiecare haraba cîte 25 de aspri ca *badj*. Dacă musulmanii din Brăila țin *çiftlicuri* (*çift tulup*) și fac semănături, după pravila (*kanun üzere*) dau cîte 22 de aspri ca dare pentru ogor (*resmi çift*) și dijmă (*oșür*) și parte din recoltă pentru viziri și pentru cei mari (*salariye*) . . .”. În încheiere se spune: „ . . . Oțelarii (*çeltükçüler*) și sărarii (*tuzcular*) sînt scutiți (*mu'af*) de (*avariz*) pentru slujba lor după cum sînt trecuți la catastif, ei dau numai dijmă . . . Astfel, o dată ce a venit timpul dijmei (*htni ktbz*), bucatele abia fiind cosite sau aduse la arman . . ., trebuie să se dea zeciuială”.

După cum s-a amintit mai sus, cetatea Turnu, zis și Nicopole Mic, ni s-a păstrat în forma sa din izvoarele narrative (*Evlîya Celebi, Seyahatname* VI, 460) și diplomatice, unde

apare *Kule*, care pe tîrcește înseamnă tot „Turnu”. În codicele Turnului, pe care îl dăm mai jos, s-a păstrat în forma sa slavonă: *Halanik, halonik* și *halunik* (p. 186), care este, desigur, Holăvnic (sl. Холъвник). Se știe că sub această formă apare într-o inscripție slavonă de pe la 1397—1398, cînd cetatea Turnu a fost reparată de sultanul Baiazid I Fulgerul (*Yildirim*)¹⁶. Dintr-un raport al lui Ioan Ocieski (1521) rezultă că Turnu în secolul al XVI-lea se chema tot Holăvnic: *Turrim Thurcarum Holewnik, muro extructam ex opposito Nicopolis*¹⁷.

Revenim la codicele pentru tranzit (*badj*) al bazarului și schelii Turnu (*Kanun — bağ pazar Halonik maa iskele* p. 136—137): „Dacă vine sare (*tuz*) din vilaietul Țării Romînești (*Aflak vilâyetinden*) și trece pe țîrmul de dincoace, cîte harabale de sare ar fi, se iau din fiecare haraba, pe lingă doi aspri, și un bolovan de sare (*bir para tuz*). Dacă vin cuțite-bricege (*biçak*), fructe, miere, untură, lemn și alte mărfuri ca acestea, se iau cîte 4 aspri de la fiecare haraba. Tot pentru fiecare haraba a negustorilor de stoffe și îmbrăcăminte sau alte materiale de acest fel, care merg în partea Țării Romînești, se iau de asemenea cîte 4 aspri. Dacă vin din Țara Romînească sau din părțile sale lemne pentru foc (*odun*), se ia cîte o bucată de lemn (*ciot*) de la fiecare haraba. Orice cantitate de pește s-ar pescui în lacul numit Bancilik (?) se face zapt, adică se reține cîte un pește la zece, pentru *mirie*. Pentru corăbiile (*ghimie*) încărcate cu vin care sosesc din Vidin, Semendria sau din alte localități, trecînd din fața cetății de sus în jos și de jos în sus, se iau 20 de aspri de la o corabie mare, 12 aspri de la una mijlocie, 8 aspri de la una mică și cîte 4 aspri de la vasele numite *viladiye*, drept dare pentru trecere (*resm 'ubur*). Dacă trec de pe țîrmul de dincoace în partea Țării

¹⁶ Baiazid I „Fulgerul”: 1389—1402.

¹⁷ Gr. Florescu, *Cetatea Turnu*, în „Revista istorică romînă”, XV, 1945, p. 432—464, și mai cu seamă C. Bălan și H. Chircă, *O inscripție din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, 1959, p. 359—364.

Romnești butoale cu vin, se iau de fiecare butoi cîte 4 aspri pentru tranzit (*badj*). Dacă un măcelar (*kasap*) trece din *vilaietul* Țării Romnești turme de oi pe acest țărm, se iau cîte 20 aspri de fiecare turmă. În caz că ghiaurii valahi vin cu vite și sălbăticiuni (*kara canavar*) și ierneză la hotarul cetății de mai sus, se ia dare de iernat (*resm kişlak*) de fiecare turmă sau cireadă. Dacă vin, tot din Țara Românească, miere și stupi de albine (*kovan*), se ia un aspru la doi stupi. De la încărcături (*yük*) aduse pe cai înșeuăți (*semer ile*) de acolo încoace și de la acest țărm încolo (în Țara Românească) se iau cîte doi aspri, iar din venitul lor se ia *badj* un aspru. Dacă cei de dincolo (romnii) fac bostănării la hotarele cetății, se ia dijmă (*oşür*) pentru *mirie*. Dacă se gădesc mărfuri dosite la hotarele cetății, se confiscă (*zapt*) pentru *mirie* . . . De la fiecare turmă de oi care vine primăvara din Țara Românească sau din altă parte și umblă pe la hotarele cetății, se ia cîte o oaie de la fiecare turmă pentru *mirie*. Dacă vin din *vilaietul* Țării Romnești grăsimi, miere, brînză și alte mărfuri, se ia *badj* cîte patru aspri pentru *hasul* împărătesc (*hass-i humaiun*) de la fiecare haraba. Dacă aduc oi și se vînd, se ia un aspru de pereche, jumătate fiind pentru *hasul* împărătesc, cealaltă jumătate o ia voievodul Țării Romnești. Dacă aduc vite cornute și se vînd, atunci se iau patru aspri din partea Țării Romnești și doi aspri pentru *mirie*. Dacă aduc și vînd cai, se iau cîte zece aspri de fiecare, doi aspri pentru *hasul* împărătesc și opt aspri pentru Țara Românească; de asemenea se iau cîte doi aspri de la cumpărător. De la vitele gelepilor, dacă sînt mai puține de 20, se ia cîte un aspru pentru *mirie*. De la mai mult de 20, cînd este o turmă, se iau 20 de aspri. Tot așa de la cai, dacă sînt mai puțini de 20, se ia cîte un aspru (p. 137).

Dacă vine cu harabale sare din Țara Românească se iau iarăși de la fiecare haraba cîte doi aspri pentru *mirie*. Dacă sarea se aduce cu vite din partea Țării Romnești se iau cîte zece aspri și cîte o treime din sare pentru *mirie*. În fine, dacă vin din partea Țării Romnești bivoli (*kara sigir*), se ia cîte un aspru

de pereche; pentru pici de bivolițe (*su stgrt*) se iau cîte doi aspri. Dacă vin cu harabale piei de vite, se iau cîte patru aspri, iar dacă vin încărcate pe cai, se iau cîte doi aspri. Dacă vin tot din partea Țării Romnești cereale (*tereke*) și se vînd, atunci se iau ca dare de tranzit (*badj*) cîte patru aspri”.

Socotind că tot așa de important este și codicele pentru tranzit al bazarului și schelei orașului Giurgiu (*Kanun-badj bazarvaruşî Yerkökü ve öte yakast maa iskele*, p. 141—143), îl dăm mai jos în versiune românească:

„De la fiecare pereche de oi care se vînd la bazarul Giurgiului se ia un aspru, jumătate o încasează Țara Românească și cealaltă vameșul (*emin*)¹⁸. Dacă duminica și în alte zile se taie oi și miei la tîrg, se ia cîte un aspru pentru fiecare patru oi, și dacă în tîrgul de mai sus se taie vite cornute, se iau doi aspri pentru tranzit (*badj*). Pentru caii care se aduc din partea Țării Romnești și se vînd la bazar, se iau 12 aspri ca *badj*, din care 4 li încasează «pîndarul cîmpului», 4 — ziși «darea tîrgului» — li ia ghiaurul romîn și 4 vameșul care li încasează, de asemenea se iau cîte doi aspri și de la cumpărător. Dacă se vinde o iapă (*yund*) din *vilaietul* Țării Romnești se iau 9 aspri ca *badj*, trei pentru *ktrbaci*¹⁹ și 3 — denumiți «darea pieții» — li încasează ghiaurul romîn și trei li ia *eminul* . . . Dacă vin și se vînd boi și vaci din Țara Românească se iau 6 aspri ca *badj*, doi aspri *eminul* și patru, tot așa, ghiaurul romîn. Dacă trece și se vinde la bazarul tîrgului de mai sus untură în vase, de la fiecare vas se ia cîte un aspru, o jumătate pentru *emin*, cealaltă pentru Țara Românească. De la un burduf (*tulum*) mare de brînză, de vreo 50—60 de ocale, adus și vîndut la bazar, se iau doi aspri: o jumătate pentru *emin* și alta pentru ghiaurul (romîn). Pentru un burduf mic de 25—30 de aspri se ia un aspru, din care jumătate o încasează *eminul* și cealaltă revine Țării Romnești. Dacă vine din partea Țării Romnești aba grosă (*kebe*) și se vinde, se iau

¹⁸ *Emin* poate fi și comandantul schelei Giurgiu cu atribuții de vameș.

¹⁹ *Ktrbaci* — cîrmaci, vameș.

3 aspri ca *badj* : unul pentru *emin* și 2 pentru Țara Românească. Dacă se aduce cu harabalele miere, unt, brînză și aba groasă (*manta*) și se vinde pe partea cealaltă a Giurgiului și dacă aceste mărfuri sînt aduse de cei din Giurgiu, atunci se iau de fiecare haraba cîte 8 aspri ca *badj* : patru pentru *emin* și patru pentru Țara Românească. Dacă astfel de mărfuri vin din partea Țării Românești și se vînd, atunci *eminul* ia ca *badj* patru aspri de fiecare haraba, iar ghiaurul român 3%. Dacă se aduc cu harabalele oțel (*çelik*) și în și se vînd, se încasează *badj* tot pe calca arătată. Dacă se aduc cu harabalele lemne pentru foc (*odun*) și se vînd, se iau ca *badj* 4 aspri : o jumătate pentru *emin* și alta pentru partea românească. Dacă vin cu harabaua, la bazar, sclinduri de pin (*çam beduresi*), *eminul* ia ca *badj* cîte 4 aspri de haraba, iar Țara Românească încasează cîte trei aspri de fiecare încarcătură (*yük*) ca *badj*. Dacă localnicii aduc ulei de iluminat (*çira yağ*) cu harabarele și îl vînd, *eminul* ia patru aspri și ghiaurul valah tot patru. Dacă din partea Țării Românești vin cai și iepe, trecînd pe țărmul celălalt, se iau ca *badj* nouă aspri, patru pentru fiecare cap de vită și patru fi încasează ghiaurul valah ca *badj* pentru trecerea Dunării. Dacă vreun localnic duce spre vînzare la Ruscuc un cal neînșeuat ²⁰, *eminul* ia un aspru, ghiaurul român nu ia nimic. Tot așa dacă un localnic trece pe celălalt țărm boi și vaci, *eminul* încasează cîte un aspru. Dacă astfel de vite vin din partea Țării Românești, atunci ghiaurul român încasează iarăși pentru vitele de mai sus patru aspri drept taxă de tranzit la Dunăre, precum și doi aspri drept *ktrbaci* ; dacă localnicii trec boi și vaci, *eminul* ia cîte un aspru, iar ghiaurul român nu ia nimic. Dacă trec turme, ca și mai înainte, ghiaurul român primește taxă pentru *ktrbaci* și trecerea Dunării, *eminul* ia de asemenea cîte un aspru la fiecare vită. De la încarcături trecute pe cai din Țara Românească, *eminul* ia cîte doi aspri, iar ghiaurul român 3% aspri ca vamă. Dacă cineva dintre localnici

aduce mărfuri din Adrianopol și Brusa la Giurgiu, *eminul* ia cîte doi aspri de încarcătură, iar ghiaurul român nu ia nimic. Dacă se aduc cu corăbii mărfuri (*esbab*) din Ruscuc la Giurgiu, *eminul* ia ca *badj* opt aspri de o corabie mare și patru de la o corabie zisă *veladiye* ²¹, de la care ghiaurul român nu ia nimic. În caz că aceste mărfuri merg în Țara Românească, atunci ghiaurul român ia 3% aspri ca taxă vamală (*resmi gömrük*). Dacă trec mărfuri și materiale din Țara Românească la Adrianopol (*Edirne*) pe celalt țărm, *eminul* ia ca *badj* cîte 8 aspri de fiecare haraba, iar ghiaurul român încasează 3% aspri ca vamă. Dacă se trece din Ruscuc în *vilaietul* Țării Românești un butoi cu vin, *eminul* ia cîte 14 aspri ca *badj*. Din cei 14 aspri, 10 sînt taxă de tranzit și 4 *badj* de export. Dacă un butoi cu vin se aduce din Ruscuc și se vinde la Giurgiu, se iau ca dare de odgon (*resmi çember*) 15 aspri. Dacă din Țara Românească vin harabale cu sare, *eminul* încasează 2 aspri de haraba. Dacă peștele trece cu harabalele Dunărea, *eminul* ia de la fiecare haraba cîte patru aspri ca *badj*. Dacă casapii cumpără oi din bazarul Giurgiului și le trec la Ruscuc, se ia un aspru ca *badj* de fiecare pereche. După ce ia o jumătate *eminul* și alta ghiaurul român, *eminul* încasează pentru fiecare zece oi, ca dare de trecere (*resm-i güzar*), un aspru. Cînd sînt mai puțini de cinci oi, se aplică aceeași socoteală pentru *resmi güzar*. Dar cînd este vorba de turme de 150—200 de oi, se ia dare (*resm*) pentru fiecare turmă cîte 25 de aspri. Dacă este mai puțin de o turmă, atunci se ia ca taxă de trecere (*resmi güzar*) cîte un aspru la zece oi.

Înainte de înregistrarea cea nouă în *vilaietul* Nicopole (Nikbolu), o treime o dării de tranzit (*badj*) încasate la bazarul Giurgiului, pe celălalt țărm, era reținută pentru partea padișahului, « protectorul lumii », iar celelalte două « treimi » de partea Țării Românești. Acum, făcîndu-se 'arz la picioarele înaltului tron, s-a dat firman ca atît tranzitul (*badj*) pentru bazar, cît și tranzitul pentru

²⁰ *Cıptak* — ad litteram „gol”, adică fără harnașament, neînșeuat.

²¹ *Veladiye* — trebuie să fie un fel de barcă mare.

«*tmp (ktr badj)*, laolaltă, să fie stăpînite (*zapl*) de partea pađișahului”.

Spațiul nu ne permite să dăm și două mici fragmente din *kanunnamelele* dobrogene. Din codicele Țurgului Babadag (p. 212) avem la început : „Dacă vine din Țurgul Baba/dag/orz, și grîu, și pîring, și făină cu harabale, se iau cîte patru aspri de haraba; dacă vin fructe crude (*yaş yemiş*), se ia cîte un aspru de haraba. Și dacă vin cu harabalele miere, untură, sare, orez și fructe uscate, se iau cîte opt aspri...”.

Regulamentul satului Măcin (p. 211) începe cu : „Dacă se vînd cai și iepe, se iau cîte doi aspri de la cumpărător și de la vînzător. Dacă se vînd boi (*kavsiyah*), se ia un aspru de la vînzător și unul de la cumpărător. Dacă se vînd oi, se ia un aspru la pereche, și, dacă se vînd lăiate, se ia „dare pentru abator” (*kanara badji*) un aspru...”.

Nu se poate trece cu vederea că unele codice privind orașele sud-dunărene abundă în știri prețioase pentru țările romînești. Iată un fragment ilustrativ din regulamentul (*kanun*) schelei Nicopole (p. 135–136), care începe astfel : „Dacă se încarcă corăbii cu sare în fața cetății Turnu (*Halanik*) și la Islaz (*azlazda*), apoi, cînd vin la schela de mai sus, se ia de la fiecare vas (*ghimie*) cîte o „furcă” (*ceatal*) adică „lopată”, de sare pentru macara; iar de la fiecare haraba de sare încercată la sus-numitul Islaz, se ia anume cîte un bolovan de sare numită *yednak*; dacă nu se găsește *yednak*, se ia o furcă de sare și se restituie un aspru stăpînului său. Dacă populația sau gelepii trec oi fie la Nicopole, fie la Islaz, la cinci oi se ia dare pentru macara..., pentru sluful și iarba bălților de pe malul Țării Romînești se ia dijmă (*öşur*) pentru *hasul* împărătesc. S-a dat firman ca toată dijma pentru peștele care se pescuiește din lacul Mamet (?) al Țării Romînești să se ia pentru *mirie*. De asemenea și toate veniturile altor bălți <romînești> se încasează de vameși (*emenii*) pentru *hasul* împărătesc. Dacă se aduc lemne din partea Turnului, spre vînzare, la țărml de dincoace, se ia cîte un aspru de fiecare corabie. Dar,

dacă ceva din partea Țării Romînești aduce lemne pentru foc (*odun*) pentru casa sa, atunci nu se ia nimic...”.

Astfel de știri cuprinde și regulamentul (*kanun*) schelei și macaralei Rahova (*Rahve* p. 137), începînd astfel : „Dacă se ia din partea Țării Romînești pentru schela de mai sus o sută de bolovani de sare cu 120 de aspri, se vînd cu 225 de aspri...”.

Același lucru se poate spune și despre *canunul* schelei Rusciuc, care începe astfel (p. 139) : „Sarea venită cu harabalele din partea voievodului Cișlei (*ktşlak voivodasi*) la schela Giurgiului (Berkökü, recte Yerkökü), îndată ce este socotită, se iau cîte doi bolvani de sare, numite *simarriye*, la haraba pentru *mirie*, iar după încheierea socotelii se iau ca dijmă zece bolovani de sare la o sută, cinci bolovani pentru vama (*gömrük*) și doi pentru *macan*²², trei pentru viziri... Dacă se trece o *ghimie* cu sare pe Dunăre, se iau 16 aspri pentru schela Giurgiului. De la oile care trec pe la Giurgiu se ia un aspru la pereche pentru schelă, un aspru de la patru oi pentru viziri, din care jumătate revine *miriei*. De la bovine și iepe se ia dare de trecere cîte patru aspri la cap de animal...”.

Primele rînduri ale regulamentului macaralei din Rusciuc (p. 140–141) sună în traducerea romînească astfel : „De la sarea venită cu harabalele din partea Țării Romînești la schela Giurgiului, la trecerea cu *eminul* schelei încoace, se ia de la o corabie cu sare doi bolovani de sare... Dacă diu *vilaietul* Valahiei vine o turmă de oi, avînd între 100 și 1 200 de oi, la trecerea schelei se ia dare de trecere (*resmi ubur*) cîte 20 de aspri. Dacă sînt mai puține de 150 de oi care merg în afară, se ia ca *badj* un aspru pentru zece oi. Casapul Țurgoveș dă un aspru la cinci oi pentru macara...”.

Nu este cazul să insistăm asupra valorii unor astfel de știri păstrate în vechile monumente juridice otomane. Ilustrate prin traducerea aproape în întregime a două *kanunnamele* (Turnu și Giurgiu) și prin cîteva frag-

²² *Mağan* — poate *Caimacam* (2).

mente din alte codice, ele ne arată intensele legături economice și comerciale ale țărilor românești cu tot sud-estul dunărean și cu ținuturile mai îndepărtate. În același timp, ele reflectă viața internă a „raialelor”, raportul dintre turci și romini. Pe lângă o mare diversitate de produse românești puse în circulație, aceste izvoare de natură juridică reflectă modul de transport, regimul de vămuire etc. Într-un cuvânt, se poate spune că nici un cercetător care se va ocupa cu problema legăturilor economice dintre țările românești și Imperiul otoman nu poate să treacă peste aceste codice de mai multe tipuri. Conținutul lor, privit în

ansamblu, nu numai că completează sub diverse aspecte relațiile din registrele cadiilor dunăreni și alte surse diplomatice turcești, ci cuprind o serie de informații care nu se întâlnesc în alte izvoare.

În concluzie, cu toată defectuoșitatea sub unele aspecte, materialul colecției de monumente juridice întocmite de H. Tușcer, este totuși în sine foarte prețios pentru cercetările istorice și economice. El aduce mărturie esențiale pentru comerțul țărilor române cu Imperiul otoman, cu știri noi și variate.

M. Guboglu

„Вопросы истории“,

Изд. Академии наук СССР, Москва, nr. 1—12, XXXVIII (1963), 2 664 p.

Parcurînd cele 12 numere pe anul 1963 ale revistei „Вопросы истории“, cititorul poate desprinde în general principalele probleme, direcții și orientări ale istoriografiei sovietice. Cele peste 2 500 de pagini ale revistei de istorie abordează o tematică vastă, care, cronologic, se întinde de la problemele feudalismului timpuriu pînă la agresiunea imperialistă împotriva Egiptului din 1956 și de la hotărîrile unor consfătuiri ale istoricilor sovietici referitoare la sarcinile științei istorice în pregătirea cadrelor pedagogice pînă la problemele teoriei marxist-leniniste și cercetarea concret-istorică. La aceste dimensiuni, deja foarte întinse, se adaugă rubricile de informație istorică multilaterală, care ocupă sistematic jumătate din volumul revistei.

În asemenea condiții, încercarea de a prezenta conținutul integral al revistei „Вопросы истории“ devine practic, inevitabil, incompletă. Vom renunța de aceea la enumerarea tuturor studiilor, limitîndu-ne a menționa într-o formă lapidară pe acelea care se circumscriu în mod direct în sfera interesului general.

Tematic, cele mai multe articole abordează probleme ale istoriei U.R.S.S., îndeosebi ale istoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și ale luptei poporului sovietic pentru construirea noii societăți. La bogata literatură istorică în care este oglindită victoria

Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, revista mai adaugă cîteva studii privind intrigile contrarevoluționare ale imperialiștilor străini în timpul rebelunii lui Kornîlov, tactica oportunismului internațional în problemele războiului și ale păcii (februarie octombrie 1917), acțiunile revoluționare ale prizonierilor din Rusia în anii primului război mondial, aspecte privind politica comunismului de război ș.a.

Articole consacrate istoriei începutului colectivizării în masă a agriculturii, problemei creșterii numărului clasei muncitoare în anumite perioade, dezvoltării colhozurilor în diferite republici, înișcării inovatorilor în producție ș.a. sînt de natură să lărgescă considerabil baza de informație pentru studierea profundelor transformări care s-au produs în societatea sovietică.

Mai multe articole au teme inspirate din bogata și inegalabila activitate creatoare a lui V. I. Lenin. În articolul *V. I. Lenin și crearea aparatului primului guvern muncitoresc jărănesc din lume* (nr. 4) de V. S. Orlov sînt înfățișate aspecte deosebit de interesante cu privire la modul de lucru al guvernului leninist în primii ani după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Un alt articol, *Dezvoltarea principiilor leniniste ale controlului unic de partid și de stat* (nr. 10) de V. P. Ivanov și S. A. Morucikov, descrie

momentele mai importante din activitatea lui V. I. Lenin în direcția afirmării, perfecționării și consolidării sistemului de control pe linie de stat și de partid. Menționăm de asemenea articolul *Problemele metodologiei istoriei în lucrările lui V. I. Lenin după 1917* (nr. 6), semnat de E. N. Gorodecki. Printre problemele de metodologie pe care le înfățișează autorul prin prisma textelor leniniste, sînt următoarele: problema explicării proceselor care nu au avut loc în realitate, deși ele s-ar fi putut produce, problema desprinderii „verigiî principale” a unei etape istorice ș.a.

În paginile revistei sovietice este oglindită istoria mișcării muncitorești internaționale. Articolul *Răscoala proletariatului din Ruhr din martie 1920* (nr. 7) de F. I. Pankevici descrie desfășurarea unuia dintre cele mai glorioase momente de luptă din istoria clasei muncitoare din Germania. Avînd că răscoala a fost înfrîntă, autorul trage concluzia că din aceasta a reieșit necesitatea pentru proletariatul german de a-și crea un partid politic de masă care să-l conducă în luptă. Un interesant și util articol semnează I. M. Binokur, I. I. Komar și S. I. Kuznețova despre *Izvoarele istoriei clasei muncitoare din Africa* (nr. 11), în care autorii întreprind o analiză destul de cuprinzătoare a documentelor și materialelor statistice cu privire la situația proletariatului dintr-o serie de state africane.

O serie de articole sînt consacrate istoriei Rusiei. Problematika acestora este foarte variată și inegală ca importanță. Articolul *Unele probleme ale istoriei Siberiei* (nr. 10), semnat de V. I. Sunkov, prezintă un interes deosebit prin aspectele relatate. Același lucru se poate spune despre studiul *Istoria în creația lui A. S. Pușkin* (nr. 9) de L. V. Cerepnin, care sugerează ideea nu întrutotul nouă, e adevărat că istoricii nu trebuie să ignoreze în caracterizarea proceselor și a personalităților istorice prețioasele referiri ale marilor creatori din domeniul literaturii. După cum s-a mai scris în revista „Studii”, un articol asemănător a fost publicat în anul precedent

în „Вопросы истории” pe tema paginilor de istorie din opera lui Lomonosov.

P. P. Epifanov face o serie de observații interesante în legătură cu „*Societatea savanților*” și *iluminismul secolului al XVIII-lea* (nr. 3), criticînd o serie de exagerări care au avut loc în literatura de specialitate cu privire la activitatea lui F. Procopovici, V. N. Tatișcev, A. D. Cantemir și a altor reprezentanți ai culturii ruse din secolul al XVIII-lea. După părerea autorului, membrii „societății savanților” au pus bazele iluminismului rus, iar activitatea lor a demonstrat că Rusia, încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea, devenise un centru al dezvoltării iluminismului.

Din domeniul istoriei universale menționăm în primul rînd articolul semnat de N. F. Mociulski, *Lupta politică în Anglia în legătură cu introducerea serviciului militar general în 1939* (nr. 10). Sînt prezentate pozițiile diferitelor partide față de această problemă, inclusiv a partidului comunist, care s-a opus introducerii serviciului militar obligatoriu sub guvernul Chamberlain. Pe o temă din istoria aceleiași țări este și articolul *Politica partidului laburist în problema germană (1945—1951)* de A. N. Krasilnikov (nr. 6), în care autorul demonstrează că guvernății laburiste poartă răspunderea, alături de cei din S.U.A. și Franța, pentru renașterea militarismului vest-german și a spiritului revanșard.

Lupta diplomatică dintre delegațiile sovietice și engleze la *Conferința de la Montreux din 1936* este descrisă pe larg într-un articol pe această temă, semnat de V. I. Popov (nr. 11). La această conferință internațională, al cărei obiectiv era stabilirea regimului strîmtorilor Bosfor și Dardanele, a participat și România prin ministrul său de externe, N. Titulescu. Desfășurată între 22 iunie și 21 iulie, Conferința de la Montreux a prilejuit confruntarea unor puncte de vedere deosebite, exprimate în special de delegația sovietică și de cea engleză. În timp ce delegația sovietică milita pentru afirmarea cît mai deplină a drepturilor țărilor din bazinul Mării Negre, delegația engleză se străduia să limiteze aceste

¹ Vezi „Studii”, 1963, nr. 5, p. 1 177.

drepturi. În articol se arată că delegația sovietică a fost sprijinită în multe din propunerile sale de delegația română, reproducându-se fragmente din intervențiile delegatului român împotriva poziției engleze.

Folosind documentele publicate de Departamentul de Stat, precum și lucrările unor istorici americani (Langer, Gleason, Beard, Rauch ș.a.), V. I. Popov analizează *Poziția Statelor Unite ale Americii față de tratativele anglo-franco-sovietice din 1939* (nr. 1). Autorul demonstrează că cercurile conducătoare ale S.U.A., după ce refuzaseră să revizuiască legea neutralității — care favoriza statele agresoare —, au acționat, îndeosebi prin intermediul ambasadorilor S.U.A. la Paris și Londra, în sensul subminării reușitei tratativelor care se desfășurau la Moscova. În articol este menționată de câteva ori România în legătură cu poziția cercurilor conducătoare de la București, care nu acceptau ajutorul sovietic în cazul unei agresiuni din partea Germaniei hitleriste. Relațiile internaționale din aceeași perioadă sînt reflectate și în articolul *Relațiile anglo-sovietice în ajunul Marelui Război pentru apărarea patriei* (nr. 11) de V. G. Truhanovski.

O altă categorie de articole au caracter aniversar. Împlinirea a o sută de ani de la răscoala din 1863 oferă prilejul lui I. I. Costiucșko să reconstituie tabloul unui eveniment european important de la mijlocul secolului trecut: *Răscoala din 1863 în Polonia țaristă, Lituania, Bielorusia și Ucraina* (nr. 1). Autorul subliniază faptul că lupta antifeudală și de eliberare națională a țăranilor a reprezentat trăsătura principală a răscoalei din Polonia, în care un rol important l-a avut și burghezia liberală. Răscoala din Lituania, Bielorusia și Ucraina, deși a fost o parte componentă a mișcării generale din 1863, a avut trăsăturile sale distincte.

Cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui N. P. Ogariov a fost publicat articolul lui I. I. Linkov *Rolul lui N. P. Ogariov în lupta pentru eliberarea politică a Rusiei* (nr. 12). Autorul face o incursiune în viața și activitatea cunoscutului revolu-

ționar rus din secolul trecut, relevînd contribuția sa însemnată într-o epocă de profunde frământări sociale. Două din cele trei „planuri de acțiune” — al doilea și al treilea, pe baza cărora a activat el — reflectau ideea revoluției țărănești. Pe această linie Ogariov a înființat „prima revistă revoluționară”, „Kolokol”, a criticat ca nimeni altul reforma agrară din 1861, a desfășurat o bogată activitate de agitație și propagandă și, în sfîrșit, a fost unul dintre inițiatorii organizației secrete „Zemlja i volea”.

În ceea ce privește istoria feudalismului, un interesant articol semnează M. A. Barg în legătură cu *Problema începutului descompunerii feudalismului în Europa occidentală* (nr. 3). Remarcînd unele puncte de vedere deosebite în istoriografia sovietică, precum și pozițiile metodologice diametral opuse ale istoricilor occidentali, autorul face o serie de considerații asupra legității rentei feudale în bani. El susține că elucidarea esenței și a unei serii de caracteristici a rentei feudale în bani este cea mai urgentă problemă a medicisticii, deoarece ea reprezintă adevăratul pivot al societății din Europa occidentală în secolele XIV—XVII.

În ultimul număr pe anul 1963 a fost publicat articolul acad. M. V. Necikina *Unele concluzii pe marginea discuției cu privire la stadiile „ascendent” și „descendent” ale feudalismului*. După cum se știe, autoarea a pus în dezbateră, printr-un articol publicat în paginile aceleiași reviste cu șase ani în urmă, problema determinării mai exacte a trăsăturilor feudalismului. Timp de mai mulți ani au fost publicate câteva luări de poziție față de tezele expuse în 1958. Răspunzînd tuturor acestora, acad. M. V. Necikina subliniază că marea majoritate a participanților la discuție au relevat importanța problemei și necesitatea dezbaterii ei. Nici în ceea ce privește aspectul teoretic cu privire la criteriul fundamental pentru determinarea cotiturii de la un stadiu la altul nu s-au manifestat divergențe. Acestea au apărut însă în legătură cu ponderea și caracterul noului mod de producție în diferite epoci.

O altă serie de articole au fost consacrate istoriei contemporane de după cel de-al doilea război mondial a diferitelor țări occidentale. Articolul *Situația fermierilor și politica agrară a guvernului S.U.A. în anii 1945—1950* de V. P. Zolotuhin (nr. 4) înfățișează tabloul trecerii agriculturii americane de la prosperitate la criza de supraproducție, care a grăbit ruina producătorilor mici și mijlocii și a adâncit procesul diferențierii de clasă. În articolul *Lupta oamenilor muncii din Anglia pentru dezarmare nucleară și pace (1957—1962)* de S. P. Peregudov (nr. 4) sînt enumerate, pe baza presei engleze, principalele acțiuni ale maselor populare din Anglia, ca mișcarea „femeilor în negru” (impotriva experiențelor nucleare), activitatea „Mișcării pentru dezarmare nucleară” etc.

Un interesant articol semnează B. I. Koval, *Despre problema dezvoltării social-economice a Braziliei la mijlocul secolului al XIX-lea* (nr. 2), în mod concret de la cucerirea independenței (1822), pînă la desființarea sclavajului (1888) și căderea monarhiei (1889). Teza principală a autorului, teză opusă concepției istoriografiei burgheze după care capitalismul din Brazilia s-a născut încă din secolele XVI—XVIII în cadrul economiei sclavagiste a plantațiilor, afirmă că germele modului de producție capitalist a apărut în Brazilia nu mai înainte de începutul secolului trecut. În articol sînt prezentate o serie de date cu privire la evoluția populației înrobite, la folosirea forței de muncă în economie, la dezvoltarea industriei ș.a. Aspecte din istoria Americii Latine sînt oglindite, de asemenea, în articolul *Poziția Rusiei față de America Latină la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, semnat de L. I. Slezkin. Autorul susține că țarismul, în tendința sa de a-și întări influența în noul continent american, a întreținut legături cu unii dintre conducătorii revoluțiilor din țările Americii Latine, adoptînd o poziție de neutralitate binevoitoare.

Ca și în anii precedenți, „Вопросы истории” a consacrat mai multe articole problemelor de istoriografie. Astfel, marcîndu-se

împlinirea a două decenii, de la bătălia de pe Volga, a fost publicat articolul lui A. M. Samsonov, *Studierea istoriei mării bătălii de pe Volga* (nr. 1).

Într-un alt articol sînt dezbătute *Unele probleme ale dezvoltării istoriografiei progresiste din Anglia* (nr. 5) de Lionel M. Manby. Articolele care dezbate probleme din istoriografia burgheză se caracterizează prin spirit combativ, ca de pildă, articolul *Din istoria formării ideologiei coloniale a imperialismului englez* de G. I. Lotmanova (nr. 2), în care trubadurii contemporani ai colonialismului englez apar demascați de propriii lor înaintași (Ch. Dilke, J. A. Fraude, Disraeli etc.). Aceștia au teoretizat deschis „superioritatea” rasei anglo-saxone, care îi conferea dreptul să stăpînească, să extermine și să exploateze popoarele din colonii. Ideologia colonială a imperialismului britanic s-a format în a doua jumătate a secolului trecut și la începutul secolului nostru și, cu toate acestea, unele teze ale ei, arată autorul, ca de exemplu teza rolului „binefăcător” al colonialiștilor englezi, continuă să fie trîmbițate anacronic și azi de către unii reprezentanți ai Angliei la Organizația Națiunilor Unite.

Este de remarcat de asemenea articolul lui G. G. Dilighenski, intitulat *Teoria marxist-leninistă și cercelarea concret-istorică* (nr. 3), în care autorul polemizează cu istoricii italieni A. Momigliano și P. Rossi. Aceștia, încercînd să speculeze procesul înnoitor din istoriografia sovietică din ultimii ani, au atribuit istoricilor sovietici idei contrare concepției materialismului istoric. Tot pe tema istoriografiei a mai fost publicat articolul *Unele tendințe în istoriografia militar-clericalistă din Germania occidentală* de A. D. Epstein (nr. 2).

Cîteva articole publicate de revista sovietică în 1963 au fost semnate de autori din alte țări. Printre acestea menționăm articolul *Lupta Partidului Comunist din Danemarca împotriva revizionismului* de Ib Norlund (nr. 5); *Transformările socialiste ale agriculturii în U.R.S.S. și în Cehoslovacia* de Vlastimila Kládiová; *Legăturile științifice și culturale între U.R.S.S. și Republica de la*

Weimar (nr. 10) de Günther Rosenfeld. Articolul *Pătrunderea monopolurilor germane în China în anii 1931—1933* (nr. 9) de Renate Wünsche înfățișează câteva acțiuni importante inițiate de Germania (triniterea în China a unei comisii din partea Uniunii industrișilor germani, crearea Societății pentru studierea Chinei) pentru reeștigarea vechilor poziții economice și politice în China.

Problemele de metodologie a cercetării istorice și de formare a cadrelor de specialiști au căpătat o largă oglindire în paginile revistei. Pe această linie revista a publicat în nr. 1 articolul acad. B. N. Ponomariov *Sarcinile științei istorice și pregătirea cadrelor didactice și științifice în domeniul istoriei*, iar în nr. 2 dezbaterile complete ale Consfătuirii unionale a istoricilor.

Munca de cercetare a tinerilor istorici constituie tema unei interesante comunicări, semnată de trei autori V. A. Dunaevski, A. M. Saharov, I. S. Seneavski — în nr. 1. Comunicarea cuprinde date statistice sugestive cu privire la disertațiile susținute în Uniunea Sovietică în anii 1957—1962.

Ca de obicei, și în anul acesta revista sovietică a consacrat mai multe articole problemelor privind studierea științei istorice pe diferite trepte ale sistemului de învățământ sovietic (*Unele probleme ale studierii istoriei contemporane*, nr. 3, de I. S. Kașkin, N. D. Korobov, I. M. Maiofis și A. F. Ostalțeva ș.a.).

În 1963 „Вопросы истории” a publicat câteva note pe marginea unor studii tipărite în revistele de specialitate din țara noastră.

N. Copoiu

„Történelmi Szemle“

(Revistă de istorie), Budapesta, V (1962), nr. 1—4, 604 p.; VI (1963), nr. 1—4, 502 (504) p.

„Történelmi Szemle” este buletinul științific al Institutului de științe istorice al Academiei de Științe Maghiară din Budapesta. Revista a început să apară din 1958, cuprinzând, ca tematică, variate lucrări ale colaboratorilor Institutului sus-menționat. Ea are în general următoarele rubrici permanente: „Studii și comunicări”, „Revistă”, „Știri”, „Dincolo de hotarele noastre” și „Reperatoriul revistelor de istorie străine”. Fiind însă vorba de un buletin al institutului, deseori „Történelmi Szemle” nu-și păstrează acest profil, ci numere întregi sînt consacrate, de exemplu, dezbaterilor teoretice asupra unor probleme importante, organizate de un sector sau altul sau de întreg colectivul institutului. Sînt și numere în care toate studiile și materialele publicate se concentrează în jurul unei singure probleme. Revista aduce informații permanente din viața știin-

țifică a Institutului de științe istorice din Budapesta. Ea apare de patru ori pe an.

Numerele revistei apărute în anii 1962—1963 cuprind studii și materiale din diferite domenii ale istoriei Ungariei, precum și ale istoriei universale. Primul număr pe anul 1963 publică materialele dezbaterii organizate de institut în zilele de 11—12 iunie 1962 pe tema *Națiunea, patria, apărarea patriei în gîndirea jărănimii și a păturii de soldați nenobili* (sec. XV—XVIII). Discuția pe această temă se desfășoară în cercul istoricilor din Ungaria de cîțiva ani și ea a fost deschisă de un articol publicat în 1961 de către Erik Molnár, referitor la probleme ideologice ale feudalismului, în care autorul constată că în istoriografia maghiară de după eliberare s-au manifestat o serie de confuzii în ce privește folosirea noțiunilor de patrie, patriotism, națiune și apărarea patriei. După

păreră lui E. Molnár, în mai multe lucrări ale unor istorici maghiari referitoare la perioada secolelor XVI-XVIII din istoria Ungariei au avut loc manifestări ale rămășițelor concepțiilor naționaliste. Articolul a suscitat un viu interes; în presa de specialitate au apărut multe ecouri pe tema pusă în discuție. Răspunzând acestui interes mereu crescând, s-a organizat, după cum s-a mai amintit, o amplă dezbatere. La dezbateră, după un scurt cuvânt introductiv făcut de Erik Molnár, s-au ținut următoarele referate: Elemér Mályusz, *Patria și națiunea în primele secole ale feudalismului din Ungaria*; Jenő Szűcs, *Belgradul și țărâniștea*; Kálmán Benda, *Ideologia luptelor din cetățile de margine*; Gusztáv Heckenast, *Răscoala țărănească a lui Gheorghe Crăciun (1569-1570)*; László Makkai, *Ideologia „națională” și de „independență” a haiducilor*; Éva Somogyi, *Învățămintele ideologice ale mișcării țărănești din Croația în anii 1653-1659*; László Benczédi, *Ideologia „păturii de luptători” în răscoala lui Thököly, și Ágnes R. Várkonyi, Ideologia „curușimii populare”*. În referatul său, Eleinér Mályusz a ajuns la concluzia că cei care au scris *gestele* folosesc pentru desemnarea noțiunii de națiune termenii *populus*, *gens* și *natio* în sensul că includ pe toți aceia care trăiesc într-un stat feudal, indiferent de starea lor socială și de limba lor. Ulterior însă, accepția acestor termene s-a restrâns și ele au început să fie folosite referitor numai la clasa dominantă, nobilimea. Procesul s-a cristalizat, după părerea lui Mályusz, spre începutul secolului al XVI-lea, reflectându-se foarte pregnant în concepțiile lui Werbőczy. Mályusz mai atacă în comunicarea sa și accepția noțiunii de *natio* în universitățile medievale. O serie de teze ale referatului lui Mályusz referitoare la feudalismul timpuriu au fost luate în discuție de către Antal Bartha.

Jenő Szűcs a prezentat în comunicarea sa concluziile monografiei sale pe tema *Națiune, patrie și țărâniștea în perioada lui Iancu de Hunedoara* (în curs de publicare). După o analiză atentă a evoluției noțiunilor

de *patria et natio* în secolele XIII-XV (în care un loc important ocupă expunerea referitoare la concepțiile primilor umaniști din Ungaria referitoare la *natio et patria*), autorul ajunge la concluzia că patriotismul nu a jucat și nu putea să joace un rol activ la mijlocul secolului al XV-lea, căci el lipsea din conștiința țărâniștea. Presupunerea acestui patriotism, după părerea lui Szűcs, este un anacronism. Singura forță ideologică care, după părerea autorului, a pus în mișcare masele a fost religia, ura antiotomană de un colorit religios. Aceste teze au provocat pe bună dreptate critici serioase în cursul dezbaterilor, deși s-a recunoscut că Szűcs a făcut o critică justă asupra unor exagerări și idealizări de un colorit naționalist manifestate în unele lucrări ale lui Lajos Elekes. Tezele lui Szűcs cu privire la rolul decisiv al factorului religios în ideologia luptei antiotomane a țărâniștea au fost ample și critic analizate în cuvîntul lui Miklós Komjádi.

În scurta sa comunicare, Kálmán Benda a atacat problemele legate de factorii ideologici care au stat la baza mișcării antiotomane din cetățile de margine în cursul secolului al XVI-lea. În multe privințe, concluziile lui Benda se apropie de cele ale lui Szűcs.

Gusztáv Heckenast, după o scurtă relațare a discuțiilor care au avut loc în istoriografia maghiară asupra sensului mișcării țărănești din jurul Debreținului, condusă de Gheorghe Crăciun, analizează rădăcinile ideologiei acestei mișcări. Concluzia la care ajunge autorul, și anume că ideologia acestei mișcări nu este de origine țărănească, ci provine din ideologia Reformei claselor dominante, ni se pare discutabilă.

O discuție interesantă s-a desfășurat în jurul referatului lui László Makkai referitor la ideologia și la caracterul mișcării anti-habsburgice conduse de Boeskaî la începutul secolului al XVII-lea. László Nagy a constatat că multe din tezele expuse de Makkai sînt discutabile și le-a supus în cuvîntul său unei critici argumentate.

Éva Somogyi, în referatul său, a expus concluziile referitoare la ideologia mișcării

țărănești din Croația din anii 1653–1659. Învățămintele acestei răscoale, asupra căreia autoarea a publicat un articol în nr. 2 din 1962 al publicației recenzate, sînt deosebit de interesante. În articolul publicat în 1962, autoarea a analizat influența privilegiilor date categoriilor de țărani liberi, care slujeau la apărarea țării împotriva incursiunilor permanente ale turcilor, asupra luptei de clasă a țărănimii. Problema este studiată pe baza învățămintelor răscoalei țărănești din Croația din anii 1653–1659. Studiul Évi Somogyi și comunicarea din cadrul dezbaterii amintite reprezintă un interes deosebit pentru istoriografia noastră și pentru faptul că oferă un material bogat pentru a face o paralelă instructivă cu marea mișcare populară din Țara Românească desfășurată în 1655.

Referatele susținute de László Benczédi și Ágnes R. Várkonyi s-au ocupat de ideologia mișcărilor antihabsburgice din Ungaria de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. În cursul dezbaterilor au fost atinse și alte teme, ca problema apărării patriei și țărănimia în 1514, unele învățăminte ale mișcării curuților din comitatul Pest etc.

Primul număr al revistei „Történelmi Szemle” pe anul 1963 mai publică o scurtă dare de seamă, semnată de János Varga, cu privire la dezbaterea care a avut loc în Institutul de istorie din Budapesta la 30 noiembrie 1962 în jurul articolului lui Erik Molnár *Cu privire la rămășițele naționaliste în concepțiile noastre istorice*. La dezbateri au participat un număr mare de istorici, relevîndu-se cu acest prilej divergențe serioase între diferiți istorici maghiari în problemele puse în discuție de către Erik Molnár.

Numărul ultim (3–4) pe anul 1962 este consacrat în întregime problemelor legate de cercetarea regimului fascist în Ungaria și a fascismului pe plan european. György Ránki semnează *Considerații asupra problemelor privind baza socială a regimului contrarevoluționar horthyst la începutul deceniului al treilea*. După Ránki, regimul horthyst — consi-

derat în istoriografia maghiară contemporană drept un regim fascist constituie o amestecătură de tiranie fascistă cu o guvernare burgheză conservatoare. El constată că baza socială a acestui regim o constituia la început în primul rînd ofițerimea de origine nobiliară din fosta armată austro-ungară, care pretindea un rol mai mare în treburile de conducere a statului după ce a jucat un rol decisiv în dezlănțuirea terorii albe. Demagogia socială și naționalismul feroce caracteriza poziția politică a acestei pături. Ránki analizează în continuare evoluția micii burghezii după instaurarea regimului horthyst și constată că în anumite condiții mica burghezie a constituit baza socială, parțial pasivă, parțial activă, a regimului contra-revoluționar. Ágnes Szabó analizează poziția *Partidului Comunist din Ungaria între anii 1919 și 1933 în problema bazei de clasă a regimului contrarevoluționar*. Se arată că, încă imediat după instaurarea regimului horthyst, în Partidul Comunist din Ungaria s-au desfășurat în presa ilegală dezbateri despre caracterul regimului lui Horthy și baza sa de clasă. Se arată că la început regimul lui Horthy a fost caracterizat în documentele P.C.U. ca o dictatură militară, apoi drept o dictatură a micii burghezii și abia după venirea la putere a guvernului Bethlen, în cadrul partidului comunist, s-a clarificat că regimul lui Horthy este un regim de dominație a moșierimii mari și a capitalului financiar. Autoarea arată că la primul Congres al P.C.U., deși s-a făcut o analiză justă a conținutului de clasă al regimului contra-revoluționar, linia luptei antifasciste a fost, după autoare, o linie greșită. Din cauza sectarismului, conducerea P.C.U. nu a acordat importanța necesară luptei pentru libertăți democratice. Potrivit concluziilor pe care le trage autoarea, P.C.U. abia după ce a primit și ajutorul Internaționalei Comuniste a reușit să elaboreze o linie politică de luptă anti-fascistă justă.

Pál Pach Zsigmond, în articolul său, analizează *Formarea concepției istorice contra-revoluționare în lucrarea lui Gyula Szekfű*

„Trei generații”. Gyula Szekfű, reprezentantul de frunte al istoriografiei oficiale din Ungaria horthystă, a publicat în 1920 prima ediție a lucrării sus-amintite, care, după părerea lui Pál Pach Zsigmond, reprezintă concentrarea ideologică istorice contrarevoluționare în Ungaria. Autorul face o serie de comparații cu un alt studiu al lui Szekfű, publicat în 1917 și în care existau deja elemente ale concepției lui istorice contrarevoluționare, definitivată și cristalizată în urma evenimentelor petrecute pe plan național și european în anii 1917–1920. Se arată în articol că Szekfű, analizând concepțiile social-politice ale lui Széchenyi și idealizându-le, a negat nu numai rolul pozitiv al revoluției din 1848–1849 din Ungaria, dar și rolul progresist al mișcării reformatoare din Ungaria premergătoare revoluției burgheze.

Sándor Balogh supune unei analize multilaterale așa-zisa *Consolidare a regimului lui Horthy în timpul guvernării lui Bethlen și rolul neonaționalismului maghiar*. Se arată că neonaționalismul a fost o variantă a naționalismului burghez din Ungaria în perioada dintre cele două războaie mondiale, un naționalism oficial sprijinit și cultivat de guvern. Bazele acestui neonaționalism au fost puse și elaborate de către Kuno Klebesberg, ministrul învățământului în guvernul Bethlen, și avea ca țintă finală „refacerea” teritorială a Ungariei. Sándor Balogh subliniază că neonaționalismul urmărea astfel scopuri imperialiste, visa o Ungarie mare, cum era ea înainte de primul război mondial, deși se știe că nici măcar jumătate din populația Ungariei dinainte de acest război nu era compusă din maghiari, arată autorul. Regimul horthyst urmărea prin neonaționalism să-și împărtășească maselor scopurile sale imperialiste. În continuare articolul dezvăluie trăsăturile principale ale neonaționalismului maghiar și caracterul său profund reacționar. Miklós Lackó analizează, în articolul său publicat în același număr al revistei, *Baza socială a mișcărilor de extrema dreaptă din Ungaria în deceniul al patrulea*.

István Pintér se oprește asupra *Politicii interne și externe a guvernului Kállay*, venit la putere în martie 1942, și asupra mișcării antifasciste. Se arată că, deși scopul principal al politicii guvernului Kállay a fost sprijinirea Germaniei hitleriste și întărirea terorii împotriva organizațiilor antifasciste, în 1943, după colitura intervenită în desfășurarea războiului, în politica acestui guvern se observă unele schimbări. Kállay a înțeles, arată autorul, că Hitler a pierdut războiul și încă din 1943 a început să caute parteneri noi, a început tratative secrete cu reprezentanții puterilor apusene, Anglia și S.U.A. Kállay căuta să stabilească legături și cu reprezentanții de dreapta ai conducerii partidelor micilor agrarieni și social-democrat. Kállay însă n-a fost de acord să rupă hotărât cu coaliția hitleristă, ceea ce a dus la întreruperea tratativelor cu acești reprezentanți. Analizând desfășurarea evenimentelor în 1942–1944 din Ungaria, István Pintér ajunge la concluzia că guvernul Kállay a dezorientat masele și le-a dezarmat în fața invaziei Germaniei fasciste din 19 martie 1944.

Strins legat de problematica acestui număr special este și studiul lui Ernő Zágoni privitor la *Problemele Frontului unic muncitoresc în Ungaria din timpul intrării în războiul împotriva Uniunii Sovietice*, publicat în nr. 2 din 1963.

Partea a doua a numărului dublu 3–4 din revistă pe anul 1962 este consacrată studierii unor probleme ale dezvoltării regimurilor fasciste din diferite țări europene. Astfel se publică prima parte a studiului amplu al lui Tibor Szamuely despre *Antecedentele istorice și ideologia fascismului german* (partea a doua a studiului a apărut în nr. 2 al revistei pe anul 1963). Se mai publică articolele: György Ránki, *Drumul fascismului italian*; János Jemnitz, *Despre caracterul fascismului spaniol*; Lajos Kerekes, *Cu privire la problematica fascismului clerical în Austria*; Dániel Csatári, *Trăsăturile specifice ale fascismului din România*; Katalin Szokolay, *Despre unele trăsături ale dictaturii fasciste în Polonia*; László Kóvágó, *Istoricii*

iugoslavi despre fascismul iugoslav dintre cele două războaie mondiale; László Márkus, *Despre caracterul curentelor fasciste din Franța între cele două războaie mondiale*; Éva H. Haraszti, *Curenți fasciste în Anglia*. Este necesar să precizăm că în cea mai mare parte a lor aceste studii despre fascism din diferite țări nu reprezintă o contribuție originală sau numai în mică parte au acest caracter; ele sînt o sintetizare mai mult sau mai puțin izbită a cercetărilor mai recente din fiecare țară pe tema respectivă.

În afară de aceste două numere oarecum tematice, în anii 1962—1963 revista a mai publicat și o serie de alte materiale, studii și comunicări privitoare la istoria Ungariei și la istoria universală.

Printre studiile de istorie medie ungară ne reține atenția în mod special articolul *Problema istoriei prețurilor și salariilor în Ungaria între 1550 și 1650* (nr. 2/1963), semnat de István N. Kiss, care ridică o serie de probleme interesante referitoare la metodele de cercetare a prețurilor. Autorul se folosește de cercetările sale privind evoluția prețurilor unor produse agrare în cîteva țirguri din comitatul Zemplén.

Oszkár Paulinyi, în articolul referitor la *Proprietatea și societatea în orașele miniere de pe valea rîului Garam* studiază relațiile sociale existente în aceste orașe în secolul al XVI-lea (nr. 2/1963). De fapt, articolul lui Paulinyi constituie o expunere a concluziilor sale pe baza unor cercetări vaste, cercetări care urmează să apară într-o monografie specială consacrată istoriei orașelor Banská Stiavnica, Banská Bystrica și Kremnica. Acest studiu a fost susținut de autor în fața istoricilor slovaci la prima sesiune a Comisiei de istorie maghiari și cehoslovaci organizată în iunie 1960.

Kálmán Benda în același număr al revistei publică un studiu despre *Primii ani ai politicii lui Francisc Rákóczy al II-lea față de turci*. Studiul excelază prin noutatea informației științifice bazate pe cercetarea unor fonduri arhivistice aflate în arhivele din Viena și în Arhiva politicii externe a Franței de la Paris.

Firele politicii lui Francisc Rákóczy al II-lea față de Poartă erau legate de curtea lui Ludovic al XIV-lea, și în aceste condiții materialele din arhiva franceză permit o analiză multilaterală a problemei. Autorul scoate în evidență politica lui Rákóczy față de turci, politică determinată în mare parte de schimbările politicii europene. Perioada cuprinsă în articol se limitează la anii 1702—1705, adică pînă la plecarea delegației lui Rákóczy la Poartă în vara anului 1705 în frunte cu János Pápai.

O comunicare interesantă din domeniul istoriei medii a Ungariei ne prezintă Bálint Surányi, *Despre originea formulelor referitoare la orașe în Ars notarialis din perioada lui Ludovic I* (nr. 2/1962).

În ce privește istoria medie universală ne reține atenția ampla dăre se seamă (publicată în nr. 2/1962) asupra discuției organizate în Institutul de istorie din Budapesta *Despre unele probleme teoretice ale absolutismului*. Discuțiile s-au desfășurat în jurul referatelor susținute de László Makkai, Erik Molnár și Pál Pach Zsigmond. Mai ales unele teze ale referatului susținut de L. Makkai au suscitat vii discuții și observații critice.

Revista „Történelmi Szemle” pe anii 1962—1963 este bogată în materiale de istorie modernă. Printre acestea pe primul loc se situează studiul amplu al lui István Bartha privitor la *Problemele etapei de început a mișcării de reforme burgheze maghiare* (nr. 3—4/1963). Studiul constituie o parte din lucrarea de doctorat a autorului, intitulată *Tînrul Kossuth și epoca sa*. În prima parte a studiului, autorul trece în revistă succesele obținute în ultimii douăzeci de ani de istoriografia marxistă maghiară privind dezvoltarea social-economică a Ungariei în ultimele decenii ale orînduirii feudale. Autorul atrage atenția asupra faptului că au rămas mult în urmă cercetările privitoare la dezvoltarea ideologiei, în special a ideologiei mișcării reformatoare din preajma revoluției din 1848. Partea a doua a studiului este consacrată liberalismului. După o scurtă trecere în revista a originii europene a liberalismului burghez,

István Bartha caută să definească trăsăturile de bază ale liberalismului maghiar. El subliniază că, în urma slabei dezvoltări a burgheziei, liberalismul maghiar constituie o ideologie a nobilimii imburghezite, care s-a dezvoltat în condițiile dependenței față de Austria și într-un stat multinațional. Ideologia liberală maghiară reflecta deci interesele de clasă ale nobilimii. Ea a fost antirevoluționară în sensul că voia să înlocuiască transformările revoluționare cu reforme treptate care să pastreze cât mai mult posibil din privilegiile clasei dominante. Naționalismul acestei ideologii, subliniază autorul, a ajuns în mod necesar în conflict cu mișcările naționale legitime și progresiste ale națiunilor nemaghiare din Ungaria. În ultima parte a studiului său, István Bartha expune o serie de probleme interesante referitoare la periodizarea mișcării liberale maghiare și cristalizarea ideologiei liberalismului maghiar.

De studiul de mai sus este legat, prin tematică, și articolul lui György Spira *Scurlă privire asupra situației creditelor autorului lucrării Hitel* (Creditul) (nr. 3—4/1963), în care se încearcă să se demonstreze că situația creditelor lui Széchenyi a avut o anumită influență asupra tezelor lucrării sale *Hitel* (Creditul). Péter Hanák publică un studiu amplu despre *Societatea maghiară de la începutul secolului nostru* (nr. 2/1962), în care expune unele probleme legate de compoziția socială și națională a Ungariei în epoca menționată.

Un studiu interesant publică István Dolmányosi, *Mihály Károlyi și „drumul la Sankt-petersburg”* (Ideea unei alianțe ruso-maghiare în 1914) (nr. 2/1963), în care se ocupă pe larg de încercările fruntașilor din partidul independenței de a stabili relații cu puterile Antantei în vederea ieșirii Ungariei din cadrul coaliției Puterilor Centrale. Subiectul studiului este legat de proiectata călătorie în aprilie—mai 1914 în Rusia a lui Mihály Károlyi după ce el făcuse călătoria în Franța și S.U.A. Deși călătoria pînă la urmă nu a avut loc, proiectul a provocat discuții ample în jurul politicii externe a guvernului lui Tisza, în care s-au angajat și deputații Partidului

Național Român în frunte cu Al. Vaida-Voevod, Theodor Mihali și Ștefan Cicio-Pop.

În cei doi ani revista a publicat doar un singur articol de istorie modernă universală. Este vorba de studiul lui János Jemnitz, intitulat *Internaționala I și războiul (1864—1866)*.

Numărul studiilor de istorie contemporană este relativ mic și însăși tematica abordată este mai restrînsă față de istoria medie și modernă. Zsuzsa L. Nagy, în articolul *Misiunea generalului Smuls la Budapesta în aprilie 1919*, care constituie un capitol din monografia autoarei *Revoluțiile din 1918—1919 și puterile Antantei*, studiază unele probleme ale contradicțiilor care au existat între marile state față de puterea muncitorească—lărănească instaurată în Ungaria în 1919, precum și primii pași ai politicii externe a tinerei Republici maghiare a sfaturilor. Articolul aduce în circuitul științific o serie de materiale noi și constituie prin aceasta o contribuție meritorie. O scurtă comunicare face Lajos Kerekes despre *Misiunea politică a lui Miklós Bánffy în România în 1943* (nr. 2/1963), care a dus tratative cu unii reprezentanți ai fostelor partide istorice în probleme externe.

Iulianna Puskás publică un studiu amplu despre *Arendarea moșiilor în Ungaria pe baza datelor statisticii agrare din 1935* (nr. 3—4/1963). În studiu se fac și unele comparații cu datele statistice pe aceeași temă din 1895 pentru a încerca să se stabilească concluzii în ce privește problema evoluției arendării moșiilor în Ungaria.

Ultimul număr al revistei pe anul 1963 publică la rubrica „Revistă” o amplă dare de seamă despre susținerea lucrărilor de doctorat de către György Ránki pe tema *Economia Ungariei în perioada primului plan de trei ani (1947—1949)*, lucrare publicată în 1963.

„Történelmi Szemle” publică în rubrica sa „Dincolo de hotarele noastre” știri despre viața științifică în domeniile cercetărilor istorice din diferite țări. Astfel, în nr. 2/1962 se face o prezentare amplă a dezbaterilor care au avut loc la 8 decembrie 1961 în Franța pe

tema „Istoricul și contemporaneitatea”, în numărul ultim pe 1963 o altă dare de seamă prezintă discuția care a avut loc în istoriografia sovietică despre dezvoltarea satului sovietic, precum și alte știri.

O rubrică permanentă și foarte utilă a revistei este „Repertoriul revistelor de istorie străine”, în care sînt fișate sistematic circa 200 de reviste de specialitate. Studiile, cu excepția a trei rubrici generale („Marx-Engels-Lenin”, „Studii teoretice” și „Istorie univer-

sală”), sînt grupate pe țări și în ordine cronologică. Sînt fișate permanent principalele reviste și publicații românești de specialitate.

„Történelmi Szemle”, prin materialele interesante și informațiile bogate pe care le aduce din viața științifică a Institutului de Științe istorice din țara vecină prietenă, prezintă un interes deosebit pentru toți cei care se interesează de istoria Europei centrale în general și istoria Ungariei în special.

L. Demény

„Studi istorice”

Rivista trimestrală, Istituto Gramsci Editore, Roma, nr. 1—4, 1962, 825 p.; nr. 1—4, 1963, 911 p.

În anii 1962—1963, revista a cuprins materiale care se referă în special la istoria Italiei, deși există și un număr restrîns de materiale care tratează aspecte din istoria altor țări sau a unor continente: Cehoslovacia, Austria, Germania, Franța, Spania, despre Africa sau Asia.

Păstrînd o succesiune a anilor, am grupat materialele pe trei din orînduirile istorice care-și găsesc reflectarea în numerele revistei: medie, modernă, contemporană.

Referindu-ne la prima orînduire, menționăm articolul semnat de Renzo Pecchioli, *Il „mito” e la crisi fiorentina intorno al 1500* (nr. 3/1962). Este vorba de criza din secolele XV—XVI, care (provocată și de afirmarea concurenței internaționale) începe cu reducerea progresivă a activității industriale, comerciale și financiare a Florenței și culminează cu scăderea dominației familiei Medici și cu invadarea Florenței de către armata împăratului german Carol al VIII-lea.

Tot în legătură cu criza economică din secolul al XVII-lea, R. Villari abordează un aspect minor în aparență, și anume epilogul lui Masaniello, inițiatorul unei răscoale

împotriva impozitelor din 1617 (*Note sulla rifeudalizzazione del Regno di Napoli alla vigilia della rivoluzione di Masaniello*) (nr. 4/1963). Pornind de la problema financiară, autorul analizează toate celelalte fenomene legate de organizarea statului, fenomene care în realitate au dus la o criză ce avea cauze mult mai profunde și mai complexe decît răscoala propriu-zisă a lui Masaniello.

În articolul *Baronaggio e finanza a Napoli alla vigilia della rivoluzione del 1647 1648* (nr. 2/1962), R. Villari înfățișează caracteristicile sudului italian în cadrul crizei economice din Europa în secolul al XVII-lea. Este o analiză profundă a situației politice-economice, cu aplicare directă la baronie și la problemele financiare din perioada respectivă.

Pe aceeași linie a problemei crizelor statale din secolul al XVII-lea, înregistrăm studiul lui S. J. Woolf, *La crisi della monarchia spagnola: le rivoluzioni degli anni 1640 1650* (nr. 3/1963). Cum studiile anterioare asupra istoriei Spaniei din perioada Imperiului habsburgic s-au ocupat în general numai de anumite aspecte, autorul subliniază că mai puțin cercetate au fost cauzele revoluțiilor

din interiorul monarhiei spaniole, desfășurate în Portugalia, Neapoli, Sicilia. Trăind problema crizei monarhiei spaniole, S. J. Woolf subliniază două din aspectele acestei crize, valabile de altfel și pentru situația celorlalte țări din Europa occidentală la începutul secolului al XVII-lea. Este vorba de depresiunea economică și, ca efect direct, de criza burgheziei comerciale. Pe lângă aceste cauze ale crizei revoluționare din 1640, autorul pune în discuție și teza despre consecințele negative ale unei birocrații prea extinse, care, într-un sens mai larg, însuma atât statul, cât și biserică. Autorul concludă prin câteva considerații generale, care duc la concluzia că revoltele de la jumătatea secolului al XVII-lea n-au provocat reale schimbări în structura societății și în ordinea constituțională a statului.

Walter Markow, de la Universitatea din Nigeria, tratează în tema *I giacobini dei paesi absburgici* (nr. 3/1963) controversa asupra iacobinilor, rămasă actuală și prin studiile istoricilor care s-au ocupat de sud-estul Europei. Autorul subliniază particularitățile acestor studii, determinate de condițiile locale (ex. Polonia, Cehoslovacia, România, p. 494—498), și constată dificultățile care stau în fața istoricilor ce încearcă o clasificare a curentelor revoluționare la sloveni, croați și sârbi. Referindu-se la sloveni, croați și sârbi, autorul arată că, datorită condițiilor concrete, la aceste popoare formarea burgheziei era întârziată. Din această cauză, revoluția nu era atunci la ordinea zilei.

O comunicare a istoricului ceh H. Poliškensky, *Il congresso di opava (Troppau) e la politica degli anni 1820—1822 nei fondi degli archivi cechi* (nr. 2/1963), se referă la congresul care a avut loc între octombrie și decembrie 1820 în Silezia și unde au participat reprezentanții a cinci puteri europene: Austria, Rusia, Prusia, Anglia și Franța. Congresul a constituit obiectul multor discuții în literatura istorică, devenind din 1821 sinonim cu politica de reacțiune și de intervenție în afacerile interne ale țărilor europene.

Un alt articol, care se încadrează tot în aceeași perioadă istorică, este și acela semnat de André Nauschi, *La vita rurale in Algeria prima del 1830* (nr. 3/1963), în care, pe baza documentelor de arhivă, autorul caută să reconstruiască unele aspecte ale vieții rurale algeriene din jurul perioadei 1830. Articolul atrage atenția asupra diversității aspectelor legate de această problemă.

Alte articole din revistă se ocupă atât de istoria modernă a Italiei, cât și a altor țări. Astfel, Gastone Manacorda, în *Formazione e primo sviluppo del partito socialista in Italia* (nr. 1/1963)¹, înfățișează condițiile în care s-a format partidul clasei muncitoare din Italia, discutând totodată o serie de idei contradictorii în această problemă pe care le conțin studiile recente. Autorul arată că ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea au constituit perioada de formare a principalelor partide social-democrate europene. În ceea ce privește perioada formării Partidului Socialist Italian, autorul o plasează între 1882 și 1892, când în Italia, în raport cu alte țări europene, se poate vorbi de o dezvoltare industrială mai târzie. În articol sînt expuse organizarea și activitatea primelor nuclee socialiste și modul în care s-a trecut de la organizațiile cooperatiste la acelea de ajutor mutual.

Despre filozoful Antonio Labriola scrie Giovanni Mastroiani în *Le Opere complete di Antonio Labriola* (nr. 2/1963). Articolul are două părți: prima, în care sînt comentate două din lucrările filozofului italian², editate

¹ Articolul este, de fapt, comunicarea ținută la 19 ianuarie 1963 la Sesiunea de comunicări *Il movimento socialista in Italia. Bilancio storiografico e problemi storici*, organizat la Florența de către revista „Mondo operaio” cu ocazia aniversării a 70 de ani de la crearea Partidului Socialist Italian.

² Antonio Labriola, *La Dottrina do Socrate secondo Senofonte, Platone ed Aristotele*, 1871. A cura di Luigi Dal Pane, Milano, Feltrinelli, 1961, 296 p. (*Opere complete di A. L.*, vol. II); idem, *Ricerche sul problema della libert  e altri scritti di filosofia e di pedagogia 1870—1883*, A cura di Luigi Dal Pane, Milano, Feltrinelli, 1962, XVI—176 p. (*Opere complete di A. L.*, vol. III).

de Luigi Dal Pane, și a doua, în care este analizată dezvoltarea unitară a concepției lui psihologice și etice, precum și adeziunea lui la orientarea școlii filozofice a lui Herbert. Amintim că Labriola a cunoscut și influența lui Hegel și Marx; fără a se încadra într-un sistem filozofic fix, el a susținut în mod critic materialismul istoric.

În cadrul preocupărilor de istorie a gândirii socialiste se înscrie și studiul lui F. Della Peruta, *Un capitolo di storia del socialismo risorgimentale: Proudhon e Ferrari* (nr. 2/1962). După ce expune concepțiile filozofice și social-politice ale lui P. J. Proudhon și G. Ferrari, autorul articolului înfățișează colaborarea politică dintre ei, mai ales după lovitura de stat din 2 decembrie 1851 a lui Bonaparte. De fapt, autorul analizează operele principale și publică o parte din corespondența celor doi scriitori, subliniind concepțiile lor politice. Încrederea într-o justiție imanentă a umanității stă la baza opiniilor lor politice. În ceea ce privește războiul din 1859 și problema unității Italiei, în rezolvarea acestei probleme ei porneau de la concepția federalistă, bazată pe principiul libertății și egalității sociale.

Unele studii se referă la aspecte ale problemelor economice din diferite regiuni ale Italiei. Astfel, G. Mori, în articolul *I cattolici e il problema della mezzadria* (nr. 3/1962), pornește de la două lucrări recente³ pentru a discuta unele teze ale istoricilor catolici în probleme legate de politica agrară. Astfel se analizează situația Toscanei, undearendășia a constituit forma clasică a relațiilor de producție.

Utilizând același sistem de abordare a unei probleme, A. Placania, în *Mezzogiorno e contadini* (nr. 2/1963), prezintă istoria sudului italian pe marginea a două lucrări apărute în

ultimii ani⁴. Prima este o culegere de studii asupra problemelor de economie și structură socială napolitană între secolele al XVI-lea și al XVII-lea; a doua, o culegere de mărturii ale cercetătorilor și oamenilor politici în legătură cu problemele meridionale. Din acest articol se desprinde specificul local ce caracterizează și astăzi sudul Italiei: șomaj, mizerie, lipsa de mână de lucru, emigrări, la care se adaugă insuficiența producției agricole etc. Articolul se încheie cu încadrarea și rolul *mezzogiorno*-ului în statul unitar italian.

Pe linia preocupărilor de istorie economică se încadrează articolul lui Giuseppe Are *Una fonte per lo studio della fondazione industriale in Italia: l'inchiesta del 1870-74* (nr. 2/1963), în care este vorba de ancheta pe care a întreprins-o Consiliul industriei și comerțului, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în scopul efectuării unei analize asupra începuturilor industriei în Italia. Căutând să elucideze multe probleme ample dezbătute referitoare la faza inițială a economiei industriale italiene, ancheta analizează complexitatea factorilor economiei disponibilitatea materiei prime, organizarea financiară, eficiența căilor de comunicație, condițiile materiale ale populației muncitoare etc. Fără să constituie o statistică a fenomenelor generale ale industriei, ancheta este un examen asupra specificului anumitor sectoare industriale la interval de un deceniu după unificarea. Autorul nu trece cu vederea nici deficiențele acestor începuturi ale industriei italiene, nici „categoria și dramatica deosebire dintre nordul și sudul Italiei”.

Despre *Scritti di economia di Camillo Cavour* (nr. 4/1963) se ocupă M. Salvadori. Studiul se încadrează la rubrica „Publicare de izvoare” și constituie prezentarea unor lucrări recente asupra preocupărilor economice ale omului politic italian (*Scritti di economia, Pensiero e azione economica del conte di Cavour, Cavour agronomo e uomo d'affari*). Cavour, ca

³ Luciano Radi, *I Mezzadri. Le lotte contadine nell'Italia Centrale*, Roma, Edit. Cinque lune, 1962, 374 p.; Ernesto Brunori, *Mezzadria in crisi*, Padova, Cedam, 1961, VII—206 p.

⁴ Rossario Villari, *Mezzogiorno e contadini nell'età moderna*, Bari, Laterza, 1961, 288 p. *Il sud nella storia d'Italia. Antologia della questione meridionale*, a cura di Rossario Villari, Bari, Laterza, 1961, VIII—769 p.

om de stat burghez cu vederi înaintate, milita pentru modernizarea industriei și agriculturii Piemontului. El lupta pentru progresul economic și politic, convins fiind că legislația trebuia să aibă o datorie esențială: aceea de a asigura libera formare a capitalului. Autorul analizează principiile economice-politice ale lui Cavour și adaptarea lor la condițiile istorice ale Italiei.

Ernesto Regionieri aduce date importante asupra activității ziaristice a lui Fr. Mehring în studiul *Franz Mehring collaboratore della „Züricher Post“ (1891-1892)* (nr. 4/1963). După ce dă câteva indicații asupra unui grup de articole scrise de Fr. Mehring pentru „Leipziger Volkszeitung”, autorul insistă asupra colaborării acestuia la „Züricher Post” între 1891 și 1892. Articolele conțin observații în legătură cu politica Partidului Social-Democrat sau cu probleme importante ale luptei politice contemporane. Este menționat faptul că Mehring, ca puțini alți marxști din vremea sa, a reușit să înțeleagă natura partidelor catolice, forța lor, precum și contradicțiile din interiorul lor.

În ceea ce privește istoria altor țări, semnalăm studiul lui Edoardo Grendi, *Storia e caratteri del tradeunionismo* (nr. 3/1963), în care autorul discută evoluția și caracterul mișcării muncitorești engleze în lumina cărții lui H. A. Turner ⁵, care face o analiză a politicii sindicatelor textile mai ales în perioada de după primul război mondial.

Waller Markov, în *Appunti sulla storiografia africana* (nr. 4/1963), combate concepția larg răspândită în unele cercuri în legătură cu lipsa unei istoriografii africane. În arhivele din marile orașe ale Africii există material încă necercetat de către istorici, din cauza neorganizării fondurilor. Arhivele se dovedesc utile mai ales în ceea ce privește perioada modernă, colonială. Autorul arată că istoriografia africană și-a îndreptat atenția spre

două teme principale: istoria vechilor imperii și istoria trecutului colonial. Caracteristica istoriografiei africane este aceea că nu s-a conturat încă într-o „disciplină autonomă”; de aceea unii istorici o consideră departe de a se integra în știința istorică.

În paginile revistei remarcăm și articolul semnat de Adriano Carugo, *Funzione e significato della storia generale della scienza* (nr. 2/1963), care constituie o privire generală asupra științelor umaniste și exacte din secolul al XV-lea până în prezent.

În ceea ce privește istoria contemporană, studiile se grupează în majoritatea lor în jurul publicării unui număr însemnat de documente germane, care ilustrează fie diferite aspecte ale politicii Reichului, fie relațiile italo-germane. Astfel, în *I rapporti italo-tedeschi dopo 18 settembre in due recenti raccolte di fonti tedesche* (nr. 4/1962), Enzo Callotti urmărește dezvoltarea relațiilor italo-germane în perioada 1939—1945, așa cum se desprind din două culegeri de documente germane publicate recent (*Hitlers Weisungen für Kriegführung 1939—1945*; *Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, vol. IV, 1 ianuarie 1944—22 mai 1945). Autorul subliniază utilitatea publicării materialelor provenite din arhivele politice și militare germane. Aceste documente sînt fundamentale atât pentru cunoașterea liniilor conducătoare ale războiului nazist, cit și pentru stabilirea raporturilor dintre Wehrmacht și regimul nazist în anii hotărâtori ai războiului. În volumele menționate mai sus au fost date publicității pentru prima dată instrucțiunile și proiectele elaborate de Hitler referitoare la conducerea războiului pe toate teatrele de operație.

Același autor scrie despre *L'Occupazione tedesca della Venezia Giulia in un rapporto della propaganda nazista* (nr. 3/1963), care este un document inedit de istorie contemporană, provenit din „Deutsche Zentral-Archiv” (Postdam) referitor la legăturile dintre Italia și Germania, și auume la armistițiul din 1943. Articolul de față reproduce fragmentele mai importante care privesc situația generală, organizarea serviciului de propagandă, presă.

⁵ H. A. Turner, *Trade Union Growth, Structure and Policy. A Comparative Study of the Cotton Unions*, Londra, Allen and Unwin, 1962.

Tot în legătură cu cel de-al doilea război mondial semnalăm studiul lui F.Klein *Gli Storici tedeschi di fronte alla prima guerra mondiale* (nr. 4/1962), care subliniază orientarea greșită a istoricilor germani față de ambele războaie mondiale, precum și influența lor nefastă asupra poporului german.

Studiul lui Antonio Duci *Sulle origini diplomatiche della seconda guerra mondiale: le memorie di Eden e i documenti diplomatici tedeschi* (nr. 3/1963) se referă la interesul suscitată de publicarea cărții lui A.J.P. Taylor asupra originii celui de-al doilea război mondial, precum și de memoriile, destul de limitate ca interes istoric, ale lui Eden, care sînt confruntate cu o serie de documente germane. Autorul arată că perioada antebelică se caracterizează prin rapide agresiuni, manevre, negocieri și răsturnări de alianțe. Anii decisivi pentru studiul originilor celui de-al doilea război mondial sînt aceia de la venirea lui Hitler la putere (30 ianuarie 1933) și pînă la denunțarea tratatului de la Locarno (7 martie 1936), moment care a marcat falimentul politicii de securitate colectivă.

Studiul lui György Ranki, *Il patto tripartito di Roma e la politica estera della Germania (1934)* (nr. 2/1962) se bazează pe documentele ministerelor de externe maghiar, german și englez și prezintă situația politică pînă la jumătatea lui 1934. Autorul analizează condițiile care au dus la încheierea pactului tripartit între Ungaria, Austria și Italia, determinat de interese politice și economice, de tendința de cucerire a hegemoniei în bazinul dunărean. În cadrul acestui acord se punea bază pe prietenia cu Italia a celor două state dunărene, nemulțumite de tratatul de pace de la Paris, cit și pe tendința comună de apropiere față de Germania. Cu timpul pactul tripartit și-a pierdut din importanță prin legarea Ungariei horthyste de fascismul german.

Alte studii se referă la modul în care istoricii catolici abordează probleme de istorie contemporană a Italiei. În acest sens, Lucio Villari încearcă o caracterizare a lucrărilor apărute în ultimii ani, lucru ce prezintă

dificultăți din cauza contradicțiilor ideologice de care dau dovadă acești istorici (*Recenti studi cattolici sulla storia dell'Italia contemporanea*) (nr. 1/1963).

Două articole tratează aspecte politice desfășurate la Torino între 1922 și 1927. Astfel, Domenico Zucaro, în *La prima conspirazione dell'antifascismo operaio torinese* (nr. 3/1962), publică o serie de denunțuri inedite ale chesturii locale asupra acțiunii ilegale a grupului comunist care a acționat la Torino în 1926—1927, iar articolul lui Renzo De Felice *I fatti di Torino del dicembre 1922* (nr. 1/1963) cuprinde relatarea atrocităților înfăptuite de fasciști la Torino și în diferite localități din provincie între 1922 și 1924. Autorii celor două studii reconstituie faptele și le interpretează de pe poziție marxistă. Ei subliniază că orașul Torino a fost acela care a adoptat o atitudine categorică împotriva fascismului, și aceasta nu numai de către populația muncitoare strînsă în jurul partidului socialist și a grupului comunist „Ordine nuovo”, dar chiar și de mase largi ale burgheziei mici și mijlocii.

Un studiu cu caracter istoriografic este semnat de Paolo Alatri, *Recenti studi sul fascismo* (nr. 4/1963), în care autorul, utilizînd o bogată informare bibliografică, observă că în lucrările asupra fascismului se conturează două tendințe: prima de a se elabora lucrări tot mai temeinic documentate și a doua (legată organic de prima) de a depăși cercetările privind originea fascismului, așa de mult tratată, pentru a se extinde noțiunea nu numai din punct de vedere cronologic, dar și din punctul de vedere al conținutului său. În continuare, P. Alatri analizează atent lucrările istoricilor care s-au preocupat de această problemă, aprîndu-se în mod special asupra celor semnate de G. Salvemini, G. Petricone, M. Vaini, C. Silvestri etc.

Tot în cadrul discuțiilor asupra fascismului semnalăm studiul lui Enzo Callotti, *Considerazioni sull' „austrofascismo”* (nr. 4/1963). Autorul face o paralelă între fascismul italian și cel austriac, căutînd să stabilească natura și complexitatea elementelor interne

și externe care i-au determinat afirmarea, subliniind totodată contradicțiile și caracteristicile fiecăruia.

Partea a doua a numerelor revistei prezintă în rubrici bogat documentate și variate („Recensioni”, „Cronache bibliografice”, „Notiziario”) materiale diversificate ca tematică privind problema complexă a unificării Italiei, mișcarea de rezistență, situația Italiei în cel de-al doilea război mondial, regimul fascist și ocupația nazistă etc. În ceea ce

privește alte țări, atenția este concentrată mai mult asupra problemelor de istorie contemporană.

Atât prin studiile de istorie a Italiei, cât și prin cele de istorie universală, revista marxistă „Studi storici”, editată de Institutul Gramsci, oferă cititorilor un bogat material informativ, aducând o contribuție la afirmarea pe plan internațional a istoriografiei materialiste.

A. Ioachim și An. Iordache

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Dicționarul enciclopedic român*, vol. II, D—J, București, Edit. politică, 1964, 945 p. + 61 pl. + 2 h.

Apariția celui de-al doilea volum din *Dicționarul enciclopedic român*, ca și a primului, este întâmpinată cu mult interes de către publicul larg cititor din țara noastră. Elaborat cu concursul unui larg colectiv de specialiști din toate domeniile de activitate științifică, volumul cuprinde noțiuni, termeni etc. referitori la literele D—J. Conținutul volumului reflectă nivelul ridicat al dezvoltării științifice și culturale din țara noastră.

Volumul pune la îndemna publicului un vast și variat material de informare științifică, privind istoria, geografia, economia, cultura, acțiuni politice etc. atât ale țării noastre, cât și ale altor țări. Cititorul găsește de asemenea explicate numeroase noțiuni de bază ale științelor naturii și tehnicii, ale științelor sociale.

Din domeniul istoriei, lucrarea, în limitele literelor respective, prezintă în mod științific trecutul de luptă al poporului nostru. Sunt abordate principalele momente din istoria patriei. De exemplu, referindu-se la epoca fierului de pe teritoriul țării noastre, autorii arată că săpăturile arheologice de la Ferigile (reg. Argeș), Sincăieni (reg. Mureș-Autonomă Maghiară), Poiana (reg. Galați) etc. au scos la iveală numeroase urme ale acestei culturi materiale. Analizându-se denumirea

teritoriului populat în antichitate de populația daco-getică (Dacia), se face totodată și referiri la continuitatea populației dacoromane, elementul de bază al formării poporului român; se subliniază că numeroase urme materiale infirmă teoriile neștiințifice despre întreruperea continuității populației dacoromane pe teritoriul Daciei, teritoriu aproximativ corespunzător celui de azi al Republicii Populare Române.

Evenimentele istorice medievale, moderne sau contemporane sînt tratate de asemenea pe larg. Astfel, referindu-se la dictatul de la Viena (30 august 1940), prin care reprezentanții Germaniei hitleriste și Italiei fasciste au impus României cedarea către Ungaria a nordului Transilvaniei, autorii subliniază ca această odioasă acțiune a stîrnit indignarea generală a maselor populare, care a culminat cu marile manifestații de la Cluj, Brașov, Sighișoara, Sibiu, Iași etc.

În lucrare se caracterizează în mod judicios instituțiile, organizațiile politice, activitatea personalităților politice¹ sau științifice și culturale. Expunându-se, de pilda, activitatea lui Ion Heliade - Rădulescu ca scriitor și om politic, în volum se arată că el a fost o „per

¹ Considerăm utilă pentru marea publică lista domnilor din Țara Românească și Moldova pînă în 1859, în care se indică anii de domnie.

sonalitate complexă și contradictorie a epocii prepașoptiste și pașoptiste” (p. 669).

Un spațiu larg este consacrat mișcării muncitorești, militanților săi, precum și activității conducătorilor P.M.R.

Este subliniată și activitatea istoriografică. Prezentându-l pe istoricul cu renume mondial Nicolae Iorga, autorii arată că acesta a avut o prodigioasă activitate, a publicat numeroase volume de izvoare și documente, monografiile de mare întindere asupra istoriei economice, culturale, militare etc. a României, studii și lucrări de sinteză privind atât istoria României, cât și istoria universală. Lucrarea arată totodată că, deși Iorga nega existența unor legi istorice, el considera că „istoricul trebuie să exerce o critică severă asupra izvoarelor, să ordoneze sistematic faptele, să le compare, să stabilească analogii, să înțelege organic personalitățile și faptele în istoria vieții popoarelor și să caute factorii creatori ai acesteia” (p. 852).

În volum se găsesc numeroase referiri la nume de orașe și sate din țara noastră. Privitor la acestea, autorii nu s-au mărginit a înfățișa numai realitățile de astăzi, ci au făcut și un scurt istoric, prezentând monumentele istorice existente etc. Același lucru l-au făcut și pentru anumiți termeni, ca, de exemplu, *hîrtie*, unde se arată primele fabrici și dezvoltarea industriei pînă la zi.

Volumul conține și numeroase referiri la istoria universală. Se prezintă viața și activitatea clasicii marxism-leninismului, de pildă F. Engels, se analizează lucrările lor (*Dialectica naturii*, *Ideologia germană*, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului* etc.). Se dau informații cu privire la activitatea diferiților conducători ai mișcării muncitorești internaționale, se caracterizează principalele asociații și organizații politice internaționale. Fiecărei țări i se rezervă și un scurt istoric. Cititorul găsește în volum numeroase date cu privire la activitatea unor savanți din toate domeniile de specialitate, din cele mai vechi timpuri și pînă azi. De exemplu, se înfățișează activitatea marelui savant Frédéric Joliot-Curie, specialist în

domeniul fizicii nucleare, activist de seamă al mișcării mondiale pentru pace.

Lucrarea conține și un bogat material ilustrativ² (fotografii, hărți, grafice, scheme etc.).

Volumul se înscrie ca o valoroasă contribuție în domeniul informării științifice a marelui public.

M. R.

E. D. TAPPE, *A Bible Society agent in the Rumanian Principalities*, „The Slavonic and East European Review”, XLII (1964), nr. 99 (June), p. 388—402

Articolul semnaleză și comenteză fragmente din relatările de călătorie ale lui Benjamin Barker, reprezentant la Smirna al Societății biblice britanice, referitoare la situația Principatelor Române în perioada regulamentară. Alături de alți exponenți ai prozelitismului anglican, ca de exemplu R. Walsh¹, Nathaniel Burton², care au prezentat date interesante privitoare la situația economică, socială și politică a Principatelor Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Benjamin Barker, în însemnările lui de călătorie păstrate în arhiva Societății biblice britanice din Londra, a remarcat aspecte diverse, bazate deseori pe date statistice, aspecte care completează în general observațiile celorlalți călători străini în țara noastră în această perioadă.

² După părerea noastră, uneori acesta nu apare la locul potrivit. Astfel, fotografiile despre dezvoltarea învățămîntului din R.P.R. apar la p. 922—923, la litera J, pe cînd învățămîntul din R.P.R. este prezentat la p. 906—909, unde nu se află nici o fotografie. La fel portretul lui Horea este pus la p. 666, pe cînd despre el se vorbește la p. 722—723; Avram Iancu și alții, la fel.

¹ *Narrative of a journey from Constantinople to England*, London, 1828.

² *Narrative of a voyage from Liverpool to Alexandria... journey from Constantinople through Turkey, Wallachia, Hungary and Prussia...*, Dublin, 1838.

Benjamin Barker cunoscuse pe cei doi domnitori ai Principatelor, Alexandru Ghica și Mihai Sturza, la Constantinopol și prezența lui în țară se dăturește în bună parte invitației acestora. Călătoria începe în vara anului 1834, cu primul popas făcut la Giurgiu, unde este obligat să rămână pentru o scurtă carantină, și cu drumul străbătut de la Giurgiu la București. În același timp, Alexandru Ghica, noul domn, își face intrarea în țară și este primit de oficialitățile vremii (boieri și reprezentanți ai clerului) pentru a fi condus spre capitală, așa cum descrie de altfel pe scurt în notele sale de călătorie și Benjamin Barker.

Din observațiile remarcate în studiul lui E. D. Tappe privitoare la orașul Giurgiu mai semnificative ni se par cele privitoare la organizarea învățământului elementar din oraș, după principiile lancasteriene, organizare care a făcut în general o bună impresie asupra pastorului anglican: „Am fost surprins să găsesc într-un oraș mic ca Giurgiu o astfel de școală bine organizată și am fost și mai mult surprins de a constata progresul pe care copiii l-au făcut în cursul unui an, de la fundarea acestei instituții”.

În august același an, B. Barker sosește la București, unde, rămânând un timp mai îndelungat, are prilejul să observe și să consemneze diferite aspecte atât privind situația edilitară a orașului (remarcă în special contrastul dintre clădirile impunătoare ale proprietarilor și locuințele mizere ale târgoveților, aspectul neglijat al străzilor, podurile încă în bună parte cu lemn, numărul bisericilor clădite în piatră etc.), cât și aspecte privind viața populației orașului (apreciată la vreo 80 000). El remarcă judicios stratificarea societății românești în acea perioadă în două clase sociale fundamentale: boierimea și țărănimia, constatând cu această ocazie că cea mai mare parte a țărănimii trăiește în condiții grele pe întinsele moșii ale castei privilegiate: „Ei (țărani. — P.S.) nu au pământ în proprietatea lor, ci trăiesc pe moșiile boierilor (stăpînii pământului) pe baza unor condiții stipulate...”.

B. Barker prezintă de asemenea câteva date statistice extrase dintr-un raport întocmit în 1834 de un funcționar rus, date pe care autorul articolului le publică separat la sfârșitul studiului. Sunt remarcate aspecte statistice privitoare la suprafața țării, la numărul populației, la numărul orașelor mari, târgurilor, satelor, la numărul moșiilor, precum și date privind situația populației agricole, a producției miniere, a manufacturilor, precum și asupra școlilor și a sistemului de învățământ.

B. Barker, referindu-se cu această ocazie la organizarea învățământului lancasterian în Țara Românească, apreciază în mod special activitatea lui Petrache Poenaru, cel care a contribuit în bună parte direct la dezvoltarea învățământului de la Sf. Sava. Date interesante sînt semnalate de asemenea din notele de călătorie privind Moldova și în special Iașul. Reîntors în țară la 1835 și 1838, continuând activitatea sa de prozelitism, aduce cu el numeroase exemplare ale *Noului testament* tipărite în românește. În privința difuzării lor, autorul remarcă pe baza indicațiilor lui B. Barker că în general aceasta s-a făcut fără prea mari dificultăți în Țara Românească, datorită în special cercurilor din jurul domnitorului Barbu Știrbei, dar că în Moldova circulația lor a fost interzisă în urma unei indicații comunicate de patriarhia de Constantinopol.

În anexa articolului și notelor extrase de E. D. Tappe este redat în limba franceză textul scrisorii din 5/17 septembrie 1840, adresat lui B. Barker de Petrache Poenaru, pe atunci directorul școlilor din București, scrisoare prin care Petrache Poenaru își arăta satisfacția sa pentru răspîndirea textelor tipărite de Societatea biblică britanică.

Studiul lui E. D. Tappe prezintă un deosebit interes prin faptul că la numărul notelor călătorilor străini din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au consemnat date prețioase privitoare la viața socială economică și politică a țărilor române, se adaugă și însemnările unui călător necunoscut nouă pînă în prezent. P. S.

ISTORIA UNIVERSALĂ

V. A. FEDOROV, *Солдатское движение в годы декабристов 1816—1825*, Изд. Московского Университета, Москва, 1963, 206 p.

În partea introductivă a lucrării de față, autorul trece în revistă istoriografia problemei, arătând că această chestiune, neglijată de majoritatea istoricilor dinainte de revoluție, a fost tratată superficial și nu întotdeauna științific în istoriografia sovietică.

În capitolul I, V. A. Fedorov se ocupă de situația materială a soldaților ruși în primul sfert al secolului al XIX-lea, în strînsă legătură cu agravarea condițiilor de viață ale maselor populare. El reușește să scoată în evidență faptul, că în această perioadă eforturile claselor conducătoare ruse erau îndreptate spre menținerea și întărirea vechilor rînduiri feudale, ceea ce a dus la accentuarea exploatării soldaților, viața acestora devenind nemulțumitor de aspră, ei fiind considerați ca o proprietate privată a ofițerilor moșieri. Fedorov susține fiecare afirmație printr-o bogată argumentație, bazată pe informații privind starea de lucruri din nenumărate unități militare din diferite regiuni ale imperiului.

Viața deosebit de grea a soldaților a determinat apariția unei situații de efervescentă revoluționară, caracterizată prin acțiuni pasive — prezentări de cereri și reclamații, dezerteri etc. — și active — tulburări și răscoale. În perioada 1816—1825, în armata rusă au avut loc nu mai puțin de 20 de tulburări și răscoale.

Cea mai puternică manifestare a maselor de soldați împotriva înăsprii jugului iobăgist a fost răscoala din 1819 a coloniei militare din Ciuguev. Această problemă constituie obiectul capitolului al II-lea al lucrării. Mișcarea a izbucnit datorită anulării vechilor privilegiilor și drepturilor de care se bucurau coloniștii militari din Ciuguev. Autorul urmărește cu atenție modul în care s-a manifestat nemulțumirea soldaților, făcînd o analiză succintă

a conținutului revendicărilor răscoalaților: desființarea coloniilor militare și reîntoarcerea tuturilor coloniștilor militari la situația anterioară, eliberarea din serviciul militar, restituirea pămîntului ce li s-a răsluit etc. Din aceste revendicări reiese că lupta pentru pămînt și pentru eliberarea de obligațiile feudale a constituit cauza răscoalei coloniștilor din Ciuguev. Răscoala, care a durat aproape toată vara anului 1819, a fost înăbușită în sine de către reacțiunea țaristă, ceea ce a stîrnit nemulțumirea și protestul oamenilor progresiști ruși, mai ales a conducătorilor mișcării decembriste.

Capitolul al III-lea al lucrării este dedicat tulburărilor din regimentul de gardă imperial Semeonovski din anul 1820, manifestare politică deosebit de importantă împotriva măsurilor araceeviste de instaurare a unui regim de teroare împotriva soldaților. Tulburările din regimentul Semeonovski, care au avut loc în condițiile creșterii în amploare a mișcărilor țărănești din întreaga țară, nu au fost în nici un fel legate de activitatea secretă a societăților decembriste.

V. A. Fedorov se ocupă apoi de o serie de tulburări ale soldaților din diverse unități militare în anii 1821—1825 și deosebi de participarea soldaților la răscoala decembristă. În această ordine de idei, autorul arată care a fost influența agitațiilor din armată asupra activității decembriștilor și felul cum au căutat aceștia să se apropie de masele de soldați încă din anul 1820. În concluzie, Fedorov arată în ce măsură răscoala decembristă a găsit participanți în rîndul maselor de soldați.

Mișcările de masă antiobăgiste din primul sfert al secolului al XIX-lea au avut loc în condițiile adîncirii crizei sistemului feudal iobăgist. Prin izbucnirea în această perioadă a numeroase mișcări în rîndurile armatei, frontul de luptă antifeudal s-a largit în mod considerabil. Această idee de bază este scoasă în evidență de V. A. Fedorov, ceea ce constituie unul din meritele lucrării sale.

C. B.

POPOVIĆ MIODRAG, *Вук Стеф. Караџић 1787—1864. О стогодишњици смрти* (Vuk Stef. Karadžić. Cu prilejul centenarului morții lui), Beograd, 1964, 479 (— 481) p. +18 f. cu ilustrații

În cadrul acțiunilor întreprinse în R. S. F. Iugoslavia pentru comemorarea în 1964 a centenarului morții lui Vuk Stefanović-Karadžić, reformatorul limbii și alfabetului srb în forma folosită astăzi, la Belgrad a fost publicată cartea lui M. Popović despre viața și opera acestui reprezentant de frunte al culturii srbe în secolul trecut.

Îmbinând informațiile dintr-o bibliografie de aproape trei mii de titluri cu datele culese din arhivele de la Belgrad, Zagreb, Ljubljana, Novi Sad și Viena, autorul a dat în această carte o contribuție importantă la studierea istoriei culturii iugoslave. Ținând seama de menirea cărții, de momentul publicării și proporțiile ei, precum și de vastitatea materialului cercetat, autorul a scutit pe cititor de dificultățile ce i le-ar fi pricinuit la lectură un aparat critic și bibliografic încărcat. Motivele eliminării totale a acestuia sînt expuse pe scurt la sfîrșitul cărții (p. 481).

Pentru cele 46 de capitole în cite se împarte expunerea, autorul a găsit titluri sugestive, care marchează fazele și momentele caracteristice din activitatea și viața lui Vuk Stef. Karadžić. Lucrarea ne oferă un portret autentic al aceluia care a înfăptuit adînci prefaceri în viața culturală a srbilor, încadrat în epoca adîncilor prefaceri economice și politice prin care trecea poporul srb, începînd cu răscoala antiotomană din 1804 — 1813.

Vuk însuși este privit în carte ca un produs al acestei răscoale, ca un răscolat împotriva încătușării spirituale a poporului, militant neobosit și consecvent pentru promovarea culturii autentice a poporului și a limbii vorbite în literatură. Lupta perseverentă a lui Vuk Karadžić pentru reformarea limbii și ortografiei srbe, pentru popularizarea comorilor spirituale ale poporului, în ciuda tuturor dificultăților și a opoziției forțelor

retrograde, a fost încununată de succes. Epopea acestei lupte este înfățișată în cartea lui M. Popović cu multă pătrundere și înțelegere a omului și a condițiilor istorice.

Din copilărie Vuk cunoaște eposul srbesc și participă la răscoala antiotomană srbă, fiind un timp scriitor în cancelaria Consiliului ocîrmuitor al răscoalei. Ca vameș la Dunăre, în zonă Techia-Bregova, cunoaște pe Haiduc Velcu. Ajungînd la Viena după înăbușirea răscoalei în 1813, Vuk Karadžić intră în legătură cu slavistul Jernej Kopitar și, sub influența acestuia, începe lupta pentru reformarea limbii și alfabetului srb.

În 1814, Vuk alcătuiește prima gramatică a limbii srbe vorbite, pe care ulterior o perfecționează, aplicînd în scriere principiul: „Scrie cum vorbești și citește cum e scris”. Dictionarul srb, publicat prima dată în 1818 cu 26 000 de cuvinte și a doua oară, în 1852, cu 47 000 de cuvinte, conține date prețioase de ordin istoric și etnografic. În alte scrieri importante, Vuk a descris limba, obiceiurile și viața popoarelor Iugoslaviel. El a avut merite mari în scoaterea la iveală a cîntecelor populare srbești, a basmelor, proverbelor și zicătorilor, pe care le-a făcut cunoscute lumii întregi prin intermediul lui J. Kopitar, J. Grimm și Goethe, care au apreciat valoarea folclorului srb. Dobrowski, Cernîșevski, Tkalatz, Njegoș ș.a. — iată numai cîteva personalități care se enumeră printre admiratorii lui Vuk.

Dar Vuk Karadžić a fost și istoric. În cîteva scrieri istorice el a descris evenimentele din vremea sa, în speța răscoala srbă, lăsîndu-ne frumoase portrete ale unora dintre conducătorii răscoalei. Admirația pentru Haiduc Velcu a inspirat descrierea vieții acestui erou într-o scriere specială, socotita de M. Popović ca o capodopera în literatura portretistică.

Pe scurt, în aceasta consta opera înfăptuită de Vuk, care se înscrie ca un element de bază în renașterea culturii srbe și iugoslave în general.

Însemnătatea activității lui Vuk Karadžić depășește însă granițele teritoriilor srb-

croate. Cînd a avut prilejul, el a cules și folclor macedo-slav, bulgăresc, rusesc și chiar românesc. Potrivit unor informații nefolosite în carte, Vuk a înmînat lui Gh. Asachi la Iași o culegere de cîntece românești, care, din păcate, a ars cu prilejul incendiului din 1827 (*Curs de istorie a literaturii iugoslave*, partea I, București, 1956, p. 139). Exemplul lui Vuk a inspirat pe alți culegători de folclor, cum sînt, de pildă, frații Miladinov, cunoscuți prin înregistrarea folclorului din Macedonia și Bulgaria.

Vuk a călătorit mult și a întreținut relații cu intelectuali și fruntași ai diferitelor popoare balcanice. Printre aceștia se găsesc bulgari, greci și aromîni. Pe romîni i-a cunoscut în Craiina, la Iași, în Bucovina și Banat, unde a călătorit și a avut diferite legături. A stat cîtva timp la Mehadia și la Timișoara. Unele din aceste momente de contact cu poporul român sînt menționate în cartea lui M. Popović (p. 55—56, 87, 108, 170, 200). În realitate însă, Vuk Karadžić a cunoscut mult mai bine situația din Țara Românească decît reiese din datele inserate în carte. Fînd în corespondență cu unii sirbi aflați în București, cum erau Ștefan Zivković polcovnicul și Ștefan Zivković Telemah, Vuk era la curent cu starea de aici (vezi *Vukova prepiska*, vol. II, Belgrad, 1908, p. 60—67). O confirmare a acestui fapt se găsește în scrisoarea cu conținut politic adresată lui Miloș Obrenović în 1831, cînd Vuk se referă la problema posesiunilor boierești din Țara Românească (p. 254). Asemenea momente, care ilustrează contactele lui Vuk cu poporul român și în general interesul lui pentru creația diverselor popoare, sînt numeroase.

Cartea lui M. Popović, prin noulatea punctelor de vedere exprimate, prin analiza adîncită a evenimentelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, constituie o contribuție însemnată la cunoașterea vieții și operei lui Vuk Karadžić și la studierea uneia dintre cele mai importante perioade din istoria culturii iugoslave. Nu încapem îndoială că ea merită interesul specialiștilor nu numai din Iugoslavia, dar și din alte țări.

S. I.

PERDENIA J., *Stanowisko Rzeczypospolitej szlaheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII—XVIII w.* (Poziția Republicii nobiliare polone față de problema Ucrainei la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea), Edit. Acad. Polone de Științe, Wrocław-Cracovia-Varșovia, 1963, 283 p.

Este vorba de o amplă analiză a sfîrșitului expansiunii Republicii nobiliare polone spre răsărit și a luptelor de eliberare ale cazacilor din dreapta Niprului de sub stăpînire și exploatarea nobililor poloni, toate acestea pe fondul vast al războiului austro-polonoturc și al neîncetătelor incursiuni tătare. Lucrarea se sprijină pe un bogat material documentar, extras din arhivele poloneze, și aduce contribuții noi la clarificarea diferitelor aspecte ale problemelor care au rămas necunoscute pînă acum. Ea atinge și chestiuni privind relațiile polono-române din perioada enunțată.

Este vorba de eforturile lui Sobieski de a pune stăpînire pe Moldova și Țara Românească. Prima încercare, mai puțin cunoscută în literatura noastră istorică, a făcut-o în 1683 Ștefan Kunicki, hatman al cazacilor de sub tutelă polonă, ca o diversiune contra turcilor și tătarilor, în timp ce regele polon pleca să despresoare Viena. Se arată că, după ce bătuse pe tătari lîngă Tighina, Kunicki a trecut Nistrul în apropierea Sorocăi și a înaintat adînc în Moldova. La 4 decembrie el a înfrînt pe turci la Tobatin, dar la 30 decembrie fu încercuit de hanul tătarilor la satul Tobac, unde moldovenii, aliați, l-au părăsit. Hatmanul cazac a reușit să se retragă cu cavaleria, iar infanteria, sub comanda lui Andrei Movilă, s-a îndreptat spre Iași, iar de acolo spre Nemirov. Kunicki a început să se pregătească pentru o nouă expediție, dar a fost asasinat de Movilă, urmașul său de mai tîrziu la hălmănia cazacilor zaporoji. Expediția nereușită a cazacilor în Moldova, încercare de realizare a planului lui Sobieski de a ocupa această țară, n-a avut alt rezultat

deci o cumplită pustiire, ca represalii, a Podoliei de către tătari (p. 22—23).

În continuare se arată că regele polon s-a gândit în anul 1684 la o nouă expediție în Moldova, tot cu ajutorul cazacilor. El plănuia să atace pe turci de la est, pe luntre, în timp ce de la vest i-ar fi atacat flota Veneției. În felul acesta ar fi putut pune stăpînire pe Țara Românească și Turcia și i-ar fi înlesnit ocuparea Moldovei (p. 33). O nouă expediție în Moldova, condusă de astă dată de Sobieski, s-a soldat cu același eșec (1686). Amănuntele acestei expediții sînt cunoscute și la noi.

Se precizează apoi că și pe plan diplomatic regele polon căuta să pună stăpînire pe Țările Române. I-a tratativatele austro-turce din 1688 pentru încetarea războiului, delegații poloni au cerut „restituirea” principatelor dunărene, la care s-a opus însă Austria (p. 72).

Faptul arată că Sobieski și nobilimea polonă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea nu făceau altceva decît să reediteze planul lui Zamoycki, realizat pentru o clipă de acesta cu un secol în urmă, de a sprijini hotarul de sud al republicii șleahței pe Dunărea românească.

Între timp, pentru a paraliza eforturile Franței de a împăca pe poloni cu turcii în detrimentul Habsburgilor, împăratul a căutat, datorită insucceselor sale militare, să mențină Polonia în liga antiotomană. Pentru a convinge pe Sobieski, el îi dădu să înțeleagă că este de acord să dea în căsătorie lui Iacob, fiul regelui polon, o prințesă austriacă, dar mai ales să aprobe ocuparea Moldovei și Țării Românești de către poloni.

Ca urmare, Sobieski începu să se pregătească pentru o nouă expediție de cucerire a Țărilor Române, dînd din propriile sale fonduri 60 000 de zloți pentru solda cazacilor. Operațiile militare le-au început tătarii, foarte probabil la îndemnul diplomației franceze. În aprilie 1691 ei făcură o incursiune asupra voievodatului Rusiei. În toamna ace-

luași an, Sobieski porni în expediție, ultima sa expediție în Moldova. În faza ei inițială, campania se bucură de succes. Stan. Druszkiewicz, castelan de Chełm, cu cazacii, sprijinit de cîteva regimente de poloni și formînd aripa stîngă a armatei, puse stăpînire pe Soroca, cu cetatea ei, deschizînd drumul spre Tighina. Ofensiva lui fu însă oprită din cauza nesosirii la timp a altor contingente de cazaci. Pe aripa dreaptă, Sobieski ocupă Suceava și Neamțul, deschizînd, la rîndul său, trecerea în Țara Românească. Succesele sale se terminară însă aici. Din cauza ploilor mari de toamnă, a lipsei de nutreți și a iernii timpurii, el a fost nevoit să se întoarcă prin pădurile din nordul țării, pierzînd mulți oameni (p. 84). Și această campanie este cunoscută în amănunte de istoricii romîni.

În continuare, autorul arată că lichidarea de către republica nobiliară polonă a ostirii căzăcești din dreapta Niprului (1699) și planul de a aduce pe cazaci în starea de țărani dependenți au provocat în pragul secolului a XVIII-lea cea mai mare răscoală căzăcească după cea a lui Bogdan Hmelnițki. Răscoala, sprijinită de masele populare, nemulțumite de opresiunea feudală și confesională, a avut ca scop eliberarea Ucrainei de stăpînire și exploatarea nobililor poloni. Cazacii au fost ajutați și de grupuri de luptători romîni din Moldova (p. 187).

Semnalăm cîteva erori de nume: hatman al cazacilor a fost numit de sultan domnul Moldovei Gheorghe, iar nu Alexandru Duca (p. 60), iar alinierea termenului de „Wołochy” la cel de „Multany” (p. 84) este inutilă, căci, din felul cum se exprimă autorul, este vorba în realitate de una și aceeași țară, adică de Muntenia. Era de dorit ca redarea topicelor străine să se fi făcut în forma lor originală, iar nu deformată, așa cum s-au păstrat în rapoartele contemporane evenimentelor descrise. În felul acesta, Tohatinul n-ar fi apărut, corupt, ca „Tiglotin”, iar Tobacul ca „Tabok”.

I.C.

* * *Matica slovenská v našich dejinách* („Matica slovenská” în istoria noastră), Edit. Acad. Slovacc de Štiințe din Bratislava, 1963, 431 p.

Volumul a apărut cu prilejul comemorării a 100 de ani de la înființarea fundației culturale „Matica slovenská”, în 1863. Ideea întemeierii unei astfel de instituții, care să desfășoare o activitate culturală în sînul poporului slovac, era mult mai veche. Ea își are obrșia nu numai în noile condiții politice și sociale din perioada de după 1848 a Imperiului habsburgic, dar și în tradițiile culturale cehe (la Praga apărea încă din 1820 o „Revistă a muzeului ceh” iar în 1831 luase ființă o dotație asemănătoare, „Matices česká”). Încercările slovacilor de a realiza o instituție similară constituie un capitol din lupta lor pentru libertatea politică și culturală, pentru formarea limbii literare, a conștiinței naționale.

După pregătiri îndelungate, în noiembrie 1851 un grup de slovaci din Viena prezintă guvernului imperial proiectul înființării dotației „Matica slovenská”, după modelul celei din Cehia. La începutul anului următor, cererea a fost respinsă ca inoportună. Cu toate acestea, ideea înființării unei atare instituții n-a putut fi înăbușită. Cîțiva dintre adepții acestui proiect au căutat refugiu în rîndurile fundației „Matices česká” din Praga, unde au continuat să militeze pentru traducerea în fapt a acestei idei.

După caderea guvernului absolutist al lui Bach la 20 octombrie 1860, Consiliul imperial promulgă așa-zisa *Diplomă din octombrie*, prin care se satisfac multe din pretențiile politice ale clasei dominante din Ungaria. Cererile poporului slovac fuseseră însă uitate. Problema fundației „Matica slovenská” a fost reluată de slovaci la adunarea memorandistă care s-a ținut la Turčanský sv. Martin, în zilele de 6-7 iunie 1861. Ea a fost atunci inclusă în programul revendicărilor formulate în cursul acelei adunări.

După cum se știe, Koloman Tisza, vicepreședintele parlamentului maghiar, căruia i

s-a prezentat memorandumul, l-a respins *de plano*. Deși revendicările slovacilor erau mult mai reduse decît cele din perioada revoluției din 1848, totuși ele au format obiectul unei campanii antimemorandiste, dusă atît de unii dintre moșierii slovaci maghiarizați, cît și de păturile conducătoare din Ungaria. La adunarea din iunie 1861 s-a ales și un comitet provizoriu, în frunte cu Jan Francisci, care urma să se ocupe în mod special cu organizarea noii fundații. Mai rămăsese să se intervină la Viena ca aceasta să decidă, în ultimă instanță. O intervenție pe lângă guvernul din Viena nu putea fi făcută decît de acei fruntași ai mișcării slovace care erau pentru menținerea legăturilor directe cu capitala imperiului. Unul din aceștia a fost și episcopul Stefan Moyses, care, la 12 decembrie 1861, în fruntea unei delegații, înmînează lui Franz Josef memorandumul slovac. Împăratul l-a trimis însă consiliului gubernial din Budapesta, spre a aviza.

De astă dată, ținîndu-se seama de faptul că Imperiul habsburgic se afla în pragul așa-zisei „ere constituționale” și urmîndu-se o anumită tactică politică, din complexul revendicărilor politice, sociale și culturale li s-a recunoscut slovacilor numai dreptul de a avea instituții culturale proprii. Între timp, comitetul provizoriu redactase un statut care, după cîteva modificări, a fost aprobat de împărat în ziua de 21 august 1861. Decretul imperial prevedea funcționarea a trei gimnazii cu limba de predare slovacă, precum și înființarea dotației „Matica slovenská”.

Un an mai tîrziu, la 4 august 1863, a avut loc la sv. Martin prima adunare generală a noii instituții, la care au participat aproape 5 000 de persoane. A fost o demonstrație impresionantă și convingătoare a unui popor care, după aproape zecce secole de stăpînire străină (de la începutul secolului al X-lea, cînd imperiul Marii Moravii s-a prăbușit sub loviturile drujinelor maghiare), își cerea dreptul la o viață coresponsuzătoare gîndirii sociale și politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din ideile care au concurat la elaborarea programului și statutului noii insti-

tuții reiese că ele au fost produsul nemijlocit al stadiului înaintat în care se afla burghezia slovacă la începutul celui de-al VII-lea deceniu din secolul trecut.

Timp de o sută de ani, și în special pînă la formarea primei republici cehoslovace, în 1918, „Matica slovenská” a desfășurat o neobosită activitate culturală pentru ridicarea conștiinței naționale a poporului slovac. Tocmai despre realizările și dificultățile prin care a trecut „Matica slovenská” de la înființare și pînă azi tratează volumul de care ne ocupăm aici. Materialele puse în circulație au fost grupate în trei perioade, care acoperă istoria de o sută de ani a acestei instituții: a) de la înființare pînă la 1918; b) de la 1919 la 1954; și c) de la 1954 la 1963. Autorii cercetează cele mai importante probleme legate de existența asociației „Matica slovenská”: asociației și organizației culturale în perioada renașterii naționale a poporului slovac; înființarea și importanța dotației „Matica slovenská” în perioada aspirării naționale; contribuția acestei instituții la dezvoltarea științei slovace; evoluția limbii literare slovace în această epocă; ziaristica slovacă în perioada asociației „Matica slovenská”; muzeele și teatrul slovac, tipărituri, arte plastice ș.a.

În acțiunea de dezvoltare a culturii naționale a poporului slovac, „Matica slovenská” a avut de înfruntat mari dificultăți și opreliști. Lupta a fost de lungă durată și inegală, deoarece forțele adversare erau mult mai puternice și mai organizate, iar din noiembrie 1875 și pînă în 1918 activitatea acestei instituții a fost formal interzisă de guvernul maghiar. În timpul celor 43 de ani de interdicție a acestei instituții culturale slovace, clasele stăpînitoare din Ungaria au recurs la cele mai rafinate metode și forme de maghiarizare. Bohuš Kostický, care tratează într-un articol *Despre desființarea „Maticii slovenská” și continuarea maghiarizării*, arată cu date convingătoare nu numai felul în care a fost pusă la cale interzicerea acestei instituții, ci și mijloacele folosite în acțiunea de deznationalizare a slovacilor. Începînd cu măsurile de ordin școlar și terminînd cu asociațiile apa-

rent culturale, însă de fapt iredentiste, care măcinau zi de zi conștiința națională a poporului slovac, autoritățile maghiare din această vreme au operat în această privință sistematic și tendențios.

Toate încercările de a se îngădui în mod oficial activitatea asociației „Matica slovenská” au fost zadarnice. Ele s-au izbit de intransigența forurilor conducătoare de la Budapesta. Cu toate acestea, cîteva publicații periodice, unele apărînd legal, altele ilegal, au suplinit într-o oarecare măsură ceea ce trebuia să înfăptuiască „Matica slovenská”.

După 1918 — după cum se arată pe larg în lucrare —, „Matica slovenská” își reia activitatea culturală în condiții cu totul noi, create de înființarea primului stat modern al cehilor și slovacilor.

Tr. I.-N.

CHARLES VERLINDEN, *La Crète, débouché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XIVe et XVe siècles*, în *Studi în onore di Amintore Fanfani*, vol. III, *Medioevo*, Milano, 1962, p. 591-669

Amplul studiu consacrat de istoricul belgian unui însemnat capitol din istoria sclaviei medievale în Europa răsăriteană și sud-estică se integrează într-un șir de cercetări monografice și de prezentări de ansamblu asupra instituției robiei în evul mediu. De-a lungul unor investigații începute cu mai bine de două decenii în urmă, autorul a dat la iveală numeroase materiale de arhivă inedite, care i-au îngăduit să reînnoiască în mare măsură baza documentară a istoriei acestei însemnate instituții sociale medievale.

Pornind de la constatarea că, în ceea ce privește istoria internă — economică și socială — a coloniilor italiene în Mediterana orientală și în Marea Neagră în evul mediu, „totul sau aproape totul rămîne de făcut”, autorul se străduiește să schițeze pe baza materialului edit și, mai ales, inedit din arhivele venetiene principalele etape de dez-

voltare a sclaviei în Creta, de la sfârșitul veacului al XIII-lea și pînă la sfârșitul celui de-al XV-lea și trăsăturile caracteristice ale instituției în această perioadă.

Cel mai vechi registru notarial din Candia, întocmit în anul 1271 de notarul Petro Scardon, nu cuprinde decît cîteva tranzacții de robi, indiciu al slabei dezvoltări a instituției sclaviei la această dată. Situația avea să se modifice simțitor în deceniile următoare. Registrul lui Benvenuto de Brixano, notar în Creta între 1301 și 1302, dă la iveală în același timp amploarea și diversitatea comerțului de sclavi practicat în colonia venețiană la începutul veacului al XIV-lea. Sclavii erau importați în cea mai mare parte din regiunile din Asia Mică supuse dominației turcești (aproximativ 20%) și din regiunile de nord ale Mării Negre (aproximativ 50%; cifrele sînt rezultatul prelucrării statistice a registrelor notariale).

Însemnătatea comerțului de sclavi în această perioadă e confirmată și de actele administrative care dezvăluie existența unei legislații menite să împiedice fuga și exportul robilor din insulă. Măsura își propunea să lovească în atît de lucrativul comerț practicat de genezezi, care transportau sclavi din Marea Neagră la Alexandria.

În anii următori, minutele notariale evidențiază tendința de intensificare a comerțului de sclavi. Locul covârșitor îl ocupă acum prizonierii greci, vînduți în număr mare, dar cei mai bine cotați, după cum rezultă din indicațiile de prețuri, continuă să fie cei aduși din regiunile Mării Negre („... *de partibus Maris Maioris*”).

Registrul notarului Marino Dato, care cuprinde tranzacțiile încheiate în anii 1312–1313, confirmă tendința de extindere a comerțului de sclavi. Începînd de la această dată își fac apariția în registru nume de persoane cu indicativul etnic „valah” (e fără îndoială în majoritatea cazurilor vorba de vlahi sud-dunăreni, dar, probabil, în cîteva rînduri și de populație romînească nord-dunăreană). La 23 august 1312 sînt tranzacționați Maria și fiul ei Demetrius „*de natione Blachorum*”;

la scurt interval sînt amintite numele altor două persoane „*de natione Bulacorum*”; la 2 octombrie 1312 e eliberat de către posesorul său Michael Pullopiesco „*de natione Bulacorum quem emit de Bernardo Bleda de Barcelona*”; la 2 aprilie 1313 e eliberat Nicolaus „*de natione Grecorum Bulacorum, ortum de partibus Romanie, de loco qui dicitur Fersalla*”; Michael „*de natione Bulacorum*”, pe care stăpînul său îl cumpăraseră „a Chatallanis” — deci o victimă a companiilor de mercenari spanioli, al căror rol în istoria Imperiului bizantin la începutul veacului al XIV-lea e bine cunoscut — era eliberat la 11 aprilie 1313; la 14 iulie 1326 notarul Giovanni Similiante înregistrează tranzacția în baza căreia trei greci candioți achiziționau, în schimbul sumei de 13 hiperperi, „*unum nostrum sclavum nomine Michali Blachum de partibus Blachie*”.

Statistica prețurilor întocmite de autor pe baza indicațiilor furnizate de documentele cercetate indică o continuă creștere a valorii mărfii servile tranzacționate. Cucerirea Peninsulei Balcanice de către turci avea să se reperceze în structura și componența etnică a mărfii umane tranzacționate în Creta. Modificările intervenite în a doua jumătate a secolului al XIV-lea în comerțul de robi sînt analizate de autor pe temeiul actelor înregistrate de notarul Manoli Bresciano între 1381 și 1383. Analiza sistematică a registrelor întocmite de acest notar — fragmentar studiate înainte de război de istoricul bulgar I. Sakâzov — dă la iveală modificările intervenite în această epocă în structura comerțului de sclavi. Locul principal în tranzacțiile încheiate în Creta ecou îndepărtat, dar fidel al evoluției situației politice în Peninsula Balcanică — îl ocupă acum bulgarii (31% din totalul tranzacțiilor înregistrate; anii în care amintitul notar venețian transcria în registrele sale vînzările și cumpărările de sclavi sînt tocmai anii în care ultimele rămășițe de independență bulgară dispar sub loviturile puterii otomane în expansiune); urmează grecii (29%) și apoi, pe locul al treilea, persoane provenind din bazinul Mării Negre (alani, ruși, circazieni, tătari), alți

locuitori ai Peninsulei Balcanice (sârbi, albanezi și vlahi), precum și unguri și saraceni.

În primele decenii ale veacului al XV-lea începe declinul marelui comerț de sclavi în insula Creta, proces care se va accentua puternic în a doua jumătate a veacului. Robi turci și robi negri — aceștia din urmă importați din Africa — suplinesc doar în foarte mică măsură marea număr de odinioară al sclavilor balcanici și pontici, acum complet dispăruți din tranzacțiile consemnate de registrele notarilor venețieni. La data aceasta, fărâmurile Mării Egee se aflau în întregime sub stăpînirea turcilor; sclavia nu dispărea din peninsulă, dar marii ei beneficiari sînt acum cuceritorii turci. Monopolului otoman, prin care conducerea imperiului înțelegea să-și asigure beneficiul onora dintre cele mai însemnate domenii ale activității comerciale a provinciilor cucerite, se instituie și asupra negoțului de sclavi.

De deosebită utilitate sînt tabelele din anexă, în care sînt înregistrate numele și originea persoanelor tranzacționate, prețul la care au fost vîndute sau cumpărate și numele și originea cumpărătorului.

Prin bogăția materialului documentar înedit utilizat și prin concluziile degajate din analiza acestui material, studiul recenzat constituie o însemnată contribuție la cunoașterea istoriei economice și sociale, a etnografiei și a onomasticii Europei sud-estice în evul mediu.

Ș.P.

COHEN ARMAND, *La société des Nations devant le conflit italo-éthiopien (décembre 1934 — octobre 1935)*, Genève, Librairie E. Droz, 1960, 148 p.

de evenimentele care au premers și s-au soldat cu agresiunea Italiei fasciste împotriva Etiopiei.

Autorul consideră în mod just că incidentul militar italo-etioopian de la Ual-Ual din 5 decembrie 1934 — prin care relațiile italo-etioapiene intră în sfera problemelor majore ale relațiilor internaționale ale timpului — constituie un simptom al *aggravării* relațiilor dintre cele două țări. În lucrare se arată că Italia fascistă a folosit ca pretext incidentul pentru a-și pune în aplicare intențiile mai vechi de cotropire a Etiopiei. Ele au fost clar formulate de Mussolini într-o convorbire avută în ianuarie 1933 cu contele Vinci, noul ministru al Italiei la Addis Abeba și precizate în cursul unor convorbiri ulterioare cu personalități politice și militare italiene.

Față de dezvoltarea conflictului italo-etioopian, poziția Franței — arată Cohen — a fost determinată de acordul verbal Laval-Mussolini (ianuarie 1935). Conversații politice franco-italiene în legătură cu libertatea de acțiune a Italiei în Abisiția au avut loc și înainte de ianuarie 1935. Autorul analizează acordul — ca și interpretările și zvonurile pe care le-a provocat —, precizînd că, în pofida unor aparențe pe care Laval a încercat să le salveze, cercetarea izvoarelor istorice și poziția guvernului francez demonstrează renunțarea — prin acest acord — la interesele politice franceze în Etiopia în favoarea Italiei (p. 36—37).

În capitolul intitulat *Jocul guvernului britanic* — sugestiv pentru aprecierea autorului asupra politicii britanice —, Cohen consideră că Anglia nu dorea să recunoască preponderența politică a Italiei în Etiopia atîta timp cît ea nu era efectivă. Italia, angajată în realizarea planurilor ei agresive împotriva Etiopiei, devenea mai rezonabilă pentru Anglia, și — ceea ce, lovind pozițiile Franței, convenea de asemenea Angliei — slăbea în Europa. Marea Britanie, care avea posibilitatea unei acțiuni directe, încununată de succes, împotriva Italiei, a privit dezvoltarea conflictului italo-etioopian prin prisma intereselor ei în Europa. Ea nu s-a angajat direct

și ferm nici pentru, nici contra, păstrându-și libertatea de acțiune (p. 48).

Pentru atitudinea Etiopiei, autorului i se par a fi determinante relațiile cu Marea Britanie. Anglia a făcut presiuni pe de o parte pentru ca Etiopia să fie intransigentă cu Italia, iar pe de altă parte pentru a menține discutarea conflictului în Consiliul Societății Națiunilor pînă în septembrie 1935. Autorul consideră că Etiopia avea puterea — dacă nu ar fi crezut într-o intervenție mai energică a Londrei și Societății Națiunilor în conflictul care o opunea Italiei — să se înțeleagă cu Italia sau să ia inițiativa militară în condiții favorabile, înainte ca Italia să-și desăvîrșească pregătirile de agresiune în regiunile imediat învecinate Etiopiei (p. 53).

În partea a doua a lucrării este prezentată discutarea conflictului italo-abisinian în sesiunile din ianuarie-octombrie 1935 ale Consiliului Societății Națiunilor. Caracteristică pentru poziția Etiopiei a fost cererea repetată de a se include în ordinea de zi a sesiunilor un punct privind conflictul ei cu Italia.

Guvernul italian, care urmărea să cîștige timp pînă la sfîrșitul sezonului ploios pentru începerea agresiunii și să saboteze luarea și aplicarea unor hotărîri menite să-i împiedice acțiunea militară, s-a opus în primul rînd includerii pe ordinea de zi a punctului propus de Etiopia. Guvernul italian a reușit să impună — prin concursul unor presiuni engleze și franceze asupra Etiopiei (p. 59) — într-o rezoluție de ultimă oră a sesiunii a 84-a a Consiliului Societății Națiunilor principiul discutării și reglementării conflictului de către cele două părți în spiritul Tratatului de prietenie italo-etioopian din 1928.

Din cauza pozițiilor concesive — în care se surprinde și influența conferinței de la Stresa — ale Angliei și Franței față de Italia, Consiliul Societății Națiunilor nu s-a ocupat direct de conflict nici în sesiunile din aprilie, mai și iulie-august, urmărind doar constituirea și activitatea comisiei de arbitraj. Or, era evident, arată autorul, că membrii comisiei, care au reușit să se întrunească în ședință abia la 25 iunie 1935 la Scheveningen,

avînd împuterniciri limitate în ceea ce privește reprezentanții Italiei și situați pe baze de discuții diferite, nu puteau ajunge la un acord.

În aceste împrejurări, conferința tripartită — Anglia, Franța, Italia — de la Paris dintre 16 și 18 august 1935 înregistra un eșec previzibil. Respingînd propunerile Comitetului celor cinci — instituit de Consiliul Societății Națiunilor la începutul lunii septembrie —, Italia, ale cărei pregătiri pentru agresiune erau încheiate, își manifesta fățiș intențiile. La 7 octombrie, Consiliul Societății Națiunilor adopta —, cu un singur vot contra, al Italiei — raportul unui nou comitet, numit al celor 13. Autorul arată că aceasta a provocat, după violarea pactului Societății Națiunilor de către Italia, aplicarea — cu limitele determinate de acordul anglo-francez din 10 septembrie 1935 — a articolului 16 al pactului.

A. Cohen pune în discuție, chiar dacă nu formulează categoric în lucrarea sa, hotărîrea și eficacitatea Consiliului Societății Națiunilor în rezolvarea conflictului italo-etioopian și stabilește responsabilitatea guvernelor britanic și francez față de evoluția conflictului și, implicit — concluzia se impune, dar autorul nu o marchează —, față de agresiunea împotriva Etiopiei.

În raport cu posibilitățile de documentare ale autorului — remarcăm că au fost cercetate și arhivele Societății Națiunilor —, considerăm că prezentarea activității Consiliului Societății Națiunilor numai prin acțiunea diplomatică engleză și franceză lipsește lucrarea de importante aspecte, la care în mod normal cititorul se aștepta. Menționăm în acest sens că poziția celorlalte țări membre ale Societății Națiunilor nu este analizată; aprecierea acțiunilor Italiei fasciste iese uneori din centrul atenției autorului; lipsesc informațiile despre reacția opiniei publice mondiale față de acțiunea Consiliului și desfășurarea conflictului. Folosirea excesivă în unele capitole a memoriilor lui Aloisi, mai ales fără a fi întotdeauna coroborate cu alte izvoare istorice, se încadrează între aspectele mai puțin reușite ale lucrării. Astfel, pentru a ne referi la un

singur exemplu, atitudinea lui N. Titulescu este deformată prin citatul din lucrarea lui Aloisi, căruia Cohen îi acordă tot creditul și-l folosește ca argument în expunere (p. 118). Tot printr-o deficiență remarcăm și prezentarea poziției Etiopiei în mare măsură prin prisma politicii britanice, de unde rezultă, de altfel, și o aparență de izolare a Etiopiei și a cauzei ei pe arena internațională. Ni se pare că o insuficientă documentare pentru aceste aspecte se face în primul rând remarcată.

În ansamblu, lucrarea contribuie la cunoașterea unor aspecte importante ale situației internaționale a anului 1935 și se parcurge cu interes.

I.C.

HEERS JACQUES, *L'occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, Presses Universitaires, 1963, 388 p. (Nouvelle Cléo)

Autorul, profesor la universitatea din Caen, cunoscut specialiștilor de istorie economică mai ales prin ultimele sale studii, publicate relativ recent, *Gènes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux* (Paris, 1961) și *Le livre de comptes de Giovanni Piccamiglio, homme d'affaires génois (1456—1460)* (Paris, 1960), prezintă în lucrarea de față o sinteză referitoare la unele din principalele probleme economice și sociale ale Occidentului în secolele XIV-XV. Lucrarea constituie al XXIII-lea volum al colecției „L'histoire et ses problèmes”, colecție editată sub conducerea profesorilor Robert Boutruche și Paul Lemerle. Principalele teme tratate în cadrul lucrării sînt grupate în următoarele trei mari capitole: I. *Viața rurală* (defrișările, ocuparea și exploatarea pămîntului, uneltele, domeniul feudal și exploatarea feudală, industria rurală etc.); II. *Orașul* (comerțul, drumurile comerciale și industria, expansiunea vieții urbane — noile orașe —, structura socială a orașelor, viața culturală și artistică etc.); III. *Stadiul actual al proble-*

melor și direcțiile de cercetare, care, prezentînd concluziile asupra unor aspecte economice și sociale ale epocii cercetate, remarcă în linii mari stadiul actual al istoriografiei occidentale și tendințele cercetărilor viitoare.

Volumul, însoțit de o scurtă prefață și de un indice alfabetic general, cuprinde și o largă bibliografie de specialitate.

Autorul se referă în lucrarea sa, așa cum rezultă de altfel și din titlul volumului, aproape exclusiv la aria geografică a Europei vestice, iar indicațiile bibliografice sînt constituite numai pe baza cercetărilor istoriografiei occidentale. În general, concluziile lucrării nu depășesc cadrul cercetărilor de sinteză ale istoriografiei occidentale de orientare economică din ultimii ani.

Secolele XIV-XV reprezintă pentru unele din statele vestului european epoca creării condițiilor favorabile formării relațiilor capitaliste. Formele timpurii ale noii producții de tip capitalist s-au dezvoltat în această perioadă în unele orașe ale Europei occidentale ca urmare a dezvoltării forțelor de producție din industria meșteșugărească și datorită unei schimbări calitative a procesului de muncă, elemente care au determinat direct o creștere sensibilă a productivității muncii.

Formarea noii structuri de producție de tip capitalist — în perioada feudalismului dezvoltat, relațiile marfă-bani, care pătrund tot mai adînc în sferile economiei feudale, dezvoltarea pieții interne și a comerțului extern au accentuat atît contradicțiile sociale, cît și lupta unor pătri din ce în ce mai largi ale populației împotriva noilor forme de exploatare.

Autorul, analizînd aceste noi forme de viață și structură socială ale principalelor centre urbane din Europa occidentală, prezintă date semnificative în legătură cu dezvoltarea și cu progresul lor economic. Mai puțină atenție este acordată însă luptelor sociale desfășurate în cursul acestei perioade, lupte a căror amploare și violență este cunoscută în genere.

În ceea ce privește viața rurală, autorul remarcă în cadrul lucrării aspecte interesante

ale producției agricole și ale procesului de diferențiere a țărănimii, diferențiere grav accentuată în unele regiuni ale Europei vestice. În cea mai mare parte a domeniilor, o dată cu lichidarea marii gospodării bazate pe renta în muncă, țărani au devenit principalii producători de mărfuri pentru piața internă și externă. Creșterea producției de mărfuri în gospodăria țărănească a grăbit și mai mult procesul de diferențiere al țărănimii, formându-se pături de țărani înstăriți, care, exploatarea munca salariată, au făcut să crească numărul țăranilor cu pământ puțin sau fără pământ, nevoiți să-și vândă forța de muncă. Referindu-se la rolul comerțului și al capitalului comercial în procesul de transformare al societății occidentale în secolele XIV-XV, autorul analizează în linii mari procesul formării piețelor de desfacere, precum și noile relații economice stabilite fie între diferite centre urbane, fie între state. Urmărind principalele căi comerciale ale Europei occidentale în această perioadă, lucrarea indică multiple și interesante date referitoare la activitatea economică de schimb a unor centre ca: Florența, Veneția, Genova, Barcelona, Londra, Frankfurt, Leipzig etc.

În general, lucrarea conține un abundent material documentar asupra vieții economice și sociale a Europei occidentale în secolele XIV-XV, constituind din acest punct de vedere o importantă sursă de informații în cercetarea epocii respective. Relevând importanța documentară a cercetărilor incluse în volum, trebuie să subliniem însă faptul că aceste date prezentate într-o lucrare de sinteză sînt interpretate în general conform tendințelor obiectiviste ale istoriografiei burgheze occidentale din ultimii ani.

P.S.

ROBERT PARIS, *Histoire du fascisme en Italie*, vol. I, *Dès origines à la prise du pouvoir*, Paris, 1962, 364 p.

Apărut la sfîrșitul primului război mondial, mai tîrziu în Italia și apoi în Germania, ca urmare a neputinței burgheziei de a-și

mai menține puterea prin intermediul democrației parlamentare, fascismul ca fenomen social-politic pe plan mondial suscită un mare interes în rîndul specialiștilor istoriei contemporane, care în lucrările lor dezvăluie esența lui reacționară, ostilă maselor populare.

În lucrarea consacrată fascismului italian de la origini și pînă la luarea puterii, Robert Paris analizează rădăcinile istorice și de clasă ale acestuia într-un vast cadru problematic. El descrie condițiile în care a apărut și s-a dezvoltat Italia modernă, schițînd în acest fel etapele mai importante ale fărîrii unității statului și caracterizînd sensul unor transformări sociale realizate o dată cu *Risorgimento*-ul.

În carte se menționează că originile fascismului italian pot fi plasate în ultimile două decenii ale secolului al XIX-lea, cînd o parte a burgheziei, sub conducerea lui Crispi, instaura pe plan intern o puternică reacțiune, pentru a stăvili îndeosebi avîntul mișcării socialiste. În anii 1891—1894 — menționează autorul —, țărani sicilienii se organizaseră în fascii — grupe de inspirație socialistă, dar spontane —, care-și propuneau apărarea intereselor lor în fața ofensivei proprietarilor funciari. Această mișcare este însă înăbușită în sînge de Crispi, care, în 1894, inaugurînd politica colonială a Italiei printr-un act de diversiune, leagă „necesitatea” unor cuceriri în Africa de mizeria din sud. Așa cum remarcă autorul, această politică trebuia realizată prin alianța marilor proprietari din sud cu marea industrie și din nord.

În anii premergători primului război mondial, în care guvernarea a aparținut socialiștilor, în structura economică, socială și politică a Italiei autorul evidențiază puternice frămîntări, pe care guvernul Giolitti voia să le soluționeze pe calea așa-numitei neutralități guvernamentale în conflictele de clasă. În acest mod — mai remarcă Robert Paris —, Giolitti, care reprezenta aristocrația muncitorească, voia să mențină în echilibru monarhia cu clasele sociale și instituțiile statului. Dar

-această politică s-a dovedit în curând falimentară, întrucât în preajma războiului clasa muncitoare și-a intensificat lupta pentru revendicările sale economice și politice. Chiar între socialiști se manifestă puternice divergențe. În sudul Italiei, ca o reacție la eșecurile reformismului promovat de Giolitti, apare așa-numitul curent al socialismului meridional, de esență anarho-sindicalistă.

În octombrie 1910, federația socialistă din Farli — care avea în frunte pe Benito Mussolini — se scindează de partidul socialist, proclamându-și autonomia. La 1 decembrie 1912, Mussolini lua conducerea ziarului „Avanti”, pe care o deține până în noiembrie 1914, când este demis de partidul socialist din această funcție. Imediat însă el începe să editeze ziarul „Il Popolo d'Italia”. Dacă în primele zile ale războiului mondial lua atitudine contra acestuia, o dată cu apariția ziarului menționat Mussolini desfășoară o vastă activitate pentru susținerea intrării Italiei în război, iar puțin mai târziu pentru organizarea unui partid de tip fascist. Autorul arată că elementele acestuia au fost recrutate imediat după război dintr-o bună parte a ofițerilor și subofițerilor cu vechități politice proveniți din rândul micii burghezii și al intelectualității, care, întorși de pe front și respinși de partidul socialist, devin dușmanii acestuia, aruncându-se în brațele burgheziei național-socialiste.

Printre alți factori care au contribuit la ascensiunea fascismului Robert Paris consideră criza economică și politică în care se zbată Italia imediat după război. Aceasta a declanșat un puternic naționalism, care a împins burghezia italiană spre pretenții teritoriale față de unele țări din Europa și Asia Mică. Totodată — semnaleză autorul — criza claselor conducătoare, precum și regimul politic instaurat în timpul războiului au fost alte elemente care au contribuit la devalorizarea instituțiilor parlamentare și la netezirea luării puterii de către fascism.

Ascensiunea rapidă a fascismului — arată în continuare autorul — coincide totodată cu

criza reformismului promovat de partidul socialist. De aceste frământări în rândul clasei muncitoare italiene profită Mussolini, care în 1918 schimbă subtitlul ziarului „Il Popolo d'Italia” din „cotidian socialist” în „organ al combatanților și producătorilor”, tinzând în acest fel spre constituirea unui partid fascist care excludea principiul luptei de clasă. Explicând împrejurările care au facilitat evoluția tot mai rapidă a unei asemenea mișcări, autorul notează că pentru italianii anilor 1919—1920 termenul fascist avea o dublă semnificație : o mișcare a mizericilor meridionale — vezi fasciile siciliene în 1894 — ; un conținut patriotic, fascia parlamentară pentru apărarea patriei în timpul războiului.

Așadar, conchide Robert Paris, în mod aparent, fascismul se prezenta ca o mișcare populară, capabilă să concilieze cerințele unor anumite pături ale populației, în special ale țărănimii, cărcia i se promisese pământ, precum și aspirațiile naționale sau șovine reactivitate de război. Dar programul partidului fascist din noiembrie 1921 arăta că ideologia acestuia avea un caracter burghez, naționalist, iar frazeologia pseudosocialistă a conducătorilor ei, și mai ales a lui Mussolini, pe care au utilizat-o mult timp, n-a constituit decât o mască, ca fiind abandonată pentru totdeauna.

În partea finală, după ce sînt înfățișate diferite chestiuni legate de criza de conducere a vechilor partide liberal și socialist , autorul urmărește modul cum s-a desfășurat marșul asupra Romei după defilarea de la 24 octombrie 1922 la Neapole a celor 40 000 de cămăși negre, semnaland în același timp complicitatea unor reprezentanți ai marii burghezii cu Mussolini. Lipsa de rezistență a majorității burgheziei și a monarhiei în fața ofensivei fasciste, precum și inexistența unui partid marxist-leninist capabil să organizeze lupta maselor populare au avut ca urmări imediate luarea puterii de către Mussolini, care, în scurt timp, va instaura în Italia o dictatură de tip fascist, desființind în acest mod democrația burgheză.

A.S.

UMBERTO CORSINI, *Il Trentino nel secolo decimonono*, vol. I (1796—1848), ed. R. Manfrini, Rovereto, 1963, 414 p.

Monografia istorică a regiunii Trentinului elaborată de Umberto Corsini se încadrează în seria lucrărilor de specialitate prin care se urmărește elucidarea diferitelor aspecte locale ale luptei pentru unificarea Italiei. Perioada analizată este cuprinsă între campaniile generalului Bonaparte și revoluția de la 1848, autorul preocupându-se de inserarea evenimentelor locale în cadrul general al mișcării naționale italiene. Într-o scurtă introducere, U. Corsini prezintă istoria politică a regiunii până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a marcat începutul unei noi epoci în dezvoltarea Trentinului.

Capitolul I expune perioada frământată a anilor 1796—1802, când ocupația franceză alterna cu cea austriacă, în funcție de mersul războiului dintre Republica franceză și Imperiul habsburgic. Autorul relevă schimbările aduse în viața publică a provinciei de trupele franceze, care erau purtătoare ale ideilor revoluției burgheze din Franța. În perioada care a urmat celei de-a treia ocupații franceze, Trentinul a fost anexat provinciei austriece Tirol. Legile elaborate sub administrația franceză au fost înlocuite. Trentinul a cunoscut ani de depresiune economică și politică, deoarece autoritățile austriece nu manifestau interes pentru soarta provinciei; a urmat apoi separarea Trentinului de Tirolul austriac, prin pacea de la Presburg (1805), și alipirea lui la Bavaria, stat vasal al imperiului napoleonic. La 1 mai 1808 este promulgată o nouă constituție și o nouă organizare administrativă a Bavariei, în care a fost inclus și Trentinul. Desființarea unora din vechile instituții trentine și reducerea funcționării altora au provocat nemulțumiri adânci. Ceea ce a accentuat starea de tensiune în interiorul provinciei au fost îndeosebi două măsuri: una privind desființarea autonomiei regionale și alta privind recrutarea obligatorie.

Anul 1809 a fost deosebit de important în istoria Trentinului, deoarece atunci a avut

loc o mare insurecție populară îndreptată împotriva fiscalității și recrutărilor. Trupele franceze au intrat în Trentin pentru a ajuta administrația bavareză să reprime pe răsculați. Dinspre nord s-a produs invazia detașamentelor de răsculați austriece conduși de Hofer, cel care a organizat mișcarea populară din Tirol împotriva ocupației franceze. Autorul arată că au avut loc numeroase lupte între detașamentele de partizani trentini și trupele franceze.

Sfârșitul luptelor a însemnat reocuparea Trentinului de către trupele franceze. Legile austriece au fost din nou desființate și s-a instituit în mod provizoriu administrația bavareză, care însă a fost supusă celui mai strict control din partea autorităților militare franceze. Apoi, la începutul anului 1810, Trentinul a fost încorporat regatului italian, stat de asemenea vasal al imperiului napoleonic. Această perioadă a istoriei Trentinului a fost tratată pe larg de autor, care subliniază îndeosebi dezvoltarea economică a provinciei în diferite sectoare: industrie, creșterea vitelor, viticultură, agricultură, comerț, precum și lupta politică din această regiune. De o parte erau elementele de progres, care susțineau ideile burgheze de libertate și egalitate, care vorbeau de suveranitatea poporului, iar de altă parte erau elementele conservatoare feudale. Activitatea administrației napoleoniene în Trentin e caracterizată de U. Corsini ca reformatoare, tinzând spre modernizarea provinciei și înnoirea instituțiilor și obiceiurilor. În schimb, regimul politic napoleonic e caracterizat ca dictatorial și absolutist, deoarece voia să golească de conținut instituțiile reprezentative create de Franța revoluționară în regiunea Trentinului.

După înfringerile suferite de Napoleon în anii 1812—1813, în Trentin a izbucnit o nouă insurecție populară împotriva dominației franceze. Imperiul habsburgic — precizează autorul — a susținut o perioadă de timp insurecția, căutând să folosească în interesul lui acțiunile răsculaților de izgonire a trupelor franceze. În acest fel, dominația franceză a fost

înlocuită cu dominația austriacă și Trentinul a devenit — conform patentei imperiale din 24 martie 1816 — provincie a Imperiului habsburgic. S-au acordat unele drepturi trentinilor, limitate însă în ce privește autonomia fiscală și regimul militar al provinciei.

În condițiile dominației austriece — arată U. Corsini în ultimele două capitole — au avut loc o serie de frământări politice legate de pătrunderea ideilor *Risorgimento*-ului în Trentin, de lupta pentru constituirea statului național italian eliberat de orice stăpânire străină. În fruntea acțiunilor politice desfășurate la Trentin se afla burghezia, a cărei influență asupra vieții publice a provinciei creștea tot mai mult, ca urmare a creșterii puterii ei economice.

În concluzia lucrării, autorul arată că anul 1848 găsește Trentinul în fierbere. Masele populare vor participa activ la revoluția care va deschide calea unirii provinciei cu celelalte ținuturi italiene.

Lucrarea lui U. Corsini este importantă deoarece reflectă pe plan local, pe baza a numeroase informații, lupta dusă de poporul italian în epoca *Risorgimento*-ului.

A. I.

R. BOUDARD, *Gênes et la France dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle (1748—1797)*, Paris, Mouton et Cie, 1964, 540 p.

Într-o lucrare destul de întinsă, istoricul francez R. Boudard tratează raporturile dintre Genova și Franța în epoca iluminismului și în epoca marii revoluții burgheze din Franța, folosindu-se atât de surse franceze, cât și de surse genoveze.

Analizând situația socială și politică a Genevei la mijlocul secolului al XVIII-lea, R. Boudard subliniază că aceasta constituia, într-o Europă în care dăinuiau încă multe vestigii medievale, un fenomen unic, un anacronism care întrecea tot ceea ce exista, în această privință, în celelalte țări ale Europei occidentale. Instituții care conve-

neau, poate, vremurilor lui Andrea Doria apăreau, în secolul al XVIII-lea, ca total depășite, atât prin spiritul, cât și prin caracterul lor retrograd. Împotriva acestor stări de lucruri s-au dezlănțuit marile mișcări populare din anii 1746—1748. Primul război de șapte ani, în care Genova, amenințată de Austria, a cerut ajutorul Franței, concretizat prin trimiterea unui corp expediționar, a constituit cadrul în care a izbucnit răscoala populară din 1746. Răscoala a fost îndreptată nu numai împotriva tendințelor expansioniste ale Austriei, ci și împotriva organizației constituționale perimate a Genevei. S-au format consilii pentru conducerea treburilor publice, în care elementele populare dobândiseră o autoritate destul de solidă, fapt ce alarma în mod serios nobilimea. Deocamdată însă, remarcă Boudard, elementele populare au fost menajate, deoarece războiul cu Austria încă nu se sfârșise. Considerându-se unica clasă conducătoare, nobilimea nu admitea nici o știrbire a prerogativelor și privilegiilor ei în favoarea maselor populare. De aceea după război totul a revenit la ceea ce a fost mai înainte: anul 1750 a văzut reinstaurarea la Genova a tipului de guvernământ oligarhic care exista din 1528. Prezența trupelor regelui Franței a fost factorul hotărâtor pe care s-a sprijinit nobilimea geneveză în politica ei de menținere a vechiului regim.

Pe planul relațiilor interstate însă, anii 1746—1765 au anunțat o eră nouă în raporturile franco-genoveze. R. Boudard arată că anințirea penibilă a intervenției flotei franceze la 1684, din ordinul lui Ludovic al XIV-lea, a început să se estompeze. Franța de la mijlocul secolului al XVIII-lea apărea ca o apărătoare a statului genevez împotriva politicii de cucerire a Austriei și Piemontului. Bunele raporturi diplomatice au stimulat și legăturile de idei dintre oamenii de cultură francezi și oamenii de cultură liguri. Ideile iluminismului francez au început să pătrundă în Liguria, întâlnindu-se cu concepțiile celor care au vrut să transforme societatea geneveză în anii 1746—1748. De altfel, Genova anilor de după 1750 consti

luia un teren prielnic pentru idei și concepții preconizând transformări radicale. În această privință, autorul arată că la mijlocul secolului al XVIII-lea Genova trecea printr-o pronunțată criză economică, generată de faptul că patriciatul renunțase demult la comerțul maritim pentru a se dedica speculației bancare. Acest gen de activitate atrăgea doar un număr restrâns de oameni, care împărțeau între ei mari profituri. Din această cauză, în diferitele ramuri de producție nu se mai făcea nici un fel de investiții importante, ceea ce a dus la stagnare economică și la sărăcirea maselor populare. În acest context social-economic, ideile iluminismului francez au jucat un rol important, contribuind la crearea unui spirit inovator în societatea genoveză. Opere ca *Spiritul legilor* a lui Montesquieu sau *Contractul social* a lui Jean-Jacques Rousseau erau citite și comentate pretutindeni. S-a format astfel un nucleu revoluționar din burghezi și nobili săraci, animați de o puternică ură împotriva guvernului oligarhic și a clasei care era reprezentată de el. Toți acești nemulțumiți doreau egalitate socială completă și imediată cu patriciatul. În perioada 1780-1797, arată R. Boudard, ei au desfășurat o activitate febrilă în vederea schimbării vechii stări de lucruri. După 1790, un rol de seamă în organizarea luptei pentru răsturnarea patriciatului l-au jucat și agenții diplomați ai Franței revoluționare. Sub îndemnul acestora s-a format un partid revoluționar, care a antrenat masele populare la insurecția din primăvara anului 1797, ce a pus capăt vechiului regim la Genova.

Lucrarea lui R. Boudard constituie o contribuție interesantă, deoarece ne prezintă un aspect inedit al procesului de formare și consolidare a ideilor care au contribuit la transformarea societății europene în spirit burghez. Remarcăm deosebi paginile consacrate pătrunderii ideologiei revoluționare franceze în Genova, statul italian cel mai apropiat de hotarele Franței. Cartea lui R. Boudard ar fi avut de câștigat dacă autorul ar fi stăruit mai mult asupra modului în care

ideologia revoluționară a acționat nu numai asupra burgheziei și nobilimii sărace genoveze, ci și asupra maselor populare genoveze, deoarece, în ultimă instanță, acestea au constituit principalul element de șoc împotriva vechiului regim din republica de pe coasta ligure.

S. C.

GÉRARD WALTER, *La Révolution Anglaise. 1641-1660*, Paris, Editions Albin Michel, 1963, 568 p.

Sub acest titlu, Gérard Walter adaugă la seria de lucrări apărute în colecția «Le Mémorial des siècles» un volum cuprinzând documente, extrase din diferite scrieri cu caracter memorialistic etc., referitoare la revoluția burgheză din Anglia de la mijlocul secolului al XVII-lea. Revoluția din 1648 nu a fost numai o revoluție engleză; ea a avut o anvergură europeană, semnificând victoria unei noi orinduirii sociale, expresia evoluției progresive a societății engleze și a lumii de atunci.

Istoricii burghezi reduc începutul revoluției la „conflictul constituțional” dintre parlament și rege, neglijând inițiativa revoluționară a maselor populare, cauzele economice obiective care au determinat răsturnarea politică și socială; în schimb, ei exagerează rolul luptelor religioase. Gérard Walter, în introducerea pe care o face volumului de documente, semnalază și alt fapt: unii istorici burghezi încearcă să treacă sub tăcere acest eveniment revoluționar. De altfel, cel de-al treilea centenar al acestei revoluții a fost comemorat cu „maximum de discreție” (p. 25-26).

Primul document cuprins în acest volum — *Mustrarea cea mare a parlamentului către Carol I despre starea regatului*, prezentată regelui la 1 decembrie 1641 — are valoarea unui program al burgheziei engleze, specific pentru faza de început a revoluției. Prin

reprezentantul său — Parlamentul cel lung —, burghezia condamnă abuzurile săvârșite în anii domniei lui Carol I: dizolvările parlamentelor precedente, politica fiscală și vamală, politica externă, justiția regală și pe cea a episcopilor. Sînt formulate revendicări ca: libertatea comerțului, industriei și a organizării bisericii presbiteriene, guvern responsabil în fața parlamentului. „Partida rău intenționată” — adică tabăra feudală —, în frunte cu arhiepiscopul Land și contele Strafford, protejării regelui, este condamnată pentru manevrele sale contrarevoluționare.

Burghezia și noua nobilime se ridică împotriva puterii episcopilor și a tribunalelor lor, demascînd totodată corupția și ignoranța prelaților. Accentul care se punea pe chestiunile referitoare la biserică se datora faptului că, în timpul revoluției, lupta dintre clase a îmbrăcat o haină religioasă, puritanismul constituind o puternică armă ideologică, revoluționară, pe care o adoptaseră forțe sociale considerabile. În volum este publicat de asemenea răspunsul regelui la „Mustrarea parlamentului”, prin care acesta cerea în mod ipocrit „menținerea păcii”. El era informat că în parlament nu exista o unitate de vederi și că se formase deja o grupare a marii burghezii și noii nobilimi, care considera continuarea luptei împotriva regelui periculoasă pentru liniștea și siguranța proprietarilor. Vizita regelui în Camera Comunelor, la 4 ianuarie 1642, care avea ca obiect arestarea celor mai activi lideri — Pym, Hempden etc. —, este relatată de deputatul Whitlocke, paginile memoriilor lui fiind cuprinse în volumul de față.

Un deosebit interes prezintă documentele referitoare la procesul regelui Carol I Stuart, eveniment de o covârșitoare însemnătate. În „Actul constitutiv al înaltei curți de justiție însărcinate să judece pe Carol Stuart, regele Angliei” se vedește rolul revoluționar pe care l-a jucat armata creată de Oliver Cromwell. „Generalul Thomas lord Fairfax, toți ofițerii și soldații... și alte persoane bine intenționate — se subliniază în document —, sînt autorizați și chemați să ajute

și să asiste zisa curte în executarea misiunii care li este încredințată” (p. 208).

Dările de seamă, publicate zilnic de către Camera Comunelor, referitoare la proces conțin, printre altele, actul de acuzare împotriva regelui expus de către John Cook, procurorul general. „Pentru toate trădările și crimele sale — citim în documentul final al procesului — curtea pronunță că zisul Carol Stuart, în calitate de tiran, de trădător, de asasin și dușman public, va fi executat...” (p. 255—256). Punctul culminant al revoluției fusese atins. Statul englez, ca instrument al dominației de clasă al burgheziei și noii nobilimi victorioase, îmbrăca forma republicii burgheze și prin aceasta revoluția era considerată ca fiind încheiată, fără a fi însă dusă pînă la limitele ei finale — completa înlăturare de pe scena istoriei a rămășițelor feudale. Maselor populare engleze, adevăratul cuceritor al izbînzii revoluționare, li se refuzau roadele victoriei. Nemulțumirea și protestul lor vehement se oglindește în „Cîntecul *diggers*-ilor”, publicat în acest volum, ca și în discursurile lui O. Cromwell, în care acesta vorbește despre „poporul nemulțumit”.

O însemnată parte din lucrarea prezentată conține tocmai discursurile lui Cromwell, omul despre care F. Engels spunea că „întrunește în una și aceeași persoană pe Robespierre și pe Napoleon...”¹, exponentul noii clase dominante geloasă și temătoare pentru puterea ei. Aceste discursuri au o valoare deosebită pentru înțelegerea evoluției tinerei republici burgheze. Dictatura militară a lui Cromwell fusese considerată drept antidotul mișcării maselor populare nemulțumite, iar atunci cînd dictatorul va dispărea, restaurația și renegarea propriei revoluții va fi considerată de către burghezii și noua nobilime drept singura soluție.

De altfel, din documentele grupate sub titlul „Procesul regicizilor” — Harrison, John Cook, Hugh Peters etc. — reiese limpede

¹ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 1, București, Edit. politică, 1960, p. 603.

trădarea revoluției de către burghezie, care o patronase și în interesul căreia fusese săvârșită.

Fără îndoială că aceste documente vor trezi interesul cercetătorilor istoriei universale și vor contribui la o mai bună cunoaștere a revoluției burgheze din Anglia.

M. P.

L. H. GIPSON, *The coming of the revolution (1763—1775)*, „Harper-Torchbooks”, New York, Evanston, London (1962), XIII + 287 p.

Cartea lui L. H. Gipson se ocupă de mișcarea revoluționară din America de Nord în perioada cuprinsă între pacea de la Paris din 1763 și începerea ostilităților dintre coloniile americane și Anglia la 1775. Cartea face parte dintr-o mare colecție de lucrări istorice *The New American Nation Series*, care tratează istoria teritoriului cunoscut astăzi sub numele de Statele Unite, începând cu primele zile ale descoperirii continentului american și până la mijlocul secolului nostru. Publicarea acestei colecții a fost începută acum cinci decenii de către editura Harper, sub îngrijirea istoricului american A. B. Hart. În prezent colecția este condusă de cunoscuții istorici Henry Steele Commager și Richard Morris.

În cartea sa, L. H. Gipson arată că una din principalele cauze ale revoluției americane nu a fost — așa cum susțineau unii istorici — proclamația din 1763, prin care guvernul din Londra căuta să pună sub controlul său colonizarea la vest de munții Appalachieni, pentru a supraveghea astfel dezvoltarea ulterioară a coloniilor sale din America de Nord. După Gipson, o principală cauză a revoluției a fost politica Angliei de a impune coloniilor sale americane contribuții mai mari, menite să acopere cheltuielile necesitate de imperiul mult mărit în urma războiului încheiat în 1763. În această ordine de idei, autorul analizează seria de legi fiscale stabilite de parlamentul din Londra pentru colo-

niile americane: legea zahărului (1764), legea timbrului (1765), legea ceaiului (1773). În legătură cu legile amintite, trebuia subliniat cu mai multă tărie unul din aspectele cele mai importante ale acestor legi: ele erau destinate în primul rând să împiedice dezvoltarea economică a coloniilor și, prin aceasta, concurența pe care produsele coloniale o făceau produselor din metropolă.

Un al doilea grup de cauze au fost cele de ordin politic. Ca urmare a dezvoltării lor economice și politice, coloniile au început să pretindă o mai mare autonomie față de Anglia. Aceasta comporta o reexaminare profundă din partea liderilor politici americani a întregului statut al acestor colonii în cadrul sistemului de administrație al Imperiului britanic. Potrivit acestei concepții, era respinsă doctrina conform căreia parlamentul din Londra era îndreptățit să exercite un control strict asupra întregului imperiu. Ideea susținută cu o tot mai mare insistență era că numai adunările reprezentative ale coloniilor aveau competența să decidă până la ce punct se putea exercita autoritatea regelui și a parlamentului englez în cuprinsul teritoriilor lor. Autorul subliniază cu acest prilej activitatea reprezentanților burgheziei revoluționare americane, în frunte cu John Adams și Benjamin Franklin, pentru pregătirea războiului de independență. Această fază a revoluției americane este caracterizată de L. H. Gipson ca o perioadă de luptă politică ce a precedat perioada de luptă armată organizată din anii 1775—1781. Un capitol întreg este consacrat tulburărilor din perioada 1763—1775, tulburări care au marcat creșterea rezistenței americane împotriva legislației fiscale impuse de Metropolă și împotriva legii răscoalei din 1765, care hotărâa folosirea forței armate pentru reprimarea luptei politice a coloniilor.

Autorul mai subliniază și influența din ce în ce mai mică pe care elementele de civilizație engleză — instalate în America de Nord cu un secol și jumătate în urmă — o aveau asupra coloniștilor. La aceasta a contribuit nu numai izolarea Lumii Noi de Lumea

Veche, cauzată de slaba dezvoltare a mijloacelor de comunicație transoceanice, ci și modul de viață diferit al locuitorilor din colonii. L. H. Gipson consideră că un alt factor care de asemenea a adncit ruptura dintre metropolă și teritoriile sale de pe coasta de răsărit a Americii a fost și popularea coloniilor din centru și din sud cu elemente neengleze, care au contribuit la întărirea unui spirit „federalist” american, în sensul micșorării cât mai mult posibile a dependenței față de Anglia.

În general, cartea lui L. H. Gipson este interesantă, deoarece pune în lumină unele aspecte mai puțin cunoscute ale premiselor economice și politice care au dus la declan-

șarea revoluției burgheze din America de Nord. Tabloul social politic al coloniilor din perioada premergătoare revoluției ar fi fost mai complet dacă autorul nu s ar fi limitat numai la prezentarea aspirațiilor și luptei burgheziei din colonii. Am fi dorit să știm cum și în ce măsură masele populare din coloniile engleze din America de Nord au determinat cursul evenimentelor care au dus la izbucnirea unui război deschis între aceste colonii și metropolă. Cu alte cuvinte, ar fi fost necesar ca autorul să fi arătat care au fost factorii care au înspins aceste mase să sprijine revendicările burgheziei revoluționare americane în anii dinainte de 1775.

S. C.

BIZANTINOLOGIE

FRANZ DÖLGER, ΠΑΡΑΣΠΟΡΑ, 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantiniſchen Reiches, Passau, Buch-Kunstverlag Ettal, 1961, 447 p.

Sub modestul titlu de Παράσπορα, adică „Semănătură”, cu sensul de contribuții risipite în diferite publicații, se retipăresc în acest volum treizeci de studii și articole ale lui Franz Dölger, dintre cele publicate de autor în cursul îndelungatei sale activități istoriografice. Volumul merită atenție nu numai din partea bizantiniștilor, ci și din partea tuturor cercetătorilor care studiază istoria universală din secolele IV—XVI.

Țimp de treizeci de ani, Franz Dölger a publicat numeroase volume de texte și studii referitoare la istoria Imperiului bizantin și la influențele bizantine asupra culturii europene. El continuă să desfășoare și în prezent o rodnică activitate de cercetare a izvoarelor istorice bizantine. În 1961, savantul german a împlinit vârsta de 70 de ani. Discipolii, colaboratorii, colegii și admiratorii lui de pretutindeni au ținut să împlinească această aniversare,

editând în acest volum o parte din valoroasele sale contribuții la studiul istoriei, culturii și limbii Imperiului bizantin. O bibliografie a lucrărilor publicate de Dölger plină în anul 1951 a apărut în revista „Byzantinische Zeitschrift”, 1951, nr. 44. În volumul de față găsim bibliografia scrierilor sale din anii 1951—1960. Cuvântul introductiv cu caracter omagial este semnat de Hans Georg-Beck, succesorul lui Dölger la catedra de bizantinologie a Universității din München.

Ne asociem cu acest prilej omagiului ce se aduce activității lui Franz Dölger în domeniul cercetărilor de bizantinologie. În țara noastră, lucrările acestui învățat au fost prețuite la timp de către Nicolae Bănescu și Vasile Grecu, precum și de către istoricii din generația mai nouă care urmăresc progresul cercetărilor de bizantinologie. Revista „Studii” (an. XI, 1958, nr. 3, p. 152—153, și an. XV, 1963, nr. 2, p. 519) a publicat însemnări bibliografice referitoare la ultimele lucrări ale acestui remarcabil bizantinist. Constatăm că și studiile și articolele ce se retipăresc în acest volum cuprind multe

rezultate pozitive pentru promovarea cercetărilor de bizantinologie.

Ceea ce se publică în acest volum reflectă în primul rând incontestabila erudiție a autorului. În identificarea și analiza textelor, precum și în determinarea sensurilor istorice ale terminologiilor și instituțiilor, Dölger se distinge printr-o exemplară probitate și rigoare științifică. În cercetarea problemelor de istorie socială și culturală, Dölger propune însă și interpretări contestabile, din cauză că se bazează pe concepția idealistă a istoriei. Nu lipsesc nici din studiile și articolele cuprinse în acest volum unele aprecieri apologetice referitoare la rolul Bizanțului în istoria omenirii.

Primul studiu din volum se intitulează *Bizanțul ca putere universală în istorie* (p. 1—19) și reflectă cunoscuta înclinație a autorului de a idealiza caracterul universalist al statului și culturii Bizanțului. Cercetând însă *Clasicismul bizantinilor, cauzele și urmările sale* (p. 38—45), autorul învederează judicios faptul că tradiționalismul și respectul culturii clasice au fost opera straturilor conservatoare ale societății bizantine și că, în dezvoltarea istorică a limbii grecești, lupta dintre clasicizanți și adepții vorbirii populare a avut ca urmare diglosia, moștenire împovăraătoare pentru poporul grec de astăzi. În studiul *De la antichitate la evul mediu* (p. 54—72) se cercetează trecerea de la greaca veche la limba mediogreacă, se examinează persistența unor elemente clasice în cultura bizantină și se relevă dăinuirea concepției antice despre suveranitatea de drept divin a împărașilor, dar în expunere este vizibilă idealizarea societății antice.

Cu privire la problemele de istorie economică figurează în volum un studiu despre finanțele bizantine din secolul al XI-lea (p. 326—349) și un articol despre viața economică a unei mănăstiri bizantine (p. 350—357). Dintre cercetările de istorie socială regăsim aici un studiu despre orașul bizantin (p. 107—139), un altul despre mișcarea iconoclastă (p. 273—292) și două articole privitoare la situația evreilor în statul bizantin (p. 358—

383). Cercetările de istorie juridică formează obiectul a două articole (p. 241—272). Referitor la *istoria politică*, volumul cuprinde studii și articole despre relațiile externe ale Bizanțului (p. 73—106 și 140—177), despre activitatea unor împărași bizantini (p. 178—207) și despre rolul politic al unor membri ai familiilor imperiale (p. 208—230). Interpretarea obiectivistă este vizibilă în aproape toate aceste cercetări, dar vastele cunoștințe ale autorului sînt impresionante.

Autorul a studiat monahismul bizantin și a dat o atenție deosebită arhivelor din mănăstirile Athosului (p. 46—53, 293—298 și 391—429). A găsit noi informații despre muzica bizantină (p. 306—318). A studiat probleme de filologie bizantină (p. 20—37, 231—240 și 378—390), atrăgînd atenția editorilor de texte asupra particularităților limbii grecești din evul mediu și criticînd adaptările de limbă ce se fac în edițiile de texte bizantine.

Sînt de menționat cercetările învățatului german referitoare la *Nomos Georgikos*, cod bizantin receptat ca drept normativ și de către statele feudale românești. Dölger folosește lucrările vechilor istorici romîni și citează pe E. Hurmuzaki, N. Iorga, O. Tafrali, I. C. Filitti, Gr. Nandriș, G. Brătianu și C. A. Spulber.

Volumul se încheie cu un indice de nume, de cuvinte și de materii (p. 439—447), avînd în anexă și cinci fotocopii ale unor documente bizantine din secolele IX—XIII. Volumul se recomandă și prin execuția sa tipografică..

Gh. C.

CIRO GIANNELLI, *Scripta minora. Studii bizantini e neoellenici*, vol. X, Roma, 1963, 410 p.

Volumul X al revistei „Studii bizantine e neoellenici”, cu care această publicație își reîncepe apariția anuală regulată, este consacrat publicării articolelor lui C. Giannelli, risipite prin numeroase periodice, sau a unor

comunicări expuse la diferite congrese. C. Giannelli, fost profesor de filologie bizantină la Facultatea de litere a Universității din Roma, decedat în 1959, a lăsat o bogată moștenire științifică, în special prin publicări de documente grecești inedite din Biblioteca Vaticanului, însoțite de laborioase comentarii.

Volumul este precedat de o prefață a lui Silvio Giuseppe Mercati despre personalitatea dispărutului și o amplă relatare a ședinței comemorative ținute la Facultatea de litere din Roma la 7 decembrie 1960 în amintirea lui Giannelli. Din studiile publicate, prea puține interesează direct cercetătorii din domeniul istoriei bizantine, multe privesc probleme de teologie sau de istorie literară postbizantină.

Dintre studiile care rețin atenția se cuvine menționat primul articol, în care sînt cercetate influențele exercitate în Serbia de *Solutiones breves quaestionum naturalium*, operă atribuită lui M. Psellos. Autorul observă că aceasta a fost folosită și de elevii colegiului Sf. Sava din București, de unde provin cele patru manuscrise aflate astăzi în posesiunea Bibliotecii Academiei R.P.R. În învățămîntul grecesc din țară, această operă a fost introdusă, după părerea autorului, de Marco Porfiropolos.

În alt articol se publică, însoțit de traducerea în limba franceză și de o prezentare paleografică a manuscrisului, un fragment dintr-un raport al cunoscutului unionist bizantin George Metochites, aflat în Biblioteca Vaticanului (Vat. gr. 1 716). Acesta face o expunere asupra rezultatului misiunilor sale diplomatice la curtea papală între anii 1275 și 1276 în vederea unirii bisericilor și ajutorării Bizanțului de către Occident împotriva turcilor.

În trei articole sînt publicate și analizate opere inedite ale cunoscutului poet bizantin din secolul al XII-lea, Theodor Prodrom. Într-un prim articol este comentat un calendar metric aflat într-un manuscris miscelaneu transcris în diferite epoci (secolul al XIII-lea și secolul al XIV-lea) iar în alt articol sînt publicate și analizate un număr de 117 tetra-stice iambice ale aceluiași poet și din același

manuscris (Vat. gr. 1 702) despre sărbătorile și sfinții din calendarul bizantin. În sfârșit, un al treilea articol cuprinde o serie de epigrame închinare martirilor militari Theodor stratelatul, Gheorghe și Dumitru tot din manuscrisul Vat. gr. 1 702.

În încheiere se cuvine menționată lecția inaugurală ținută de Giannelli la deschiderea cursului său de filologie bizantină la Facultatea de litere din Roma în anul 1955, „Filologia bizantina e discipline affini”. Constatările sale juste despre necesitatea studiilor greco-orientale pentru înțelegerea culturii bizantine duc la concluzia unei colaborări între filologii clasici și bizantini, între orientaliști și bizantiniști. Totuși, clasicismul bizantinilor a rămas mai mult formal, dovadă influența redusă a acestuia asupra culturii popoarelor cu care Bizanțul a menținut un contact strîns. Autorul subliniază în schimb că de mult este tributară cultura bizantină, Orientului. Ni se pare însă discutabilă și în contradicție cu însuși punctul de vedere al lui Giannelli părerea sa din același articol că rivalitatea bizantino-latină ar fi dominat întreaga istorie a imperiului atât pe plan politic, cât și religios, atunci cînd se fac cu atîta tărie afirmații despre orientarea înspre răsărit a Bizanțului.

E. Fr.

H. AHRWEILER, *Les termes Τζακωνες-Τσακωνιαι et leur évolution sémantique*, «Revue des études byzantines», XXI (1963), p. 243—249

Prima mențiune despre Τζακωνιαι apare în *Cronica zisă din Monemvasia*, manuscrisul de la Iviron din prima jumătate a secolului al IX-lea. După aceasta ar rezulta că locuitorii Lacedemoniei și-au părăsit vechile lor așezări în urma stabilirii slavilor în regiune și s-au așezat într-un alt ținut, „ei primind în ultima vreme numele de Tzakoniai”.

Pe de altă parte, cuvîntul ζάκα și σάκα are sensul în mediogreacă de gardă, arier-

garda sau escortă, de aici explicația că locuitorii refugiați din Lacedemonia și stabiliți în diferite puncte strategice din munții Peloponesului ca să supravegheze pe slavi au primit denumirea de *Isakones* sau *tzakones*, iar regiunea locuită de ei *Tsakonia* sau *Tzakonia*. Sub această formă, denumirea ținutului și a locuitorilor apare destul de frecvent în Cronica Moreii.

Același termen mai are însă și un alt sens, cu totul deosebit. În Bizanț, oștenii din milițiile locale însărcinate cu paza fortărețelor poartă denumirea de *tzekones* în opera lui Constantin Porphyrogenetul *De ceremoniis* sau de *tzakones* în numeroase texte din secolele al XIII-lea și al XIV-lea.

E. Fr.

ERA L. VRANUSI, Πατρικᾶ Α', Χρυσόβουλον τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειᾶτου ὑπὲρ τῆς ἐν Στροβίλῳ μονῆς τοῦ Προδρόμου (1079) (Cu privire la Patmos I. Un hrisov al împăratului Nicefor Votaniatos în favoarea mănăstirii Prodrom din Strovilos (1079)), în „Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν” („Anuarul Societății de studii bizantine”), XXXIII (1964), p. 52—71

Era Vranusi, făcând parte dintr-un colectiv însărcinat de Centrul de cercetări bizantine de la Atena să cerceteze arhivele mănăstirii Ioan Teologul din Patmos, în vederea pregătirii unei ediții a documentelor aflate acolo, a vizitat în anii 1960—1963 mănăstirea din insula Patmos. Cu acest prilej a făcut unele constatări prețioase cu privire la hrisovul dat în 1079 de împăratul bizantin Nicefor Votaniatos mănăstirii Prodrom din Strovilos, publicat de Fr. Miklosich și Jos. Müller în cunoscuta lor colecție *Acta et diplomata graeca medii aevi...*, Viena, 1890. Cei doi medievști au socotit hrisovul incomplet fără semnătura împăratului și suspect. În 1925, prof. Franz Dölger, descriind acest document, l-a prezentat drept *original*, iar mai târziu,

în 1928, după o călătorie făcută în Patmos, Dölger a ajuns la o nouă concluzie, și anume că hrisovul *nu este originalul*, ci o copie autentică, eliberată de cancelaria împărătească, iar originalul probabil s-a pierdut.

Cercetătoarea Era Vranusi aduce în studiul de față unele precizări, care aruncă mai multă lumină asupra hrisovului.

Autoarea a descoperit încă un hrisov de la împăratul bizantin Nicefor Votaniatos, care era numai menționat de predecesorii săi. Cercetătorul grec Ierotei Floridis, care a descris în 1868 documentele aflate la mănăstirea din Patmos, s-a mărginit să spună că la această mănăstire se află „încă un hrisov de la Nicefor Votaniatos, foarte deteriorat”. Miklosich-Müller nu l-au publicat, mulțumindu-se și ei la o simplă mențiune despre existența sa. Prof. Dölger îl amintește ca un χρυσόβουλος λόγος neidentificat și nedatat.

Era Vranusi a avut norocul să regăsească în cercetările sale întreprinse în arhivele din Patmos acest fragment de hrisov și să identifice conținutul său. Începutul lipsește, hrisovul fiind mutilat, iar partea de la sfârșit, care ni s-a păstrat, are douăzeci și patru de rînduri, cu semnătura împăratului și cu data emiterii. Autoarea, în speranța că va găsi și prima parte a hrisovului care lipsea, și-a continuat cercetările, care n-au fost zadarnice. Era Vranusi a mai găsit o bucată de text deteriorat, compus din opt rînduri, care într-adevăr făcea parte din hrisovul amintit mai sus. Astfel, prin adăugirea acestor opt rînduri, se poate constata completarea în parte a hrisovului dat de împăratul bizantin mănăstirii Strovilos. Autoarea, comparînd acest text, întregit, în parte, cu hrisovul publicat de Floridis și apoi de Miklosich-Müller, face constatarea interesantă că cele două piese conțin textul aceluiași act împărătesc. Ceva mai mult, autoarea ajunge la concluzia că hrisovul incomplet este chiar originalul, socotit pînă acum pierdut, al copiei autentice amintite de Dölger.

Descoperirea cercetătoarei Era Vranusi este într-adevăr prețioasă și merită atenția cuvenită. Autoarea publică pentru prima

-dată o ediție diplomatică a acestui hrisov bizantin pe baza textului original și adaugă la sfârșitul documentului și un κριτικὸν ὑπόμνημα, în care ne dă un aparat critic cu variantele cunoscute. Trebuie însă să mărturisim că, așa cum este întocmit, aparatul cu greu poate fi utilizat. Mai întâi, aparatul trebuia pus în subsol și nu la sfârșitul documentului, căci numai atunci urmărirea textului aparatului se putea face mai ușor. Era bine dacă lemele erau urmate de o paranteză dreaptă, așa cum se obișnuiește, și nu de două puncte, iar cele două linii verticale puse la sfârșitul fiecărei leme puteau fi înlocuite cu puțin spațiu alb, iar cifrele paginilor puteau fi date cu un corp aldin,

textul aparatului devenind atunci mult mai inteligibil. Nu mai insistăm asupra aparatului, ci ne mărginim a recomanda autoarei o lucrare a fostului profesor de bizantinologie de la Facultatea de litere din București, D. Russo, în care arată pe larg cum trebuie întocmit un aparat critic. Lucrarea lui D. Russo, care a fost publicată în 1914 sub titlul *Critica textelor și tehnica edițiilor* și a fost retipărită în *Studii istorice greco-romine* (București, 1939), a fost de mare folos istoricilor noștri în editarea textelor vechi.

Studiul lui Era Vranusi are la sfârșit prețioase note explicative și un rezumat în limba franceză.

N. C.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

TITU GEORGESCU, MIRCEA IOANID,
Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă. 1921—1944 (Prezentare bibliografică),
București, Edit. științifică, 1963, 381 p.

În întreaga sa activitate, Partidul Comunist din România a acordat o deosebită atenție editării presei revoluționare ilegale și legale. Înțelegând pe deplin rolul însemnat al presei, așa cum a fost formulat de V. I. Lenin, P.C.R. a militat cu perseverență prin organele sale de presă pentru înfăptuirea unei trainice și eficiente legături cu masele, în direcția educării și pregătirii lor pentru revoluție. În același timp, presa comunistă a promovat ideile cele mai înaintate, a preluat, dezvoltat și apărât aspirațiile sociale și politice progresiste ale poporului nostru, în paginile ei găsim și în permanență reflectarea problemele politice, ideologice și ale tacticii revoluționare.

Lucrarea *Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă. 1921—1944*, elaborată de Titu Georgescu și Mircea Ioanid, cu colaborarea lui Fr. Mihai, E. Breitenstein și a M. Turzai, deși constituie o „listă deschisă”, susceptibilă de a fi completată prin cercetări ulterioare, însușează date bibliografice privind circa 500 de gazete și reviste ilegale și legale

editate de P.C.R. până în anul 1944. Această cifră, impresionantă dacă avem în vedere marile greutăți pe care P.C.R. a trebuit să le înfrunte, constituie — după cum se subliniază în introducere — „o mărturie dintre cele mai grăitoare a forței partidului nostru, a capacității sale politice și organizatorice, a legăturilor sale mereu mai strânse cu masele largi ale oamenilor muncii” (p. 6).

Trebuie subliniat faptul că autorii nu s-au rezumat numai la înmănuncherea tuturor datelor bibliografice asupra presei comuniste aflate în mai multe materiale apărute în revistele „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, „Presă noastră” etc. sau în lucrări monografice¹, ci au desfășurat o minuțioasă și sistematică muncă de depistare și cercetare a tuturor gazetelor și revistelor editate de P.C.R.

Întregul material a fost împărțit în cinci capitole dispuse cronologic, nu după criteriile periodizării istoriei mișcării muncitorești, ci pornind de la caracteristicile istoriei presei (de pildă, cap. I include anii 1920—1924, al II-lea perioada 1924—1931 etc.). Fiecare

¹ P. Constantinescu-Iași, *Organizatii de masă legale conduse de Partidul Comunist din România în anii 1932—1938*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1952, 153 p.

capitol cuprinde, după o succintă introducere în problemele majore care stăteau în fața clasei muncitoare și a partidului său de avangardă și, implicit, în fața presei comuniste, o inserare cronologică a periodicelor, în dreptul fiecăruia fiind trecute: titlul, al cui organ era, locul și perioada de apariție, numerele cercetate, locul unde se păstrează și, în fine, caracterizări privind conținutul periodicului respectiv prin relevarea problematicii abordate. În felul acesta sînt înfățișate organe de presă care au apărut în capitală și în orașele de provincie, uneori chiar și în sațe, în limbile română și ale minorităților naționale.

Pentru ușurarea consultării, lucrarea cuprinde, alături de o bibliografie selectivă a studiilor și articolelor despre istoria presei revoluționare, indici alfabetici, cronologici și geografici.

Această lucrare cu caracter bibliografic, întocmită cu seriozitate și competență de autori, constituie un ajutor prețios și indispensabil atât pentru cei care se preocupă de istoria presei ilegale și legale a P.C.R., cît și pentru cunoașterea mai temeinică a surselor documentare, a trecutului mișcării muncitorești, a partidului comunist, precum și a istoriei contemporane a României.

Gr. C.

G. TH. ZORAS — F.K. BOUBOULIDIS, Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Δ'. 1962 [Buletinul bibliografic al literaturii neogrecești, IV, 1962], Atena, 1963, 65 p.

Buletinul bibliografic de literatură neogreacă editat de către profesorii G. Th. Zoras și F. K. Bouboulidis este o publicație periodică a Seminarului de literatură bizantină și neogreacă al Universității din Atena. Cea de-a patra fasciculă a acestui buletin cuprinde 452 de titluri bibliografice referitoare la publicațiile grecești apărute în anul 1962. Sînt menționate și scrierile sau articolele apărute în străinătate, cînd acestea se referă la bizantini sau greci.

Buletinul prezintă titlurile bibliografice în următoarele subdiviziuni: publicații generale, literatură populară medievală, cîntece populare, învățatii greci de după căderea Bizanțului sub dominația otomană și cei dinainte de Renaștere, poeți și prozatori din cele șapte insule, romanticii, poezia și proza dintre 1880 și 1960, teatru, cataloage de manuscrise și bibliografie. Buletinul se încheie cu un indice al autorilor și un indice al numelor proprii menționate în bibliografie.

Buletinul este binevenit și pentru informarea istoricilor romîni care cercetează influențele bizantine și neogrecești asupra culturii romînești.

Gh. C.

Rubrica de Insemnări a fost alcătuită de: M. Rușenescu, P. Simionescu, C. Bușe, S. Iancovici, I. Corfus, Tr. Ionescu-Nișcov, Ș. Papacostea, I. Chiper, A. Stan, A. Ioachim, S. Columbeanu, M. Popa, Gh. Cronț, E. Frances, N. Camariano, Gr. Chirilă

SĂRBĂTORIREA ACADEMICIANULUI PROFESOR ANDREI OȚETEA

La 29 decembrie 1964, Academia R.P.R., într-o ședință solemnă, a sărbătorit pe distinsul său membru, profesorul și emeritul om de știință Andrei Oțetea, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani.

Solemnitatea a fost prezidată de acad. prof. Iorgu Iordan, vicepreședinte al Academiei R.P.R., care a subliniat importanța operei științifice a sărbătoritului, prezentându-i felicitări în numele Prezidiului Academiei.

Au mai luat cuvîntul, relevînd contribuția domniei-sale la dezvoltarea învățămîntului nostru superior și a istoriografiei române, profesorii George Oprescu, directorul Institutului de istoria artei al Academiei R.P.R., Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud est europene, Gheorghe Ștefan, decan al Facultății de istorie, I. Popescu Puțuri, directorul Institutului de istorie a partidului, George Zane în numele foștilor colegi de la Universitatea din Iași, conf. univ. Radu Manolescu în numele foștilor elevi și cercetatorul

principal Traian Lungu, din partea Institutului de istorie al Academiei R.P.R.

În răspunsul său, sărbătoritul a făcut elogiul țărănimii transilvane din rîndurile careia își trage rădăcinile, al vechniciei sale mame, al profesorilor români de la liceul din Brașov unde și a terminat studiile medii și al marilor profesori de la Sorbona, Andrei Siegfried, Henri Hauvette, Ch. Diehl, El. Jordan și Henri Hauser, datorită cărora și a putut dobîndi o temeinica pregătire științifică.

În încheiere, Acad. Andrei Oțetea a subliniat importanța sprijinului acordat de P.M.R. cercetărilor științifice din țara noastră și marea operă înfăptuită în anii puterii populare care a transformat din temelii viața poporului român.

După omagiul Academiei R.P.R. în ziua de 7 ianuarie 1965 a urmat și omagiul Universității din București, exprimat prin cuvântările prof. Jean Livescu, adjunct al ministrului învățământului, prof. Gh. Ștefan, decanul Facultății de istorie, și acad. prof. Emil Condurachi, directorul Institutului de arheologie.

Savantul Andrei Oțetea s-a născut la 24 iulie 1894 în comuna Sibiel din raionul Sibiu, dintr-o familie de vechi oieri care își pășteau turmele pe luncile din preajma Dunării. Și-a făcut studiile elementare și medii în satul natal și la liceele din Sibiu și Brașov (1906—1914). Licența și doctoratul în istorie și le-a luat la Paris, unde a studiat vreme de șapte ani (1919—1926) și unde și-a publicat primele lucrări care l-au impus ca un remarcabil medievist: *François Guichardin — sa vie publique et sa pensée politique* (1926) și *Lettre inedite di Francesco Guicciardini a Bartolomeo Lanfredini* (1926).

După înapoierea în țară a fost numit conferențiar pe lângă catedra de istorie universală a Universității din Iași (1927), iar în 1935 titular la catedra de istorie modernă și contemporană, continuând, așa cum s-a afirmat cu prilejul sărbătoririi de la Academie, tradiția profesorilor ardeleni din capitala Moldovei, Damaschin Bojincă, Ioan Maiorescu, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian, Ilie Minea etc.

Ca profesor la Universitatea din Iași, Andrei Oțetea a făcut parte din gruparea revistei „Viața românească”, alături de Garabet Ibrăileanu, Mihail Ralea, Iorgu Iordan, Gh. Zane și de alți cărturari democrați.

Între 1945 și 1947 a îndeplinit și funcția de rector al Universității din Iași, iar între 1939—1940, 1941—1942 și 1945—1947 și pe aceea de director al Teatrului Național.

La 1 februarie 1947 a fost transferat la Universitatea din București, unde i s-a încredințat noua catedră de istorie economică, iar în 1948, în urma reformei învățământului, a fost numit șef al catedrei de istorie universală, pe care a condus-o până la pensionare (septembrie 1964), rămânând însă în continuare profesor consultant.

În 1955, ca o apreciere a meritelor sale științifice, a fost ales membru al Academiei R.P.R., iar în 1956 a fost numit director al Institutului de istorie al Academiei R.P.R.

În această calitate d-sa conduce și cele două publicații periodice ale Academiei: „Studii” revistă de istorie și „Revue roumaine d'histoire”.

Activitatea sa științifică, bazată pe interpretarea materialistă a istoriei, îmbrățișând atât problemele istoriei universale, cât și ale celei naționale, este cuprinsă, pe lângă tezele de doctorat menționate mai sus, în volumele: *Contribution à la Question d'Orient* (1930), *Renașterea și reformă* (1941), *Tudor Vladimirescu* (1945), *Renașterea* (1964) etc., precum și, sub formă de studii, articole și recenzii, în revistele „Viața românească”, „Însemnări ieșene”, „Studii”, „Revue roumaine d'histoire” ș.a.

În 1916 a editat în excelente condiții științifice tomul I din *Operele* lui Mihail Kogălniceanu, iar în 1961 sub îngrijirea sa a apărut volumul K. Marx, *Însemnări despre români*.

Principala sa contribuție la dezvoltarea istoriografiei naționale o reprezintă volumele II și III din tratatul de *Istoria României*, al căror redactor responsabil este, și în cadrul cărora a redactat capitolele referitoare la situația țărilor române și politica internațională a secolului al XVIII-lea, la formarea națiunii române burgheze, la mișcarea revoluționară din 1821 ș.a.

Tot atât de remarcabilă a fost activitatea d-sale și pe teren obștesc, motiv pentru care a fost ales deputat în legislaturile 1946, 1948, 1956 și 1960, și delegat al României la numeroase reuniuni internaționale politice și științifice.

Pentru meritele sale Acad. Andrei Oțetea a fost onorat cu titlul de „Om de știință emerit” al R.P.R. și i s-a acordat și decorația „Steaua Republicii Populare Române” clasa I.

Cu prilejul aniversării sale, sărbătoritul a primit numeroase telegrame și scrisori din țară și străinătate.

Un volum omagial alcătuit cu colaborarea unor istorici din R.P.R. și de peste hotare se află în curs de publicare.

Asociindu-ne și noi omagiului Academiei R.P.R., urăm învățatului profesor vîrstă îndelungată și succese neîntrerupte.

S T U D I I

REVISTĂ DE ISTORIE

INDEX ALFABETIC

ANUL XVII, 1964

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
GHEORGHIU-DEJ, GHEORGHE, A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist	4	685
ISTORIOGRAFIE		
NETEA V., Alexandru Papiu-Ilarian și locul său în dezvoltarea istoriografiei române	6	1371
PASCU, ȘTEFAN și EUGEN STĂNESCU, Istoriografia modernă a României. Încercare de periodizare și fixare a principalelor curente și tendințe	1	133
STUDII		
<i>Istorie medie</i>		
CAMARIANO, N., Cîteva considerații cu privire la revoluționarul Rigas Veles-tinlis	5	1097
CONSTANTINIU, F. și Ș. PAPACOSTEA, Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea	5	1129
CORFUS, I., Încă un „Cuvînt” de-al lui Neculce se dovedește a nu fi legenda CORFUS, I., Renta feudală în Țara Românească în ajunul aplicării Regulamentului organic (1831)	3	597
DÖRNER, E. și G. KOVACH, Documente ale fondului Brandenburg cu privire la campania lui Gh. Doja în Valea Mureșului	5	1001
LAZEA, E., Agricultură în Transilvania în secolul al XIV-lea	3	495
MIHAIL, P., Documente inedite ale cancelariei moldovenești din veacul al XVI-lea (din arhiva metocului Sf. Mormînt din Constantinopol)	2	249
MIOC, D. și N. STOICESCU, Măsurile medievale de greutate din Țara Românească. Instrumentele de măsurat capacitatea și greutatea	2	335
NEAGOE, M., Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman (Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)	1	87
OLTEANU, ȘT., Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV	2	311
OȚETEȘA, Acad. A., Eteria. O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei	5	1141
PASCU, ȘT., Însemnătatea istorică a războiului țărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja din 1514	6	1237
	3	479

	Nr.	Pag.
POPA, R., Păciul lui Soare. O aşezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV	1	107
STĂNESCU, EUGEN, Ecoul luptelor pentru independenţă de la sfîrşitul veacului al XVI-lea (O scrisoare a umanistului Martin Crusius către Mihai Viteazul)	2	323
STĂNESCU, EUGEN, Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Romîn-romînesc în textele romîneşti din veacurile XV—XVII	5	967
ŞERBAN, CONSTANTIN, Contribuţii cu privire la problema pieţii interne a Ţării Romîneşti şi Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII)	1	27
ŞTEFĂNESCU, ŞT., Cu privire la oglindirea răscoalii condusă de Gh. Doja şi a urmărilor ei în gîndirea social-politică a vremii	5	1117

Istorie modernă

ADĂNILOAIE, N., Atitudinea moşierilor şi arendaşilor faţă de reforma agrară din 1864	3	547
ADĂNILOAIE, N., Ştiri noi despre Ioan Roată	1	49
BERINDEI, D., Problema reformei agrare în Principate la mijlocul veacului trecut. Legea rurală din 1864	3	519
CHIRIŢĂ, GR., Date noi privind fabrica de postav de la Tîrgu Neamţ a lui M. Kogălniceanu	6	1391
COPOIU, N., Internaţionala I şi opinia publică din România (1871—1872)	5	1039
CURTICĂPEANU, V., Răspîndirea şi prohibirea cărţii romîneşti în epoca dualismului austro-ungar. Bădea Cîrţan şi rolul său în cultura romîncască	6	1341
ENACHE, I. şi L. MARCU, Situaţia ţărănimii din Valca Vilsanului (Argeş) după reforma agrară din 1864	3	567
FLORESCU, G. G., Aspecte privind dezvoltarea relaţiilor internaţionale ale Principatelor Unite (1859—1866)	1	67
IONAŞCU, I., Cu privire la data întemeierii Academiei Domneşti de la Sf. Sava din Bucureşti	6	1253
IORDACHE, AN., Lupta pentru reglementarea şi legiferarea repausului duminical. Legea din 1897	2	221
PENELEA, GEORGETA, Date privind legiuirea agrară a Moldovei din 1851	5	1077
PORŢEANU, AL., Încercări de editare a unei gazete socialiste în limba romînă în Transilvania la sfîrşitul secolului trecut	3	583
VELICHI, C., Dezvoltarea Universităţii din Bucureşti de la înfiinţarea ei şi pînă la primul război mondial	6	1273
VIANU, AL., Un veac de la înfiinţarea Internaţionalei I (28 septembrie 1864)	5	1021

Istorie contemporană

BĂNYAI, L., Din istoricul evenimentelor de după unirea Transilvaniei cu România	3	459
BARBU, C. şi V. G. IONESCU, Constituirea şi activitatea comitetelor de Front unic muncitoresc din întreprinderi în perioada aprilie—august 1944	4	773
CHIPER, I., Organizarea comitetelor de fabrică (23 August—octombrie 1944)	4	809
CIMPONERIU, E., Din lupta maselor populare împotriva fascismului şi a înfeudării ţării de către Germania hitleristă	4	749
CONSTANTINESCU, N. N., Republica Populară Romînă în perioada desăvîrşirii construcţiei socialismului	4	891
FELEA, I., Ştefan Gheorghiu, Inflăcărât patriot şi militant de seamă al mişcării noastre muncitoreşti (50 de ani de la moartea lui)	2	295
GEORGESCU, TITU şi F. L. DRAGNE, Procesul conducătorilor luptelor muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie—februarie 1933	3	439
HĂGAN, T., Lupta ceferiştilor din regiunile Cluj şi Oradea pentru refacerea căilor ferate şi sprijinirea frontului antihitlerist	5	1057

	<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
HEGEMANN, MARGOT, Cîteva date privind așa-zimutul pact al petrolului (mai 1940)	1	45
IACOȘ, I., Lupta clasei muncitoare sub conducerea P.C.R., pentru apărarea organizațiilor sindicale (februarie—octombrie 1938)	2	277
IONESCU, GH. T., Contribuții la istoricul Universității din București după 1918	6	1299
IONIȚĂ, GH. I., M. VALEA și C. ENEA, Lupta muncitorilor mineri din Valea Jiului împotriva exploatării capitaliste și a dictaturii militare-fasciste	1	5
LIVEANU, V., Transformările revoluționare — premise ale proclamării Republicii Populare Romîne	4	859
MATEI, GHEORGHE, Insurecția armată din august 1941 cotitură hotărîtoare în istoria poporului român	4	701
MOISUC, VIORICA, Unele date noi cu privire la situația maselor populare în perioada 1938—1940	6	1325
OPREA, I. M., Masele muncitoare, forța principală în lupta împotriva fascismului în perioada 1934—1938	4	725
UDREA, TR., Condițiile istorice ale formării Frontului național democratic	4	835
ZAHARESCU, VL., Participarea Romîniei la războiul antihitlerist	4	793

STUDII DOCUMENTARE

COLUMBEANU, S., Concepții actuale în problema revoluției franceze	3	599
HANGA, VL., Cercetările din R.P.R. privind istoria statului și dreptului din țara noastră (I) (1948—1963)	1	117
HANGA, VL., Cercetările din R.P.R. privind istoria statului și dreptului din țara noastră (1948—1963) (II)	2	363

DISCUȚII

Istoriografia modernă a Romîniei. Tematică		
BERINDEI, DAN (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	3	611
COLUMBEANU, S. (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	2	371
CRONȚ, GHEORGHE (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	6	1409
GEORGESCU, VALENTIN (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	5	1147
GOGONEAȚĂ, N. (Institutul de filozofie al Academiei R.P.R. București)	3	613
LUNGU, TR. (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	2	374
MOCANU, C. (Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.M.R.)	6	1112
NETEA, VASILE (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	5	1151
PANAITESCU, P. P. (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	5	1155
SIMONESCU, DAN (Institutul de istorie al Academiei R.P.R. București)	3	618
ȘERBAN, C. (Institutul de istorie al Academiei R.P.R.—București)	2	375

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ANDREESCU, IRINA, Sesiunea de comunicări a Institutului de istoria artei al Academiei R. P. R.	3	629
BÎRZU, LIGIA și FLORENTINA CAZAN, Sesiunea științifică jubiliară de comunicări a Facultății de istorie a Universității din București	6	1419
CHIPER, I., Expoziția Centenarului Universității București 1864—1964	6	1423
CONDURACHI, acad. EM. și V. CÂNDEA, Noi manifestări ale colaborării științifice sud-est europene	3	621

	Nr.	Pag.
CURTICĂPEANU, V., 15 ani de existență a Editurii Academiei Republicii Populare Române	1	161
C., GR., Sesiunea de comunicări a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din București	4	914
FOTINO, CORALIA, Expoziția „20 de ani de la eliberarea patriei”. 23 august 1944—23 august 1964	4	922
MACIU, V., De la Comitetul național al istoricilor din Republica Populară Română	1	159
MANOLESCU, R., Călătorie de studii în R. P. Ungară	5	1159
OPRESCU, P., Sesiunea generală a Academiei R.P.R. (22—24 ianuarie 1964)	2	379
OȚETEĂ, acad. A., Susținerea de către C. Șerban a disertației pentru titlul de candidat în științe	5	1160
PASCU, ȘT., Istoricii romini la Conferința internațională privind destrămarea monarhiei Austro-Ungare	3	621
PREDA, ELVIRA, Cu privire la activitatea științifică a Societății de științe istorice și filologice din R.P.R.	2	382
STAHL, P. H., Sesiunea de comunicări a Institutului de studii sud-est europene	4	917
* * * „Activitatea științifică în slujba construirii socialismului”	4	912
* * * Centenarul primului curs de limbă și literatură română înființat la Universitatea din Torino	1	161
* * * Congresul al V-lea internațional al slavistilor (Sofia, 17—23 septembrie 1963)	1	160
* * * Cronică	1	166
* * * Cronică	2	384
* * * Cronică	3	630
* * * Cronică	5	1162
* * * Cronică	6	1427
* * * Din activitatea Institutului de istorie al Academiei R.P.R. în anul 1963	2	381
* * * „Marxism-leninismul și gândirea științifică românească”	4	907
* * * Sesiunea de comunicări consacrată sărbătoririi zilei forțelor armate ale R. P. Române	6	1425
* * * Sesiunea de referate a Școlii superioare de partid „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.M.R. și a Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.	4	919

RECENZII

BĂLCESCU, N., Opere, vol. IV, Corespondență, ediție critică de G. Zane, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 660 p. (<i>Acad. A. Oțetea</i>)	6	1429
DEAC, AUGUSTIN, Mișcarea muncitorească din Transilvania. 1890—1895, București, Edit. științifică, 1962, 391 p. (<i>E. Mănguț</i>)	3	633
FISCHER-GALAȚI, STEPHEN A., Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521—1555 Cambridge, Harvard University Press, 1959, X + 140 p. (<i>Ș. Papacostea</i>)	2	400
JAKŠIĆ, GRGUR și VOJISLAV J. VUČKOVIC, Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први Балкански Савез (Politica externă a Serbiei în vremea domniei lui Mihail Obrenović. Prima Alianță Balcanică), Institutul de istorie, Belgrad, 1963, 576 p. (<i>S. Iancovici</i>)	6	1444
PANAITESCU, P. P., Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 281 p. (<i>Acad. A. Oțetea</i>)	5	1165
PANTAZI, RADU, Filozofia marxistă în România. Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, București, Edit. politică, 1963, 222 p. (<i>Al. Porțeanu</i>)	2	385
PASCU, ȘT. și VL. HANGA, Crestomația pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R., vol. III (Feudalismul II), București, Edit. științifică, 1963, 941 (944) p. + 34 fig. (<i>L. Marcu</i>)	6	1434

	Nr.	Pag.
PORȘNEV, V. F., Феодализм и народные массы, Moscova, Изд. „Наука”.		
1964, 520 p. (<i>D. Hurezeanu</i>)	6	1437
REINHARD, MARCEL R. și ANDRÉ ARMENGAUD, Histoire générale de la population mondiale, Paris, Editions Montschrestien, 1961, 590 p. (<i>H. H. Stahl</i>)	3	650
ȘUȘARIN, V. P., Крестьянское восстание в Трансильвании (1437—1438), Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 226 p. (<i>L. Demény</i>)	3	639
ТИНОМИРОВ, М. Н., Россия в XVI столетии, Издание Академии Наук СССР, Moscova, 1962, 584 p. (<i>E. Lazca</i>)	2	394
TUNÇER, HADIYE. Osmanli Imperatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunlari ve kanun açıklamalari (Legislația, codicele și procedura agrară în Imperiul otoman), Ankara, „Gürsoy Basımevi” 1962, XV + 545 p.—587 (facsimile) (Tarım Bakanlığı. Mesleki mevzuat serisi. Neşriyat ve Tanıtma Müdürlüğü) (<i>M. Guboglu</i>)	6	
VINOGRADOV, K. V., Буржуазная историография первой мировой войны, Moscova, Edit. pt. literatură social-economică, 1963, 400 p. (<i>N. Copoiu</i>)	1	172
* * * Agricultura României. 1944—1964, București, Edit. agrosilvică, 1964, 389 p. (<i>Gh. Cristea</i>)	4	939
* * * Dezvoltarea economică a României. 1944—1964, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 787 p. (<i>Aneta Spiridon</i>)	4	929
* * * Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească, București, 1962, 739 p., cu glosar și indice general. Lucrare întocmită de M. Regleanu și editată de Direcția generală a Arhivelor Statului (<i>G. Iscru</i>)	5	1168
* * * 23 August 1944. Culegere de articole, București, Edit. politică, 1964, 118 p. (<i>I. Apostol</i>)	4	944
* * * Генезис капитализма в промышленности, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 429 p. (<i>L. Boicu</i>)	5	1172
* * * Industria României. 1944—1964, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 804 p. (<i>M. Horovitz</i>)	4	933
* * * Испанский народ против фашизма (1936—1939), „Сборник статей”, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 493 p. (<i>Esther Uribes</i>)	3	645
* * * Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu Vornicul. Introducere și ediție critică, întocmită de Const. Grecescu , București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, CX × 338 p. (<i>D. Mioc</i>)	1	169
* * * Początki państwa Polskiego. Księga tysięciolecie (Începuturile statului polonez. Cartea mileniului), vol. I—II, Poznań, 1962, 428+368 p. (<i>P. P. Panăilescu</i>)	1	177
* * * Repertoriul manuscriselor de cronică interne sec. XV—XVIII privind istoria României, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 504 p. (Colecția „Cronicile medievale ale României”, I, Inst. de istorie al Academiei R.P.R.) (<i>Dan Simonescu și C. A. Stoide</i>)	2	389
* * * The Cambridge Economic History of Europe, vol. III, Economic organisation and policies in the Middle Ages, edited by M. M. Postan, E. E. Rich and Edw. Miller, Cambridge University Press, 1963, XIII + 696 p. (<i>P. Cernovodeanu</i>)	5	1179
REVISTA REVISTELOR		
BOJA-TRINĂ, I. și AL. VASILE, „Lupta de clasă”, organ teoretic și politic al C.C. al P.M.R., seria a V-a, an. XLIV (1964), nr. 8, 144 p. . .	4	949
CHIPER, I., „Revista de filozofie”, XI (1964), nr. 4, p. 441—578 . . .	4	957
CHIRIȚĂ, GR., „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lînga C.C. al P.M.R.” X (1964), nr. 4, 176 p. . .	4	954
COLUMBEANU, S., „The English Historical Review”, Ed. Longmans, Londra, vol. LXXVIII, 1963, nr. 306—309, 832 p . . .	1	188
СОРОИУ, N., „Вопросы Истории”, Изд. Академии наук СССР, Moscova, nr. 1—12, XXXVIII (1963), 2664 p. . .	6	1459
CORFUS, I., „Kwartalnik Historyczny” (revistă trimestrială de istorie), LXX, nr. 1—4, Edit. științifică de stat, Varșovia, 1963, 1055 p.	3	657

	Nr.	Pag.
DEMÉNY, L., „Средние века. Сборник”. Academia de științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, Edit. Acad. de științe a U.R.S.S., 1962—1963, nr. XXI—XXIII, 936 p.	1	183
DEMÉNY, L., „Történelmi Szemle” (Revistă de istorie), V (1962), nr. 1—4, 604 p.; VI (1963), nr. 1—4, 502 (504) p.	6	1163
IANCOVICI, S., „Исторически часопис”, Орган Историског Института српске Академије Наука, Beograd, книга IX—X, 1959, 591 p.; XI, 1960, 319 p.; XII XIII, 1961—1962, 480 p.	5	1202
IOACHIM, A. și AN. IORDACHE, „Studi storici”. Rivista trimestrale. Istituto Gramsci Editore, Roma, nr. 1—4, 1962, 825 p.; nr. 1—4, 1963, 911 p.	6	1469
IONESCU-NIȘCOV, TR., „Československý časopis historický” (Revista cehoslovacă de istorie), Praga, XI, 1963, nr. 1—6, 840 p.	5	1196
MARCU, L. P., „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, Berlin, Rütten & Loening, an. XI (1963), nr. 1—8, 1608 p.	2	405
RUSENESCU, M., „Probleme economice”, XVII (1964), nr. 8, 232 p.	4	960
VLASIU, MARINA L., „Revue Roumaine d’Histoire”, Editions de l’Académie de la République Populaire Roumaine, București, I, 1962, nr. 1—2, 573 p.; II, 1963, nr. 1—2, 543 p.	5	1187
V., A., „История СССР”, Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1963, nr. 1—6, 1 432 p.	5	1193
ZBUCHEA, GH., „Revue des études byzantines”, Institut Français d’Études Byzantines, t. XVI XXI (1958—1963), Paris, 1972 p.	2	408

INSEMĂRI

Istoria României

CONSTANTINESCU, N. A., Dicționar onomastic românesc, Edit. Acad. R.P.R. (apărut în cadrul secției a V-a a Academiei R.P.R., „Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român”), București, 1963, LXXVII + 468 p. (<i>N. Ghinea</i>).	2	413
KIRIȚESCU, COSTIN C., Sistemul bănesc al leului și precursorii lui, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, 423 p. (<i>M. Horoviț</i>)	5	1207
SPIRIDONAKIS, B. G., L’établissement d’un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780—1782, în „Balkan Studies. A Biannual publication of the Institute for Balkan Studies”, vol. 4, nr. 2, Thessaloniki, 1963, p. 289—314 (<i>P. Cernovodeanu</i>)	5	1209
TAPPE, E. D., A Bible Society agent in the Rumanian Principalities, „The Slavonic and East European Review” XLIII (1964), nr. 99 (June), p. 388—402 (<i>P. Simionescu</i>)	6	1476
TAPPE, E. D., A Letter of Vasile Alecsandri in „The Slavonic and East European Review” XLII (1963), nr. 98 (December), p. 191—195 (<i>P. Cernovodeanu</i>)	3	662
VÎNTU, I. și G. G. FLORESCU, Valoarea constituțională a rezoluțiilor Adunărilor ad-hoc din Principatele Române (1857), în „Studii și cercetări juridice”, an. VIII (1963), nr. 3, p. 499—517 (<i>L. P. Marcu</i>)	1	196
* * Dicționar Enciclopedic Român, vol. I, A—C, București, Edit. politică, 1962, 880 p. + 55 h și pl. (<i>I. Chiper</i>)	1	195
* * Dicționar Enciclopedic Român, vol. II, D—J, Edit. politică, București, 1964, 945 p. + 61 pl + 2 h. (<i>M. Rusenescu</i>)	6	1475
* * 20 de ani de la eliberarea României, București, Edit. politică, 1964, 92 p. (<i>I. Apostol</i>)	4	946
* * Industria sârmei Clmpia Turzii. Dezvoltarea întreprinderii în anii regimului democrat-popular, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 247 p. (Institutul de cercetări economice) (<i>V. Bozga</i>)	3	661
* * Studii și articole de istorie, IV, 1962, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 440 p. (<i>G. Iseru</i>)	2	414

Istorie universală

- ANDREEV, M., Die bulgarische Gewohnheitsrecht in den letzten Jahrzehnten des Türkenjochs, Sonderdruck aus „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas“, Band 6, Berlin, 1962, p. 411—422 (*Gh. Cronf*) 3 666
- ANGHELOV, DIMITAR, Богомилството в България (Bogomilismul în Bulgaria), Държавно издателство „Наука и изкуство“, Sofia, 1961, 317 p. (*A. Constantinescu*) 1 198
- ANTIUHINA-MOSKOVGENKO, V. I., История Франции, 1870—1918, Moscova, 1963, 811 p. (*M. Popa*) 1 202
- BARG, M. A., Исследования по истории английского феодализма в XI—XIII вв., Изд. Академии Наук СССР, Moscova, 1962, 380 p. (*R. Constantinescu*) 2 426
- BARTH, WILHELM și MAX KEHRIGKORN, Die Philhellenenzeit von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias' am 9. Oktober 1831. Mit einem ausführlichen Namenverzeichnis der europäischen und amerikanischen Philhellenen, München, 1960, 286 p. (*N. Camariano*) 2 241
- BOUDARD, R., Gènes et la France dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle (1748—1797), Mouton et C-ie, Paris, 1964, 540 p. (*S. Columbeanu*) 6 1191
- BUSZKO, JOSEF, Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890—1914 na tle ruchu robotniczego w zachodniej Galicji (Mișcarea socialistă în Cracovia între 1890 și 1914 pe fondul mișcării muncitorești din Galitia apuseană), Wydawnictwo literackie Kraków, 1961, 337 p. (*M. Moldoveanu*) 3 667
- CALLIMACHI, PHILIPPI, Historia de rege Vladislao, edidit Irmina Lichonska, commentariis historicis illustravit Thaddeus Kowaleski, in linguam Polonam traduxit Anna Komornicka, Varsoviae, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961, 215 p. (Academia Scientiarum Polona, Institutum Studiis Classicis Promovendis) (*Ș. Papacoste*) 1 200
- CHAUVIRÉ, ROGER, Le temps d'Elisabeth, Paris, Marcel Didier, 1960, 336 (—339) p. (*S. Columbeanu*) 3 671
- COHEN, ARMAND, La société des Nations devant le conflit italo ethiopien (décembre 1934—octobre 1935), Librairie E. Droz, Genève, 1960, 118 p. (*I. Chiper*) 6 1485
- COLE, MARGARET, The History of Fabian Socialism, Londra, Heinemann, 1961, XV + 365 p. + 14 pl. (*G. Penelea*) 3 673
- CORSINI, UMBERTO, Il Trentino nel secolo decimonono, vol. I, (1796—1848), ed. R. Manfrini, Rovereto, 1963, 414 p. (*A. Ioachim*) 6 1490
- DAUTRY, JEAN și LUCIEN SCHELER, Le Comité Central Républicain des vingt arrondissements de Paris (septembre 1870—mai 1871), Paris, Editions Sociales, 1960, 268 (—271) p. (*S. Columbeanu*) 1 203
- DEBU-BRIDEL, JACQUES, Les journées de Paris, tome I: De Philippe Auguste à Louis XI. Les révolutions de 1358 et de 1413. Paris, Del Duca, < Editions Mondiales, 1960 >, 283 (—287) p. (*S. Columbeanu*) 2 424
- FEDOROV, V. A., Солдатское движение в годы декабристов 1816—1825, Moscova, Изд. Московского Университета, 1963, 206 p. (*C. Bușe*) 6 1478
- GARCIA, JOSE, Диктатура Примо де Ривера, Moscova, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 365 p. (*E. Uribe*) 5 1223
- GIPSON, L. H., The coming of the revolution (1763—1775), „Harper-Torchbooks“, New York, Evanston, London (1962), XIII + 287 p. (*S. Columbeanu*) 6 1494
- GREKOV, I. B., Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI, Moscova, Изд. Восточной литературы, 1963, 376 p. (*L. Demény*) 3 663
- GUILLEMIN, HENRI, Les origines de la commune. La Capitulation (1871), Paris, Gallimard, 1960, 410 (—415) p. (*S. Columbeanu*) 2 422
- HEERS, JACQUES, L'occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux, Paris, Presses Universitaires, 1963, 388 p. (Nouvelle Clio) (*P. Simionescu*) 6 1487

	Nr.	Pag.
HEIFET, M. I., Вторая революционная ситуация в России, Moscova, Изд. Московского Университета, 1963, 238 p. (<i>E. Uribes</i>)	3	665
KAVKA, FRANTIŠEK, La Tchékoslovaquie. Histoire lointaine et récente, Praga, Orbis, 1963, 183 p. (<i>E. Stănescu</i>)	2	420
KAVKA, FRANTIŠEK, Příručka k dějinám Československa do roku 1648 (Manual de istorie a Cehoslovaciei până la 1648), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, p. 527 (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	5	1213
KONSTANTOPOULOS, TAKIS A., Λέα ὀνόματα Πελοποννησίων φιλικῶν ἀπὸ τὰ ἀρχαία τῆς τσαρικήσ ἀστυνομίας (Nume noi de eteriști din Peloponez în arhivele poliției țariste), Extras din „Πελοποννησιακῆ Πρωτοχρονία 1964”, Atena, 1964, 8 p. (<i>Gh. Cronf</i>)	3	670
KOSMINSKI, E. A., Историография средних веков V—середины XIX в., Изд. Московского университета, Moscova, 1963, 431 p. (<i>R. Constantinescu</i>)	2	417
KREKIC, B., Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge, Paris, La Haye, Mouton & Co., 1961, 440 p. (École pratique des hautes études, Sorbonne, VI section) (<i>P. Simionescu</i>)	1	201
KURAT, AKDES NIMET, Der Prutfeldzug und der Prutfrieden von 1711, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, X (1962) fasc. 1, p. 13—66 (<i>F. Constantiniu</i>)	3	670
LEGUAI, ANDRÉ, Les ducs de Bourbon pendant la crise monarchique du XVe siècle — contribution à l'étude des apanages, Société Les Belles Lettres, Paris, 1962, XVIII + 219 p. (<i>R. Constantinescu</i>)	1	204
MOROZZO DELLA ROCCA, RAIMONDO, Notizie da Caffa, in vol. Studi in onore di Amintore Fanfani, vol. III: Medioevo, Milano, 1963, p. 265—295 (<i>S. Papacostea</i>)	5	1219
PARIS, ROBERT, Histoire du fascisme en Italie, vol. I. Des origines à la prise du pouvoir, Paris, 1962, 364 p. (<i>A. Stan</i>)	6	1188
PERDENIA, J., Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII XVIII w. (Poziția Republicii nobiliare polone față de problema Ucrainei la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea), Edit. Acad. Polone de Științe, Wrocław-Cracovia-Varșovia, 1963, 283 p. (<i>I. Corfus</i>)	6	1480
PIRRENNE, HENRI, Histoire économique et sociale du Moyen-Âge, Paris, Presses Universitaires de France, 1963, 224 p. (<i>F. Constantiniu</i>)	5	1222
POLOSIN, I. I., Социально-политическая история России XVI начала XVII в., Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1963, 381 p. (<i>F. Constantiniu</i>)	1	197
POPOVIĆ, MIODRAG, Вук Стеф. Караџић 1787—1864. О стотодипиници смрти (Vuk Stef. Karadžić. Cu prilejul centenarului de la moartea lui) Beograd, 1964, 479 (—481) p. + 18 f. cu ilustrații (<i>S. Iancovici</i>)	6	1479
RATKOŠ, PETER, Povstanie banikov na Slovensku roku 1525—1526 (Răscoala minerilor din Slovația, 1525—1526), Bratislava, Wydawatel'stvo Slovenskoj Akademie vied, 1963, 313 p. 3 tabele (<i>S. Goldenberg</i>)	5	1211
RIDOLFI, ROBERTO, Vita di Francesco Guicciardini, Roma, Angelo Belardetti, 1960, XII + 555 p. (<i>A. Joachim</i>)	2	425
SCHEEL, HEINRICH, Süddeutsche Jakobiner Klassenkämpfe und republikanische Bestrebungen im deutschen Süden Ende des 18. Jahrhunderts, Berlin, Akademie Verlag, 1962, XVII + 772 p. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Schriften des Instituts für Geschichte. Reihe I: Allgemeine und Deutsche Geschichte, Band 13) (<i>Gh. Cronf</i>)	3	669
SCUVARAS, VANGHELIS, Νικόλαος Κριτίας Πρωσαεὺς. Συμβολή στὴ βιογραφία του (Nicolae Critias din Brussa. Contribuție la biografia sa), extras din vol. IX, 1960, al revistei „Μικροασιατικά Χρονικά” (Cronici cu privire la Asia Mică), p. 53—112 (<i>N. Camariano</i>)	5	1218
SMILAUER, VLADIMIR, Úvod do toponomastiky (Introducere în toponomastica), Praga, Edit. pedagogică de stat, 1963, 219 p. (<i>Tr. Ionescu-Nișcov</i>)	3	668 ✓
SOLONTOV, Z. M., Дипломатическая борьба США за господство на море и противоречия империалистических держав (1918—1945), Moscova, I.M.O., 1962, 416 p. (<i>A. Lazea</i>)	1	207

	Nr.	Pag.
TADIĆ. JORJO, Тестаменти Божидача Вуковића, српског штампара XVI века (Testamentele lui Božidar Vuković, tipograf srb în secolul al XVI—lea), extras din „Зборник филозофског факултета, книга 1, Белград, 1963, p. 337—360 (S. Iancovici)	5	1216
THOMAS, MARCEL, L'affaire sans Dreyfus, Paris, Arthème Fayard (1961), 586 (589) p. (S. Columbeanu)	5	1220
ТИНОМИРОВ, М. Н. и П. Р. ЕПИФАНОВ, Соборное Уложение 1649 г. Посobie для высшей школы, Moscova, 1961, 441 p. + 4 pl. (Gh. Cronț)	2	418
TREFOUSSE, H. L., Что произошло в Пирл-Харборе? (traducere din limba engleză), Moscova, Edit. militară a Ministerului Apărării al U.R.S.S., 1961, 350 p. (F. Constantiniu)	1	206
VACALOPOULOS, APOSTOLOS E., A history of Thessaloniki. Translation by T. F. Carney, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, VIII + 155 p. + XII f. pl. (P. Simionescu)	5	1217
VERLINDEN, CHARLES, La Crète, débouché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XIV ^e et XV ^e siècles in vol. Studi in onore di Amintore Fanfani, vol. III; Medioevo, Milano, 1962, p. 591—669 (S. Papacostea)	6	1483
WALTER, GERARD, La Révolution Anglaise 1641—1660, Paris, Editions Albin Michel, 1963, 458 p. (M. Popa)	6	1492
* * * Atti del XL Congresso di Storia del Risorgimento Italiano (Torino, 26—30 ottobre 1961), Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1963, 409 p. (A. Ioachim)	3	672
* * * Matica slovenská v našich dejinách („Matica slovenská” in istoria noastră), Edit. Acad. slovace de științe din Bratislava, 1963, 431 p. (Tr. Ionescu-Nișcov)	6	1482
* * * Славянско-германские отношения, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, Moscova, Изд. „Наука”, 1964, 296 p. (L. Demény)	5	1211

Bizantinologie

AHRWEILER, H., Les termes Τράκωνες - Τρακωνίαι et leur évolution sémantique. „Revue des études byzantines”, XXI (1963). p. 243—249 (E. Frances)	6	1497
AHRWEILLER-GLYKATZI, H. Nouvelle hypothèse sur le tétartèron d'or et la politique monétaire de Nicéphore Phocas, „Зборник радова Византолошког института” VIII, Белград, 1963. p. 1—9 (E. Frances)	3	677
ANGHELOV, DIMITAR, История Византия, Вторая часть, 867—1204, „Наука и искусство” Sofia, 1963, 322 p. (Gh. Zburcea)	3	676
DÖLGER, FRANZ, ΠΑΡΑΣΠΟΡΑ. 30 Aufsätze zur Geschichte, Kultur und Sprache des byzantinischen Reiches, Buch-Kunstverlag Ertal, Passau, 1961, 447 p. (Gh. Cronț)	6	1495
GIANNELLI, CIRO, Scripta minora. Studi bizantini e neoellenici, vol. X, Roma, 1963, 410 p. (E. Frances)	6	1496
KAJDAN, A. P., Византийский податный сборщик на берегах империйского Босфора в конце XII в. Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран, Moscova, 1963, p. 93—101 (E. Frances)	2	429
KIRRIS, KOSTAS K., Αί γλώσσαι τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τῆς Δ' σταυροφορίας (Limbile folosite de diplomația bizantină de la Incerpturile ei pînă la cruciada a IV-a), extras din „Σύνδεσμος Ἑλλήνων Φιλολόγων Κύπρου ΣΤΑΣΙΝΟΥ” (Uniunea filologilor greci din Cipru-Stasinos), l. vol, 1963, Nicosia, p. 105—120 (O. Cicanci)	1	212
LIPȘIT, E. E., Очерки истории византийского общества и культуры (VIII — первая половина IX века), Moscova-Leningrad, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1961, 482 p. (Gh. Cronț)	1	210
MORAVCZIK, G., Византийские императоры и их послы в г. Буда, in Acta historica, vol. VIII, nr. 3—4, Budapesta, 1961, p. 239—256 (E. Frances)	5	1227

	Nr.	Pag.
OHNSORGE, WERNER, <i>Abendland und Byzanz</i> , Weimar, Böhlhausverlag, 1958, VII + 573 p. (<i>E. Stănescu</i>)	1	208
PISIDIA, GIORGIO DI, <i>Poemi, I. Panegirici epici a cura di Agostino Pertusi</i> , Ettal, 1960, Buchkunstverlag Ettal, 332 p. + 2 h. (<i>E. Frances</i>)	3	679
PROCOPIUS DIN CAESAREA, <i>Războiul cu goții, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, 304 p. + 1 h. (Gh. Cronț)</i>	5	1224
ŠEVČENKO, I., <i>Études sur la polémique entre Théodore Métochite et Nicéphore Choumnos</i> , Bruxelles, Éditions de Byzantion, 1962, 330 p. (<i>E. Frances</i>)	5	1228
TOMADAKIS, NICOLAOS V., <i>Ἐπὶ τῆς ἀνάγκης συντάξεως θησαυροῦ τῆς λογίας βυζαντινῆς γλῶσσης. (Despre necesitatea întocmirii unui tezaur al limbii culte bizantine) extras din Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Anuarul Societății de studii bizantine) 33 (1964), 16 p. (N. Camariano)</i>	5	1227
VRANUSI, ERA L., <i>Παμμακά Α' χρυσόβουλον τοῦ αυτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου ὡπὲρ τῆς ἐν Στροβίλω μονῆς τοῦ Προδρόμου (1079) (Cu privire la Patmos I. Un hrisov al împăratului Nicefor Votanatos în favoarea mănăstirii Prodrom din Strovilos. 1079), în Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (Anuarul Societății de studii bizantine), XXXIII (1964), p. 52—71 (N. Camariano)</i>	6	1498
* * „Byzantinobulgaria”, I, Éditions de l'Académie des Sciences de Bulgarie, Sofia, 1962, 365 p. (<i>Gh. Cronț</i>)	2	427
* * Byzantium. An introduction to East roman civilisation, Oxford Clarendon Press, 1961, 426 p. (<i>I. Valasoglu</i>)	2	431
* * * (Ὁ Πουολόγος, Kritische Textausgabe mit Übersetzung sowie sprachlichen und sachlichen Erläuterung von Stamatia Krawczynski (Berliner Byzantinistische Arbeiten 22), Akademie Verlag Berlin, 1960, 166 p. (<i>E. Stănescu</i>)	2	430
* * * Византийская книга Эпарха. Вступительная статья, перевод, комментарии М. Я. Сюсюмова, Москва, Изд. Восточной Литературы, 1962, 295 p. (<i>Gh. Zbucnea</i>)	1	212

Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie

ATIYA, AZIZ S., <i>The Crusade Historiography and Bibliography</i> , Bloomington, Indiana University Press, 1962, 170 p. (<i>P. Simionescu</i>)	1	214
FLOCON, ALBERT, <i>L'Univers des livres</i> , Paris, Hermann, 1961, 707 p. (<i>A. Ioachim</i>)	5	1231
GEORGESCU TITU, MIRCEA IOANID, <i>Presa P.C.R. și a organizațiilor de masă. 1921—1944 (Prezentare bibliografică)</i> , București, Edit. științifică, 1963, 381 p. (<i>Gr. Chirilă</i>)	6	1499
KAMENŤEVA, E. I., N. V. USTUGOV, <i>Русская сфрагистика и геральдика, Государственное Изд. „Высшая школа”, Москва, 1963, 221 p. (L. Demény)</i>	2	132
TURCZYNSKI, EMANUEL, <i>Elemente der rumänischen Volkskunst</i> , in <i>Die Volkskultur oder südosteuropäischen Völker Südosteuropa</i> , Jahrbuch, 6. Band, München, 1962, p. 116—124 (<i>E. Stănescu</i>)	1	213
ZORAS, G. TH. — F. K. BOUBOULIDIS <i>Βιβλιογραφικὸν Δελτίον Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Δ' 1962 (Buletinul bibliografic al literaturii neogrecești, IV, 1962)</i> , Atena, 1963, 65 p. (<i>Gh. Cronț</i>)	6	1500
ZORAS, G. TH. și F. K. BOUBOULIDIS, <i>Κατάλογος χειρόγραφων κώδικων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Catalogul codicelor manuscriselor Cabinetului de studii filologice bizantine și neocenice a Universității din Atena)</i> , Atena, 1964, 95 p. (<i>O. Cicanci</i>)	5	1229
* * * <i>Bibliographia litterarum Hungaricarum oeconomicarum ruralium (1920—1935)</i> , tomus VI. Composuerunt bibliographi Musei Oeconomiae Ruralis Hungariae, Budapesta, 1963, 612 p. (<i>L. Demény</i>)	3	680

	Nr.	<u>Pag.</u>
* * * Документи за българската История из Германски Архиви 1829—1877, ed. de Hr. Hristov și V. Paskaleva, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1963, 430 p. (<i>Ș. Papacostea</i>)	3	681
* * * История Англии и Ирландии — Библиографический указатель литературы изданной в СССР за 1918—1962 гг., составитель А. Н. Байкова, Москва, Изд. Академии Наук СССР, 1963, 256 p. (<i>R. Constantinescu</i>)	5	1230
* * * Известия на народна библиотека „Кирил и Методий“ и Библиотека на Софийския Държавен университет (<i>Analele Bibliotecii naționale Kiril și Metodieu ale Bibliotecii Universității din Sofia</i>), vol. II (VIII), Sofia, 1963, 593 p. (<i>A. Constantinescu</i>)	2	433
* * * Südosteuropa — Bibliographic, vol. II, partea I—II, München, R. Oldenbourg, 1960—1962, 696 p. (<i>A. Ioachim</i>)	1	215

„Studii” — revistă de istorie publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, universale și a României. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane* (studii documentare), *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Insemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuserisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

